

Vámszer Géza

ÉLETFORMA ÉS ANYAGI MŰVELTSÉG

**Néprajzi dolgozatok,
gyűjtések, adatok**

Kriterion

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VÁMSZER GÉZA
ÉLETFORMA ÉS ANYAGI MŰVELTSÉG

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VÁMSZER GÉZA

ÉLETFORMA ÉS ANYAGI MŰVELTSÉG

NÉPRAJZI DOLGOZATOK, GYŰJTÉSEK, ADATOK
(1930—1975)

KRITERION KÖNYVKIADÓ BUKAREST 1977

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**A RAJZOKAT VÁMSZER GÉZA ÉS SZAPITA KATALIN,
A FÉNYKÉPEKET VÁMSZER GÉZA, ALADICS ZOLTÁN, JOSEF FISCHER,
MACZALIK ERNŐ, ÉS SEIWART LÁSZLÓ KÉSZÍTETTE**

A BORÍTÓN ALADICS ZOLTÁN FELVÉTELE

NÉHÁNY SZÓ AZ OLVASÓHOZ

E kötet anyagának útrabocsátásakor úgy érzem, szüksége van az olvasónak arra, hogy felidézsem azokat az időket, amikor ezeknek az írásoknak egy része megszületett, s amelyekhez — noha sokszor évtizedek teltek el, míg egyik-másik anyaggyűjtésem tanulmányá ért — mindegyikük kapcsolódik.

A két világháború közötti évtizedekről, főképp a harmincas évekről van szó, amikor nekünk, akkori fiatal értelmiségieknek figyelmünk a falu felé fordult, mert ráébredtünk: a történelem és a társadalmi ellentmondások sodrában a városi ember mennyire eltávolodott a falu népétől. Valóságos szakadékot éreztünk magunk és a lakosságnak akkor túlnyomó többségét kitevő falusi nép között, amelyet csak kellő felkészüléssel, a számunkra ismeretlenné vált világ feltárásával lehet áthidalni. Tudtuk, hogy létkérdés számunkra a falu megismerése, hogy közel kell férköznünk életéhez, mindennapjaihoz, gondjaihoz és vágyaihoz, s rájöttünk, hogy ennek útja a nép szellemi és anyagi alkotásainak felkutatása és megismertetése lehet. Az akkori falu társadalma már maga is nagy átalakulásban volt. Felbomlóban volt az az életforma, amely ezeket az alkotásokat az évszázadok folyamán létrehozta, kialakította, s az. átalakulás során egyebek között ezek a népi értékek is veszendőbe mennek.

Nem valamiféle romantikus parasztbránd vezetett bennünket, de tudtuk, hogy ha ismerni és érteni akarjuk a mai falu társadalmában végbemenő nagy átalakulásokat, ehhez az út a nép alkotó szelleméről tanúskodó anyagi és szellemi értékek megismerésén és megbecsülésén keresztül vezet.

A harmincas évek küszöbén valóságos falukutató mozgalom indult meg, azonban korántsem csak a romániai magyar értelmiségi ifjúság körében. Magunk is tudtunk a bukaresti Gusti professzor és munkatársai szociográfiai kutatómunkájáról, többen közülünk figyelemmel kísérték a Vuia Romulus fellépésével fellendülő román néprajzkutatás eredményeit, ismertük a csehszlovákiai sarlósok és az Erdélyi Fialatok tevékenységét s a magyarországi népi írók néprajzi és szociográfiai felméréseit, nagy vihart kavarázó szociográfiai munkáit.

Az 1930—31-es tanév végén, mint fiatal csíkszeredai főgimnáziumi tanár néhány tanártársammal, akik között ott volt Bányai László is, néprajzi kirándulást rendeztünk néhány alcsíki faluba. Útirányunk Csomortán. Menaság, Csíkszentgyörgy, Bánkfalva, Kozmás, Nagy- és Újtsnád, Verebes, Csatószeg, Szentsimon és Szentimre volt. Ifjúságunk abban az időben mindenbe belefogott, fogékony lelke mindenért lelkesedett. A kirándulásból ma már mégsem csak az akkori lelkesedésre emlékszem. Ekkor jutottunk arra a meggyőződésre, hogy egy ilyen munkához nem elég a lelkesedés, kellő előképzettségre is szükség van ahhoz, hogy a gyűjtésnek néhány szép emléken kívül tudományosan használható eredményei is legyenek.

Mi akkor, a kezdet kezdetén még tervszerűtlenül fogtunk munkához, nem ismertük sem a néprajz ábécéjét, sem azoknak a munkásságát, akik a falu életét, a nép alkotásait előttünk tanulmányozták. Márpedig enélkül mozdulni sem lehet.

Orbán Balázs könyve, *A Székelyföld leírása*, igaz, megfordult a kezünkben, s hallottunk a népismereti szempontból jelentős *Csikmegyei Füzetekről* s szerkesztőjükről, Vitos Mózesről is. Huszka József, Herrmann Antal, Viski Károly és mások könyveivel, tanulmányaival azonban már csak munka közben ismerkedtünk meg. Így történt, hogy a nagy összevisszaságban tulajdonképpen végigpróbáltuk mindazt, amit elődeink is végigküzdöttek, s a saját — sokszor keserves, kudarcokkal teli — tapasztalataink irán jutottunk el oda, ahová idősebb és tapasztaltabb szakemberek irányításával, szervezeten sokkal könnyebben s kevesebb zavarral eljuthattunk volna.

A mindennapi tanári (vagy egyéb) munka mellett a népelet megnyilvánulásainak nyomon követése, mindennek, ami azokkal kapcsolatos, szorgalmas feljegyzése így vált valóságos szenvedéllyé bennünk, amely jóformán egész életünket betöltötte.

Szinte fél évszázad múlva visszatekintve azokra az időkre azt kell mondanom: nem érzem oktalan szenvedélynek, elfecsérelt időnek azt, amit faluról falura járva ceruzával, vázlattömbbel és fényképezőgéppel eltöltöttem. S ha módjában állna vallomást tenni róla, kiderülne, hogy nemzedékünkéből senki sem érzi ezt.

Haáz Rezső, a székelyudvarhelyi kollégium rajztanára messze földön híres kis tájmúzeumot hordott össze tanítványaival a régi kollégium alagsori helyiségeibe, s még arra is szakított időt, hogy egy-két maradandó néprajzi tanulmányt jelentessen meg (például a székelyszekérről, a népviseletekről). Debreczeni László faluról falura járta végig Erdélyt s százakra mennek műemlékfelmérései, helyszíni rajzai, amelyek alapján albumot is jelentetett meg a legszebb műemléktemplomok rajzaival. Domokos Pál Péter, aki a Csíki Múzeum anyagának összehordásában segédkezett, egész sor — moldvai csángó gyűjtéseit tartalmazó — kiadvánnyal gazdagította a magyar folklorisztikát. Nagy Ödön és Makkay Endre nevéhez néphagyomány-gyűjtések fűződnek, Tóth István nevéhez *A magyar díszítés alapformái* című kis könyv. S az akkori fiatalok — Venczel József, Mikó Imre, Bakk Péter, Haáz Ferenc és mások — akiknek egyike-másika diákként első gyűjtőútjainkon is részt vett, már tovább léptek: őket elsősorban a falu társadalmi valósága érdekelte, s Gusti professzor munkásságának közvetlen ismerőiként, sőt tanítványai-ként a falu jelenét és jövőjét kutatták.

Hogy mindebből mi a maradandó érték, hogy mit végzett a mi nemzedékünk, annak értékelése az utánunk jövők feladata. Mi magunk csak elfogultan szólnánk róla. Egy azonban biztos. Amit a népelet és a népi alkotások felkutatására, megismerésére tettünk, az nem volt számunkra öncél. Tudtuk, hogy a gyűjtött anyagnak nem mint holt múzeumi tárgynak van létjogosultsága, hanem mint a nép által a maga szükségletére és szépérzéke szerint teremtett szellemi és tárgyi valóságnak. S amit a

nép múltjának sokszor viharos évszázadai alatt alkotott — legyen az népdal, néptánc, szokás, viselet, szerszám, épület vagy esetleg egész település —, annak valamilyen formában bele kell épülnie mai életünkbe.

Tudtuk, értékké nemcsak az teszi, hogy népünk múltjának része volt, hanem igazából az, ha jelenünk, jövőnk része is lehet.

Hisszük, hogy amit tettünk, nem volt haszontalan, hiszen célja népünk szolgálata volt. S bízunk benne, hogy ez a cél feloldoz minket a munkánkban bizonyára fellelhető fogyatékoságok minden vétke alól.

Kolozsvárt, 1976 július havában

VÁMSZER GÉZA

[Vákát oldal]

A NÉPI MŰVELTSÉG KÖRÉBŐL

GAZDASÁGI ÉLET ÉS ANYAGI MŰVELTSÉG A RÉGI SZAKADÁTON¹

A község fekvése

Oltszakadát Szeben megyének délkeleti szögletében, a Hortobágy patak és az Olt folyó közötti dombság lábánál, a Vöröstoronyi-szorostól 25 km távolságban északkeletre terül el. A község határának Olt melletti fele inkább sík területen, míg északi fele egy dombvonulat alsó lejtőin fekszik. Tőle délre, körülbelül 10 kilométerre, kezdődnek a Déli-Kárpátok hatalmas hegyvonulatai. Éghajlata mérsékeltebb s valamivel kedvezőbb az átlagos Szeben megyei éghajlatnál. Az Olt a falu déli végén folyt 1932-ig, nagy kanyart írván le, de ez év tavaszán egy négy napig tartó nagy árvíz a falunak Rogoz nevű déli részét mintegy másfél méter magasságig elöntötte. Ekkor egyenes utat vágott magának az Olt, miáltal másfél kilométerre került a falu déli szélétől. Egyébként az elmúlt évszázadokban (1760-, 1771-, 1864- és 1884-ben) gyakran változtatta e helyen medrét, aminek a gyenge tartású part menti homokos föld az oka. Már egy 1387-ből fennmaradt okmány² is érdekes viszálykodásról emlékezik meg, amely Felek és Szakadát között folyt a „vízjog” miatt az Olt medrének megváltozása következtében.

A község határa a lakosság létszámához viszonyítva elég nagy, de még nagyobb is volt, mert állítólag a szomszédos Kolun és Glimbóka községek határát is Szakadát határából hasították ki. Különbösen is csak így képzelhető el az, hogy a község és Kercz között határpercek folytak a 14-ik században.

A község határát 1897-ben 4455 holdnak, 1911-ben 4598 hold és 314 négyszögölnak, míg 1922-ben már csak 4432 holdnak írták. Az 1911-es adat következőképp részletezte a község határát:

A határ neve	Hold és	négyszögöl
Kert	76	59
Szántó	1997	594
Kaszáló	842	680
Legelő	846	1375
Erdő	352	110
Terméketlen	482	1096
Összesen	4595 hold	3914 négyszögöl ³

1713-ban 189 kaszás-rétet és 44 kapás-szőlőt jeleznek. 1897-ben már csak 2 hold *kiirtott szőlőt* jelent a hivatalos kimutatás.⁴

A Glimbóka és Fenyőfalva felé vezető út a szakadati határt két részre osztja. Az úttól délre eső síkság főképp kaszáló, míg északra dombos helyen terülnek el a szántóföldek. Az egész szántóból átlag 6 hold esik egy családra, ha pedig a szántót, kaszálót és kertet együtt vesszük, szinte 9 hold.

Birtokviszonyok

A község határában nagyobb földbirtokos nincs és amennyire visszaemlékeznek a lakosok, nem is volt sohasem. A magyarok helyi átlagban közepes módú kisgazdák, sem földnélküli, sem nagyon módos nincs közöttük. A románoknál már sok a szegény család is, de újabban 3—4 kivételesen módos is akad.

Az 1897-es statisztika szerint a községben 4349 hold tulajdonbirtok volt, 51 hold haszonélvezeti és 55 hold haszonbéres.

A magyarok között szóbeli érdeklődés alapján van:

- 1—2 holdas gazda 24,
- 3—5 holdas gazda 9,
- 5—10 holdas gazda 15,
- 10—20 holdas gazda 8,
- 20 holdon felüli gazda 3.

E kimutatás szerint az 59 magyar család nagyobbik fele törpebirtokos, de nem szabad elfelejtenünk, hogy számos családfő az apja vagy apósa birtokán gazdálkodik s ha az örökségbe neki járó birtokrész még nincs is nevére írva, a valóságban a helyi átlag szerinti közepes módú kisgazdák közé sorozható. Ugyanez a tény természetesen azt is jelenti, hogy az átlagon felüli birtokosnak feltüntetett gazdák vagyoni helyzete a valóságban alacsonyabb szintű. A szakadati magyarok közt nincsenek kirívó gazdasági különbségek. Jellemző erre, hogy házasságkötésnél nincsenek vagyoni különbségekből eredő előítélettel egymással szemben.

A háború utáni földosztás (agrárreform) e községben nem terjedt ki a külső birtokokra, mert nem is volt kitől és miért elvenni. Csupán a falu szélén sajátítottak ki néhány holdnyi területet, melyet belsőségek céljára kiosztottak a jogos igénylők között. Ebből hét román és két magyar gazda kapott egy-egy házhelyet, amelyeket azóta már be is építettek. Pénzzel a földigénylőket nem is támogatták s a volt tulajdonosok sem kaptak kárpótlást. Más falubelit a földosztás révén nem telepítettek be.

Gazdálkodás

A föld összetétele nagyon különféle. Az Olt völgye többnyire laza, finom, sárgás-homokos földvegyülék. Más helyen kisebb mennyiségben kavicsos homok. A hegyeken nagyrészt fehér, laza, homokos a föld, de általános a sárga, nagyon kötött agyagos talaj és fekete televény is. A község területén fekvő termőföld általában megfelel a mezőgazdasági

munkálatoknak. Jórendűnek mondható, főképp a hegyekben búzának, zabnak alkalmas, míg a lapályon tengerinek és burgonyának. A jó kaszálók a síkságon vannak, az Olt vizenyős környékén.

A határban tudomásunk szerint még sohasem végeztek rendszeres lecsapolási vagy töltési munkálatokat. Pedig feltétlenül nagy előnyére válnék a községnek. A legsürgősebb tennivaló az Olt medrének szabályozása volna, mert száz év alatt többször is változtatta medrét. A Sás nevű nádas helyén még száz évvel ezelőtt is tó volt, de ez valószínűleg emberi beavatkozás nélkül, az idők folyamán magától száradt ki annyira-amenynyire. A 317-es és a 36-os számú ház telkén kútásás közben körülbelül 4—5, illetőleg 11 méter mélységben gátmaradványokra, cölöpökre találtak, amiből arra következtethetünk, hogy az Olt valamikor közelebb volt a községhez. 1927 tavaszán az evangélikus papi birtok megvédése céljából egyházi közmunkával az Olt partját fűzfával ültették be. Ez az ültetvény máig egész kis erdővé terebélyesedett.

A lakosság foglalkozása szerint 99 százalékban földművelő. Hármahatár-rendszer szerint gazdálkodnak (búza, kukorica és ugar). Az okszerű gazdálkodás csak nagyon nehezen talál megértésre, aminek oka részben elhanyagolt helyzetük, részben pedig a tagosítás hiánya. A tagosítás ugyan folyamatban volt, de a háború megakadályozta keresztülvitelét, úgyhogy ma nagy hátrányt jelent a gazdálkodásnál a földek pántlikaszerű keskenysége, valamint szétszórtsága. Vannak egy és fél lépés szélességű szántók, a többség 8—10 lépés szélességű, de már egészen ritka a 20 lépéses földdarab. Egy 10—12 holdas közepes gazdának a földjei 60—80 helyen vannak szétszóródva, de akad olyan is, akinek 200 helyen van a földje.

A három határ között kerítés húzódik, kivéve, ahol patak fut. A bevetett területek felé vezető rosszabb utakat többnyire elkerülik, elzárják, nehogy az állatok kárt tegyenek, mégis a gyalogjárók részére e helyeken hágsókat szerelnek. A jobb, azaz jártabb utaknál rendes sarokrajáró egyszerű mezei kapukat állítanak fel, mert itt bonyolódik le a szekérforgalom a mezei munkálatokkal kapcsolatosan. A rossz utak elkerülésénél *leszedhető kerítéskapuk* használatosak, míg a sarokrajáró kapukat egyszerűen kapunak nevezik. (Más erdélyi vidéken, a Székelyföldön is, ezeket *vetéskapuknak*, hívják.) Évtizedekkel ezelőtt még voltak *határőrök*, akiknek az volt a kötelességük, hogy este becsukják, reggel pedig, amikor a marhák már a legelőn voltak, kinyissák e kapukat,

A szomszédos Glimbóka, Alsóporumbák, Felek, Szentjánoshegy községekben szintén hármahatár-rendszer szokásos, míg Fenyőfálván, Hortobágyfálván már tagosított a határ. Kettőshatár-rendszer már nincs a közeli szomszédságban.

Míndezek ellenére, újabban mégis fejlődik a mezőgazdaság. Használ-
nak mezőgazdasági gépeket, és pedig sorvetőgépet, kapáló és cséplőgépeket, amelyek általánosan elterjedtek már a faluban. Igaz ugyan, hogy a legtöbben még a Hohenheim-féle fagerendás ekét használják, de már többen kezdenek a Zack-féle vaskével is dolgozni.

Az egész 1997 hold termőföldnek a hármashatár-rendszer folyomá-nyaként kétharmada, tehát 1331 hold volt állandóan munkában, míg 666 hold ugarterület volt. Ebből az 1331 holdból be volt vetve 1911-ben:

búza	618
kukorica	618
zab	20
répa	20
lucerna, lóhere	20
krumpli	15
kender	6
árpa	2
rizs	2
egyéb	10
Összesen	1331 hold ⁵

Az azóta eltelt 27 év alatt változás csak annyiban állott be, hogy a kukorica rovására több lóherét s általában takarmányt termelnek.

A föld burgonyára nemigen alkalmas. Zöldséget keveset termelnek, inkább csak házi használatra. Mezőgazdasági többtermelés nemigen van — régente inkább volt —, mert terményeiknek, állataiknak nincs kellő piacuk. Keveset azért visznek a feleki és nagyszebeni vásárookra.

Csak közös községi legelő van (846 hold és a 666 hold ugarterület), amely elegendő a község állatállományának legeltetésére.

A kaszálók többnyire az Olt folyó mellett vannak, így a Tanarok-dűlő egy részén, a Nagymezőn és a Porondocska-dűlőn. A Tanarokon régebben kizárólag kaszálók voltak, amit ez a szláv eredetű, de a Székelyföldön is használatos „tanorok” szó ki is fejez. A székelyek ugyanis a legfinomabb szénatermő helyeket nevezik így s rendszeren be is kertelik őket.

Erdősége a községnek régebben igen kevés volt (352 hold). Magáno-soknak egyáltalában nincs erdőjük. Az agrárreform révén 1104 hold erdőhöz jutott a község, éspedig a nyugati és az északi hegyeken. Szakadát községe Vurpódtól 400 holdat (20—25 kilométerre), Holcmánytól 404 holdat (5—6 kilométerre), Dolmánytól 180 holdat és Fenyőfalvától 120 holdat kapott. A közeli erdőkben inkább csak tölgy-, gyertyán-, juhar-és fűzfa fordul elő, míg a fenyőerdők oly messze vannak, hogy amikor egyszer tűzkár volt a községben és Alsóporumbák épületfát ajánlott fel a károsultaknak saját távol fekvő erdeiből, inkább drága pénzen a nagyszebeni piacon vették meg a szükséges famennyiséget, mint hogy oly nehéz és fáradságos módon a messzi erdőkből hozzák el az ingyenfát. Az agrárreformkor kapott erdőségek állománya többnyire fenyő, amire a község lakosainak valóban a legnagyobb szükségük is van. A világháború előtt időközönként megállapították, hogy a község mekkora erdős területet termelhet ki. Ilyenkor a község vezetősége a lakosság között nyilatkat osztott szét, szinte egyforma nagyságban. Kivételt képezett az egyedülálló özvegy, aki már nem gazdálkodik s így kevesebb fára van szüksége.

Állattenyésztés

Az állatokat faj és nagyság szerint külön-külön csordákban a községi előljáróság és tanács választotta pásztorok őrzik a községi legelőkön, a tarlókön vagy az ugaron.

Külön csordákban vannak a lovak, ökrök, fejőstehenek, meddő tehenek és üszőborjúk, jármos tehenek, bivalyok, tejelő juhok, meddő juhok és sertések.

A gazdák az állatok után a községnek darabszámra fizetnek a legeltetésért.

Fedező mén jó ideig nem volt a községben, a gazdák a szomszédos községbe voltak kénytelenek kancáikat elvinni fedeztetni. A ménnek az állami méntelepről valók. 1937-ben azonban Szakadát község is beszertett egy csődört. A községnek van három szimentáli tehénbikája és három bivaly bikája.

Sertése minden gazdának van (1—3 kocája), de kimondottan tenyésztelepe senkinek sincs. A malacokból 3—4-et visszatartanak, a többit pénzzé teszik.

Ígavonó állatnak az ökröt és lovat használják, 1890-ig a bivalyokon kívül a fehér szarvasmarhát tartották⁶, amely fajt azonban nem sikerült feljavítani még a megvásárolt három szimentáli bikával sem. Újabban már több a bivaly, mint a fehér vagy vörös szarvasmarha. A teheneknek átlag napi hat liter tejük van. Legkevesebb a napi négy liter, legtöbb a napi kilenc liter tej.

A juhok legeltetése. Van a faluban 3—4 juhász, aki kis fizetésért és gabonáért körülbelül 150—200 juhot vállal. Egy-egy gazdának átlag 4—10 juha van. Tavasszal, hóolvadás után, a pásztor kiviszi a juhokat a tarlóra vagy az ugarra, majd pünkösd után a Kárpátokba, ahol a szomszédos községek havasi legelőin háromhónapi időtartamra kiadják a nyáját juhos vállalkozóknak. Mivel a község legelője mételytermelő, rendszeren a feleki, a felső- és alsósebesi s más távoli legelőkre hajtják fel a szakadati juhokat. Május első hetében tartják a „juhnyírást”. A gyapjút a gazdák inkább csak saját céljukra használják. Ősszel ismét lehozzák a juhokat a búzatarlóra, a falusi pásztorok keze alá. November 10-étől „berreg”-nek a juhok. Kecse is elég sok van, mintegy negyede a juhállománynak.

Tej, vaj. A legérdemesebb pénzkereseti lehetősége a gazdának a tej, amelyet a községben levő 3 tejszarnokban gyűjtenek össze s belőle sajtot, túrót, de főképp vaját dolgoznak fel. A lakosság 70 százaléka 2—10 liter tejet visz be a tejszarnokba. Van két román és egy magyar csarnok. Az elkészített vajat Nagyszebenben és Bukarestben értékesítik.

Az állattenyésztés általában gyenge fokon áll, legfeljebb a disznótenyésztésük jobb az átlagnál.

Baromfiudvarok nincsenek, a felesleget a szebeni piacra viszik. A baromfitenyésztés újabban fejlődött, s tartanak Plymouth, Leeghorn és Rode-Island fajtákat, de a leggyakoribb azért még mindig a régi vegyes, keverék faj.

Halászat annak ellenére, hogy az Olt mellett élnek, nem nagyon fejlődött ki, aminek oka szintén a piac hiánya. Csupán néhány román és alig 4—5 magyar gazda bajlódik vele. Harcsát, márnát, pontyot (pozsár), borlingot, répahalat (huszár), csukát szoktak fogni.

Halászati eszközök a következők:

1. Porond-háló, amellyel térdig vízben állva halásznak.
2. Húzó-háló, vagyis a rendes emelő-háló, amellyel többnyire csónakból halásznak.
3. A kerítő-háló, amelyhez legalább négy ember kell.
4. Télen varsával és kerítő-hálóval fogják a halakat.
5. A szigony használata ma tilos, de régen azzal fogtak sok halat.
6. Végül a legérdekesebb és elég egyszerű a „kötelek” (sorhorog) nevezetű módszerük. Ez egy 25—40 méter hosszú kötélből áll, amelyre 70—80 centiméter távolságban egy rövid, 25 centiméteres zsineget kötnek. Minden egyes zsineg végén horog lóg. Minden negyedik horog közé, tehát mintegy 3 méterre egymástól, a kötéltre rákötnek egy tojás nagyságú kódarabot, amely az egészet a vízben lehúzza. A kötélet egyik végét a parton egy fához kötik, a másik vége azonban a vízben szabadon marad (a kövek úgymint lehúzzák). Este helyezik el az egészet s hajnalban veszik ki az esetleges zsákmánnyal.

A *vadászat* nem népi foglalkozás, a vadászterületet nagyszabedű urak bérlik. Vaddisznóra, nyúlra, récére, rókára, vadmacskára, farkasra szoktak vadászni.

Méhészet csak 2—3 helyen található a községben, kevés rajjal és kezdetleges kezeléssel. Pedig régebben ez is elterjedtebb volt (1897-ben 67 méhcsalád) és e célra alkalmas virágosrét bőven van a határban.

A gyümölcsművelés

A *gyümölcs- és szőlőművelés* nem ismeretlen a szakadátiai előtt ma sem, de régen nagyobb arányokban foglalkoztak vele. A községtől 3 kilométerre a Szász János gödrében, a Berek-dűlőben és a Máté János oldalán nem is olyan rég nagy gyümölcsöskertek voltak, amelyekkel 1865 táján hagytak fel. Ugyanekkor szüntették be a szőlőművelést, egyrészt mert érés előtt mások lelopkodták a szőlőt, másrészt mert betegek lettek a szőlőtövek. Nagy szőlőskertek voltak a múlt század közepén a Rác oldalán, a Gyergyalában és az Alul a patakon nevezetű helyeken. Szőlőt ma egyáltalában nem termelnek, gyümölcsöt igen, és pedig szilvát, almát (batul, törökbálint, jónathán), körtét és diót. Sajnos, csak saját használatra. Tekintve, hogy a szilvaaszalással, az almatöréssel foglalkoznak, érdemes lenne szakembereket hívní a faluba, hogy szakszerű kiképzést adjanak nekik s aztán az értékesítésről is könnyebb lenne a gondoskodás. Minden telek végében van egy kert, amelyben a veteményeken kívül gyümölcsfákat is tartanak (szükség esetén még takarmányt is).⁷

A falu határán, a Dóc utca végén, a háború előtt volt egy faiskola, amelyben gyümölcsfacsemetétet neveltek, de kedvezőtlen földje miatt

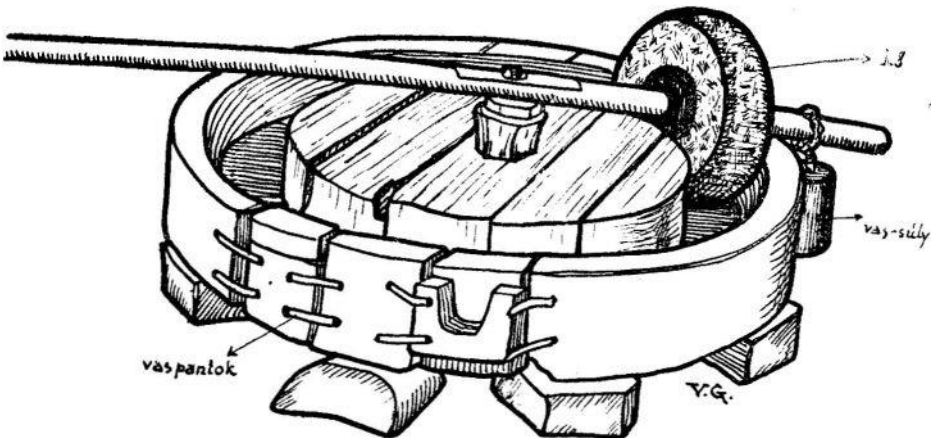
abbahagyták s helyette akác- és szilfacsemetéket ültettek, amely fák ágai igen alkalmasok árkok partjának megkötésére. Később ezt is felhagyták és a helyet belsőség részére cigányoknak adták. A gyümölcsfacsemetékert pótlására aztán a községben vettek egy udvart, de rövidesen azzal is felhagytak, mivel túl vizenyősnek találták a helyet s így e kertben ma cser- és tölgycsemetéket termelnek.

Gyümölcsfeldolgozó módszert kettőt ismernek és használnak: az almából és vackorkörtéből pálinkát vagy almabort készítenek, a szilvát pedig részben aszalják, részben pálinkát főznek belőle. Régebben almaecetet is készítettek, de ma már nem éri meg a fáradságot. Azért van ma is még több fából faragott almatörő és almaprés. Az egyik gazdának, Orsik Istvánnak volt egy igen érdekes nagyméretű almatörője és egy almaprése, ezt 1893-ban Gergely István faragta ki (1. ábra).

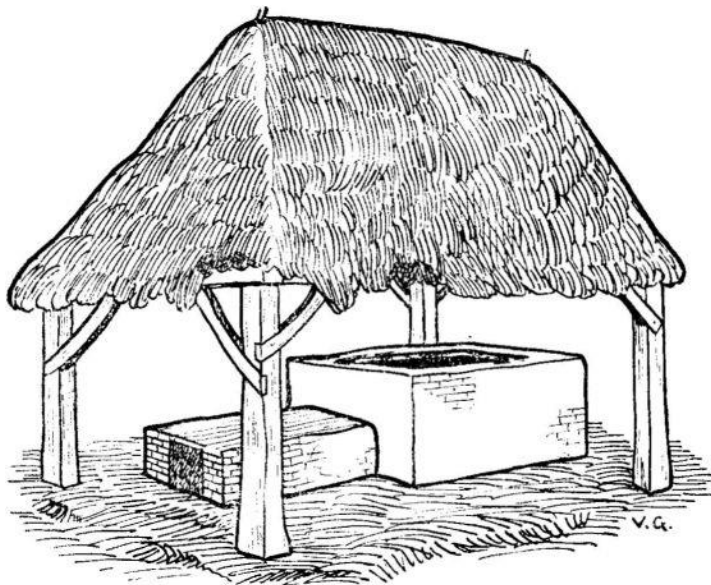
Szilvaaszalót (2. ábra) Pál Istvánnál láttam, aki az aszalás módját így magyarázta meg:

„A szilvát rászórjuk az aszaló sövényére kétujjnyi vastagon. Az aszaló szádájába gyenge tüzet rakunk, úgy, hogy csak hőség és füst jusson a szilvákhoz. Közben keverni kell a szilvát, hogy egyenletesen aszalódjék. Úgy 10—12 óra múlva a szilva egy része leszedhető. Ezt kosárba tesszük és a szobába visszük. A sövényen megmaradt szilvát a sövénynek a tűzhöz közelebb eső részéhez gyűjtjük, egyenletesen elszórva, a másik, a tüztől távolabb eső részére pedig friss szilvát szórunk. Ezt természetesen addig ismételjük, amíg szilvánk mind rákerült a sövényre. A kosarakban összegyűjtött és aszalódott szilvát (kotyónak hívják) ismét rátesszük a sövényre, amikor is a szilvát nagyobb tűz mellett forróra melegítjük s így melegen fonott kosarakba vagy kicsi faládikókba nyomkodjuk, ahol így préselve, évekig is eláll.”

Az aszalt szilvát csak saját szükségletre készítik, nem eladásra.

1. Almaprés 1893-ból.

2. Szilvaaszaló.

Akinek nincs aszalója, az kemencében végzi el az aszalás munkáját, de az ilyen szilva nem oly ízletes és tiszta, mint az aszalóban elkészített szilva.

Veteményeskertek inkább csak a csűr háta mögötti kertben vannak, ahol néhány gyümölcsfa és sok más fa is áll.

A község közelében, a Bálint-kövénél egy káposztáshely van, ahol sok gazdának van egy-egy keskeny földje. A káposzta termelése is kezdetleges fokon áll, csak házi használatra természetnek, mivel nem szakszerű a kezelése.

Gyógynövényt nem termel senki, de a réti gyógynövényeket részben felhasználják saját céljukra.

Lent nem termelnek s nem is dolgoznak vele szövésnél. De *kendert* annál többet, minden ház termel, de csak annyit, amennyi a ház szükségletét fedezi. Esetleges feleslegüket Feleken vagy Nagyszebenben adják el.

Gazdasági intézmények

Semmilyen gazdasági intézmény nincs a községben, még csak gazdakör sem. Gazdasági szakelőadásokat sem magyar, sem román nyelven nem szoktak tartani, de a szomszédos szász lakosságú községek lakóitól sok új gazdasági módszert sajátítanak el.

Közbirtokosság a községben nincsen. Csupán a községi kaszáló, legelő és erdő közös, amelyeket minden egyes gazda „egyforma jogokkal” használ.

Szövetkezet sincs a községben, mert annak megszervezésére alkalmas ember hiányzik. Legfeljebb az 1911 óta szépen működő *Raiffeisen* takarékpénztárt lehetne ide sorolni, amely a hasonló nevű szász szövetkezetnek itteni fiókja. Tagjai között van néhány román *betétes* is. Az utóbbi évek pénzügyi viharai e kis intézményt is megsemmisüléssel fenyegették, de kiheverte s most már lassan emelkedőben van. Már ad hathavi lejáráttal kölcsönöket tagjainak. 1936. április 15-én 691 103 lej betétje és 452 831 lej kint levő kölcsönpénze volt.

A háború előtt szépen működött a *Hangya* szövetkezeti bolt. [...] Van ezen kívül egy *Săcădateana* nevű takarékpénztár és egy *Plugarul* nevű pénztár, ez utóbbi azonban 1935-ben megszűnt.

Ipar és kereskedelem

Nagyobb ipartelep, gyár a faluban nincs, csupán egy kisebbszerű szításmalom. Ez egy román asszony tulajdona.

Iparos, kereskedő is kevés van; néhány év előtt valamivel többen voltak, de a szomszédos fejlettebb Felek elnyomta őket. Jelenleg van három varga, négy kovács, két asztalos, valamint három szatócsüzlet. Az egész községben két kocsmá van.

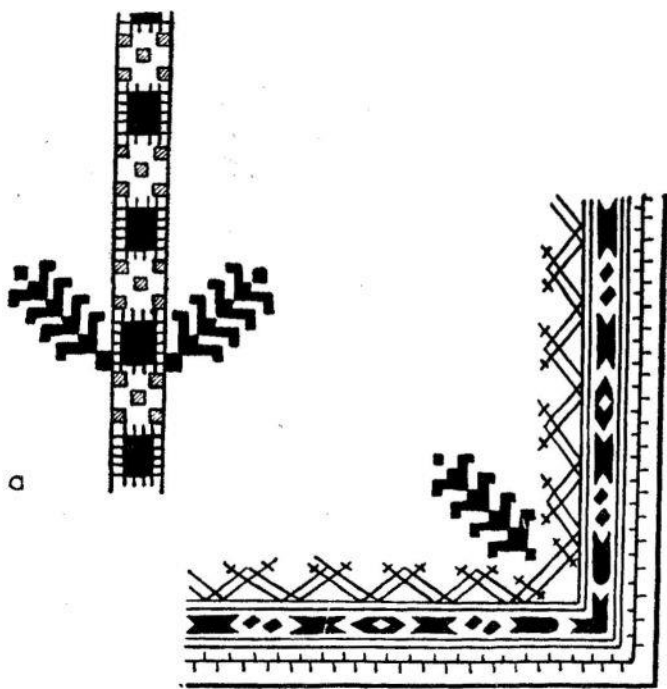
Az iparosok közül csupán a kovács és varga tud a mesterségéből megélni, a többi egyúttal gazdálkodni is kénytelen. Vásárra nem járnak. Három mészáros is van, akik azonban csak alkalomszerűen vágnak és mérnek ki állatot; a magyarok közül sokan értenek az ács és a kőműves mesterséghez. Sok iparosnak nincs is iparendélye s ezért csak mint segéd dolgozik a másíknak.

Olajprés nincs a községben, almaprés van három. Ványoló, gyapjú-fésülő nincs, mert azt a munkát Porumbákon, Códon, illetve Feleken végeztetik el.

Háziipar

A háziipar iparszerűvé nem fejlődött ki, ámbár minden házban értenek többfélehez, ahogyan ez földműveseknél szokás, de azt csak saját szükségletükre csinálják, piacra, eladásra nem viszik. Több férfi ért a kosárfonáshoz s mivel e célra szükséges nyersanyag, fűzfavessző és sás bőven van, alkalmas lenne arra, hogy jövedelmező háziiparrá fejlesszék. A sulykok, guzsalyok, jármok egyszerűek, nem nagyon díszesek. De hogy lehetnek díszített eszközeik, azt bizonyítja az a néhány még található orsókarika, amely fából van kimetszve és színesen festve.

Legfontosabb és legfejlettebb háziipar, azaz népi ipar a szövés-fonás. Gyapjúval, kenderrel és bolti pamuttal vagy mindezek együttes használatával dolgoznak a nők a szövőszéken, az „osztavátán”, aszerint, hogy finomabb, ünneplő vásznakat vagy erősebb anyagot kell készíteni mindennapi használatra. Sokan viszik a gyapjút a feleki, gépekkal dolgozó fésülőbe és festőbe. *Ványolni* Porumbákra és Códba viszik a gyapjú-

3. Szakadátí kötény hímzésmintája: a) a kötény közepe; b) a kötény szegélydíszje (alsó sarok). Narancssárga selyemfonállal varrva.

szőttest, amelyből férfikabátot, ujjast, téli takarót, *csergét*, *szőrtarisznyát*, *gyerek polkádót*, téli kötényt is készítenek. Házilag is tudnak festeni, cserzéssel. Égerfakérget kevés vízben megfőznek, ennek fekete levében zöldgálicot oldanak, hogy jobban fogjon. A feketítendő ruhát (gyapjú és kender) a langyos fekete lében addig áztatják, amíg a ruha a kellő mennyiségű festéket átveszi. Utána tiszta vízben kimossák. Szónek még rongyszőnyegetek is, de díszes, mintás szőnyeget nem tudnak szőni, csupán vékonyabb és egyszerűbb ágytakarót, asztalterítőt.

A háziiparral kapcsolatosan népművészetről csak a női szőttesek és hímzések esetében lehet említést tenni. A szakadátí magyar hímzés igen gazdag és színes, van benne szász és román eredetre valló. Ing ujjára, nyakra, köténybe kézzel hímzik bele többszínű fonállal egymás mellett a díszeket, *hímecskéket* (3. ábra), amelyek részben mértani idomok, de vannak állati, virág- és levélalakok is. Ezt keresztszemes öltésekkel és szálöltéssel varrják bele. A törülközőkbe a hímeket beleszővik. A legkülönbözőbb színű fonállal hímeznek. Vannak egyszínű, kétszínű és többszínű hímeik. Szépek, kiforrottak. Horgolást is használnak, újabban a párnába, törülközőbe, asztalterítőbe, továbbá csipkéken és betétnek. Rojtozást asztalterítő és törülköző szélére alkalmaznak.

Ruhaviselet

A szakadái magyarok mai ruhaviselete látszólag nem őrzött meg magyar vagy székely ruhaformát és díszítőelemet, hanem szinte mind szász és román átvétel. Sajnos e könyv célja és terjedelme nem engedi meg e sokféle részlet szakszerű ábrázolását s így csak nagy vonásokban ismertetem ezt a gazdag és kevert elemekből keletkezett ruhaviseletet. A hiányok pótlására szolgáljon az a pár fényképfelvétel, amelyek fogalmat adnak az olvasónak erről a népviseletről. Hasonló körülmények között vették fel hétfalusi csángóink is az ehhez hasonló vegyes eredetű viseletüket. Ők szintén román környezetben és evangélikus szász hiten éltek évszázadokon keresztül.

A szakadái férfiak hétköznapi viselete általában inkább romános, legfeljebb a ma már nem használatos régi hosszú szárú csizmájuk volt szászos. Ünneplőjük azonban, főképp a külső téli bundájuk, majdnem mindenben a szászok polgárius komoly viseletével egyező. A férfiaknál különösebb kor szerinti megkülönböztetés alig van, legfeljebb a ruhadarabok hímzésénél és a kalap szalagdíszénél.

A nők viselete hétköznapi felerészben szászos, felerészben romános. míg az ünneplőjük szinte azonos a közismert Szeben környéki szász ünneplővel. Az ünneplő viselet díszes és gazdag és kor szerint hatféle változata van. Gyász és esküvő idején más-más öltözködés illendő. Más ruhadarabokat vesznek fel vasárnap délelőtt az istentiszteletre, mást a délutáni templomozáshoz és a legdíszesebbet sátoros ünnepkor. Így a hétköznapi viseletet is beleértve 12—13-féle módja van a női öltözködésnek. Az ünneplő ruha darabjai a legfinomabb és legdrágább anyagból készülnek s gazdagon vannak hímezve. E költséges divat pazar szépségével nem is talál a mai kor egyszerű és szegényes életmódjához. Az ünnepi ruha segítség nélkül fel sem vehető, az öltözködés még így is órákig tart. Valószínű tehát, hogy a szakadáiak nem sokáig fognak ragaszkodni e korszerűtlen divathoz s egyszerűbbel, olcsóbbal pótolják.

Igaz, hogy e ruhadarabok tartósak és örökölhetők s kis részét maguk is el tudják készíteni. Pl. az alsó ruhák, főként a férfiaké, házilag szőtt anyagból valók. A férfiaknál az ujjasok, harisnyák (nadrág), főként a hétköznapi ruhadarabok anyaga nagyrészt szintén háziszóttos posztó. A nőknél is a hétköznapi felső ruhák (kivéve a börmellény, a fejkeszkenő és cipő) szintén a szakadái magyar asszonyok kezemunkája, míg a többi ünneplő ruhák és a hozzávaló díszítőanyag bolti portéka s legfeljebb a kézihímzés saját munkájuk.

A férfi-viseletnél: *ing, gatyá, harisnya, düszö-szjú, mejrevaló, lájbi, ujjas, bongos filis, szörös búbó, ködmen, zeke, csobán-kö dmen, cüpelüs, ták, kapca, bocskor, csizma, kalap, báránybőr kucsma, süveg.*

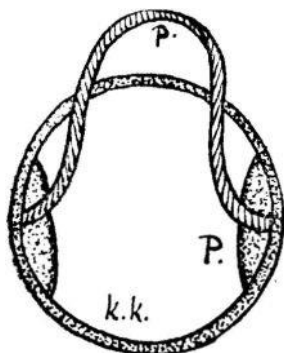
A női viseletnél: *pendely, öv, alsószoknya, ráncosrokolya, vállasrokolya, ing, ruha, ruhácska, cop (!). párta-káva, pántlika, csepesz, négy-*

szögükendő, palást, rása, surc, előruha vagy firhang, rece betét, ujjas, kék filis, ködmen (amely csukorral van díszítve), keszkenő, segesvári fejkendő, faolajos-ruha, pálha^s, cipő.

Hétköznapi szoknyaviseletüket újabban a falubeli román lányok is kezdik a katrinca helyett átvenni. A katrincájuk nem egy darabból való, hanem a fehér rokolyára elől-hátul egy-egy kötényszerű gyapjúruhát kötnek. Idősebb asszonyok szerint gyermekkorukban még a magyar asszonyok is fehér rokolyában jártak és a románokhoz hasonlóan hétköznapi elől-hátul kötényt kötöttek.

A községbeli románoknál a szokásos Szeben megyei román viselet használatos, de van két különleges ruhadarabjuk. Az idősebb asszonyok finom pamutvászon kendővel letakart turbánszerű fejdíszet viselnek. Ma már kiveszőben van. A másik különlegességük, hogy a katrinca-kötény rövid, csak félmagasságig ér s ezért félkatrincának nevezik. Erről egy román nyelvű kétsoros versike is megemlékezik:

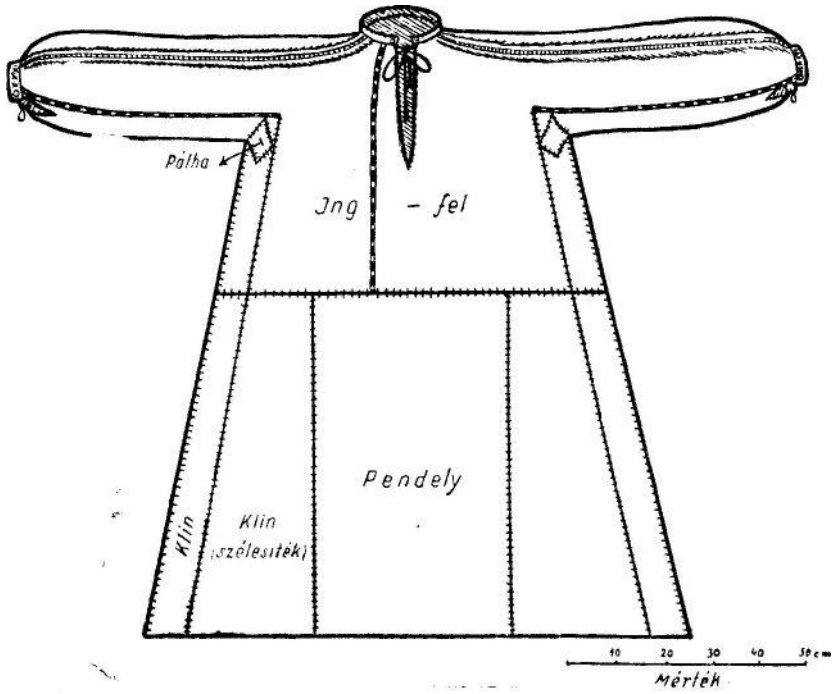
Fetele din Săcădate
Cu cătrință jumătate.

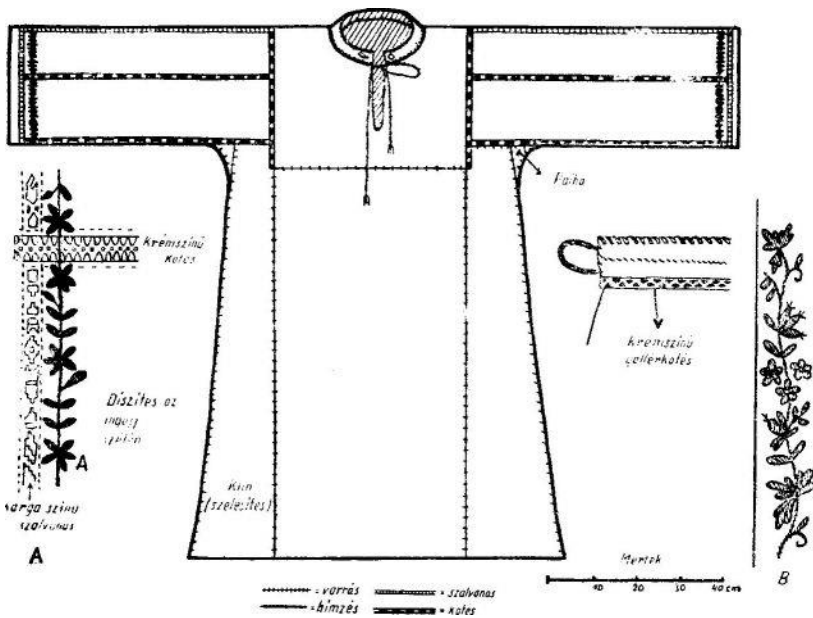
4. Mükonty. p) pántlika: P) párnácska: k. k.) kenderkarika, vászonnal beborítva.

5. A múlt században még használatos fűzős félcsizma, a cüpelüs.

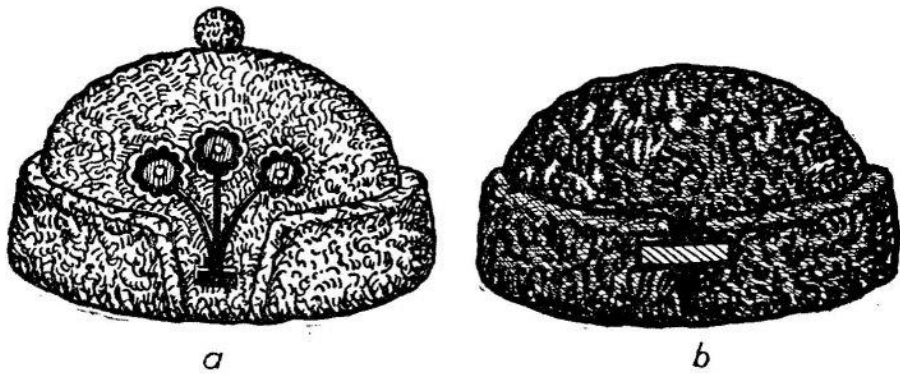
6. Női ing Szakadátrol.

7. Férfiing Szakadátrol. A) és B) hímzés az ingujj végén.

8. Bőrmellény (mejjrevaló). Piros borszegély; a hímzés barna, zöld, piros, sárga, kék, lila selyem fonallal.

9. Szakadati báránybőr kucsma: a) fehér; b) fekete. Múlt század végi öltözetdarab. Az előbbit piros bőrvirágok díszítették, az utóbbi peremét vörös bőr fogta össze.

Sorosudvarok

Mind a telek beosztása, mind az épületek külső alakja és szerkezete a községbeli románoknál és magyaroknál lényegében egyezik s a környékbeli községektől sem különbözik (10. ábra).

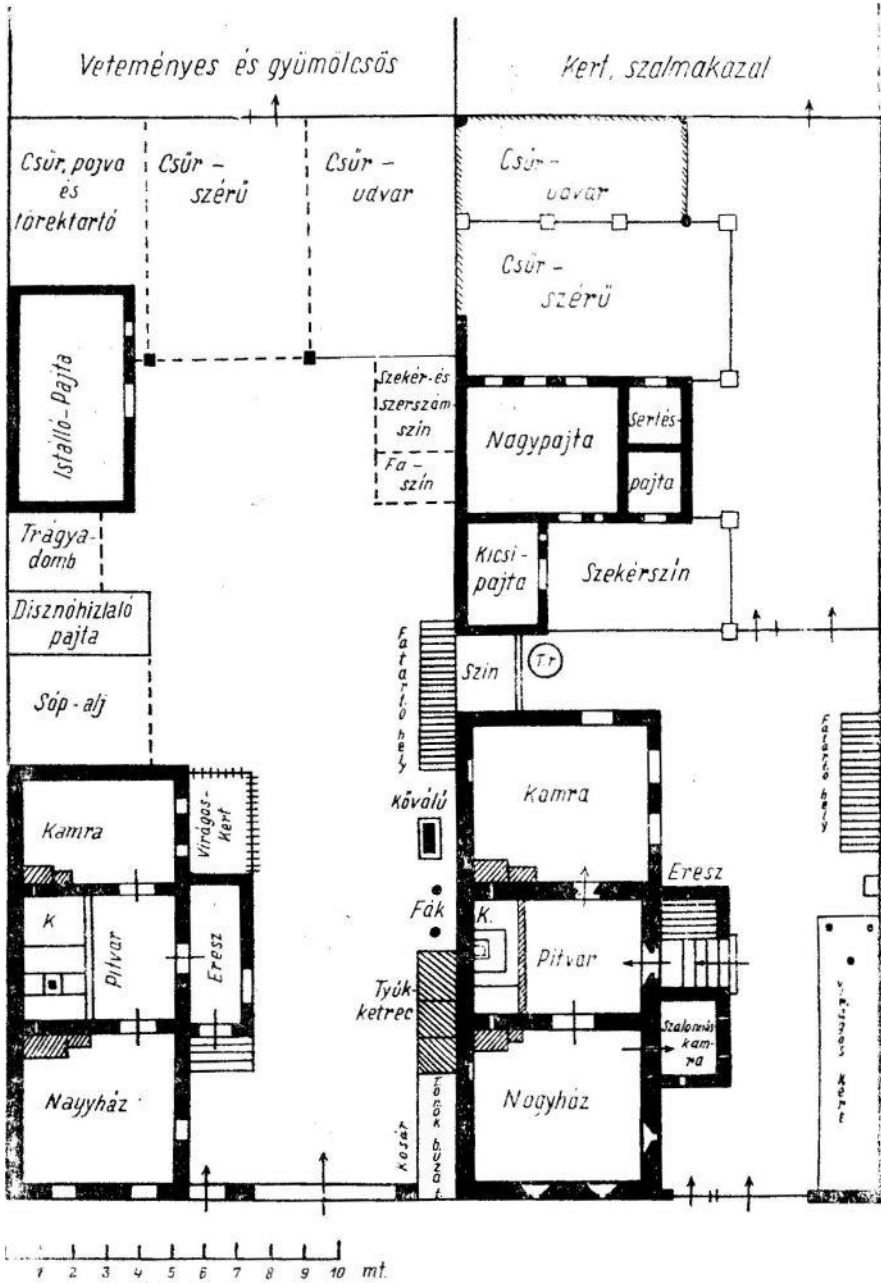
A főutcák keskeny szalagtelkeinek utcai frontja alig szélesebb 11—15 méternél. Az udvar mélysége mintegy 40—50 méter, de folytatólag a csűr mögött még jó darab kert tartozik az udvarhoz. E keskeny telken a lakóház a telek egyik oldalán húzódik hosszában s utána folytatólagosan következik a *sáp-alj*, a disznópajta, a trágyadomb, a szín és az istálló, míg a hátsó részen az egész udvar szélességében keresztbe áll a *csűr* vagy *sáp* s az udvart lezárja. A másik hosszanti oldalon vagy egyfolytában nincs épület, vagy csak a keskeny törökbúzacosár nyúlik hosszában s utána a fatartó szín és a szekérszín következik. Ha most a szomszéd is ilyen rendszerbe helyezte el épületeit, akkor minden udvar két oldalról is lezárt. Olyan is egy-egy szakadati udvar, mint megannyi vár. A tulajdonosoknak legfeljebb itt-ott kell néhány méternyi kerítést húzniuk. Ezeket a keskeny és várszerűen zárt, minden oldalról beépített udvarokat a Székelyföldön is megtaláljuk. Közismert nevük: sorosudvar.

Az udvarok többnyire kicsinyek. Rendesek és tiszták, a lakóház előtt ki vannak kövezve „olti kövekkel”. Virágoskert a ház mellett ritkán van, akkor is kicsiny, de a csűr mögött a gyümölcsös kertben természetesen a zöldségmű mellett virágot is.

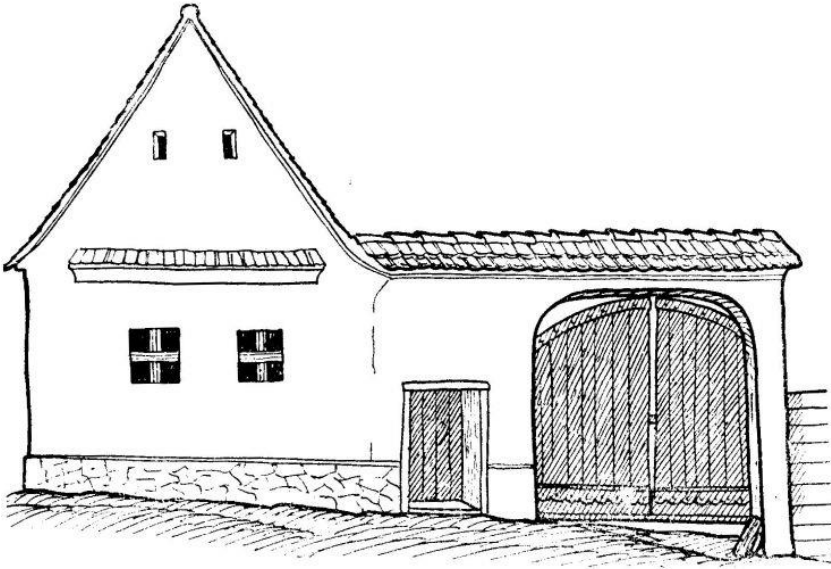
Kút nincs sok: legfeljebb ha minden ötödik-tizedik udvarra esik egy. Inkább a gémeskút az általános, a kerek kutak csak újabban jöttek divatba. Az utcai társaskutakat a szomszédos gazdák közös költségén ásták és gondozzák. Nevezetesebb községi és társaskutak a következők: 1. Felsőkút (Fintína unguilor), 2. Bojér kútja (Fintína boierului), 3. Alsókút vagy Geréb kútja (Fintína Grebluți), 4. Bodonkút (Fintína románului)⁹, 5. Nicu kútja, 6. Dávid kútja, 7. Középtized kútja vagy Középkút.

A lakóház

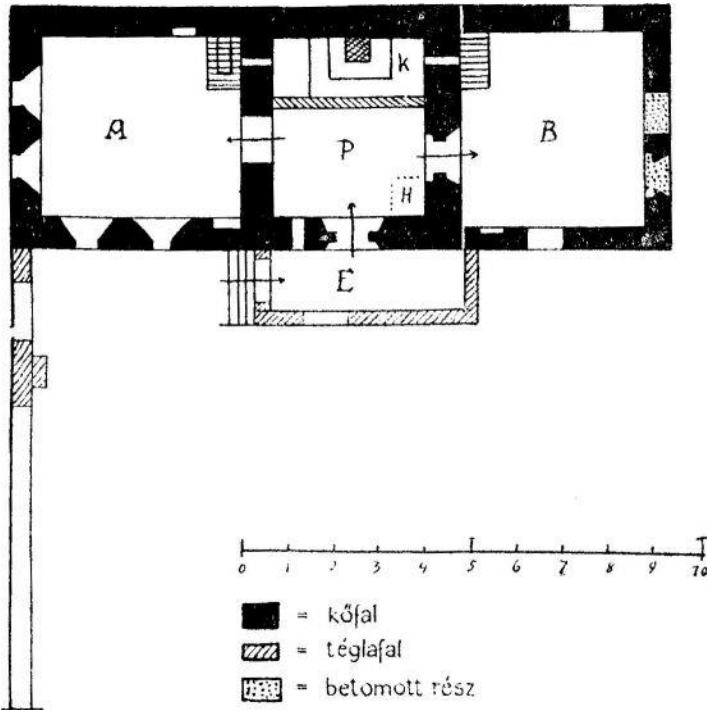
Az utcák elég szélesek, főként az evangélikus templom környékén, ahol az út két oldalán a gyalogjárót macskafej nagyságú kövekkel kövezték ki. A falu külső képe rendes, a kőházak miatt is első percben szász falu benyomását nyeri az ember. A magyarok kivétel nélkül, a románok többségükben szász mintára épült kőházakban lagnak s a kapuk is a legtöbb esetben kőből készültek és cseréppel fedettek (11—13. ábra). Eredeti, régi faházakat már csak a románoknál találunk, ezek beosztása hasonlít az egyszerűbb székelyföldi házakéhoz. Szakadaton alkalmunk nyílik arra, hogy a román, szász és magyar építkezés egymásrahatását alaposan megvizsgáljuk s az összehasonlítások alapján érdekes útmutatást kapunk a székelyföldi építkezés megértéséhez is. Minél inkább hasonlítgatjuk egymáshoz az erdélyi lakóházakat, annál inkább meggyőződhetünk arról, hogy a román, szász és magyar lakóház,

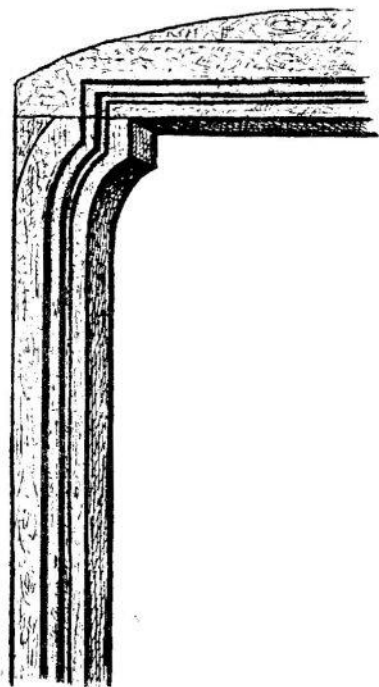
10. Szakadati sorosudvarok. Balról az újabb, jobbról a régi beosztású telek és lakóház.

11. A Nánási-féle ház utcai homlokzata a nagykapuval.

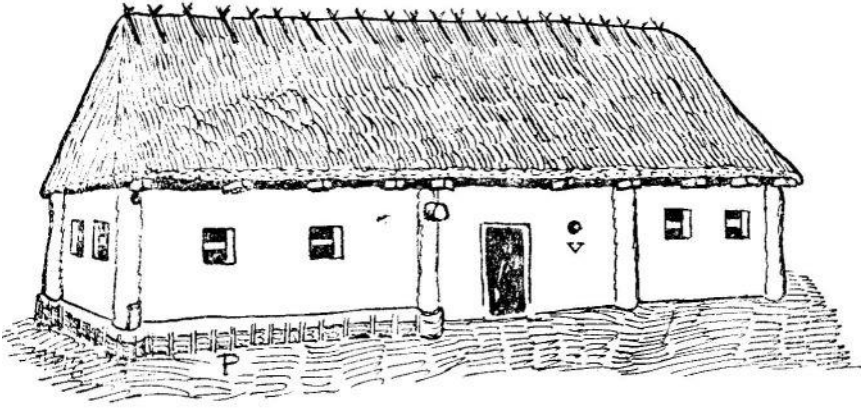
12. A Nánási-féle ház alaprajza. Az ereszfeljáró későbbi toldás.

13. Késő gótikus ajtókeret a Nánási-féle házból.

elütő részletei ellenére is, egy közös alaptípusra vezethető vissza. Mindezeket a házakat ugyanis az jellemzi, hogy a pitvarbeli tűzhely az eredeti s a szomszéd szoba kemencéje csak függvénye a központi kemencének és füstfogó kürtőnek. Az ilyen házat a tudomány „egytüzelős ház”-nak nevezi, de beszélnek „erdélyi háztípusáról is, éppen azért, mert ez a háztípus Erdélyben a leggyakoribb. Az ősi alak bizonyára az egyszerű sütőkemence-ház.

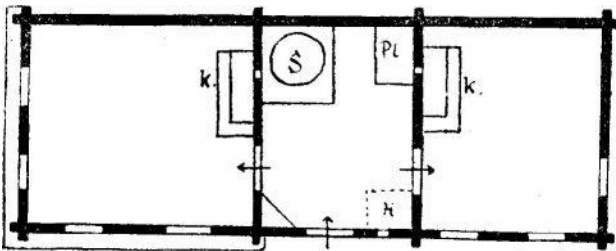
Ma a falu legrégebnek híresztelt — állítólag 300 éves — faháza is három helyiségből áll (14—15. ábra). A bejárat a középső helyiségbe vezet, melyet itt *pitvarnak* (románul *tindă* vagy *cuptor de pâănă*) neveznek. A székelyeknél a pitvarnak megfelelő helyiség az „eresz”, amely azonban rendesen nyitott vagy legfeljebb bedeszkázott s emögött van a zárt fűstház. Szakadaton a pitvar teljesen fallal zárt, egyetlen helyiséget alkot a székely fűstháznak megfelelő kemencerésszel s így a ház teljes szélességét elfoglalja. A pitvar mennyezete vagy teljesen nyitott, vagy bepadolt. Ha a pitvar nyitott, akkor a füst szabadon megy a *hiuba*, ahol szétoszlik. Ha a mennyezet padolva van, akkor a sütőkemence fölött egy 2 méter hosszú és 80 centiméter széles félhenger alakú, vesszőből font és kívülről-belülről agyaggal kitapasztott, kosárféle *szikrafogó* nyílik. Alul nyitott, hogy a kemencéből a füst oda gyűljön össze és a szikrákat felfogja, míg felül egy-két kis lyuka van, hogy

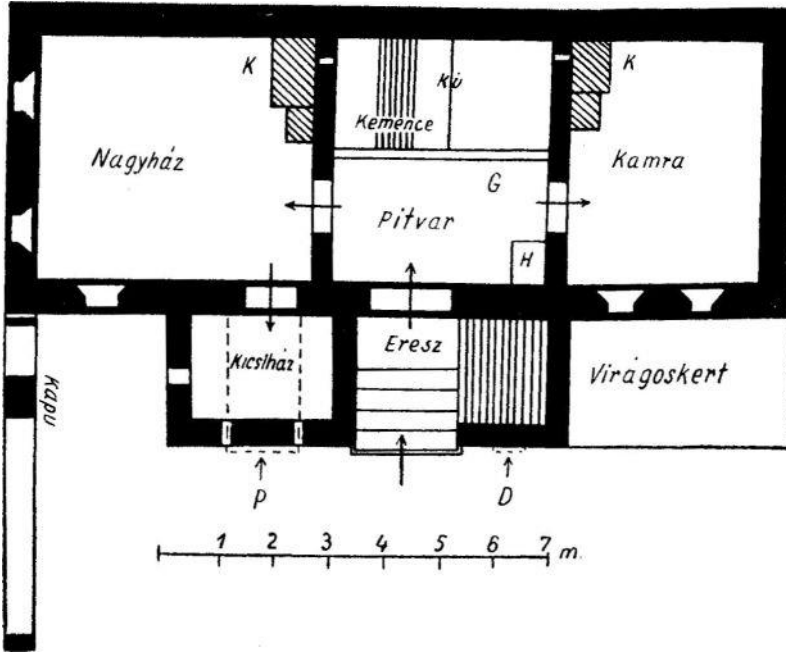
14. A legrégebb (állítólag 300 éves) szakadati parasztház: P) ponk; V) világító rés.

a füst azokon keresztül a hiuba mehessen, de úgy, hogy a szalmatetőt meg ne gyújtsa. A két szomszédos helyiség füstje a gerendafalba fűrt és kikövezett nyílásokon át jut a pitvarba.

Ebben a régi faházban egy igen egyszerű és kicsi sütőkemence van, amelynek alapkövei is alacsonyak. A kemencebűbot tégladarabkákból és sárból építették fel. A hátsó részén egy füstlyuk van, ahol a füst a szabadba megy. E kemencebűb körlejtésének átmérője 120 centiméter. A pitvarból jobbra-balra egy-egy lakószoba van. A hátsó, udvari szoba a kisebb és ez a mindennapi lakószoba, miként a székelyeknél is. A falak gömbölyű fenyőfagerendákból (borona) készültek, melyek egymást a sarkokon gerezdesen keresztezik. A fal kívül-belül vakolva van, az ablakok kicsinyek. A ház előtt fellelhető a tornác őse, a *ponk*. Ez egy 20—25 centiméter magas földtöltés, melyet vesszőfonattal vagy kis deszkával kötnek le. A ház zsúppal fedett, ami azelőtt általános volt, hiszen a gazdasági épületeket még mind a mai napig zsúppal fedik. (A zsindelyfedést megfelelő fenyőfa hiányában alig használták Szakadaton.)

15. A legrégebb szakadati parasztház alaprajza: k) kemence; S) sütőkemence; Pl) platt — takaréktűzhely; H) hiu — padlásfeljáró.

16. Dombi András Péter házának alaprajza: K) kürtő; ki) kemence; G) kéménygerenda; P) pincelejárat; D) disznópajta bejárata; H) hiu (padlás) feljárója. A szobák rendeltetése: kicsiház — szalonnáskamra, kamra — lakószoba, nagyház — tiszta szoba. A nagyház és pitvar alatt pince van.

Ez a leírt román faház-típus a magyaroknál is megvolt. A kőház-építkezés csak néhány évtizede lett általánossá, a gazdasági épületek azonban még ma is fából épülnek, mégpedig tölgyfából, mert a közelebb fekvő erdőkben leginkább tölgyfa akad. Az istállókat már többnyire téglából építik.

A magyarok és románok mai kőházai (16. ábra) alaprajzukban megegyeznek a faház beosztásával. Nyilvánvaló, hogy a kőház fokozatosan fejlődött ki a régi faházból, csupán külső részleteiben idézett elő kisebb változtatásokat az új építőanyag: a kő. Mint a régi faház-típusnál, a kőházaknál is megtaláljuk a pitvart a sütőkemencével s kétoldalt a két lakószobával, éppen csak hogy a pitvar előtt — mivel a kőház magasabb — egy lépcsőfeljáratos kis házikó van az épülethez odabiggyesztve. A magyarok ezt „eresz”-nek nevezik, a románoknál „pridvor” a neve. A lépcsőfeljáró rendszeren oldalról, a kapu felől vezet fel, de régebben inkább a pitvar bejáratával szemben volt az eresz lépcsőfeljárata. Emellett rendszeren még egy *kis ház* vagy *kicsi ház* (*căsuță*) is van az utca felé, ahová a bejárat többnyire a *nagy ház*-ból (az utcai nagyobbik szobából) nyílik. A szakadati magyarok ezt *szalonnáskamrának* is nevezik. Valószínűleg szász eredetű, mert a szászoknál általános.

Az ereszben limlomot tartanak s mivel tetőzete is van, védi a lépcsőzet és a pitvar ajtaját szél és eső ellen. Sokszor alatta vezet a pince (pivniță) lejárata, a *pince torka*. A pitvar első felében jobbra-balra nyílnak az ajtók a két lakószobába. Elöl a jobb sarokban van a *hiu* feljárata. A pitvar hátsó részében, a *keményben* van elhelyezve a sütőkemence, amelyet egy-két vastag cserefagerenda választ el a pitvar elülső részétől. E gerendák embermagasságban vízszintesen vannak elhelyezve s szerepük csak az, hogy egyrészt ne eresszék ki onnan a füstöt, másrészt érzékeltessék, hogy ez a pitvarnak egy külön része, azaz a sütő- és főzőhely. Mivel a gerenda alacsony s nehogy az ott közlekedők a fejüket abba beverjék, az alsó gerenda felfelé ívelten van kivágva s így a bejárat közepén elég magas. (Ennek az ívelten kivágott *keménygerendának* egy túlzottan fejlett formáját láthatjuk a Nánási-féle házban, de már nem fából, hanem téglából rakva.) A keménygerendára hosszában egy polcot helyeznek, amelyen fazekakat, korsót és egyéb apróságot tartanak. A sütőkemence szokásos régi formája kör alakú búbos kemence. A padkája elég magas, mintegy 60—70 centiméter s *tűzhelynek* nevezik. Újabban négyszögletű sütőkemencék is vannak, sőt némely helyen már az udvarra is építettek egészen különálló kemencéket.

Ahogy a faháznál említettünk egy félhenger alakú, vesszőből fonott és tapasztott szikrafogót, úgy a kőházaknál is van a kemence fölött egy füstfogó *kürtő*, amely téglából és kőből van rakva s felfelé keskenyedő gúla alakja van. A régi kőházaknál ez a kürtő — miként a faházaknál is — csak a hiuig vezeti a füstöt, de az újabb kőházaknál a kürtőre már rendes kéményt is építenek. Nemcsak a sütőkemence füstjét vezeti ki ez a kémény, hanem a két szomszédos szobának a kemencéjéből is ide terelik a füstöt a falakon keresztül vájt lyukakon.

(A székely ház is ilyen beosztású tulajdonképp, csak mivel a pitvarból a sütőkemencét kitétték az udvarra — a különálló *sütőházba* — helyét egyszerűen befalazták s így egy *sütőház* vagy *füstház* nevezetű ablak nélküli szobácska támadt. Ennek már csak az a szerepe, hogy a két lakószobából a falon keresztül beeresztett füstöt a kürtőn keresztül a szabadba vezesse. A pitvar első részét a székelyeknél eresznek hívják és nyitott, legfeljebb bedeszkázott. A két lakószobába jobbra és balra innen nyílnak az ajtók.)

A szakadátiak a pitvarban levő sütőkemence mellé helyezik takaréktűzhelyeiket is. Itt főznek az asszonyok, ez a konyha. A pitvarban van a *kas*, ez a rekettéből font és sárral tapasztott nagy gabonatarató, valamint a bükkfából készült *szuszék* is, a lisztesláda. A pitvarban tartják a fejszét, fűrész, lószerszámot is.

A nagy ház itt is a közismert, fűtetlen *tiszta szoba*. Ez mindig az utca felé esik, éppen úgy, mint a Székelyföldön. A lakószobának használt *kamra* már az udvar felé néz, hogy belőle az udvart és a gazdasági épületeket állandóan szem előtt tarthassák. (Hogy a kisebbik lakószobát *kamrának* nevezik, ez onnan ered, hogy eredetileg a nagy ház volt a lakószoba s a pitvar túlsó oldalán csak egy kis kamrácska volt. Ez fejlődött lassan minden lakószobává, míg a nagy házból parádés

szoba lett.) Mindkét szobában a pitvar felőli oldalon egy-egy melegítő *kemence* áll, plattnival is ellátva. E kemencéket Nagyszébenben készült nagy négyszög alakú, mázatlan csempékből (*káholy* vagy *cserép*) rakják össze, újabban épületéglákból, amelyeket egyszerűen fehérre, kékesre vagy zöldesre bemeszelnek. Amíg a székelyföldi csempékályhák nem egyebek, mint a szabad tűzhely füstfogói (gőzfogók), addig a szakadátiak tartják a meleget, akárcsak a városi cserépkályhák.

A szobák mintegy hatvan év óta többnyire padolva vannak deszkával, csak itt-ott maradt egyik vagy másik helyiség földpadlós, főként a pitvar. Általában csak egy szoba, legfeljebb még a pitvar van alápincézve. A pince lejárata az eresz alatt vagy mellett van. Két ablaka rendszeren az utcára, egy ablaka az udvarra néz.

Szakadát községben ma mintegy 300 lakóház van, ezek közül 260 kőből és téglából épült s cseréppel fedett. Van még vagy 40 faház is, ezek azonban többnyire szintén cserépfedelűek, úgyhogy zsúpfedeles régi ház mindössze 10—15 akad a községben. Meg kell jegyeznünk, hogy 1900-ban még 60 volt a faházak száma, s ezek közül 56 szalmafedeles, 4 zsendelyes volt. A szász községekben már a 18-ik század második felében is szorgalmazták a kőházak építését és a cserépfedést, s Szakadát nem sokkal maradt el a szász községek mögött.

A kőházakat teljesen az utcára építik, míg a faházakat a régi rendszer szerint kissé beljebb az udvar egyik oldalára helyezték, sőt olykor a telek közepére is. A kőházak utca felőli fala mintegy 4 méter magas. A fal felső részén egy kis kiugró párkány húzódik, ez is cseréppel van fedve. Ez a párkány ésszerűen tagolja a ház utcai frontját, egyben védi az ablakokat az eső ellen. A ház frontfala (a *bütü*) a párkánytól felfelé mintegy 3 méter magasságban háromszög vagy trapéz alakban folytatódik. Ha trapéz alakú, akkor a háztető le van csapva, amit Szakadáton úgy neveznek: *eliütött*. (Ez a háztípus egy évszázada Székelyföldön is általánossá lett s mivel ott is a szászoktól vették át, az ilyen csapott tetős házat *németbütüs* háznak nevezik.) Szakadáton a homlokzat díszítése egyszerű. Némely házon ugyan gazdagabb díszítést látunk, de ezek többnyire ízléstelen városi utánzatok. A háztető bütüjén rendszeren két kis padlásablakocska van, amelyeket egyszerű vakolatkeret díszít s ezek közé vagy alá kör alakú dísz is raknak. Ebbe szokták belefesteni az építkező kezdőbetűit és az építés évszámát, alább egy virágdísz. A lakószoba két ablaka felett húzódó cserépparkány alatt egy lapos vakolatszalgféle második párkány fut végig, amelyre (vagy magára a falra) az építkező a maga és felesége teljes nevét és az évszámot is odafesteti. Például: „Építette Kopándi Péter és neje Kata 1872.” Ez az egyszerű szöveg általános a községbeli magyaroknál, de van itt-ott hosszabb szöveg is, így egyhelyt a következő:

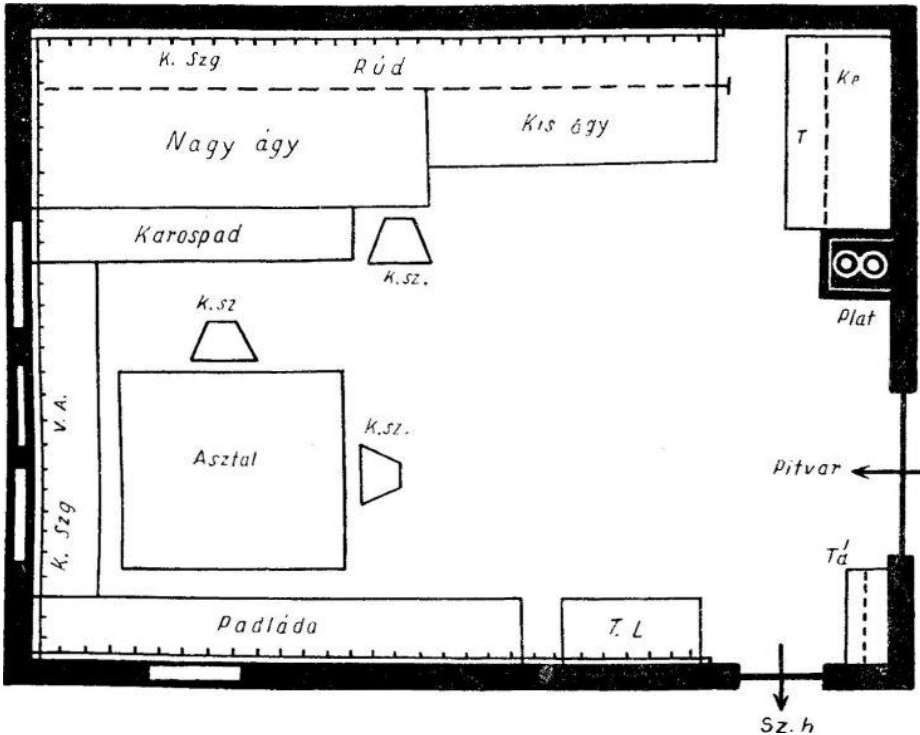
Nem kívánok én palotát,
Sem aranyat halommal,
Hanem egy ilyen házacskát
Békesség s nyugalommal.

A községben van egy 15—16-ik századbeli lakóház (a Nánási-féle), amely a már leírt házalaprajz beosztása szerint épült, csak az átlagnál kissé módosabban. Ez főképp a ház egyes részleteiben mutatkozik. Érdekes elsősorban az a tölgyfából faragott késő gót ívelésű ajtókeret, mely a pitvar és az udvari szoba között van, szépen ívelt ablakai, a vastag falba vágott ablakmélyedései és a falba épített szekrények.

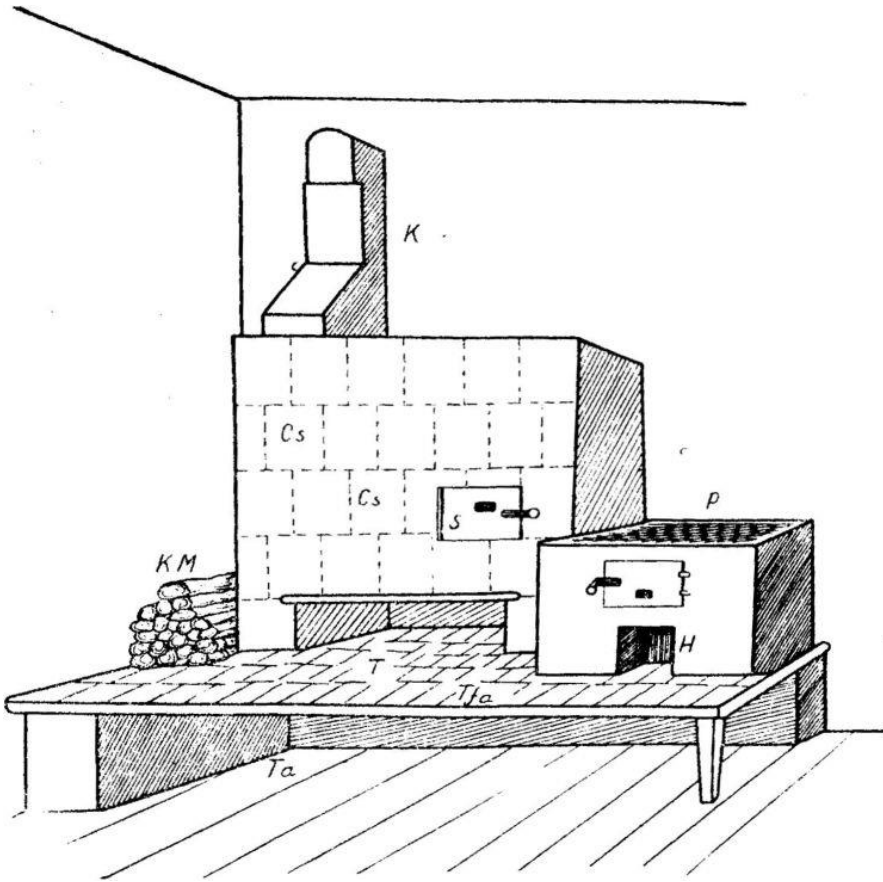
Szobaberendezés

A szobák bútorzata a magyaroknál és románoknál szinte ugyanaz. Tulajdonképpen mind a két szoba ugyanazokkal a bútordarabokkal van berendezve, mivel azonban rendszeren csak az udvar felé eső kisebb szobát használják s az egész család ott hál és étkezik, kopottabb is benne minden. A másikat, a nagyházat, inkább csak vendég részére, kereszteléskor vagy halotttravatalozásra használják. Így érthető, hogy ennek a szép, rendes és tiszta szobának, akárcsak más vidéken is, egészségtelen, hűvös és rideg a hangulata és levegője.

A bútorzat elrendezése (17. ábra) hasonlít a székely szobáéhoz. Az ablakos sarokban van az asztal, kétoldalt a fal mellett egy-egy *padláda*,

17. A szakadati „nagyház” berendezése: Ke) kemence; K.sz.) karosszék; K.szg) kendőszeg vagy fogas; Tá) tál; T) tűzhely; T.L) tulipános láda; Sz.h) bejárat a szalonnásházba; V.A) vakablak.

18. Szobakemence: Cs) cserép; H) hamulyuk; K) kürtő; KM) kemence megett; P) platt; S) sütő; T) tűzhely; Ta) tűzhely alatt; Tfa) tűzhelyfa.

a másik sarokban a *nagy ágy*, mellette *kis ágy*. A nagy ágy előtt egy *karos pad* és egy *karos szék*. Az előbbi kihúzás ágy *s ágypad*nak is nevezik, utóbbi egy közönséges falusi támlásszék. A két ágy felett, közel a falhoz, hosszú *rúd* van kifeszítve, amelyre a hímzett *rúdi abroszokat* helyezik el (a székelyeknél *rúdi lepedők*). A harmadik sarokban, a pitvar melletti fal mellett van a kemence (18. ábra), melyet ma már olykor vaskályha helyettesít. A negyedik sarokban a padláda és a szalonnásház ajtaja közti üres helyet egy *tulipános láda* tölti ki. A székelyeknél mindmáig szokásos *kártyapadot* Szakadátón *korsószék*nek neveztek, mivel agyagkorsókat helyeztek rá. A *kártya* (faedény) még röviddel a háború előtt is használatban volt, ma azonban már csak cínes és zománcozott vedreket használnak s ezeket egyszerűen egy földre fektetett deszkadarabra helyezik el. A két ablak között a falon szokták elhelyezni a tükröt, az órát pedig az ablakos sarokban. A falakon végig, néha mind a négy oldalon, virágos díszítésű fogasok vannak elhelyezve (a *kendőszegek*). Ezekre kis kancsókat és

tányérokat aggatnak. Sok köztük a szép, régi festésű. Ezek is, nemkülönben a színes virágdíszítésű régi festett bútorok, vásáron szerzett szász népi munkák. Az. újabb bútorok egyszínűre festett, formátlan városi utánzatok.

A legtöbb házban akad egy-két vakablak is, többnyire faragott és festett díszes faajtóval. Padlószőnyegnek a közönséges rongyszőnyeget használják.

A tiszta szobában, főképp ha eladó leány van a családban, a nagy ágy szépen, magasan meg van rakva a legszebb hímzésű párnákkal, csipkés lepedőkkel és takarókkal. Ez a Székelyföldön is általános, de ott a nagy ágynak *vetett ágy* a neve. A nagy ágy megvetése szabályszerű sorrendben történik, ami szinte teljesen megegyezik a székely szokással. Az ágyvetés sorrendje a következő: 1. *szalmazsák*, 2. *derekaj*, 3. *kicsi lepedő (két széjbe)*, ez oldalt lecsüng az ágyról, 4. *nagy lepedő (három széjbe)*, ez díszesebb, fehér mintás szövésű, két szélén két-két piros, kék vagy zöld csík van beleszőve, s mind a négy szegélyén ott-hon horgolt csipkéje van. 5. A nagy lepedőre helyezik az öt széjbe szőtt fehér *csergét*. 6. Mindezt leterítik varrott, színes, szép kivitelű, mintás gyapjú ágyterítővel, amely alul szinte földig ér. 7. Három-négy sor párna, egymás fölött 2—3 darab. A párnák keskenyek, első felük színesen díszes mintájú pamuttal (*fejtő*) van szövve. Ez a díszes eleje a párnának a párnafej, azaz a *párnahím*, amelyet a székelyek *párna бүтүjének* neveznek. Ünnepkor, vagy ha tisztelt vendégeket várnak, még díszesebb huzatokat és lepedőket raknak fel erre a nagy ágyra.

A kapu

A kő-lakóház melletti kapu rendszeren szintén kőből, illetve téglából épül és szász divat szerint magas, az ablak feletti párkánnyal egyszintű és a házzal egybeépült. Ha a telek szélesebb, akkor a kőkapu mellett magas kőkerítés is van. E kőkapuknak van egy keskeny és alacsony gyalogbejáratuk és egy széles és magas szekérbejáratuk. A gyalogkapu felett a falmező vagy sima, vagy vakablak tölti ki a teret, amelybe néha az építkező nevét is felfestik. A szekérkapu fent a régi divat szerint vízszintes, az újabb szokás szerint rendszeren ívelt. A kőkapu természetesen cseréppel fedett. A kapu szárnya egyszerű deszkatákolmány.

Még kőházak mellett is találunk fakaput és deszkakerítést. A fából készült s a székely kapuhoz hasonló szerkezetű magas kapuk azonban a székely kapuknál egyszerűbb díszítésűek és galambdúc nélküliek. Az ilyen kapuk a Szeben megyei szász és román községekben elég gyakoriak.

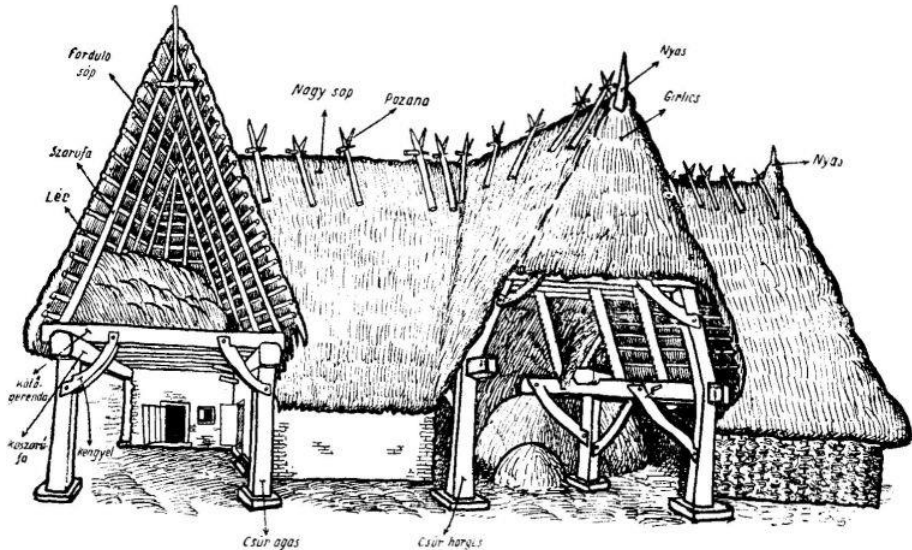
Ha nem is a főutcában, de találunk sok helyen vesszőből font, mintegy két méter magas sövénykerítéseket is, amelyekhez rekettye-, gertyán- és bükkfavesszőket használnak. Van még egy gyengébb kivitelű

és vékony kerítésük is, amelyet azonban inkább a ház oldalán vagy a kis csürkapunál használnak. Ezt kukoricaköréből (*csúnya*) fűzik. Akad még néhány legrégibb fajtájú bokorkerítés is, tüskésbokrokból, kőkényből vonva.

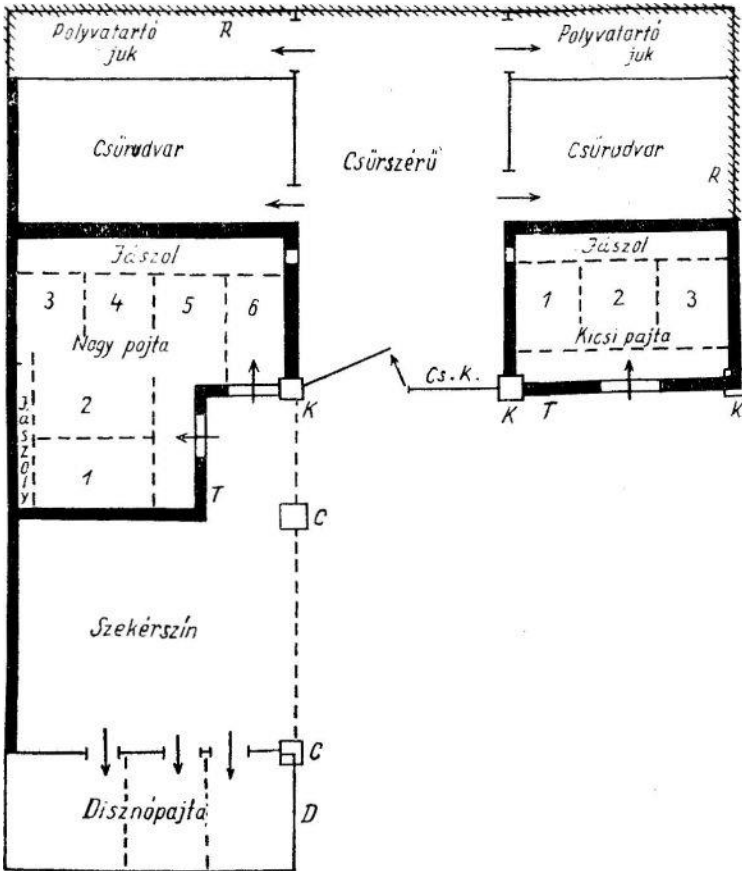
A gazdasági épületek

A szakadati csűr vagy sóp zsúppal (szalmával) fedett egyszerű épület (19. ábra). A zsúpot itt reketttyével kötik, míg a Székelyföldön magából a rozs-szalmából készített kötővel. A csűrrel egy tető alá épült az istálló is, a *pajta*. A csűr bejárata nyitott (a csűrkapu újabb divat: 20. ábra) s a *csűrszerűbe* vezet. A főbejárat tulajdonképpen két vastag, függőleges és fent befelé hajló gerendából, a két *csűrhorgas*ból áll, ami szépen kihangsúlyozza az épületnek eme kapuszerű főrészt. A tartó oszlopfák, a *csűrágasok*, egy-egy lapos kövön állanak. A derékszögben menő gerendákat *kengyelfa* erősíti össze. Van még a csűrön *szarufa*, *koszorúfa*, *kötőgerenda*, *léc* és *kakasülő*, az épület tetején pedig ott a sok *pozona*, amely lenyomtatja a zsúpot. A csűr tető sarkain van a *nyás*. Ez a kiálló cövek amolyan záródísz, de haszna is van, mert arra való, hogy *ne számárkodjék az eső a forduló sópba*. A főbejárat feletti padlást, melynek deszkázatára (régebben rúdjaíra) sarjúszenát szoktak rakni, románosan *girlicsnek* nevezik. Az istálló feletti padlásnak *forduló sóp* a neve.

A csűrszerűtől jobbra vagy balra, néha mindkét oldalon, találjuk a *csűrudvart*, ahol a szénát és szalmát halmozzák fel (a székelyeknél

19. András Nagy János régi típusú jármos csűrje.

20. Újabb típusú csűr (sóp). Anyaga téglá (T), kőlapon faoszlop (C), kőlap (K), deszka (D), rekettye (R). A nagy és a kicsi pajta között csűrkapu (Cs.k).

odor). Néha *polyvatarló lyuk*, máshol *szekérszín* és *sópaly*, sőt *disznópajta* is van a csűr tetőzete alatt. A szakadati szalmafedeles csűr régiségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy egy tető alatt foglal össze minden gazdasági épületet. Ez a legegyszerűbb és legősibb gazdasági épületforma. Ennél ősbibb már csak az, ahol a lakóház is egy tető alatt van a csűrrel, istállóval s minden más gazdasági épülettel.

A régi szakadati csűr koszorúfái és kötőgerendái fenyőből vannak, míg az oszlopok és ágasok cseréfből készülnek. A csűr tető alsó részét, hogy a csepegés távolabb essék, a szarufától egy pótfával kijebb rakják. Míg a pajta fala téglá, a csűrnek egyik oldalfala egyszerű vészszőből vagy kukoricacsúnyából van összefonva. A csúnyát függőleges irányban helyezik el és rá merőlegesen alkalmazott rekettyevesszővel kötik. Az istállóban a padlózat *fosznideszka*ból van kirakva, újabban

az istálló *ösvénye* cement. Általában elég tiszták, világosak az istállók. Az oldalfalakon ellentétes irányban szellőztető lyukak vannak elhelyezve, hogy így az istállónak huzata legyen. Az istállón némely helyen még felső szellőztető is van. A trágyadombot négyszögletű, gerendakötésű fakeret szegélyezi. A húglyé az istállóból csatornán folyik le a trágyadomb felé.

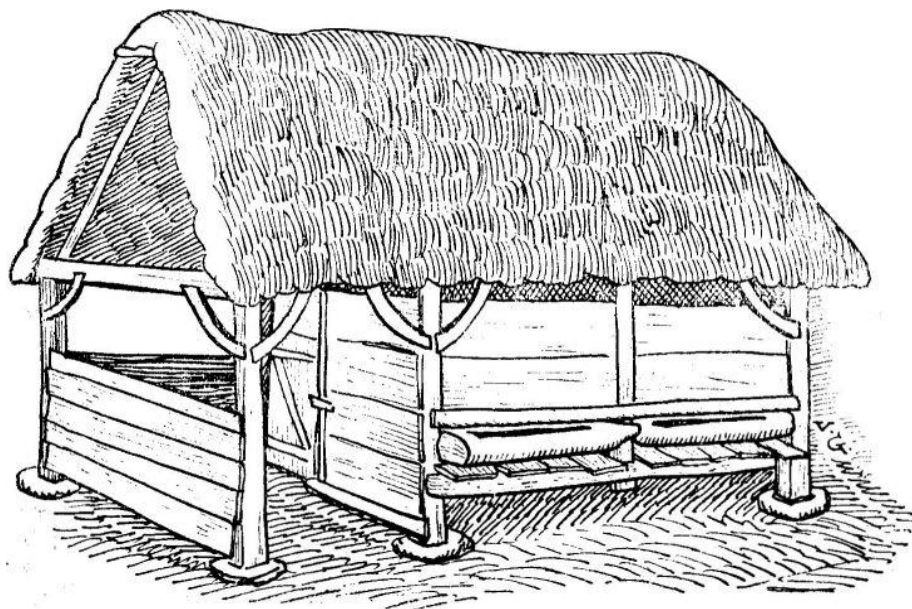
A festői külsejű régi csűröket Szeben megyében, ha egyszerűbb formában is, többfelé találni, de csak elvétve, míg Szakadátón elég sok van belőlük. Mivel tűzveszélyesek, újabban már cserépfedeles, stílus nélküli, de tartósabb csűröket építenek. Ezeken már csűrkapu is van. Jellemző azonban, hogy ezeket is egybeépítik az istállóval.

A szakadái disznópajta (21. ábra) többnyire egyszerű tölgyfaszerkezetű és zsúpfedeles építmény. Érdekessége, hogy padlózata fél méterre van a föld szintjétől. A trágyalé így lecsuroghat és az egész pajtát könnyebben lehet tisztán tartani.

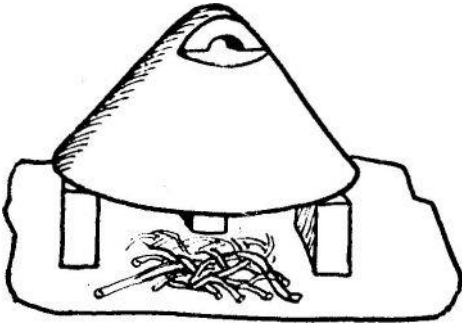
Külön szekérszín kevés helyen van. A szekereket rendszeren a csűr-szérűben tartják.

A kukoricakosarat, a *kast* régebben rekettyéből vagy más vesszőből fonták. Ma deszkalécből készül. Újabban nem is különálló építmény.

Néhány házban, de csak öreg román faházakban (például Mihai Lupunál) megtaláljuk a hegyvidékieknél eléggé elterjedt kenyérsütő hangrot, amelyet itt *țâșmek* (latinul *testa* = téglá, cserép) neveznek

21. Disznópajta.

22. Kőből faragott kenyérsütő harang (tášt).

(22. ábra). A magyaroknál is *cest* a neve.¹⁰ Ez a kúp alakú kenyérsütő eszköz kőből vagy földből készül, alsó átmérője mintegy 40 centiméter. Ha kenyeret akarnak sütni vele, először egy erre a célra alkalmas lapos kővön három tégladarabra helyezik (más vidéken láncon lóztatják le), azután a kővön tüzet raknak, hogy az jól felhevítse mind a kőlapot, mind a cestet. A cest felső részén levő lyukba egy kukoricacsutkát dugnak s ha az a hőségtől meggyúl, jelzi, hogy a cest eléggé átmelegedett. Ekkor egy farúddal leemelik az egész cestet a tűzről és félreteszik. A parazsat eltakarítják s a helyét jól megtisztítják. Majd odateszik a kenyértésztát, leborítják a forró cesttel s a parázssal körülrakják a cest szélét is. Így két óra alatt megsül a kenyér.

ADATOK A CSÍKI FESTÉKES TANULMÁNYOZÁSÁHOZ¹

A festékes régi elnevezéseivel és elterjedtségével kapcsolatosan igen értékes adatokat közölt Szabó T. Attila² a XVII—XVIII—XIX. századból fennmaradt erdélyi írásokból, családi leltárakból, melyekben *székely szőnyeg*, *festékes*, *székely festékes*, *paraszt festékes*, *tarkás festékes*, *székely kilim* (kelim), *kilim szőnyeg*, sőt néha *székely kecske*, *kecséske* néven említik. E történeti adatok azt is bizonyítják, hogy a festékest néhány száz évvel ezelőtt az egész Székelyföldön, sőt Erdély legkülönbözőbb vidékein ismerték és használták, bár arra nincs adatunk, hogy e vidékeken készítették volna is. Földi szőnyegként falun nem használják és tudomásunk szerint a múltban sem használták, hanem csak ágy- és asztalterítőnek, *rúdilepedő*nek, *falvédő*nek. Használtabb állapotában került csak szekérre, ahol tulajdonosa magára, esetleg lovára terítette pokróc helyett, s amikor teljesen elrongyolódott, le a padlóra, vagyis inkább a küszöbre lábtörlő rongynak. A nép két okból nem használta padló-szőnyegnek: először is a festékes szövése, elkészítése fényüzésszámba ment. A festékesek száma egy háznál a vagyoni állapot mértéke is volt; a leány hozományában mindig szerepelt 2—4 festékes is. A székely asszony csak akkor fogott neki egy-két festékes elkészítéséhez, ha a ház népét ellátta egyéb fontos gyapjúszőtteménnyel s ilyesmire is maradt anyaga és ideje. Másodszor a festékes általában vékony és laza szövésű s így nem is volt alkalmas a padló fődésére. Hiszen padlón alig tartana 10—20 évig, mint terítő ellenben sok festékes 150—200 évig is eltart. Az utóbbi évszázadban azonban, miként a székely népviselet és általában a házilag szőtt vásznak és posztók, a festékes is fokozatosan kisebb területre szorult, majd eltűnt, főként a síkvidékeken és a városi gyáripár közelében. A két háború között már csak Csíkban, Kászonban, később Gyergyószentmiklóson szőtték. Másutt, ha találtunk is néhány régi festékest, szőni már nem tudták. Az első világháború utáni években már-már Csíkban is elfelejtik a szövését, ha 1925—1935 között nem akad néhány lelkes csíki értelmiségi asszony³, akik felismerték a festékesek szépségét és értékét, s támogatásukkal felújították készítését. Azóta évtizedek teltek el s napjainkban újra szövik, keresik. Érdemes tehát a festékes múltjának és — a fejlett iparosítás korában lassan teljesen feledésbe merülő — háziipari készítményének néhány adatát felelevenítenünk.⁴

A festékes eredete

A székely festékes szőnyeg eredete homályos. Viski Károly⁵ szerint föltehető, hogy a legrégebbi időkbe nyúlik vissza, hiszen a szőnyeg minden jómódú állattenyésztő, sátorozó népnek fontos „bútordarabja” volt, A „fon, sző, vászon, gyolcs” stb. szavak a honfoglalás előtti, sőt az ugor együttélés korából valók, tehát a szövés mesterségét ismerhették s mivel ruháik és eszközeik közismerten díszesek voltak, feltehető, hogy e pokrócféléket, terítőket szintén díszítették.

A festékes elterjedtsége persze a régiségben sokkal szélesebb körű: a román, a szerb, a rutén, a dalmát, dobrudzsai török és a bolgár, va-

lamint a távoli török, arab, kaukázusi és indus festékesszőnyegek technikája, díszítőelemei és néha színei is hasonlítanak.⁶ Így a szőnyegek közös keleti eredete, rokonsága, kölcsönhatása nyilvánvaló, akárcsak az erdélyi román, magyar és szász népi hímzésben, amelyeknek mértani mintái a szövés mértani ornamentikájából keletkeztek és attól alig térnek el. A festékesek esetében a török hatás nyilvánvaló, mind az egyes díszítőelemeket (lásd az imaszőnyegek hatását a székely festékesekre), mind a gyakori vöröses alapszínüket tekintve. Az, hogy ez a török hatás régi vagy újabb keletű-e, ma még tisztázatlan kérdés.

A székely és az erdélyi román szőnyegek összehasonlítása különben az eltérések miatt is tanulságos. A mértani díszítményekből álló román szőnyegek mintája gazdagabb, változatosabb, zsúfoltabb, mint a székelyké, de más a kompozíciójuk, a felépítésük és a színezésük is. A román szőnyegeken a színek változatosabbak és élénkebbek, míg a székely festékeseken tompa, szerény színek vannak s csupán három-négy, ritkán öt-hat szín vagy színárnyalat ismétlődik. Az eredeti székely festékes díszítménye nagyvonalú, geometrikus mintájú, megmaradt a szövés adta lehetőségek határain belül s ebben valóban elüt a hímzéseinken, kerámiáinkon és fafaragásainkon közismert és magyarosnak nevezett finom görbe vonalú növényi ornamentikától. Viszont mivel a szövés technikája — az egymásra derékszögben járó felvető és beverő fonal helyzete — bizonyos mértani díszítő elemeket ad, ezért ezek számtalan népnél közősek. Különbséget inkább az adott elemek felhasználása, elrendezése, a szőttemény kompozíciója mutat, amelyek népi sajátosságok.

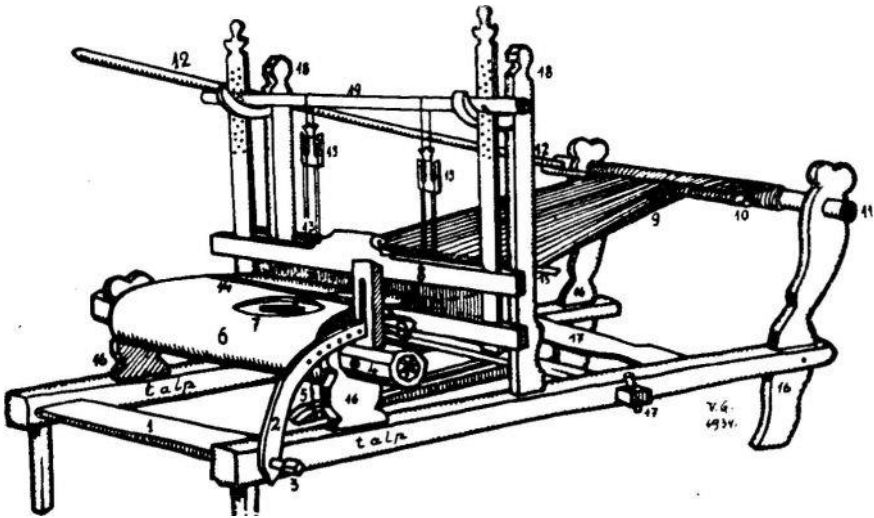
A székely festékes egyszerű rajza és szerény színezése arra utal, hogy a fejlődése egy kezdetlegesebb fokán valamikor megakadt.⁷ Ezzel szemben a román és a többi szomszédos nép mértani díszítésű szőnyegeinek mintái fejlettebbek, kiforrottabbak, legfeljebb néha túl zsúfoltak és túl tarkák. Az az érzése az embernek, hogy mivel a csomózott szőnyegekről sok díszítőelemet és térfelosztási elvet vettek át, annak aprólékos növényi és figurális díszeit érvényesítették a szőtt szőnyeg kezdetlegesebb technikájára. A moldvai és havasalföldi szőnyegek zömén (7—8. kép) ugyanis a keleti csomózott szőnyegek hatására nagyrészt. görbe vonalú síkdíszítményeket és félig természetű, félig stilizált virág- és levélmintákat találunk.⁸ Sokkal közelebb áll viszont a székely festékeshez a román szőnyegek közül a máramarosi (9. kép), a naszódi, a szebeni és a Hunyad-vidéki a maga egyszerűbb mértánias díszzeivel.

Van hasonlóság a székely festékes és a bolgár szőnyegek között is,⁹ melyek háromfélék: 1. a magyar ún. torontáli szőnyeghez hasonló *pi-roti*, 2. a *teteveni* nevezetű és 3. a *csiporovicii*-féle szőnyegek. Néha térbeosztásuk is hasonlít a székely festékesekhez — bár színeik kissé élénkebbek és változatosabbak. Egy szőnyegen több szín fordul elő és a fehér-fekete gyakoribb, mint a székely festékeseken. Vannak olyan bolgár szőnyegek is, amelyek a Kárpátokon túli román szőnyegekhez hasonlítanak, mivel ezek is a keleti csomózott, görbe vonalú szőnyegek mintáinak hatására készültek.

A festékes szövése

A szőnyegkészítésnek általában két, illetőleg három módja van: 1. a szövés, 2. a csomózás és 3. a hímzés. A székely festékes szőnyeget a keleti ún. *kilim* (kelim) szőnyeghez hasonlóan szövik, ezért vékonyabb minőségű. A csomózott szőnyeg¹⁰ ujjnyi vastag, tartós és meleg, de sokkal drágább, mint a szőtt szőnyeg. Ritkábban fordul már elő a *hímzett* szőnyeg, amelyet gyapjú vagy vastagabb vászon szőtteményre hímeznek. Ez a legvékonyabb a három fajta közül s ezért ezt kizárólag terítőknek használják. A székely festékesek egy fajtájánál is előfordul, hogy egy-egy kicsi díszítményt rávarrnak a szőtt anyagra.

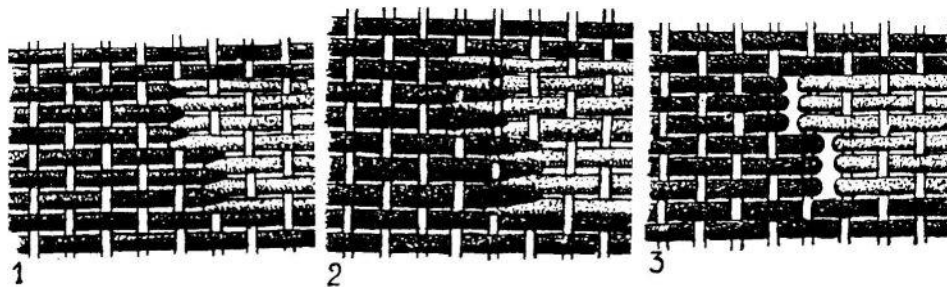
A székely festékes szövése az egyszerű vászon szövéséhez hasonló módon és ugyanazon a primitív szövőszéken — székelyesen *osztovátán* (23. ábra) — történik. A szövőszékre hosszában felrakjuk és kifeszítjük a láncfonalat, a *felvetőt*, hogy így erre a belfonalat, a *beverőt* merőlegesen átvezethessük, befonhassuk és a bordahéjjal beverhesstük. A felvető házilag sodort, *sírtett* kenderfonal, a beverő pedig házilag font gyapjúfonal. A székely szövőszék, illetőleg a ráfeszített felvető vízszintes irányú síkban fekszik, nem úgy, mint sok keleti népnél — és a takácsoknál —, ahol a csomózott szőnyeg készítéséhez alkalmasabb a függő-

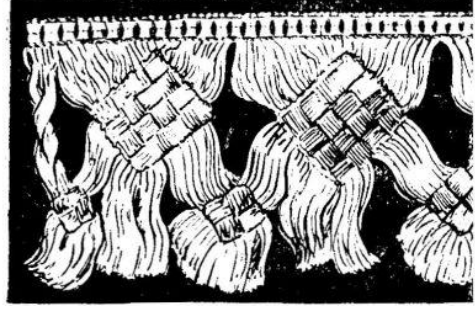
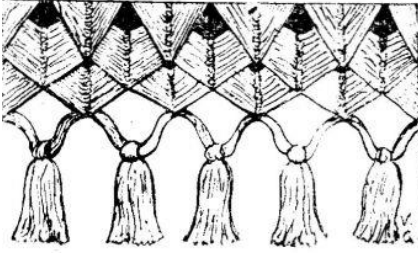
23. Csíki szövőszék (osztováta). Részei: 1) ülőhely; 2) feszítőfa; 3) faszeg; 4) hasajó; 5) lábítók; 6) a megszótt anyag; 7) vetéllő (benne az ontok-szál), a beverő-szál a csőre csavarva); 8) bordahéj (benne a nádból való függőleges bordák); 9) a felvetett mejjék (fonal); 10) ponkostor rúd; 11) külső hasajó; 12) fordító- vagy eresztőfa; 13) csép; 14) vászonfeszítő (porond vagy macska); 15) nyüstkarika (másutt nyüstkarika vagy cserekarika, ezen függ a nyüst); 16) bábfa; 17) átfala; 18) kar; 19) nyüstbot; 20) talp (1934).

leges irányú szövőszék.¹¹ Az utóbbi évtizedekben a házilag *sírtett* kenderfonal helyett a bolti spárgát vagy az 5—7—9—11 pamutszálból gépileg sodort halászfonalat kezdték felvetőül használni.¹² A beverő fonál anyaga nálunk a juh gyapja.¹³ Általában a székely racka juh szálasabb, durvább és érdesebb gyapjújából készítik, s csak újabban és kevesen használnak cigája vagy berke gyapjút, mivel az jóval drágább. Ez fogásra finomabb, a színek rajta kellemesebbek, pasztellszerűbbek, de talán nem olyan tartós az ebből szőtt festékes. A gyapjúfonalat túlnyomólag ma is házilag fonják, kivéve, ahol szövetkezetben nagyobb mennyiséget használnak el. Egy négyzetméter festékes szövéséhez kb. egy kg gyapjú kell.

Az egyszerűbb mintájú festékesek szövése elég könnyű (24. ábra), de ahol a színek gyakran váltakoznak és aprólékos a minta, ott nagy ügyességet és figyelmet igényel a szövése, vagyis a *szedése* (ezért nevezik *szedettesnek* is). De a minta helyes és részarányos szövésén kívül, nagyon kell vigyázni arra is, hogy a felvető fonalak egymástól való távolsága (3—5 mm) a beverő fonal vastagságával arányos legyen, továbbá arra, hogy a beverő fonalat kellően ráverjük, nehogy a végén laza legyen a festékes. Ha a beverő fonalak közül az egyik szín vékonyabb, mint a többi, akkor több sort kell abból a színből azon a színfolton rakni, hogy az kiadja a minta magasságát, nagyságát. Még ilyen elővigyázatosság ellenére is előfordul az, hogy a szöttes *tetves* lesz, azaz a beverő nem csúszik bele kellően a felvetőbe, vagy egyenlőtlen vastagságú a gyapjúfonal s hiába verjük rá erősen, a felvető fehéres színe egy-egy pontnyi részen kiviláglik a sötétebb színű szötteményből. A szövéshez szükséges 4—6 féle színű gyapjúfonalat vagy a *vetélőbe* vagy csak a csőre gombolyítva használják. Ahol csak rövid darabon kell egy színt átdugni a felvető szálai között, ott csak kis *gomolyára* tekerik fel a gyapjúfonalat. Ha szövés közben két szín találkozik egymással, a két szomszédos színű gyapjú fonalat vagy közös fel-

24. A festékes háromféle szövéstechnikájának sematikus rajza: 1) Amikor a két szomszédos színű gyapjúfonal egy felvetőszálra van rátekerve; 2) amikor az egyik szín túlmege a másik színén, s így külön-külön más-más felvetőszálra van rátekerve; 3) amikor a kétszínű gyapjúsál között hézag marad. Ez utóbbi az ún. „torontáli” lyukacsos szövéstechnika (1939).

25. Kézzel bogozott rojtok Csíkszentsimonból (1933).

vető fonalhoz kötik, vagy a bal oldali színt túlviszik és a jobb oldali felvető fonalhoz, a jobb oldalit pedig a bal oldalához kötik, azaz körülhurkolják. Ez esetben a díszítmény külső rajza (kontúrja) e helyen kissé bizonytalan lesz, mivel a két szín egymásba mosódik. A harmadik eljárás — ezt a székely festékesnél ritkán és inkább kicsi, aprólékos mintánál alkalmazzák —, amikor az egyes szomszédos színfoltok között a két felvető fonal közötti részt függőlegesen üresen, hézagosan, likacsosan hagyják. Ez az úgynevezett *torontáli szőnyeg* technikája, amelynél a minta rajza tisztábban, határozottabban látszik, de ez az eljárás annyiban hátrányos, hogy a szőttemény gyengébb, lazább s még kevésbé alkalmas földi szőnyegnek. Az egyes színfoltok leszövése után annak a színnek a fonalvégét letépik s a gomolyát (vagy a csövet) félreteszik addig, amíg az a szín megint sorra kerül. A letépett fonalvéget pedig ujjakkal bedugják a szőnyeg beverő fonalai közé.

A megszőtt szőnyeget a végén levágják a szövőszékről. Levágáskor vagy meghagynak a felvető fonál két végéből 15—20 cm-es darabot rojtnak, s a szálakat hármasával, díszesen összebogozzák (25. ábra), vagy külön szőnek gyapjúból *szegőrojt*ot a szőnyeg befejező díszül s azt rávarrják a szőnyeg két végére.

Ezt a szegőrojtot szokták egy színből (az alapszínből) vagy a szőnyeg másik két-három színéből (váltakozva) megszőni. A megszővéséhez külön kell felvetni a felvetőt a szőnyeg szélességének a hosszában, és pedig pár cm szélességben kétszer egymás mellett, de egymástól 10—30 cm távolságban. Itt közbül nem lévén felvető szál, a beverőt, amely gyapjú, nincs hová befogni s így szabadon áll. Ha leszótték a kellő hosszúságot, levágják a szövőszékről s a közepén hosszában kettévágják ollóval. Ha ez a leszótt sáv keskeny, s a szabadon maradt gyapjúsál csak 5—7 cm, azt kifésülik és így varrják fel a szőnyegre, azaz a szélére. Ha szélesebbre vetették fel a kenderfonalat és így a szabadon maradt gyapjúsál 10—15 cm, akkor ezekből a szálakból díszes *rojt*ot bogoznak s úgy varrják a szőnyegre. Szoktak e célra külön kisebb *rojtszővő osztovátát* is használni.

Mióta a városiak részére is készítenek festékeseket, amelyek nagy része földi szőnyegnek van szánva, mindent megtesznek, hogy azok vastagabbak, tömörebbek, keményebbek és így tartósabbak is legyenek, mint a terítőnek szánt festékesek. De ennek a titka csak részben az, hogy vastagabb a felvető és puhább sodrású a beverő fonál. Ezért többen bevezették az acél-bordát, amellyel sokkal erősebben lehet ráverni a beverőt, mint a fakeretes nádbordával.

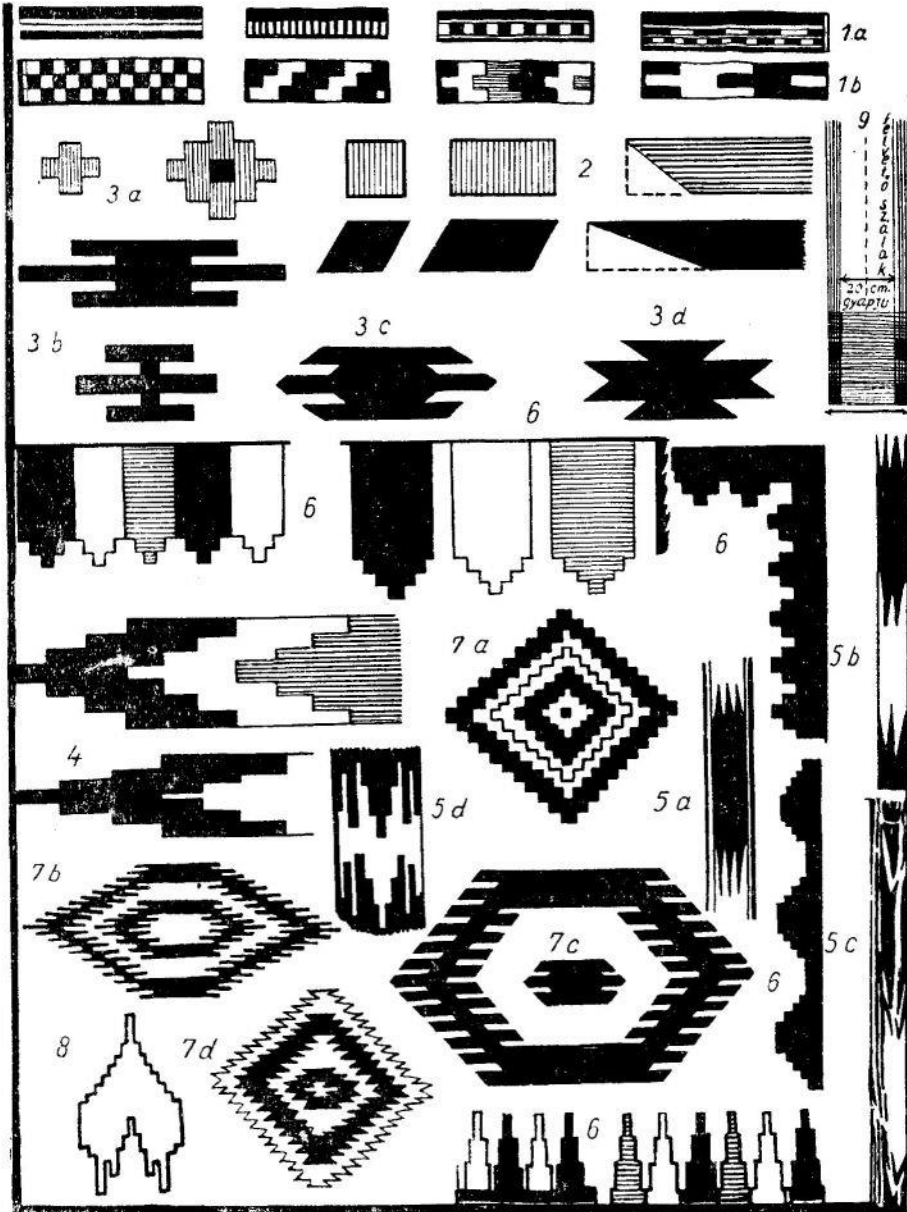
A régi székely festékes leggyakoribb és legnagyobb mérete a csergéhez hasonló, mivel ezt is, azt is ágyterítőnek használták (kb. 160 × 200 cm).¹⁴ Mivel pedig az egyszerű osztóváta *hasajója* csak 80—90 cm széles, a festékest két szimmetrikus, részarányos részből, azaz szélből szövik, amelyeket aztán egymással szembefordítva, a hossz tengelynél — vigyázva a díszítmény folytonosságára — összevarrnak. Mind a szövésnél, mind az összevarrásnál nagyon kell vigyázni arra, hogy a tengely közelében levő mintarészletek, a vonalak pontosan egybeessenek, mert csak így érhető el az a látszat, hogy a szőnyeg egy darab. E célból újabban már 160—200 cm széles szövőszéket is használnak, amelyen már összevarrás nélkül, egy szélben szövik a nagyméretű ágyterítőket, díványterítőket és a földre, a padlóra helyezendő szőnyeget.

A díszítmény pontos összeillesztését azért lehet megvalósítani, mert a festékesnek mindkét oldala, *színe* és *fonákja* szemre, tapintásra és technikára teljesen egyező. Ritka esetben, ha nagyobb szőnyegre van szükség, három szélből állítják elő a festékest (ilyen a csikdelnei templom főoltár előtti dobogójára szőtt szép mintájú szőnyeg: 11. kép).¹⁵ A kisebb, egy szélben szőtt ún. összekötő szőnyeget, sőt hosszú futószőnyeget végben készítették és készítik ma is.¹⁶

A székely festékesek díszítőelemei

Amikor a festékesek rajzának részletesebb tanulmányozását végeztem — 1930—1940 között —, közel száz festékes-minta állott rendelkezésemre.¹⁷ Ezek alapján próbálom meg bemutatni a festékes díszítő elemeit (26. ábra), azok elrendezését, térbeosztását.

A legegyszerűbb díszítő elem a *csík*, a *csíkozás* és a pontszerű kis négyzet, amit a nép *kockának* nevez. Mihelyt a csíkok különböző színekben és vastagságban kerülnek egymás mellé, szép díszítményt nyerünk. Még jobban mutat a csík, ha azt hosszában vagy szélességében megszakítják, felezik, azaz *fiókolják*. Néha az ilyen csík kis négyzetekből, váltakozó színekből sakkáblaszzerűen meg van bontva s 1—3 sort alkot (26. ábra 1 a és 1 b). E csíkszerű díszítményeket a szőnyeg elején és a végén tenyérnyi, sőt arasznyi szélességben gyakran használják szegődíszként, záródíszként, ha egyébként nincs a szőnyeg négyoldalról bekeretezve.

26. A csíki festékesek díszítőelemei: 1 a) és 1 b) a csíkok és szalagok apró díszei; 2) derékszögű alapelemek: a kocka (négyzet és rombusz), a láb vagy egyenes láb (téglalap és rombold), a ferde láb (a négyzet átlója), késnyelves (a téglalap átlója); 3) csillagdíszek: a) lépcsős, b) hosszú láb vagy szarufás, c) ferde láb vagy szarufás, d) késnyelves csillag; 4) farkasfogas szalagdíszek; 5) rákos; 6) félkerek szegődíszek (négyféle lépcsős és kétféle farkasfogas); 7) koszorús (négy változata: a) lépcsős, b) lábás, c) ferde lábás, d) késnyelves); 8) szőlőlevél (különleges díszítőelem); 9) a festékeshez való gyapjúrojt szövés módja (1942).

A négyzet és téglalap alakú dísz a többi (bonyolultabb) díszítmény alapeleme. A felvető és a beverő fonál derékszögű irányból önként adódik. E kis *kockák* (26. ábra 2.) ügyes elrendezése adja a *farkasfogas* (4.), a *szarufás* (3. c.), a *rákos* (ráklábas) 5. d.): *csillagos* és *koszorús* (7.) elnevezésű kicsi díszítményeket. Ezek lehetnek egyszerűbbek és összetettebbek. Ezeknek az elemeknek az egymáshoz rendeléséből adódnak az összetettebbek. Így nemcsak függőleges és vízszintes irányú vonalakat kaphatunk, hanem átlós vagy más ferde irányúakat is.¹⁸ E ferde irányú egyenes vonalak révén nyerjük az előbb említett derékszögű mértani díszítőelemeket, sőt néhányat az említett ferde végződésű *farkasfogas*, *szarufás*, *csillagos* és *koszorús* díszítőelemből is. Az előbbieket külsejük miatt *lépcsősnek*, egy-egy ujjyszerű hosszabb részletét *láb-*nak nevezik. Ha a vég ferde és rövid, akkor *ferdeláb* (7. c.), ha hosszabb és hegyesebb, *késnyelves* (7. d.) a neve. E lábak többnyire a csillagos és a koszorús mintákon találhatók, valamint a *fésűs*, a *halas*, a *gyetyás* és a *tornyos* díszítéselem.

E kétféle technikai eljárás, a derékszögös *lépcsős* és a ferde vonalú *késnyelves* díszítmény néha egy és ugyanazon festékesen keveredik. Az utóbbi szövése természetesen nehezebb, nagyobb gyakorlatot, több gondosságot, időt igényel. A kétféle eljárás között látszólag kicsi a különbség — csak a láb végződése más —, mégis, ha egyazon mintát megszőnének külön az egyik és külön a másik eljárással, a minta jellege oly nagy változást mutatna, hogy első pillanatra alig ismernénk rá a közös mintára.

Mivel a székelly festékesnél a legkezdetlegesebb mértani díszítőelemekkel van dolgunk, a nagyobb alakzatok néha szerves összefüggés nélkül állanak egymás mellett. Ahol pedig közöttük egy-egy nagyobb felület üresen maradt, azt lehetőleg egy-egy megfelelő alakú — és a szövés technikáját mindig ésszerűen követő és nem más technikáktól átvett — kisebb motívummal töltik ki.

Tekintetbe véve az általunk vizsgált darabok alapidíszítményét és térbeosztását, a festékeseket kilenc csoportba oszthatjuk (27. ábra). Előre kell bocsátani, hogy természetesen mindegyik csoportban számtalan változat fordul elő. Teljesen mellőztem e beosztásnál az utóbbi harminc év alatt értelmiségiek és művészek tervei alapján városiak részére készült szőnyegeket, amelyeknél háromféle felfogás érvényesült: 1. egyeseknél teljesen megmaradt a régi hagyományos alap, a szövés technikája által követett geometrikus elem és a régi színezés. Csak itt-ott javítottak a kompozíción s főként a szőnyeg tartós voltán és az eddig kiforratlan keretmegoldást igyekeztek előbbre vinni, hogy így tovább vezessék a székelly festékest azon az úton, amelyen valamikor (pár száz évvel ezelőtt) zárt földrajzi helyzetéből kifolyólag elakadt, 2. néha a régi geometrikus mintákon modern színeket alkalmaznak. Például egy színnek csupán 4—5 árnyalatát, 3. művészek, iparművészek tervei alapján a régi díszítőelemek mellett stilizált növényi, állati és emberi alakokat is alkalmaztak. Ez utóbbi irányzat, bár még csak kísérlet volt,

igen szép példányokat hozott létre, de nem tudott nagyobb elterjedtségre szert tenni, mert e szőnyegek elkészítése különleges formakészséget, nagy szövési gyakorlatot, sok időt és gondosságot igényelt a szövőasszonyoktól, ami a munkát (a szőnyeget) nagyon megdrágította.

A régi festékes alapdíszítmény és térbeosztás csoportjai a következők:

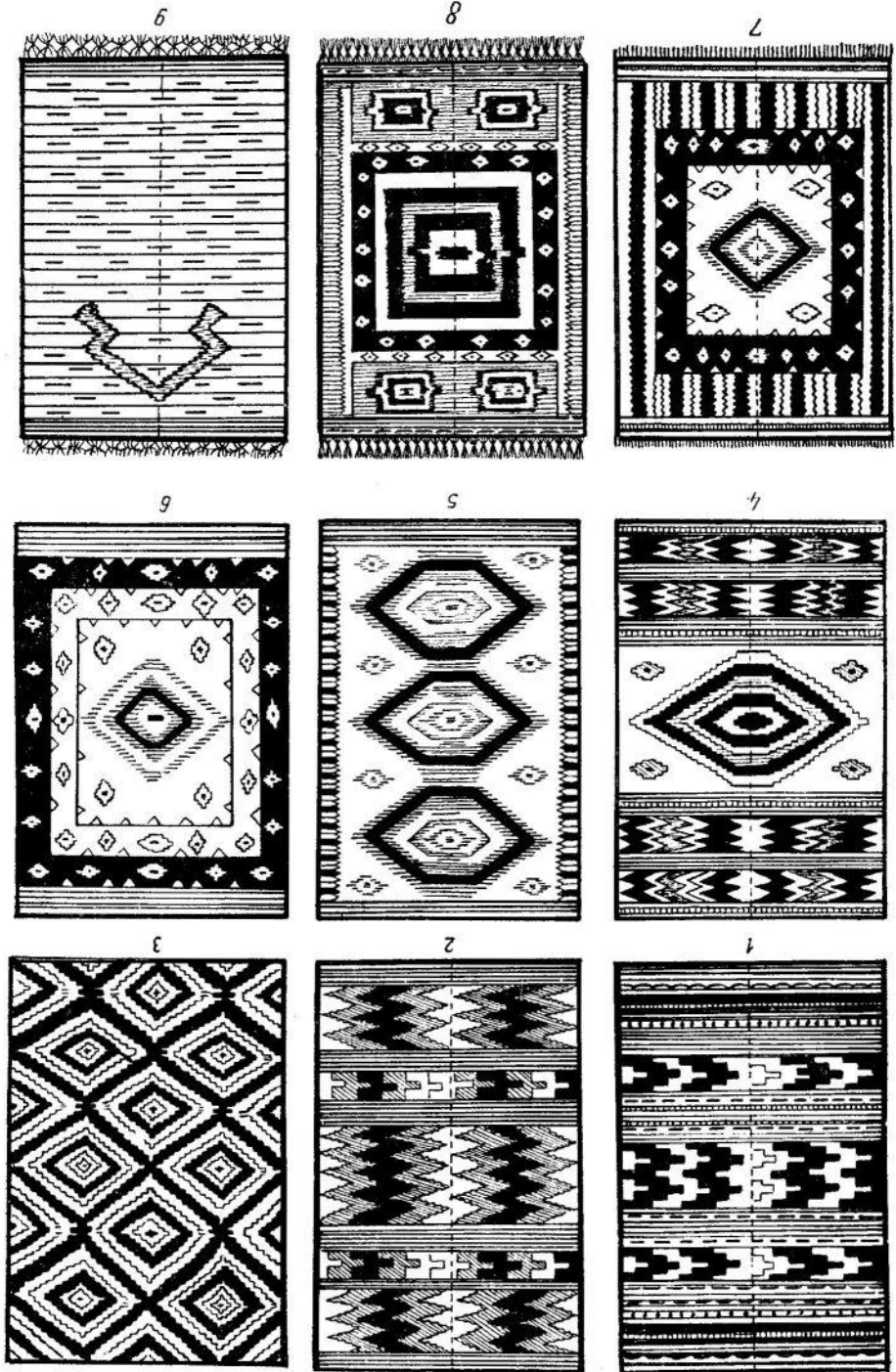
Az *1. csoportba* azok a szőnyegek tartoznak, amelyeknél a szőnyeg alapja szimmetrikusan elrendezett különböző színű csikokból áll. A keskeny csíkok között 3—5 vagy több szélesebb csík (szalag) fut, amelyekben ismétlődő mintájú, de váltakozó színű díszítőelemek (csillag és farkasfog) vannak. Egyszerű mintájú szőnyeg, könnyű megszőni és mégis, ha a színeket jól megválasztják és így rakják egymás mellé, igen csinos, finom külsejű festékest kapunk. Ebbe a csoportba tartozik a 9. számú is, ha feltételezhetően keleti *imaszőnyegek* hatására a felső részen odahelyezett díszről eltekintünk. Ez a csikokból összeállított festékes gyakori, sokszor a maradék festett fonalakból állítják össze, kellő ízléssel.

A *2. csoportba* tartozó festékeseken egymással párhuzamosan futó hullámos, cikcakkos, *villámos* minta van, amely vagy az egész felületet betölti, vagy ezt közben néhány haránt irányban haladó szélesebb szalag szakítja meg. Ez részben finom több színű csikból, részben egy 10—15 cm széles szalagból áll, amelyben ismétlődő (például farkasfog) minta van elhelyezve váltakozó színekkel. Ennek a csoportnak a mintái sok tekintetben egyeznek az első csoportba soroltakéval, csak az egyiknél több az egyenes vonalú csíkozott rész, a másikonál több a hullámos, a *villámos*. Egyszerűsége miatt, gyakori minta.

A *3. csoportba* tartozó festékeseknél a minta egymásba fonódó, *csupa koszorúból* áll, amelyek átlós irányban vannak elhelyezve. Érdekessége, hogy mind a négy irányban a végtelenségig folytatható a mintája. Némely festékesen a koszorúk oly közel vannak egymáshoz, hogy a szőnyeg alapszíne nem is tűnik ki, mert az alap tulajdonképp csak az egyik koszorú egyik ágának a szélességében van meg. Ezt a mintát és színezést a keleti népeknél, és közelebről a bolgároknál is megtaláljuk.¹⁹ Nálunk nem gyakori.

→

27. A régi csíki festékes típusai: 1) csíkos (néhány szalagban farkasfogas dísz); 2) villámos farkasfogas (a minta az egész felületet betölti, esetleg megszakítva néhány szalaggal és több mezőre bontva); 3) csupa koszorús (az egész felületet ezek az egymásba fonódott koszorúk töltik ki); 4) egykoszorús (a közepén lévő mintához a két szélén szalagdíszek és csíkok járulnak); 5) több koszorús (a két hosszanti oldalon rendes félkeret, a két végen tarka csíkok); 6) két négyszögletes keret, közepén egy koszorúval a két véget tarka csíkok zárják le; 7) egy négyszögletes keret, benne egy koszorú, a keskenyebb oldalt tarka csíkok zárják le; 8) több keretes, koszorú nélkül, a hosszanti szélén két félkeret, a két végen két-két kisebb keretes dísz és tarka csíkok; 9) különleges beosztású változatok (az itt bemutatott példány a megszokott szalagokból áll, váltakozó színezéssel, felső részén azonban török *imaszőnyegek*re emlékeztető dísz van elhelyezve (1942).

A 4. csoportba azok tartoznak, amelyek közepén egy — a festékes szélességét szinte elérő — nagy koszorú foglal helyet. Ezek két szélét, *bütüjét* szegélyként egy-két széles csíkozott rész alkotja, melynek szalagjában a 2. csoporthoz hasonlóan ismétlődő mértani díszítmény van. A nagyméretű koszorú mellett üresen maradt háromszög alakú felületen rendszeren egy-egy kisebb koszorú, vagy *csillag* van elhelyezve ugyanabban a színösszetételben, mint a nagy koszorú. Festékeseinknél nem gyakori.

Az 5. csoport hasonló az előbbi csoporthoz, de itt nem egy, hanem két, három, sőt néha több koszorú van egymás mellett. Ezek néha egymásba kapcsolódnak, máskor 1—3, sőt 5 szalag választja el őket egymástól (ilyen a már említett csíkdelnei nagy szőnyeg). A szalagokban változó színű díszítőelemek (csillagok, farkasfogak, halacsák) vannak, amelyek néha igen finom és gazdag összetételűek. A 4. és az 5. csoportba tartozó szőnyegeknek már gyakori a két hosszanti oldalon elhelyezett szegődísz vagy *félkeret*, mely a feltehetően későbbi keretes szőnyeg kezdetleges alakja. Ennek a félkeretnek (vagyis amikor csak a szőnyeg két végén van keretdísz) a rajza igen különféle lehet, de mindig alkalmazkodik a minta belsejének jellegéhez és színei is azonosak a szőnyeg más részeinek színeivel. Kivételes szépsége miatt újabban gyakori.

A 6. csoportba azok a szőnyegek tartoznak, amelyeknek közepén egy nagy négyzet vagy téglalap alakú vastag keret van. ezen belül pedig egy vagy két nagy koszorú. A fennmaradt háromszögeket kis koszorúk vagy csillagok töltik ki. E belső nagy kereten kívül üresen maradt felület egyszínű, vagy csíkozással, illetve szétszórt csillagokkal díszített. Ebből a típusból nagyon kevés szőnyeg van, de mintája és színezése látható a Viski Károly által közölt szőnyegek között.

A 7. csoportba azok sorolhatók, amelyeknél az előbb említett vastag keret hiányzik és így a koszorú nagyobb. Keretül az a felület szolgál, amely az előbbinél a kereten kívül volt. Itt ezt hosszában futó hullámos mintával töltik ki. Vannak olyan festékesek is, amelyeken a 6. és a 7. számú csoportnál említett keretmegoldás keveredik. Sajnos ez a megoldás még kiforratlan, a sarokképzés is megoldatlan. A székely festékeseknek általában épp a keretmegoldás tökéletlen, kiforratlan volta a gyengéje, a szépséghibája.

Újabban városi szakértők külső hatásokat érvényesítő irányítása alatt (pl. a közismert keleti csomózott szőnyegek hatására) a székely festékeseken is arányos formájú és egyszerű díszítésű, a festékes belső mintájához találó kereteket alkalmaznak. Így szakszerű és ízléses irányítás mellett a festékesek új fejlődési korszak előtt állanak, hogy pótolják a valamikor elakadt természetes fejlődést. Viszont az a szép szőnyegkeret, amely a csomózott szőnyegekhez hasonlóan több keretsorozatból áll, itt a szőtt szőnyegnél bajosan valósítható meg: egyrészt mert igen sok munkát ad, másrészt mert több párhuzamos keretvonal, a felvető szálak irányában haladván végig, e helyen nagyon gyengítené a szőnyeget. Ez itt ritkán látható, de Viski Károly említett könyvében szerepel.

A 8. csoportba olyan festékesek sorolhatók, amelyek tulajdonképp csupa keretből állanak, azaz középen, a kereten belül szokásos nagy koszorú helyett is több színű, folyton kisebbedő négyzet alakú keretek állnak. A külső nagyobb keretekben csillagok vannak elhelyezve, a kereten kívül pedig négy, hasonló színezésű kisebb keretcsomó. A szőnyeg alapszíne vörösesbarna. Szokatlan, ritka megoldás.

Végül a 9. csoportba azok a festékesek kerülnek, amelyek a fenti nyolc csoportba nem voltak beoszthatók, mert különleges mintájúak és nagyon ritkák. Van két festékes, amelynek felső részén a török imaszőnyegekhez hasonlóan egy szokatlan dísz áll. Az egyik csak egy sokféle színekből összeállított szalagos, csikos festékes felső részére van odabiggyesztve, a másiknak a középső része teljesen török imaszőnyegtípusú (14. kép). Sajnos ez egyetlen példány. Tulajdonosa szerint az 1780-as években készült, egy régebbi, törökvilágbeli szőnyeg mintájának hatására. Lehet, hogy néhány kísérlet után, vagy mert igen különleges volt s nehéz volt megszöni, abbahagyták, a közösség mindenestre nem vette át. Ugyancsak ide tartozik a szintén egyedülálló és *tatáros*nak nevezett minta is (15. kép), amely négy-négy egymásba olvadt kis koszorúból áll s így alkot a nyolc koszorú együtt egy ikerkülső nagy koszorút. Egy másik festékesen, azaz falvédőn különböző színű, nagyméretű, téglalap alakú kockák vannak sakktáblaszerűen elhelyezve s azokban egy-egy kisebb koszorúdísz.²⁰

Fal védő aránylag kevés maradt fenn. Van olyan, amelynél egyszerűen egy nagy festékes egyik felét, szélét használták erre a célra, legfeljebb rojtot varrtak az alsó szélére. Van azonban olyan minta is, amelyen látszik, hogy kimondottan falvédőnek készült, felső keretszerű széle kockás, sakktáblás és a díszítménye többnyire félkoszorúból áll, melyek lefelé hegyesednek.

Itt a 9. csoportnál említtem meg azokat a valóban ritka festékeseket is, amelyek kétféle technikával készültek. Előbb leszövik s azután ugyancsak gyapjúszállal itt-ott kis hímeket varrnak még rá. A szövés többnyire csak különböző színű és különböző szélességű csíkokból, szalagokból áll (mint a 9. sz. mintán) s ez utóbbiakra varrják rá a kis díszeket — néha lefektetett S betű alakúakat — más-más színű gyapjufonállal. A csíki szövőasszonyok csángó hatásnak mondják. Ebből a típusból is kevés van, nem vált általánossá.

A kilenc csoportba osztott szőnyegek közül tehát leggyakoribbak az 1., a 2. és az 5. csoportba tartozók, kevésbé gyakoriak a 3., a 4. és a 6. csoportba sorolt festékes-típusok, ritkák a 7. és a 8., valamint természetesen a 9. csoporthoz tartozó festékesek.

Színek, festékanyagok

A székely festékesek leggyakoribb színei:

1. *Sárga* (sárgásbarna, aranysárga, narancssárga, okker).
2. *Vörös* (barnászörös, élénkebb piros). A vörösbarna, a barnászörös és a sötét okkerszínű sárga színt többnyire a szőnyeg alapszínéül al-

kalmazzák, tehát a legnagyobb felületet tölti be. Viski a piros szín alapszínként való használatát török hatásnak tartja.

3. *Kék* (közepesen sötét és feketeskék).

4. *Fehér* (nem tiszta, vakítóan fehér, csak a gyapjú természetes színe, sőt néha még ez is tompítva van egy halvány színnel).

5. *Barna* (vörösésbarna, feketésbarna). A barna, kék és fekete sötét színekhez lehetőleg barna vagy szürkés gyapjút használnak, mert így kevesebb festékanyagra van szükség. Viszont a világosabb színeknél épp a fehér gyapjú ad szép színeket.

6. *Fekete* (néha szürkésfekete).

7. A *zöld* és a *lila* igen ritka és egy szőnyegen csak kicsi foltokban fordul elő.

A festékes szövéséhez szükséges gyapjúfonalat (sőt a kendert és a lent is) még ma is otthon, saját kezűleg festik. Régen, elsősorban növényi eredetű, azaz *burján* festékanyagot használtak. Igaz, hogy már a múlt század elején lehetett kapni bolti festékanyagot, de azok nagy részét is növényekből állították elő.²¹ Némely színhez a nyersanyagot külföldről, sőt a tengeren túlról hozatták.²² A ma már mindenütt kapható és vegyi úton előállított kátrány- vagy anilinfesték, amelyet 1859-ben fedeztek fel, a Székelyföldre csak 1870 után került el, de gyorsan elterjedt olcsósága, könnyebb kezelhetősége és tüzes színei miatt. Sajnos a nép túl hamar behódolt ennek az új divatnak s máról holnapra elhanyagolta, elfelejtette a növényi festékanyag gyűjtésének és készítésének hagyományos módjait. Persze téves az a vélemény, hogy az anilinfestékek nem jók, azaz hogy színüket hagyják és csak a növényi festék a színtartó. Mindkettőben vannak jók és rosszak, a legfontosabb az, hogy a megfelelő mennyiségű pácot, azaz kötőanyagot (konyhasót, timsót, ecetet vagy sósavat) a kellő időpontban keverjük bele. Az bizonyos, hogy a növényi festéssel tompa, finom, egymáshoz simuló színeket nyerünk, míg az anilinszínek rendszeren bántóan rikítóak. De ezen is tud segíteni a hozzáértő, mert e nyers „primér” színeket egymással keverve, tompítani lehet őket. Különben falun még mindkét fajta festéket használják, sőt egymással keverik is, mert vannak könnyen gyűjthető és kiadós növényi anyagok. Legfeljebb, ha egyik-másik nem elég erős, nem elég sötét, akkor tesznek belé egy kevés anilint.

A növényi (*burján*) festékanyagokat tehát füvekből, mezei és kerti virágokból és fákból nyerik.²³ A virágok gyökere, szára, levele és szirma, a fák kérge (héja), levele, virága, sőt gyümölcse is tartalmaz több-kevesebb festékanyagot. A gyűjtés ideje, a szárítás módja és a főzési eljárás, bár kis különbséggel, esetenként más és más. Egyes növényrészeket frissen, szárítás nélkül is lehet használni, másokat hirtelen, a legtöbbet pedig árnyékos helyen pl. padláson, a hiuban lassan kell szárítani. Az a leggyakoribb eljárás, hogy a szárított növényt előbb porrá törik egy edényben, vagy vászonzacsokban összegyűjtik, majd ecetes vízzel elkeverik és pár napig így áztatják, „míg megéled”. Amikor festésre kerül a sor, akkor ezt a sűrű oldatot feloldják még forró vízben s abban főzik még a fonalat.

A gyapjú mosásához és festéséhez mindig lágy és tiszta eső- vagy folyóvizet kell használni. A gyapjút előbb zsirtalanítani kell, mert másképp nem fogja meg a festék. Mivel a festék és a gyapjú más-más természetű anyagok, a festés csak úgy sikerülhet, ha rokonságot teremtünk a két anyag között, azaz, ha valamilyen kötőanyagot (pácot) keverünk bele (konyhasót, timsót, ecetet, káposztalevet, rozsdát, vasoxidot, lúgot, sósavat [vitriolt], kénsavat stb.). A két utóbbit csak az anilinfestékhez kell használni. Van olyan festékanyag, melyhez kétféle pácot is kell használni. A mennyiséget előírni nem lehet, az sok mindentől függ és a tapasztalat vezeti rá az embert.

A színkeverés megértéséhez tudni kell, hogy a három alapszín vagy főszín (a piros, a sárga és a kék) közül kettő-kettő összekeverése új színeket ad: a narancsot, a zöldet és a lilát (vagy violát, illetve ibolyát). Ezek mellékszínek, vagyis másodrendű színek. Viszont a három főszín megfelelő arányú összekeverése adja a feketét; ha kevesebb kéket teszünk bele, akkor a barnát. A fehér itt a színek hiánya, míg a fekete a színek összessége.

A színeket a festékes készítői az alábbi növényi festékanyagokból nyerik:

A *sárga* színt lehet nyerni a vadalmafa héjából és leveléből, a bodzafa virágából és kérgéből, a hagymalevéből, a dió zöld burkából (amit Csíkbán *diókopáncs*nak is neveznek), a *sáfrány*ből, a *nyírfalapiból*, az akácvirágból, a zabszalmából (hamulúgban) és a *rogyicából*. Ez utóbbi talán a román *drognița, drobița* (Genista tinetoria) — nevű lóhereféle nevének átvétele.

A *vörös* színt a *berzsenyfa* forgácsa adja, a *pirosat* pedig a *szurfű* vagy *szujffű* (Organum vulgare), továbbá a vadcseresznyeafa héja, a királypiros fuxia, a vadcsombor egészen friss, piros hajtása fenyőtobozzal összekeverve.

Kék színt ad a megfőzött, átpasszírozott, majd vízzel feloldott kőkenyibogyó, ami bútorfestésre is alkalmas, és a kékkőből nyert *poló* (porló).

Barnát ad a vadalmafa és a vadkörtefa levele (vörösesbarnát), héja és gombája; a száraz hagymahéj, az égerfa és a cserefa héja, a diófa levele és a zöld dióhéj (a burok) kékgálickő nélkül, mert az „elfeketíti”.

Fekete színt kapunk az égerfa és a cserefa héjából (kékgálickővel), gubacsból, a gabona közt termő *szulákból*, a *szipókának* nevezett fekete nadályból vagy ha gyertyánfüvet *borsárral*²⁴ összekeverünk egy fazékban és a fonállal együtt megfőzzük.

Zöldet ad a bürök, a káposzta és az orgona levele, továbbá a fűzfalevél új hajtása. Kékgáliccal kék színt kapunk s ha a kékbe timsót teszünk, az zöldre festi azt. Tulajdonképpen a kékgálicot is növényi anyagból készítik, csak ilyen kőalakban hozzák forgalomba. A bolti *porló kékkövet* belekötik egy rongyba s ezt egy fazékba teszik, majd trágyába elássák.

A *lila* színt csak a piros és a kék szín keveredéséből állítják elő. Palotay Gertrúd ezt írja: „Szép és tartós kék szín csak a következő

eljárással érhető el: egy nagy fekete — és más célra nem szolgáló — mázatlan cserépfazékban vizeletet gyűjtünk, s mikor a fazék háromnegyedrészét megtelt, a boltban, vásárolt porlókékköt zacskába kötve beletesszük. Egy nap elmúltával a fonalat is belehelyezzük, ennek tetejére pedig nehezkül követ teszünk. A fonalat a folyadékban többször meg kell forgatni, a fazekat pedig állandóan meleg helyen, legjobb trágyába ágyazva tartani.”²⁵ 1932-ben hasonló eljárást jegyeztem le Csíksomortánban.

Különleges eljárást igényel az akácfa virágával való festés, mely *sárga* színt ad: a friss virágot egy serpenyőben megsütik, félig vízzel feltöltik és ebben főzik a fonalat. Mikor már elég színes a fonál, akkor egy marék konyha- vagy timsót tesznek bele és tovább főzik.

Csikban ma is használják a *dióhéjjal*, az *akácvirággal*, a *hagymahéjjal*, az *éger- és cserefahéjjal*, valamint a *zabszalmával* való festést, mert az anyag összegyűjtése és elkészítése igen könnyű s maga a festék igen kiadós. Az így nyert festéke legfeljebb akkor tesznek kevés anilinfestéket, ha sötétíteni vagy élénkíteni kell.

A megérett dió zöld héját, a már említett *diókopáncsot* lehántják, meggyűjtik, napon vagy árnyékban szárítják, majd folyó- vagy esővízben kifőzik és ha megülepedett, leszűrlik. Ezt a sűrű, sötét *kopáncslevet* üvegben félreteszik s amikor festésre kerül a sor, töltenek a festővízbe, attól függően, hogy a drapptól a legsötétebb barnáig milyen színárnyalatot akarnak elérni. Előzetes főzés helyett egyszerűen ecetben is el lehet készíteni a festéket. Az *égerfa* és a *cserefa* héjából nyert festék elkészítése hasonlít a kopáncslé készítéséhez: a kemény fahajat addig kell előzetesen áztatni, hogy az ember az ujjai közt szét tudja nyomkodni. Így barna lesz, de ha festeni akarnak, akkor festés közben kék-galicot, zöld- vagy vasgalicot (ferroszulfátot) tesznek bele. Ha fényezni is akarják, akkor ecetbe mártják. Végeredményben hasonló az eljárás a *hagymahéjjal* és a *zabszalmával* való festéskor is. A hagymafej két végét levágják, a külső, szárazabb héját óvatosan leszedik róla, meggyűjtik és megszárazítják, hideg vízben főni teszik, majd miután kihűlt, átszűrlik. Ezt az erős, sűrű hagymalevet elteszik és festéskor annyit töltenek a festék levébe, amennyi a megfelelő színárnyalathoz a krémszíntől a narancssárgáig szükséges. Ha élénkebb színt akarnak nyerni, egy kis anilinsárgát tesznek még bele.

Van olyan növény, amelyet előbb naptól védett helyen, pl. a padláson, a hiuban megszárazítanak, majd porrá törnek és ecetes vízzel összekevernek. Ezt pár napig állni hagyják, míg *megéled*. Sok növényt egyszerűen együtt főznek a fonallal, majd hozzáadják a sót vagy a timsót.

A festés módja általában hasonló:

Mielőtt a gyapjút a *festőlébe* beleteszik, jól beáztatják tiszta és lágy hideg vízbe, hogy az mindenütt egyformán nedves legyen. Ezután kiemelik, jól lecsurgatják és gyorsan egymásután belerakják a fonalakat a felfőtt festőlébe s egy 70—80 cm-es rúddal jól belenyomkodják, megkavarják. Mivel a levegő jól köti a festéket, igyekeznek a gyapjút festés közben minél gyakrabban a levegőre kiemelni. Ezt a műveletet többször megismételik, aztán jól *megvontatják* a gyapjufonalakat, hogy

a festőlé jól átjárja és egyenletesen megfesse. Aztán újra beleteszik és forni hagyják. Ha nagyobb mennyiségű a megfestendő gyapjú, az első adagot kirakják egy edénybe, ezalatt sósavat töltenek a festőlébe, majd jól megkavarják és a sósavval újra főni hagyják, amíg a fonál jól magába szívja a festéket. Ezután a gyapjút lehetőleg benne hagyják a lében, amíg kihűl, majd kiemelik és hideg tiszta vízben *kitisztálják*, utána árnyékos helyen kötélre, néha kerítésre rakva jól szétterítve száradni hagyják. Úgy is szokták szárítani, hogy egy fára helyezett deszkára terítik, alul pedig a gyapjúfonalakba egy másik deszkát is beledugnak s arra nehezéskül köveket raknak, hogy a fonál jól kifeszüljön.

Ezekkel a növényi festékekkel kendert és lent, sőt egyebet is festenek; pl. a hagymahéjjal húsvéti tojást, a zabszalmával és a diókopáncsal pálinkát, a kőkénnyel bútort, vagy — a mázba keverve — fazekat. Az asszonyok tudtak olyan sárgaszínű növényi festékanyagról is, amellyel a vajat színezték anélkül, hogy az ártalmas lett volna, de nevére már nem emlékeznek.

A székely festékesek fejlesztése az utóbbi évtizedekben

A székely festékes mint értékes néprajzi, népművészeti hagyaték mind a tudomány, mind a nagyközönség részéről méltán érdemel figyelmet. Láttuk azonban, hogy míg a múlt század 80-as, 90-es éveigi az évszázados hagyományok alapján a festékes lassú, spontán fejlődése során eljutott az ismertetett fokig, később nagyrészt fokozatosan eltűnt, és a XIX. sz. végén már csak a maradibb, a hagyományokhoz igen ragaszkodó Csíkban maradt meg, már csak itt élt még néhány öregasszony, aki értett a szövéséhez. Ez a festékes történeti fejlődése során Csík földrajzi és gazdasági elszigeteltsége miatt csak kevés hatást kapott kívülről; egyedi darabokon legfeljebb egynéhány esetben mutatkozik a török hódoltság idején (XVI—XVII. sz.) Erdélybe került csomózott vagy más török textília halvány hatása.

A XIX. sz. vége felé a régi paraszti társadalom polgári átalakulása és e rétegek ízlésével való érintkezés eredményezett néhány virágmin-tás (főként rózsás) festékest. Ez időben került ide a már említett anilin-festékanyag, amely megváltoztatta még a hagyományos mintájú festékesek színeit is. Az eddigi tompa, finom színeket ekkor váltotta fel a nyers és rikító színezés.

Az első világháború alatti és utáni évek pangása (anyag- és gyapjúhiány) után az 1925—1944 közötti időszak a festékes történetében új szakaszt jelentett. Eddig a festékest a faluban házi használatra, lakások díszítésére készítették. Felhasználását tekintve nem szőnyeg volt, hanem terítő, a szövése ezért volt laza és vékony. 1925 után megrendelésre és kellő irányítás mellett²⁶ tömörebb, vastagabb, tartósabb szőnyegeket kezdtek szőni. Ebben az időszakban néhány régi növényi festésmód is újraéledt, az anilinfestéket csak a színek erősítésére használták. Az ízléstelen rózsás mintákat és a nyers színeket elhagyták. A hagyományos díszítőelemeket jó ízléssel rendezték el, sőt igyekeztek a négy ol-

dalán keretezést és a keretek sarokrészét is helyesen megtervezni és megoldani. Ebben a fejlődési szakaszban többen kísérleteztek azzal is, hogy emberi és állati alakokat illesszenek a hagyományos festékes-motívumok közé.

A második világháború utolsó éve megállította a festékesek készítését. Sőt sok régi festékes pusztulását idézte elő. E második pangási időszaknak 1956 tavaszán a csíkszeredai szabók szövetkezetének dicséretes kezdeményezése vetett véget, ők ugyanis Csíkszentkirályon 30 szövőszékkel felszerelt szövőműhelyt állítottak fel. Ezzel egyrészt sok falusi asszonyt juttattak munkaalkalomhoz, akik szaktudásukat átadták a fiataloknak, másrészt az egész festékes-szövés új, egészségesebb szakaszát nyitották meg. Ezeknek az éveknek az eredménye, hogy Szabóné Bódis Erzsébet textil szakos iparművésznő bevonásával a festékes mai készítői már új művészi igényeket is igyekeznek kielégíteni.

A csíki festékes ma újra „divatba jött” s itthon éppúgy, mint külföldön, a valódi népművészeti értékeket keresők megbecsülésének, keresletének örvend.

Éppen ezért fontos annak az örökségnek a megismerése, amelyet sok évszázados múltja, gazdag és változatos népi mintaanyaga és készítési módja jelent. Mert csak mindezek ismeretében lehetséges valóban hiteles értékeinek megőrzése és továbbfejlesztése.²⁷

A CSÍKI JUHÁSZAT

Néprajzkutatásunk eddig feltűnően elhanyagolta az erdélyi juhászat tanulmányozását. Pedig azért is nagyobb figyelmet érdemelne, mert lényegesen eltér mind a sík vidéki (pusztai) juhásztól, mind a hegyvidéki románság régi eredetű vándorpásztorokodásától. Az erdélyi magyarságnál a juhászatnak két táji típusát különböztethetjük meg. A dombvidékeken (Mezőség, Kalotaszeg, Székelyföld nyugati fele) az ún. *kosarazó* juhászat a jellemző forma. Ennél a juhot főként trágyájáért tartják és ezen keresztül a földművelés szolgálatába állítják. Ezzel szemben a juhászat egy másik típusát jelenti a hegyvidéki, *havasi* — ennél a juhot elsősorban tejéért, gyapjáért és húsáért tartják. Az utóbbi típus térbelileg is elkülönül: a legelő nem a szántóhatáron van, hanem a havason.

Az alábbiakban a csíki székelyek havasi juhászatát ismertetem. Az adatokat tanulmányomhoz 12 éves csíki tartózkodásom alatt apránként gyűjtöttem össze, hol a falvakban, hol pedig havasi kirándulásaimon, az esztenákon. Igyekeztem a történeti adatokat is felkutatni, ezek azonban vajmi gyéren jelentkeztek, csak Orbán Balázs és Vitos Mózes könyveiben találtam néhány soros utalásokat, valamint a gazdasági szaklapokban egy-egy általános vonatkozású juhtenyésztési cikket. A tanulmányom megírásakor néprajzi leírások csak az alföldi és az erdélyi román havasi juhászatról jelentek meg. Tanulmányom megírása után került publikálásra néhány fontos tanulmány Erdély más vidékeinek juhászatáról.¹

Dolgozatom tehát a csíki és részben a gyergyói juhászatra terjed ki, néhány utalással a csángó és román juhászatra. Mások feladata lesz, hogy az itt közölt leíró anyagot más vidékek és népek juhászatával összevessék.² Tanulmányom 1940-ben már készen volt, éppen ezért nyomtatékkal felhívom a figyelmet arra, hogy adataim és megállapításaim minden esetben 1940-ben értendők.

Juhászat

Erdélyben két alapvetően eltérő juhajt különböztethetünk meg: a *rackát* (vagy *curkánt*) és a *berkét* (vagy *cigáját*). Az előbbi durvább gyapjas, igénytelen, ezért *parasztjuhnak* is nevezik. A cigája kényesebb, gyapja selymesebb. Ellentétben a másutt meglévő szóhasználattal, a székelyek nem cserélik össze a racka juh és a birka (berke) elnevezését. Az erdélyi juhállomány zömét ma is a racka alkotja, míg a cigája csak kis mennyiségben és melegebb éghajlatú vidékeken fordul elő. A két őshonos fajta idővel kereszteződött és így több átmeneti fajta jött létre, ilyen a Székelyföldön elterjedt is, amelyben a rackajelleg dominál. A fajtaállomány alakulására tudatos keresztezések is befolyást gyakoroltak, így Erdélyben angol húsjuhok, fríz fajták meghonosításával is kísérleteznek, kevés eredménnyel. Csíkban is különféle behozott kosokkal (*romaszkán*, *berke*, majd *fríz*) igyekeztek megjavítani a rackát. A fríz és csíki racka múlt század végi keresztezésének nyomait ma is

felismerni (hosszú fej és láb, sűrű hullámos gyapjú). Maradandóbb eredményekkel kecsegtetett az 1930—1940 közötti kísérlet, amikor ismét berke kosokat hoztak, s több nemzedéken keresztül végzett keresztezésekkel igyekeztek a racka ellenállóbb természetét a berke finomabb gyapjával új tájfajtában egyesíteni. Mivel a berke kényesebb, csak melegebb éghajlatú völgyekben, így Háromszék, Marostorda és Udvarhely alsóbb fekvésű vidékein terjedt el, de ott is alig a juhállomány 20—25%-át teszi ki. Csík és Gyergyó községeiben ellenben, ahol a legelők 1200—1800 méter magasan fekszenek, nem tudott meghonosodni. A juhok gyapjának színe Csíkban háromféle lehet: legelterjedtebb a fehér (kb. 50%), azután a szürkésbarna (kb. 30%), legkevesebb, egyben legértékesebbnek tartott a fekete (kb. 20%). A fehérből készítik a székely harisnyának való posztót, és festve a csergének és szőnyegnek való fonalat. A szürkésbarnából a szürke harisnyát és egyéb ruhadarabokat, míg a feketéből az ünneplő kabátot és báránybőr sapkát.

Csíkban a juhokkal együtt, a nyájokban elszórva, kecskét is tartanak, tejét a juhtejbe öntve, azzal együtt készítik el. A juhállományhoz viszonyítva, Csíkban kevés kecskét, mintegy 9—10 ezer darabot tartanak (8—9%).

A tartásmód általános jellege

Miként egész Erdélyben, úgy Csíkban is a juhot az ún. félszilaj tartásmóddal tenyésztik, azaz tavasztól ősziig, 21—22 hétig állandóan a havasi legelőn, míg télen (ami Csíkban hat hónapig tart) lent a faluban, istállóban, száraztakarmányon tartják. Átmenetet jelent a falu közelében, tavasszal és ősszel néhány hétig tartó legeltetés. A 14—15. században Erdélyben is még nagy területen elterjedt volt a szilaj tartásmód, amikor az állatot télen-nyáron a legelőn tartották. Ennek az extenzívebb módnak a maradványait ma is fellelhetjük Erdélyben, részben Csík megyében is. Néhány helyen télen is a havason tartják a juhot, hogy ott a helyszínen etessék fel a szénát, amit igen bajos lenne a faluba leszállítani. Mivel a szénamennyiség rendszerint nem elegendő az áttelelésre, közben a fákon maradt leveleket, a fák kérget rágják le a juhok, komoly károkat okozva, vagy az alacsony hóréteg alól a füvet, növényi hulladékot kaparják ki. Ilyen teelés mellett a juhok legyengülnek, aminek következménye kisebb tejhozamukban és a betegségekkel szembeni gyengébb ellenállóképességükben jelentkezik.

Pásztorfogadás, a közös esztenák típusai

Mivel sok székely falu még a második világháború küszöbén is 3—5 tízesre, szegre oszlott, s ezeknek önálló gazdasági ügykezelésük volt (pl. külön föld-, legelő-, malom-, bika- stb. tulajdonnal bírtak), a tízesek lakóinak juhnyájai is külön kezelés, külön pásztorkodás alatt állottak. A népesség és az állatállomány gyarapodásával az egyes tízesek juhállománya is két-három nyájra szaporodott. Így a tízes nyája után több ún. juhgazdaság, juhtartótársaság, juhtársaság, esztenatársaság

alakult. Madéfalván, Rákoson cimboraságnak is nevezik e csoportokat, melyek rendszerint egy-egy falurész lakóinak csoportosulásával jönnek létre. Egy-egy gazda csak kivételes esetben adja távolabbi társasághoz juhait.

A társaság élére ügyvivő vezetőgazdát választanak, ún. esztenabírot. Az új esztenabíró kijelölése rendszerint ősszel, Mihály-napkor (szept. 29.) történik, amikor a pásztor számba adja a juhokat. Egyes falvakban nem is választásról van szó, hanem egyszerűen a soros (szeres) kijelöléséről. Némely községben ugyanis e tisztség sorra (szerre) jár; minden juhtulajdonosnak, juhgazdának vállalnia kell. Csak indokolt esetben kérheti valaki, hogy az esztenabírói tisztségét egy-két évvel későbbre halasszák, de ekkor is pénzzel kell megváltania e haladékot. Ha valaki nem érzi megfelelőnek magát, segítőt vesz maga mellé, aki például az írásbeli munkát, a pénzkezelést végzi. Alcsík egyes helységeiben ez hagyományos rendszer; az esztenabíró mellé két-három előljárósági bizottsági tagot is választanak, hogy a munka és felelősség több gazda között oszljon meg.

A juhgazdaság vezetőjének megválasztása után, még Mihály-napkor a felelős pásztorral, a *báccsal* is megkötik vagy megújítják a szerződést. Ha meg vannak elégedve vele, néha hosszú évek során ugyanazt a pásztort fogadják meg. Az egyezséget, a feltételek részletes felsorolásával, szerződésben rögzítik, és az ún. pásztorfogadási könyvbe vezetik be.³ E könyvekben évtizedek szerződése, rögzítődnek, így az utólag felmerülő viták esetén is — visszamenőleg megtalálhatók a rögzített feltételek.

A pásztorral kötött egyezés feltételei igen változatosak, és összefüggenek azzal a rendszerrel is, amely az egyes juhtulajdonos gazdák közötti viszonyokat (tejelosztás stb.) szabályozzák. Általánosságban három rendszert különböztethetünk meg:

1. A felelős pásztor, akit általánosságban bácsnak, Felcsíkon *gyűtő*-nek (gyűjtő) neveznek, azzal a feltétellel veszi át a *sereget* (juhnyáját), hogy a tulajdonosoknak minden fejősállat után 16—18 font, újabban ennek megfelelő 8—9 kg sajtot és egy kupa (5 fertály, 1,5 kg) *ordát* ad. A gazda, akinek hat juha van, egy vider (hat kupa) ordát kap. E kiosztott mennyiségen felül maradó tej vagy sajt a bácsé, ez jelenti fő jövedelmét, s ezzel a pásztorbér zöme is le van róva. A gazdák minden juhra még 2—3 kg kenyeret is adnak a pásztornak, a kenyér mellé szalonnát, pálinkát vagy egyéb ételneműt is, ez azonban már nem kötelező. Ez a rendszer a legáltalánosabb Csíkban.

2. A másik rendszer az ún. *szerbe-fejés*. Ez főként Felcsíkon szokásos. Itt ugyanis van több nagyobb juhosgazda, aki egyenként 10—15 juhot tart. Juhaikat nem adják a rendes tízes nyájba, hanem tízen-húszan társulnak, külön fogadnak pásztort, a következő feltételekkel. A tejjel, illetve a sajttal a juhosgazdák rendelkeznek, ők osztják fel maguk között, a pásztornak viszont fizetnek és élelmezik. A gazdák a sajtot nem általánosan, a juhok száma szerint kapják, hanem egy nyáron három alkalommal próbafejést végeznek és aszerint kap egy-egy gazda sajtot, hogy az ő juhjai a tejméréskor mennyi tejet adtak. A tejrészesedés tehát megfelel a juhok tejelékenységének, s ez a rendszer arra ösztönzi a

gazdákat, hogy juhaikat télen is jobban gondozzák, takarmányozzák. Viszont a pásztor is szigorúbb ellenőrzés alatt áll. A különbség terminológiai is tükröződik: ennél az eljárásnál a pásztort nem bácsnak (felelős pásztor), hanem csak fejőspásztornak, gyütőnek nevezik.

3. Az egyezségkötésnek harmadik, de nem ritka fajtája az, amikor a tej szintén a gazdáié (mint Karcfalván, Madarason), az egyes gazdák között pedig úgy osztják fel, hogy ki-ki egy-két-három nap feji az egész nyáját. A bácsnak egy-két heti fejest és ételmet adnak. A gazdák közül először mindenki csak egy napi tejet kap, s ha ezt megkapták, akkor kerülnek sorra azok, akiknek még egy vagy több napi fejes jár. Akinek még több juha van, az a harmadik renden is sorra kerül. Amikor a *soros gazda* felmegy a sajtjáért (vagy érte küld), akkor viszi (vagy küldi) a következő gazda ételmét is az esztenához.

A pásztorszerződésben egyéb részletek is szerepelnek. Így megegyeznek a pár hetes tavaszi és őszi legeltetés díjában is. Pásztorfogadáskor a bács megígéri az ún. *gazdasajt*ot is. Ez 60—90 kg sajt, amit a bács nem az egyes gazdáknak, hanem a juhtartó gazdaságnak, mint közösségnek ad. Ezt a sajtot az esztenabíró eladja és a pénzt a közös költségek fedezésére a pénztárban tartalékolja. Megegyeznek arra nézve is — főként a csángó pásztoroknál —, hogy a pásztor saját juhot, marhát, lovat, sertést tarthat a legelőn. E számon felüli saját állataiért legelőbért köteles fizetni a társaságnak. Arra is kötelezik a pásztort, hogy a gyenge bányákat egy-két hétig még szopni engedje. Az esztana kiszállítása, a szállás költöztetése a gazdatársaság kötelessége; rendszerint maguk a gazdák végzik el ezt a munkát kalákában, máskor az esztenatársaság pénztárából fizetett embereket fogadnak fel. Viszont az őszöltetés helyéről a kosarak és egyéb eszközök, az esztenaportéka kaszálóra szállítása annak a gazdának egyéni feladata, akinek a kaszálóját kosarazzák (trágyázzák). Mindezzel szemben a bács szigorúan felel a neki számba adott juhokért. Ha farkas vagy medve megeszi a juhot vagy betegség miatt az elhull, köteles a bőrét, vagy legalább azt a részét, amelyen a tulajdonjegy van, bemutatni. Ellenkező esetben kártérítést kell fizetnie.

Felelősségteljes és fáradságos munkájáért az esztenabíró is kap egy *juhtejtúrót* (kb. 8—9 kg sajt). Ezt rendszeren a tavaszi juhnyírásakor adja át neki a bács.

A felelős pásztorra tartozik, hogy hány fejőpásztort és monyator, valamint pásztorkutyát vesz segítségül. 600 juhhoz például (300 fejő vagy 300 meddő) szüksége van két fejőpásztorra, egy monyatorra (*eszterungár, eszterunga hajtó*) és két-három kutyára. Ha a fejős juhok száma még nagyobb, akkor július 13-ig, Margit-napig, vagyis a fejemunka dandárjára még egy fejölegényt vesz fel, akit *murgárnak kiségitőnek* is neveznek. A felelős pásztor a következő fizetést adja alkalmazottainak: a fejőpásztor az ételmen kívül 16 juhtejtúrót (16x9=144 kg), a monyator 2 juhtejtúrót (16x2=32 kg) és egy pár bocskort kap. Ha a pásztorokat nem a felelős pásztor, hanem a gazdák fizetik, akkor is hasonló pásztorbért kapnak.

A juhásztorok

Az alföldi pásztorok társadalmi helyzetét összehasonlítva a székelyföldi, illetőleg csíki pásztorokéval, azt látjuk, hogy itt más, egészen eltérő, némely esetben épp fordított a pásztorok helyzete. Az alföldihez hasonló pásztorrangorról nem is beszélhetünk. A juhásztorot itt legfennebb azért tekinthetjük elsőnek, mert a többi állatok pásztorai többnyire más munkára alkalmatlan, beteges, sánta, ügyefogyott emberekből kerülnek ki — így közösségi helyzetük semmiképp nem hasonlítható az alföldi gulyásokkal, csikósokkal, kondásokkal. Itt valóban nem lehet szó pásztoröntudatról, gögről, amely lenézné a földművelő falusi lakosokat — sőt ellenkezőleg.

A székelyföldi pásztor életmódját közelebbről megvizsgálva, azt tapasztalhatjuk, hogy sok tekintetben siralmas, sőt embertelen. A sokgyermekes szülő arravaló fiát már 13—15 éves korában elszerzi egy ismerős pásztorhoz. Hosszú évek során, csak házasember korára sajátítja el mindazt a tudást és tapasztalatot, ami szükséges ahhoz, hogy egy nyáj önálló pásztora lehessen. Hiszen egy felelős pásztor nemcsak a vagyont érő juhállományért, az évi tejhozamért, hanem alkalmazott embereiért is felelős. Ezért rátermettségre is szükség van. Hiszen a pásztoroknak gyakran viharban, sokszor a vadállatok ellen kell a maga primitív eszközeivel megvédenie a juhnyáját. Nem egy ízben álmatlan, megzavart éjszaka után kell a másnapi munkát végeznie, mert különben tönkremenne a tejhozam, esetleg az egész nyáj, amiért pedig felelős. Éberséget, megfigyelőképességet, önállóságot, bátorságot, aprólékos szakismeretet kell megszereznie annak, aki „keresett jó pásztor” hírében áll, akinek munkáját és megbízhatóságát több szomszédos falu is számon tartja. A pásztorfoglalkozás a Székelyföldön is több nemzedéken keresztül, apáról fiúra száll, és a pásztor megbecsültsége elsősorban egyéni magatartásától függ. (A székelyföldi pásztoroknál céhnek vagy egyéb szervezetnek a múltban sincs semmi nyoma.)

A csíkiaknál a pásztorokodás férfi foglalkozás. A nők legfeljebb a tejtermékek készítését végzik, többnyire azt is otthon, továbbá juhnyírás-kor segédkeznek, s a gyapjú és túró eladásával kapcsolódnak a pásztorokodáshoz. Viszont a bárány, berbécs és a bőr értékesítését inkább férfiak végzik. Nők a legeltetés ideje alatt egyszer-kétszer látogatnak fel az esztenára, pásztor férjükhöz vagy apjukhoz. A gazdák feleségei is ritkán mennek fel a havasra a juhok után járó sajtért. A pásztorcsaládok nőtagjai nyáron is a faluban maradnak, mosnak, varrnak a havason lévő hozzátartozóiknak, a házi, mezei munkák végzése mellett esetleg nap-számba járnak.

A csíki pásztorokodás vizsgálatánál azt a körülményt is figyelembe kell venni, hogy a székely lakosság szívesen hívott be maga közé többnyire Moldvából és Erdélyből — román juhásztorokat.⁴ Ezek szokásokat, eljárásokat, kifejezéseket honosítottak meg. Letelepedésük folyamata olyan lehetett, mint az elmúlt évtizedekben a gyimesi csángóké a székelyföldi, különösen a csíki havasokban. A Gyimes környéki határszéli területek a 17. század végéig lakatlanok voltak. Az osztrák hadsereg veze-

tősége a 18. század elején a szűkebb értelemben vett határszélre határ-őrskéket telepített. Lassan felszivárgott ide a székely falusi lakosság egy része is, hogy az ottani kaszáló- és legelőterületeket kihasználja. Eleinte csak a nyári idényre és mint bérlők, majd később véglegesen is letelepedtek. Az elmúlt kétszáz év folyamán e székely és moldvai csángó beszivárgások száma 15 ezerre emelkedett, s ezzel annyira megtöltötték e kis területet, hogy már állattenyésztésből nem tudtak megélni.⁵ A más foglalkozásra való áttérés helyett újabb pásztorkodásra alkalmas területeket kerestek, így a szomszédos havasokon, ahol nagy kiterjedésű legelők heverték kihasználatlanul. 30 év alatt legalább kétezer gyimesi csángó szivárgott vissza a szűkebb értelemben vett Székelyföldre, sőt más erdélyi hegyekbe is. Eleinte mint fogadott pásztorok a székely község nyárait legeltették, majd önállósították magukat, s a bérelt, utóbb megvásárolt területeken családostól telepedtek le. Később rokonokkal felszaporodtak. Speciális ismereteikkel, szorgalmukkal és szerény igényekkel az eddig értéktelennek hitt területeken új településeket hoztak létre. A gyimesi csángóknál (akik talán ebben is a régebbi székely szokást őrizték meg) a felelős pásztor felesége gyakran egész nyáron az esztenában lakik férjénél, de különösen a nagy munkaidőre felmegy segíteni. Azonban itt is jobbra csak a ház (eszténa) körüli munkákat végzi, segít a tejfeldolgozásban, takarít, süt, főz, disznókat, kutyákat etet stb. A román pásztoroknál az asszony még több segítséget nyújt férjének és inkább lakik nála a szálláson. Hihető, hogy ez a régebbi pásztorélet szokásmódja.

A székely pásztorok ruhaviselete ma csak abban különbözik a falubeliekétől, hogy általában rongyosabb és piszkosabb amazokénál, s hogy a hegyi terephez alkalmasabb bocskort hordják ma is. Lehet, hogy a gyimesi csángók őrizték meg a székelyek régebbi ruhaviseletét, a kieresztett inget, a *dészü-szját* (tűsző) és bocskort. A kalap és a ruha zsirozása ma már csak a románoknál (pl. a békásiaknál) szokásos. A békásiak tejben és vajban főzik meg és szénnel is bekenik a fehér vászonruhát, miáltal sötétszürkévé, csaknem feketévé válik.

A juhgyűjtés

Kísérjük végig a csíki pásztor életét tavasztól ősziig, lássuk, hogyan dolgozik, él a juhász a szálláson.

Az esztenabíró idejében — április végén, május elején — amikor az idő tavaszodik és a fű zsendülni kezd, figyelmezteti az ősszel megfogadott bácsot, hogy vegye számba, szedje össze a gazdaság juhait. Némely buzgó pásztor már jó előre *lerója*, lejegyzi, hogy hány darab juhra számíthat, s ennek alapján a kihajtás előtt mérlegelheti a jövedelmezőség lehetőségeit, hány pásztorról kell gondoskodnia stb. A juhokat rendszeren Szent György napja (április 24) táján gyűjti össze. Minden gazda reggel az esztenabíró udvarára hajtja juhait. Itt az említett pásztorfogadási könyvbe bejegyzik a juhosgazdák nevét, juhaik számát, ismertetőjegyét és az értük járó sajt mennyiségét, továbbá azt, hogy mikor mehet a sajtjáért. Az adatokat lemásolják egy papírra is, amit a pásztornak

adnak át. Néhány községben papír- vagy bádogcédulát, *szert* is használnak, amit a sajtért menő gazdának igazolásul ad az esztenabíró. Másutt az archaikus mód szerint az esztenabíró egy *megrótt* pálcát kétfelé hasít; egyik felét a bács őrzi, másikat a szeresgazda viszi föl igazolásul az esztenához. Ha a bács nem tud írni, olvasni, ma is pálcikára rója fel a tejtermékkel kapcsolatos számadásait. A tavaszi juhgyűjtéskor Csíkban is különböző babonás szokások divatoznak. (Lásd alább, a Babonák, hiedelmek fejezetben.) E napon ünnepélyes a hangulat, egyben a jó sajt-szüretben reménykedő. A hangulat emelkedéséhez hozzájárul az is, hogy e napon az esztenabíró jó meleg ebédet, pálinkát és bort ad a pásztoroknak. (Ugyanezt teszi ősszel is, az ún. *juhhányáskor*.) Induláskor egy-egy módosabb gazda megajándékozta a pásztort egy kulacs (újabban üveg) pálinkával, hogy különösebb gonddal vigyázzon az ő juhaira.

A nyájkihajtás

Az átvett nyájjal megindul a pásztor a havasi legelőre. Külön seregben mennek a *fejőjuhok* és a *meddők*. A meddőseregbe tartoznak a bárány nélküli juhok és berbécsék, valamint a heréltek. Az elkülönítés célja az, hogy az anyajuhokat a magberbécsék nehogy idő előtt *megeberegjék*. Ha a legelő messze van a falutól, vagy ha a fű még kellőleg nem erősödött meg, akkor útközben ugaron, kaszálón, esetleg alacsonyabb fekvésű legelőn — lehetőleg ahol kaliba is van — egy-két hétre megállapodnak. Ha egyéni tulajdonban lévő területen szállnak meg, a tulajdonos a trágyáztatásért fizet a társaságnak. A fejest és tejfeldolgozást már az ideiglenes helyen megkezdik, noha ekkor a juhok még kevés tejet adnak. Tehát már velük van az egész *esztenaportéka*, *kosarak* (juhaklok). Az ekkor fejt tejet még nem az általános megállapodás szerint osztják el, hanem Szentkereszt napjáig (május 3) a fejt tej fele a bácsé, fele a társaságé. A társaság e sajtot eladja és a pénzt a közös pénztárban helyezi el. A május 3-a utáni fejes, ha még nincs is a nyáj a legelőn, már a rendes nyári fejőszezonhoz számít és megkezdődik a rendszeres sajtelosztás a gazdáknak.

A legelő és a szállás

Először ismerjük meg a legelőt (*reglő* vagy *regelő*) s azon a szállást, vagyis az esztenát, valamint a kosarakat és itatóhelyeket. Ezek együtt elengedhetetlenek a fejőszuhászat eredményes működéséhez.

A csíki legelők többsége (120 ezer hold) közlegelő, azaz községi vagy közbirtokossági tulajdonban volt. Az arányosításkor egyéni, 50—100—200 holdnyi erdős legelőket is szakítottak ki (összesen 53 ezer holdat). Később ezek nagy része ismét a közösség tulajdonába ment át. A külön legelőterületekkel rendelkező gazdák gyakran társultak s a már említett szerbefejés rendszerével saját legelőjükön legeltették állataikat, de a juhosgazdák zöme közlegelőkön és közös nyájban tartotta juhait. Más a helyzet a gyimesi csángóknál és a gyergyóbékási románoknál. Ezek

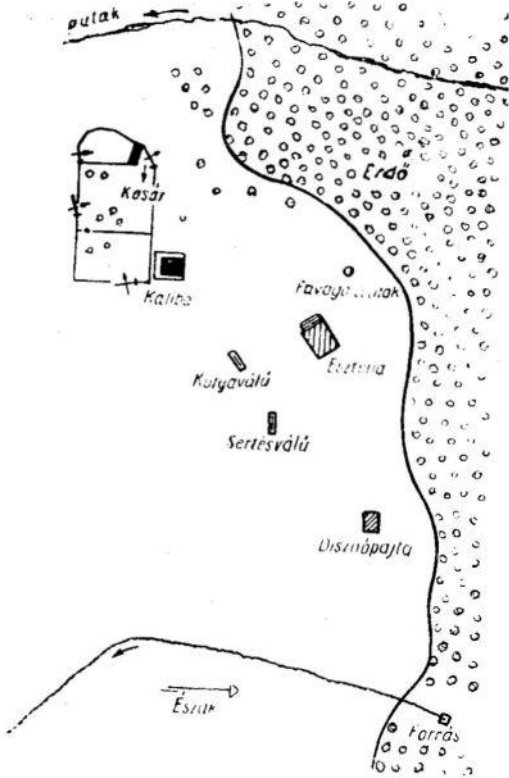
legelőinek túlnyomó része magántulajdonban volt s így minden család külön legeltette saját juhait. Csak a 30-as években, a kisajátítás után létesítettek néhány kisebb közlegelőt. A csángók visszaáramlása a Székelyföldre, s az, hogy igen sok csíki község juhnyáját gyimesi csángók pásztorolják, azzal az eredménnyel is járt, hogy letelepedési helyük közelében olyan földeket is megműveltek, amelyeket a székelyek még kaszálóknak, sőt legelőnek sem használtak.

Míg a tejestehenek legelői Csíkban többnyire 1000 m-en alul, a falvak közelében fekszenek, addig a juhlegelők a településtől távol, 12—30 km-re és 1000—1500 m, néhol 1800 m magasan terülnek el. Csordában csak az ökröket hajtják ilyen magasra, egyes marhákat és lovakat pedig csak kivételesen, ha betegség után, megerősödés céljából hosszabb időre *elcsapják*. A csíki legelők zöme kaszálásra alkalmatlan füves hegyoldal, erdők között, letarolt csutakosokban van, s inkább csak a szállás, az eszténa és a kosár fekszik kisebb pusztá, fátlan, szép gyepes területen, tisztáson, de az erdő szélén. A legelők nagysága (20—25 ha), alakja és növénytakarója a helyi körülmények között igen különböző. Határa sokszor nincs is pontosan kijelölve, megállapítva.

A nyirkos és sáros legelőket a juhok nem szeretik, de a pásztor is kerüli, *ribanlegelőnek* nevezi. Azt tartja, hogy a lenti, *mezei* legelőn a fű jobb és a tej zsírosabb ugyan, de a *havasi* legelőn jobb az élet és tisztább a sajt.

A szállást (28—29. ábra) a pásztor lehetőleg a legelő közepére helyezi, hogy a legelő legtávolabbi részeiről is idejében hazaérjen a fejsznyáj. Épp ezért túl nagy nem lehet a legelő kiterjedése. A szállás helyének kiválasztása nem könnyű, sokféle szempontot kell figyelembe vennie a bácsnak. Legyen pl. a hely szép sima, gyepes, legyen kis lejtése, amelyen az esővíz hamarabb lefolyik, legyen verőfényes, száraz, ne legyen túl széljárta, de legyen levegős. Még fontosabb, hogy a közelben kő, fa és víz legyen. Kő és fa az építkezéshez és sok fa az állandó tüzeléshez. Elsősorban a fa könnyebb beszerzése és a szél elleni védekezés miatt állítják fel a szállást az erdő szélén. A tej feldolgozása sok friss vizet igényel. Ezért lehetőleg csorgónak vagy friss hegyipataknak kell a közelben lennie. De tekintettel kell lenni a helyválasztáskor arra is, hogy a faluból a sajtért feljövő gazdák gyalog, lóháton, esetleg szekéruton is minél könnyebben megközelíthessék.

Az első világháború előtt évente legalább kétszer köteles volt a pásztor a juhosarat (*kasár*) továbbhelyezni. A két háború közötti időben már hetenként — egyszer vagy kétszer — kellett a kosarat fordítani. Ez évente így is csak a szállás körüli 100—200 méteres körzetet jelentette. A kosár továbbhelyezésére szükség volt amiatt is, mert a benne háló juhok trágyájától a föld sáros, piszkos lesz. De előnyös a kosár helyének minél gyakoribb megváltoztatása (*fordítása*) a talajjavítás, trágyázás céljából is. Néhány legelőn a felgyülemlett trágyát el is terítik, ritkábban elboronálják, s előfordul, hogy fűmagot is vetnek belé. A pásztorok ösztönzésére a juhtartó társaság néhány lejt fizet nekik egy-egy kosárfordításért. A kosarazás fokozottabb terjedése előnyösen

28. A szállás elhelyezése. Hargita. Tolvajos tető.

hatott a csíki juhászatra, mert a legelő javult, az állatok egészségesebbek, a sajt tisztább lett.

Az esztenát évenként szállítják más helyre. A szállítást a juhos gazdák rendszerint együtt, kalákában végzik el. Hat-tíz ember leemeli az eszténa tetejét és egyben viszi az új helyre, míg az oldalfalakat megszámozzák, szétszedik és gerendáinkint szállítják át, majd rakják össze.

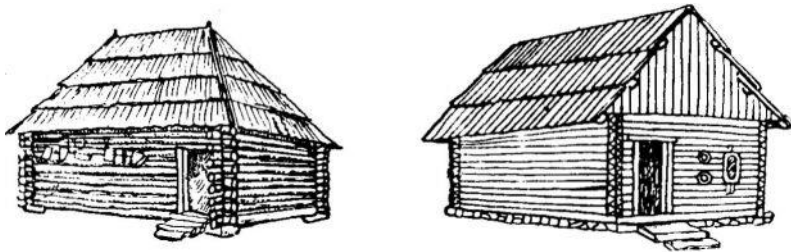
29. Zsögödiek esztenája a Hargitán, az Édesvízfeje pusztája nevű legelőn.

Az esztana kb. 3×4 méteres alaprajzú, néha ablak nélküli, egyajtós, egyszerű kis házacskó (30. ábra). Gömbölyű fenyőgerendákból (*borona*), újabban négyszögletű faragott gerendákból róják össze. Négy sarka alá egy-egy nagyobb követ raknak, ritkábban az oldalfalak alját is kirakják kövekkel, ezzel a megemeléssel védik a fagerendákat a talajnedvességtől. Mennyezete (hiu) nincs az esztenának, mert így a füst és levegő jobban járja és nem hull róla por a tejbe. A tető vagy nyeregtető, vagy a régiesebb négyoldalról csapott tető a zszindelynél hosszabb *dránicával*, vagy hosszú deszkával van fedve. A deszkákat régebben faszeggel szegezték le, aminek előnye volt, hogy nem rozsdásodott. A szabad tűzről felszálló füst a tetőhéj és az oldalak résein húzódik ki a szabadba. Az esztenának padlózata nincs, földje néha döngölt. Az oldalfal gerendáinak közéit a régi pásztorfelfogás szerint nem szabad bedugni vagy vakolni. E tilalom célja részben az, hogy a bent alvó bács minden külső neszt meghalljon és ha vad támadta meg a nyáját, időben segítségére siethessen, másrészt az, hogy a kóválygó füst hamarabb kijusson a szabadba. Az építmény szélnek kitett külső oldalára néha nagy fenyőkérgeket erősítenek fel.

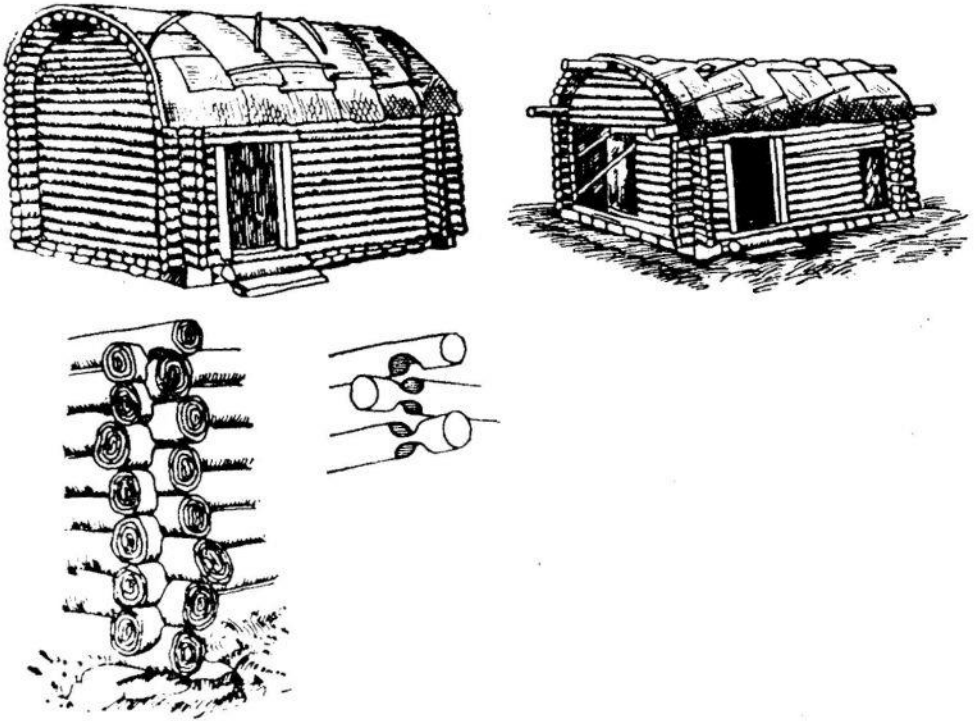
Az esztana kívül-belül egyszerű. Kívül, egy kis tető alatt tartják a tűzifát, ezt a helyet rendszerint be is kerítik. Az esztana naposabb, külső oldalán embermagasságban egy hosszú polc húzódik. Ezen tartják a fejödényeket, egy nagy szegre akasztva pedig használat után, szárítás céljából a sajtnyomó *kelentát*. Néha az esztenaajtó előtt egy kis udvart kerítenek el, legelészó állatok ellen, a majorság védelmére.

A nyájkihajtás után — április végén, május elején — még hűvös időjárás van a havason; e magasabb régióban rendszeren egy hónappal később tavaszodik, mint a völgyben. Sokszor még nyár elején sem olvad el a hó, s ilyenkor főként az éjszakák igen hűvösek, így a pásztorok az állandóan égő szabadtűz ellenére, télies ruhában kénytelenek aludni.

Felcsíkon még meg lehet találni az esztenának régebbi típusát (31. ábra) is. Ez alaprajziig keskenyebb, hosszabb, szerkezetileg egyszerűbb, mint az előbb említett két esztenatípus. A gömbfákból alkotott oldalfalak embermagasságtól félkörívben folytatódnak, s dongaboltozatban fedik be a házacskát. Mivel a tető ívelt, nem lehet egyenesen deszkák-

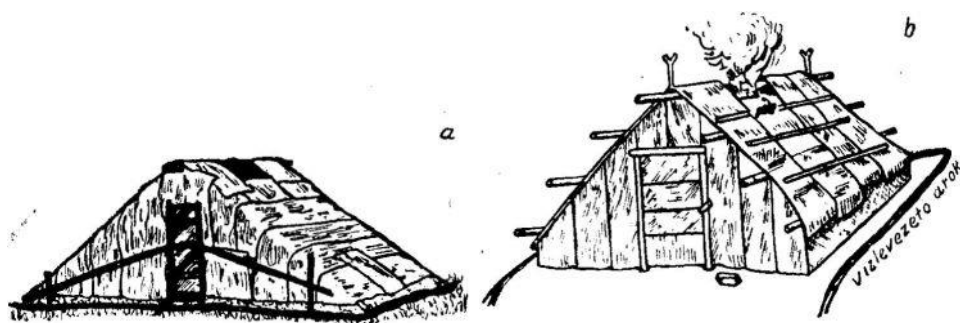
30. A két legáltalánosabb csíki esztenatípus. A bal oldali gömbfából gerezesesen összeállított és négy oldalról csapott tetejű, a jobb oldali faragott gerendákból farkasfogasan összerótt nyerges tetővel. A fedél dránica vagy deszka.

31. Régi típusú esztenák gömbfából gerezdesen összerótt falakkal, dongaboltozatú fenyőfakéreg tetővel, az Egyeskö mellett. Alatta a boronafal gerezdes sarka és szerkezete.

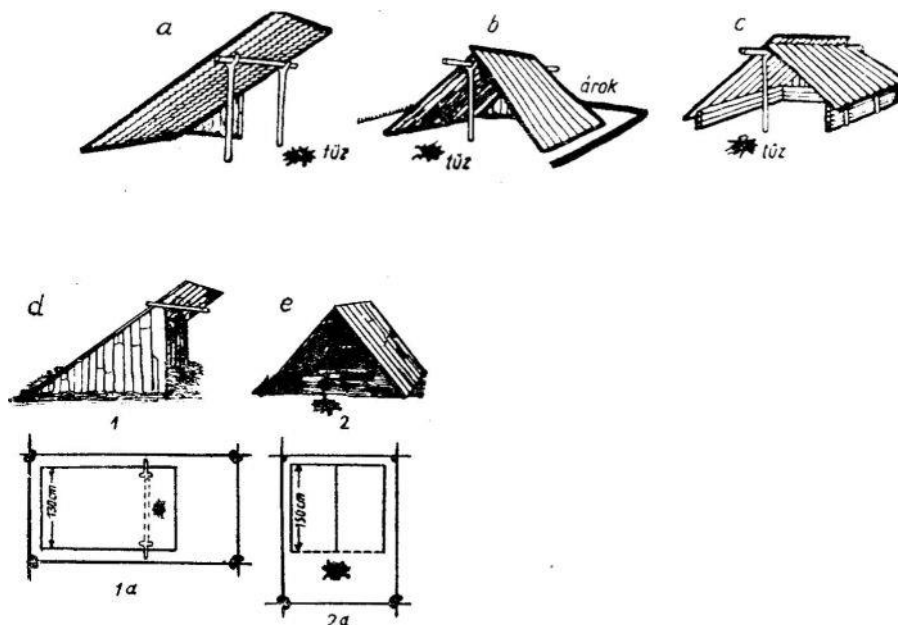
kal befedni, hanem csak hajlítható fenyőfakéreggel, amiről az esővíz lefut. Ennek a hátránya a deszkatetővel szemben, hogy hamar kiszárad, megvetemedik, s ha nem újítyák fel, rések támadnak rajta, amiken át becsurog az esővíz. Ma különben is tilos a fák kérgét lehántani, mert ezáltal az élő fa kipusztul. Valószínűleg emiatt a világháború előtt megtiltották az erdészeti hatóságok az effajta esztenák építését. E típus a sátor eredetű székely kunyhó emlékét őrizheti (32. ábra). Ilyen és hasonló archaikus formájú, például henger vagy kúp alakú, de kisebb méretű kunyhókat ma is készítenek Csíkban disznók, majorságok és más állatok számára.

Csíkban csak a sajtot készítő bács alszik az esztenában, míg a fejőpásztorok és monyatorok a kosár mellett, az erdő felőli veszélyeztetett, sérelmes irányban felállított *kalibában* hálnak, így őrzik a nyáját. E kalibák különbözők (33. ábra). Legegyszerűbb változatuk (a) úgy készül, hogy két ágastát vernek a földbe, ezeken átfektetnek rudat, s a rúdra rézsútosan deszkatetőt támasztanak, melynek alsó vége a földre támaszkodik, felső része a rúdon 70—90 cm-rel ereszszerűen túlnyúlik. A kiugrásnak az a szerepe, hogy az alája rakott tüzet eső ellen védje. A tetőről lefolyó víz elvezetésére a kaliba hátsó végénél kis árkot ásnak.

32. Verebes kisebb és nagyobb méretben (ez utóbbi $2,5 \times 3,5 \times 2$ m), fenyőfakéreggel borítva. A tető egy része közepén fedetlen, hogy a belsejében égő tűz füstje azon át távozzék. Vízvezető árok veszi körül. Nem pásztorok, hanem erdőmunkások ideiglenes lakhelye.

Többnyire a kaliba oldalát is bedeszkázzák függőlegesen, s így csak elől, a tűznél nyitott. Ezenkívül néha az egész kalibát külön is bekerítik, a tűzzel együtt. E kerítés célja, hogy az állatokat a kalibától távol tartsák, nehogy azok bepiszkolják a pásztorok fekvőhelyét. Az ilyen kalibát félkalibának, alakjáról tréfásan *seggenülőnek* is nevezik, míg az egész kalibát (b, c, d, e), ami tulajdonképpen két egymásra támasztott félkalibából áll, verebesnek hívják. A verebes tehát ház tető alatt, amely-

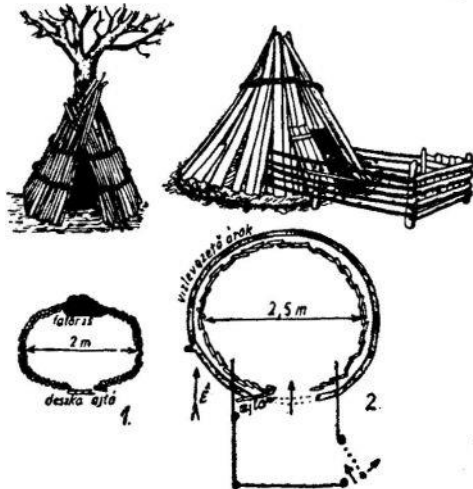

33. Kalibák a fiatalabb pásztorok részére: a) félkaliba; b) két félkalibából álló verebes; c) alacsony (30—40 cm) oldalfallal épült verebes; d—e) félkaliba oldalfallal (az alaprajzon a léckerítés helye is jelezve van).

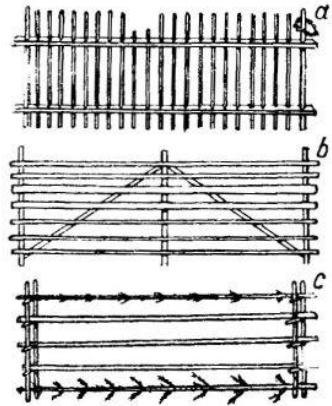
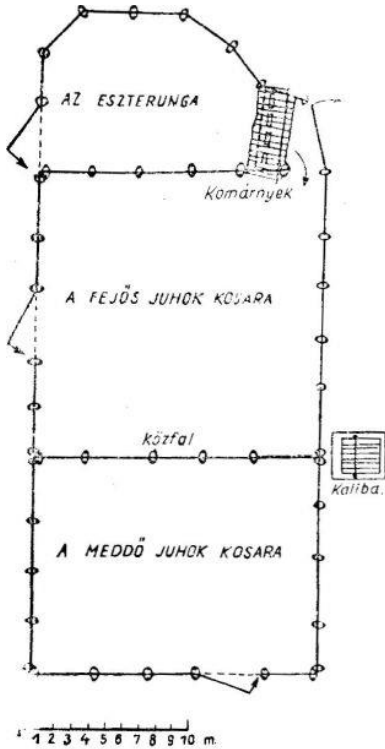
nek elöl a nyitott bejárata és hátul a bedeszkázott *bütüje* háromszög alakú, s a két tetőlap a földig leér.

A disznók számára a pásztorok különböző alakú és szerkezetű pajtákat, kalibákat rónak össze. Ma a legtöbb négyszögletes alaprajzú, de még találni régebbi, kör alakúakat is. Az itt (34. ábra) bemutatott két kúp alakú, sátorhoz hasonló kaliba közül az egyik egy fa törzsének támaszkodó rudakból, a másik egymásnak támasztott deszkákból áll. Általában disznókat tartanak bennük, de néha ilyenszerű kalibákban, ámbár, csak alkalmilag, emberek is meghúzódnak.

A juhkosár (35. ábra) alakja rendszerint téglalap, hozzá csatlakozik a harmadrész akkora háromszög, néha félkör alakú *eszterunga*, amelybe fejés előtt hajtják be a juhokat. Az eszterunga hegyesebb végén a juhok egyenként bújnak át a kicsi *komárnyékba*, ahol a fejés történik. A komárnyék egy keskeny (kb. 1×3 m-es) tető, amely a tűző nap és az eső ellen védi az alatta fatöncökön, csutkákon, ülőszékeken ülő fejőpásztorokat. Három-négy, néha öt fejőszemély is elfér alatta. A megfejt juhok ismét a kosárba bújnak össze, néha előbb a szabadba, fák alá hajtják őket, ott sót nyalnak, amíg az egész nyáj fejése véget ér, s csak akkor eresztik be őket a kosárba. A kosár nagysága a juhok számától s részben a teleptől függ (kb. 10×20 m). Egy közfalal két különböző nagyságú részre osztják. Rendszerint a nagyobbik felében a fejős, a kisebbikben a meddő juhok vannak. A kosár, hogy hordozható legyen, három-négy méter hosszú, egy méternél valamivel magasabb kerítésdarabokból (36. ábra) van összeállítva. E kerítésdarabokat ma már kétféle módon róják össze, tehát két változata ismeretes Csíkban. Az egyik a *fogas* (egyláb fogas, *furdalt fogas*): két darab tenyérnyi széles és lapos,

34. Disznópajta az esztenán, élőfa törzséhez állított karókból vagy deszkából. Az előbbi gyimesi eredetű, szulla alakú kaliba a Hargitán, a csíkszentimrei legelőn; az utóbbi a Hargitán, Tolvajos tetőn. Ez néha emberi szálláshelyül is szolgál, ajtaja kerítéssel védett, és vízvezető árok veszi körül.

35. Csíki juhkosár alaprajza.

36. A kosárt alkotó kerítésdarabok. Hosszuk 3—4 m, magasságuk 1,2 m: a) furdalt fogas; b) lésza (lécnek nevezett rudakból és fűrészelt deszkából); c) csapos kert, másképp vetegető vagy adogató (a faragott és gömbölyű rudak mellett ágaitól megtisztított fiatal fenyőfákból — csapokból — is szokták összeállítani).

hosszára való fába egymás mellett lyukakat fúrnak és e lyukakon át függőlegesen mintegy 3—4 cm vastag karókat dugnak. A másik a *lésza*: vízszintesen futó léceket vagy deszkákat két végükön és közepén heveder fog össze. A fogas súlya könnyebb, mint a lészáé, s mivel a fogak fenn egy arasznyira kiállnak, a támadó vadnak nehezebb a fogasokból álló kosárba beugrani, főként pedig onnan a zsákmánnyal kiugrani. (Újabban gyakran a lészát is fogasnak hívják.) A fogasokat — olykor egy-egy lészát is közbehelyezve — úgy erősítik össze, hogy végükkel egymáshoz csatlakozóan felállítva a csatlakozáson kívül is, belül is levernek egy-egy karvastagságú karót, s ezeket fent vesszőfonatú karikával (*gúzs*) összehúzzák. Ha nem áll rendelkezésre a kosárhoz elegendő számú fogas vagy lésza, alkalomszerűen a hiányzó darabot úgynevezett *csaposkert*tel pótolják, azaz párosan karókat vernek le, a karókra gúzsokat húznak és közéjük hosszú vízszintes rudakat rakosgatnak, utóbbiakat egyenként le is lehet venni. Erre a momentumra utal a vete-

gető vagy adogató nevük. A csaposkert elég gyakori a Székelyföldön; kaszálók, kertek bekerítésére használják, s gyakran, főként a havason, vagy máshol is, ha sietősen készítik, még a zöld ágakat is rajta hagyják a kivágott fiatal fákon.

Az itatáshoz szükséges vályú (*válu*) a *csorgó* mellett van, nem messze az esztenától. Itt itatják hazajövetelkor a juhokat, s a csorgótól visznek a pásztorok vizet főzéshez, ivóvíznek. A legtöbb legelőn azonban a csorgón kívül több havasi patak is keresztülfolyik, s ezeknél „kényelmesebben és ízletesebben” lehet itatni, mint a vályúknál, amelyeknek környéke a gyakori használattól sáros szokott lenni.

A legeltetés rendje és eszközei

Kora hajnalban kiáltozással, *cuhantással* kelti a fejőpásztor a nyáját. Megmosdanak a pásztorok, előkészítik a fejőedényeket, A fejés megkezdésekor a bács kimegy az esztenából, ellenőrzi a munkát, Fejés után megmossák az edényeket, a *vidreket* (*vider*), a tejet elszűrik és *megótsák*. Utána valamit *fálnak* s még becsomagolnak egy kis ételt, amit legeltetés közben fogyasztanak el. A két nyáját külön-külön hajtják ki. Előbb mindig a fejősjuhokat indítják el a fejőpásztorok, utána a meddőket a *meddőpásztor*. A két nyáj a legelőn ellentétes irányban indul el, hogy a fejők a meddőkkel ne találkozzanak és ne vegyüljenek össze. Újabban némely községben a *meddünyáját* teljesen külön legelőn, külön szálláson pásztorolják. A legeltetés ideje alatt a bács az esztenában tartózkodik, a sajtot készíti el.

A tejfeldolgozást a későbbiekben részletesen ismertetjük. Délben, 11 óra tájt van a pásztor-dél, akkor visszahajtják a nyáját a szállásra, útközben megitatva. Előbb mindig a meddünyáját hajtják vissza és berekesztik a maga kosarába, majd a fejőnyáját, amit nem a kosárba, hanem fejésre az eszterungába hajtának. A fejés kb. másfél óráig tart, utána a fejősöket is beengedik a kosarakba. Néha a kosáron kívül a fák árnyékában pihentetik őket. A déli pihenés félóráig tart. Ez alatt ebédelnek a pásztorok. Ebéd után egykor, fél kettőkor megint kezdődik a legeltetés, amikor a nap lehaladt, ismét visszahajtják a juhokat és fejnek, az előbb jelzett sorrendben. Vacsora után az őrző pásztorok a kosár melletti kalibájukba húzódnak pihenni. Innen vigyáznak a nyájra, őrzik azt a vadak támadása ellen.

A napirend pontos betartása annyira ösztönössé válik a juhokban is, hogy ha a pásztor elfelejtkezik magáról és a szokásos időben nem indítja haza a nyáját, a juhok megérik a késedelmet, elcsendesednek, lassan lépegetnek és nem legelnek többé. Naponta tehát háromszor (reggel, délben és este) fejnek és dolgozzák fel a tejet, két periódusban (délelőtt és délután) legeltetnek és minden visszatéréskor itatnak. Ha napközben túl nagy meleg van, sokszor nem legelnek a juhok, ilyenkor — ha szép és enyhe holdvilágos éjszaka van — az esti fejés után egy kis éjjeli pótlegetetésre terelik a nyáját a közeli pusztára. (A juhok sötétben is jól látnak.) Ennek az éjjeli legeltetésnek a neve *pornyálás* (*pornyálni mennek*).

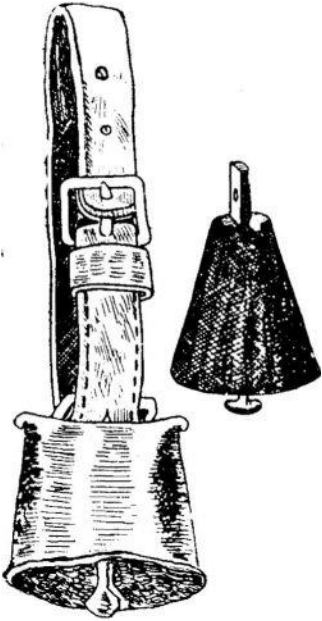
Amint már említettem, a bács feladata az általános felügyelet mellett a napi háromszori, illetve kétszeri tejfeldolgozás, és a juhállomány megolvasása, megszámlálása legalább kéthetenként. A fejőpásztorok és monyatorok feladata a legeltetés, de arról sem szabad megfeledkezniök, hogy hetente kétszer, amikor jó idő van, sőt nyalassanak a juhokkal. A sót a kosárban helyezik el, s e napokon a fejések után egész éjjel szóhatnak a juhok.

A sót a fejőjuhoknak rendszerint a bács — akinek szintén érdeke, hogy a juhok jól tejeljenek — veszi meg, a meddőjuhoknak pedig az esztenábíró, azaz a juhtartó társaság. Jellemző a só fontosságára, hogy ha a juhok csak egy hétig nem kapnak sót, sem nem esznek, sem nem isznak eleget, s így megcsappan a tejhozamuk. Leghelyesebb a mindennapi sónyalatás, szózás.

A legeltetés beosztása többféle. Vagy elterül a nyáj egy nagyobbacska területen, s tervszerűtlenül halad egyik helyről a másikra — ilyenkor az elől menők letaposják a fűvet a később jövő juhok elől. Ha kisebb a legelő és kevés a fű, akkor takarékoskodni kell, és a nyáját összébb kell tartani. Mégis Csíkban általában a nyáj nem tömören, szorosan halad a legelés közben, hanem kissé szétterülten. Így több fűvet taposnak le a juhok, de nyugodtabban legelnek. Közben egy-egy helyen tovább időznek, és csak ha ott lelegelték a fűvet, mennek *pásztásan* (pázmásan) kissé tovább, ahogy a pásztor mondja: *nyomólag mennek a juhok és jól muszognak* (azaz jó étvággal esznek). A túlrejt, öreg fűvet nem kedvelik a juhok. Szomszédos nyáj csak a pásztor engedélyével hajthat át a legelőn. A más pásztor területén való áthajtásra egyébként ritkán kerül sor, mert ha kis kerülővel is, találnak más átvonulási terepet (erdőn, úton, terméketlen sávokon).

A pásztor kezében bottal, hol a nyáj elején, hol a végén jár. A jó kutya pedig állandóan kerülgeti a nyáját és az esetleg közeledő vad után szimatol — de sohasem fut a nyáj közé. Ugyanezt cselekszi éjjel is; állandóan a kosarat kerülgeti. A világháború előtt a pásztoroknak fegyverük is volt. Szamár, ami a román vándorjuhászoknál és a magyar Alföldön szokásos, a székelyföldi juhnyájaknál nem használatos. A múltban is ez lehetett a helyzet. Vezérjuh van; egy nyájnak öt-hat juh nyakába kolompot, ahogy a székely nevezi, *külüüt*, *csengettyűt*, *pergőt* (37. ábra) akasztanak. A legnagyobb, azaz legerősebb hangú kolompot a legértelmesebb vezetőjuhra, a *vezérjuhra*, *külüüs juhra*, *csengettyűs juhra* kötik, hogy annak hangját meghallják az eltévedt juhok. A kisebb kolompokat, csengettyűket viszont a kóborolni szerető (félrejáró) juhokra kötik, hogy a csengettyű szava után könnyebben megkereshessék a pásztorok ezeket.

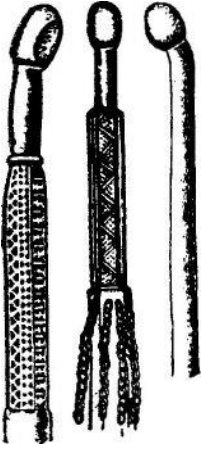
A legeltetést, őrzést még néhány más tárgy is segíti. Ilyen a kürt, a pásztorbot és éjjelre a fáklya. Furulyát legfeljebb a gyimesi csángók-nál lehet még találni. Manapság inkább a városi készítésű bádognyújtókat, egy-egy szarukürtöt vagy katonatrombitát használnak. Régente volt sajátos juharfa kürtjük is, ennek készítését egy öreg pásztor a következőképp mondta el: „Kikerestünk magunknak az erdőn egy másfél méter hosszú, hajlított juharfa-ágot, ami a végén, azaz a tövében pipaszerűen

37. Küli és csengettyű. Hossza 8—12 cm. Az előbbit régen fából vagy fakéregből készítették, ma bádogból kalapálják; az utóbbit sárgarézből öntik.

feláll és kivastagodik. Ezt hosszában ügyesen kettéhasítottuk, a belét kitakarítottuk, kivájtuk, s aztán a két féldarabot ismét egymásba illesztettük. Négy helyen dróttal jól összehúztuk, majd kender pórázzal, nyírfa hajával vagy vízhatlan vászonnal az egészet körültekertük úgy, hogy ne szeleljen. Végébe egy kis faragott szipkát szúrtunk, s aztán az egész kürtöt beletettük a váluba, hogy szíjja magát tele vízzel. Ha ügyes ember csinálta, és értett hozzá, még a katonakürnél is szebben szólt, és egész dallamokat lehetett rajta kifűjni.”

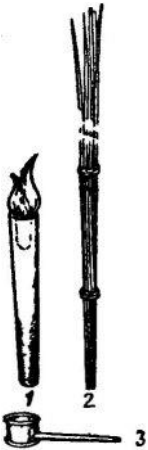
A pásztornak nélkülözhetetlen szerszáma a bot, anélkül nem pásztor a pásztor. Arra támaszkodik a legelőn, ha fáradt, még szundítani is lehet ilyen helyzetben. A botnak fontos szerepe van a terelésnél, s egyetlen fegyvere a pásztornak, ha vad támad a nyájra. Leginkább mogyoróból és somfából készül. Formára nézve egyszerű, egy méternél alig hosszabb, bunkós végű, *fejes-* vagy *macsukásbot* (38. ábra). A szépen faragott vagy ólommal cifrázott, díszes bot ma már ritka. A díszes botok rendszerint vastagabbak, végükön alma alakú és nagyságú boggal, amibe cifrázásul, és hogy súlyosabb legyen, ólmot öntenek s bádogdarabokat szegeznek rá. Néha a bog alatt lévő kézfogas alá mintegy 10—15 cm hosszú láncdarabokat erősítenek, hogy azoknak a zörgését járás közben a juhok hallják. E láncos botok ma inkább román pásztoroknál láthatók. Juhászcampó Csíkban nem használatos. A fiatal monyator fejés-

38. Fejes vagy macskás botok (a középső láncos).

kor nem a rendes botját használja a juhok hajtására, hanem kb. 2 méter hosszú mogyorófavesszőt. Ostort a juhásztorok nem használnak.

Világító fáklyákat is készítenek (39. ábra). Bent az esztenában az állandóan égő szabad tűz mellett nincs szükség más világításra, csupán a házon kívül, elsősorban a támadó vadak elűzésére. (Újabban viharlámpákat is lehet itt-ott látni. Gyertyát nem használnak.) A fáklyaszerű világítónak három fajtáját láttam: 1. A karó vastagságú, 70—80 cm hosszú, gömbölyű faágat vastagabb végén kivájják s abba fenyőszurkot gyűjtenek. Másik, vékonyabb végén fogják és függőlegesen tartva hordják. 2. Más fajta a seprűszerű fáklya. Száraz fenyőfát ujjnyi szélesség-

39. Világító fáklyák: 1) kivájt farúd, benne szurok; 2) hasított száraz fenyőfaléc; 3) mécs konzervdobozból.

ben, de vékonyan meghasogatnak s aztán két helyen összekötöznek. Meglehetősen jól világít és aránylag sokáig él. Régebben a lucfenyő szárrított gyökerét is használták világításra. 3. A szurkos kalán tulajdonképp közönséges hosszú nyelű fakanál, amibe összegyűjtik a szurkot és vízszintesen tartva fáklyaként használják. Ennek modernebb változata: a pásztor egy eldobott konzervdobozba — aminek oldalába fogóul fanyelet dug — gyűjti össze a szurkot, s mint az előbbit használja. Régeente használatos volt mint riasztó eszköz a *taka* nevű fakalapács. Ma nem ismerik, hanem trombitával csapnak lármát. A zajverés mellett az őrzésben a kutyáik jelentik a legnagyobb segítséget.

Csíkban a kuvasz fajta pásztorkutya az általános. Színe többnyire szennyesfehér vagy fehér-fekete foltokkal, de más színváltozatban és tarkaságban is található. Bundás szőrű hosszú. Termetük közepes, néha a juhnál is nagyobb. Magatartásuk tekintélyt parancsoló, méltóságteljes. Nemcsak a juhok, sokszor a farkasok is félnek tőlük. A jó pásztorkutya gazdája szavára hallgat, hű védelmezője a nyájnak és messziről megugatja a nyáj felé közeledő idegent, a nyáj közeléből fogcsikorgatva tartja távol. A pásztorok véleménye szerint a kutyával is kell bánni tudni; rossz pásztor még a jó kutyát is elrontja. Egyes kutyák inkább a szarvasmarhák mellé, mások a disznó, megint mások a juhok mellé alkalmasabbak. A pásztorkutya nyakára láncot vagy szöges bőrvet, örvet kötnek, amelyről az állat lábtövéig lelóg egy drótra vagy láncra függesztett fakolonc, az ún. *kölönc* vagy *bot*. Ez kb. 27×6 cm-es gömbölyű fadarab és az a célja, hogy a kisebb vadak üldözésére induló kutyát a futásban akadályozza, nehogy hosszabb időre elhagyja a nyáját. A kölönc nélküli kutyát a vadászok is lelövik. Éjjelre leveszik róluk a kölöncöt, mert így zavartalanabban támadhatnak a nyájra törő ragadozó állatokra. Néprajzi szempontból említésre méltó, hogy néha levágják a kutya egyik fülét, azt állítván, hogy ezzel a csonka füllel jobban meghallja a vad közeledését. A másik fülét meghagyják abból a célból, hogy — mint egyik pásztor mondta — ha alszik az állat, ép fülét feje alá tehesse párnának. Régebben a kutya farkát is levágták, s a levágott farkot megsütötték és megették a kutyával, azt tartván, hogy akkor hamisabb lesz. Ma már ritkán teszik ezt, azt tartják, hogy a farkkal jobban tud futni. A pásztorkutya leggyakoribb nevei Csíkban: Buksi, Csobán, Kormos, Muzó, Sonka, Tisza.

A legtöbb pásztor disznót, malacot is tart az esztenán; savanyú savó és fű a táplálékuk. Ritkábban majorságot (baromfit) is tartanak.

A tejmérés vagy látogatás

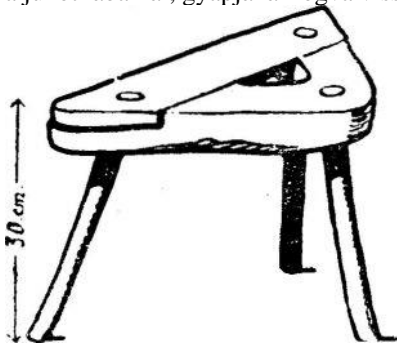
Május hó 20-ika körül, amikor a nyáj már megtelepedett a havasi legelőn, az esztenabíró néhány gazdával felmegy az esztenához. Megerik a tejet, azaz megállapítják, hogy melyik a gyenge juh (amelyik egy fejésre nem adja ki az egy deci tejet sem). A bács ugyanis csak az után a juh után köteles- gazdájának 9 kg-os sajtot mérni, amelyik ezt a mértéket megüti. A gyengébb juh után annak csak a felét adja meg, vagy fel sem veszi a nyájba.⁶

Az olyan esztenán, ahol csak néhány nagyobb gazdának juhai vannak együtt, és a szerbe fejés rendszere van bevezetve, egy nyáron háromszor is végeznek tejmérést. De itt nem egyenként mérik a juhok tejmennyiségét, hanem az egy gazdához tartozó juhokat együtt fejik meg s az azoktól nyert tejmennyiség átlaga után kapja az érdekelt gazda a sajtot. Az ilyen tejméréskor nem a pásztor feji meg a juhokat, hanem az esztenabíróval jött gazdák egyike — tehát maguk a gazdák. Az bizonyos, hogy a szerbe fejés módszere pontosabb és igazságosabb, mint az, amikor a felelős pásztoré a tej s ő uralja a helyzetet.

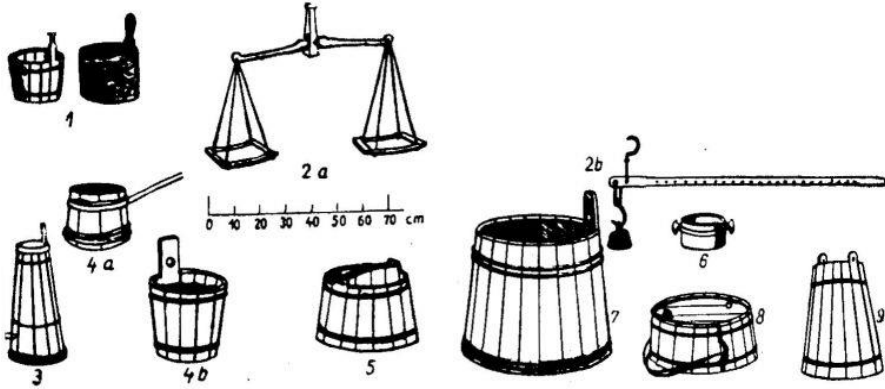
A fejés

Amint már említettem, a havason a juhokat tavasszal egy napon háromszor fejik meg. A reggeli indulás előtt, a déli hazaérkezés után és a délutáni legeltetés után.⁷ A juhokat, amikor a legelésről hazaérkeznek, egyenesen az eszterungába hajtják, amely rendszeren háromszög alakú vagy ívelten hosszúkás és a hegyesedő végén túl van a kis tetővel fedett árnyékos *komárnyék*, a fejőhely, ahol 3—4 fejőpásztor fér el. A pásztorok székecskékre vagy egyszerű fatöncökre (40. ábra; 20—21. kép) ülnek, háttal az eszterungának, amelytől a komárnyékot 1 méter magas, függőlegesen felállított, de mozgatható, kiemelhető deszkafal választja el. Két-két pásztor között egy-egy deszkát kiemelnek s azon a résen egyenként eresztik át a juhok a fejéshez. A legtöbb juh élénk mozdulatokkal igyekszik, hogy az elsők között essék át a fejésen, szabadulni akar a tejétől, s így nagy a tülekedés a komárnyék mögötti részen. Ezért áll közöttük a fejés ideje alatt a fiatal monyator, aki egy hosszú mogyorófavesszővel rendre inti a tolakodó juhokat. A monyator ezért nevezik eszterunga hajtónak is.

Érdekes és izgalmas látvány a fejés. A pásztoroknak is állandóan ébereknek kell lenniük. Lábaikat, illetőleg térdeiket egymáshoz kell támasztaniok, mert különben egy-egy juh átbújván a résen, elfut fejés nélkül s a rendet megbolygatja. Ha ez mégis megtörténik, a fejő ember a juhok lábainál, gyapjánál fogva visszarángatja a fejéshez.

40. Csíkszentdomokosi *fejőszék* (magassága 30 cm).

41. Az esztenán használatos pásztoreszközök: 1) ordamérő ejteles kupa (vider), (a jobb oldali egy darab fából vájtt, a bal oldali dongás); 2) komponák: a) kétkarú kompona Csíkcsomortánból (fa), b) egykarú kompona (fából, csak a súlymértéke vas); 3) vajköpülő faabronccsal; 4) sétár (sajtár); a) vízmerítő, faabronccsal, b) moslékos sétár; 5) fejőveder; 6) fakupa (egy darab fából vájva, a fejőveder kiegészítő része); 7) tejeskád vagy ótószkád; 8) tejhordó tégely vagy budunka; 9) túrósdézsza.

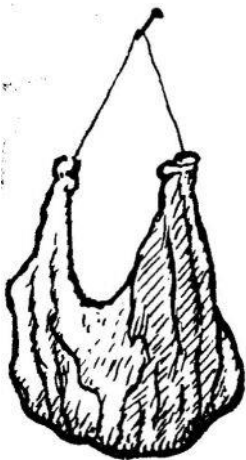
Nagy ügyességet és gyakorlatot igényel a mindenre figyelő, gyors és mégis jó, azaz eredményes fejés. A fejő két lába közt a földön egy fejővedret tart (41. ábra, 5.) Ennek két fülén két-két, újabban csak egy-egy kör alakú lyuk van, amelyeken keresztül két kötél feszül. E két párhuzamosan haladó kötél közé kis kétfülű csuprot helyeznek el (41. ábra, 6.). Ez vagy fából vájtt edény, fakupa, vagy újabban e célra készült agyag- vagy pléhedény lehet. Szerepe, hogy a kifejt tej előbb ebbe kerüljön bele s ebből csurogjon bele a földön levő vederbe. Így lesz a tej habos. A habnélküli tejet a székelyek németes szóval *ládérozott* tejnek nevezik. A fejőpásztor keze fejés közben egész nedves a mellécsurgó tejtől, de még ezenfelül is minden egyes juhnak a csecsét, fejés előtt a csiporba mártott tejes ujjaival bekeni, mert ha száraz, nem csúszik a keze. Ezzel egyidőben fél kézzel, azaz fél karral, a fejőnek a juh farkát is félre kell tartania, s ha ügyes, ezt a műveletet is jól meg tudja oldani. Ezért tartja feleslegesnek a csíki pásztor a juh farkának a levágását. Amikor egy fejőveder már megtelt szép, hófehér habos tejjel, az egyik fejő azt az esztenába viszi s ott szűrőn keresztül a tejeskádba (41. ábra, 7.) önti. Hogy a szűrőre szükség van, az érthető, mert bizony fejés közben a juhról még a legnagyobb elővigyázatosság mellett is sok piszok hull a tejbe.

A tej feldolgozása tehát a szűréssel kezdődik. Újabban a tejszűrő a rendes szítás *szőrszűrő*, de még sok helyen látni a régi gyérszövésű *gyapjúsűrőt*. (A kendervászon szűrő nem jó, mert a zsíros tejtől össze-megy.) A szűrő négyzet alakú (50×50 cm) s egyszerű keresztfára van ráfeszítve. Hogy a gyérszövésű anyag be ne szakadjon, a négy sarkára kis posztódarab van téve. A szűrőt minden fejés után kiemelik a keresztfájából és megmossák, beszegni tehát nem szabad.

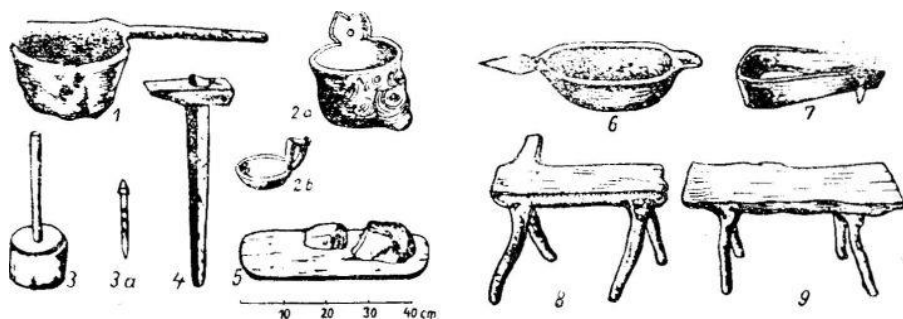
A sajt és az orda készítése A tej feldolgozásához szükséges eszközök

Ha a fejés véget ért, s a juhok egyenként a kosárba mentek, kezdődik a bács munkája, a tej feldolgozása. Első dolga, hogy a tejeskádban a szűrés után meggyűjtött tejet megoltja, éspedig a leölt szopó bárány, kecskeolló, néha a vadnyúl gyomrában található *ótó*val (42. ábra), amely nem egyéb, mint a bárány oltógyomra. Ezt az ótót a pásztorok egy *ótós korsó*ban főtelen savóval feloldva hónapokon keresztül gyűjtik össze és érelik, hogy a szükséges mennyiség mindig készenlében legyen. Újabban használgják az üzletben kapható műoltó folyadékot is, amelyet rendszeren üvegen tartanak, de kapható ilyen műoltó por alakban is.

A bárányoltót a juhos gazdák hozzák a pásztoroknak, akiktől egy kupa ordát kapnak vizonzásul egy bárány oltójaért, amellyel 20—25 juhtejtúrót lehet megoltani. A műoltóból egy kis pálinkáspohárnyi vagy evőkanálnyi szükséges egy kád tej megoltásához.⁸ Ha az oltót beleöntötték a tejbe, azt lassan összekeverik s így 15—25 perc múlva már megaludt tőle a tej. A gyors és jó munkának egyik feltétele, hogy az oltót meleg helyen kell tartani és az ótós korsót minden héten ki kell forrázni és ki kell szellőztetni. A tejeskádát pedig közel kell állítani a tűzhöz, deszkafedővel lefedni. Hűvös időben még egy zekét is ráborítanak, hogy a tej melegben legyen. A jó sajt elkészítéséhez általában a hűvös időjárás alkalmasabb, de ilyenkor még a rendesnél is nagyobb tüzet kell rakni. A pásztor kísérletként a megoltott és megaludt tej tejején keresztet vág egy fakéssel vagy az ujjával, amivel megérzi és meglátja azt, hogy eléggé megaludt-e már a tej. Utána a tejverővel olyanra veri a sűrű tejet, amilyen a közismert vert tej szokott lenni, majd tenyerével, sőt alsó karjával lassan kavargatja, körbe hajtva a tejet, amíg külön válik a sajt a savójától. Kis idő múlva összegomolyítja a sajtot, amely töknagyságú és eléggé összeálló halmazzá válik, két kezé-

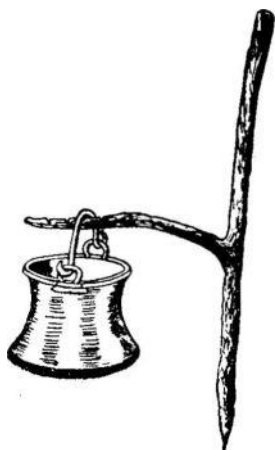
42. Bárányótó sajtát bőrében

43. Esztenai pásztoreszközök: 1) vízmerítő edény fából vájva; 2a) fali sótartó cserefából vájva; 2b) ivócsésze; 3) bot; 3a) faszeg; 4) fakalapács; 5) lapító (rajta puliszka); 6) egy darab fából vájt mosdótál; 7) esztенаajtó sarka (hajlított fából, faszeggel); 8—9) ülőszékek fatörzsből (a lábak a fa ágaiból vannak meghagyva).

vel kiemeli az egész gomolyagot és a kelentában szétterített sajtruhába helyezi. Ha több volt a tej s a rendesnél nagyobb lett a sajtgomolya, akkor egy fakéssel két vagy négy részre vágja s a részeket egyenkint emeli a sajtruhába, amelyet *sajtvászon*nak vagy *sajfacsarónak* is neveznek. Ez egy gyér szövésű kendervászon és két 100×50 cm-es darabból áll. Nagysága 100×100 cm, s közbül selyemfogásosan van a varrás összefogva. A lyukakon a sajtból a savó kifolyik. A sajtruha négy sarkába igazet ellen egy-egy piros keresztet hímeznek (2×2 cm). Ezért szoktak az esztenabeli edényekre is piros szalagocskákat rákötni. A piros színnek ezt a gonosz elleni védő tulajdonságát Csíkban más dolgoknál is alkalmazzák⁹, de ez más vidékeken is általános.

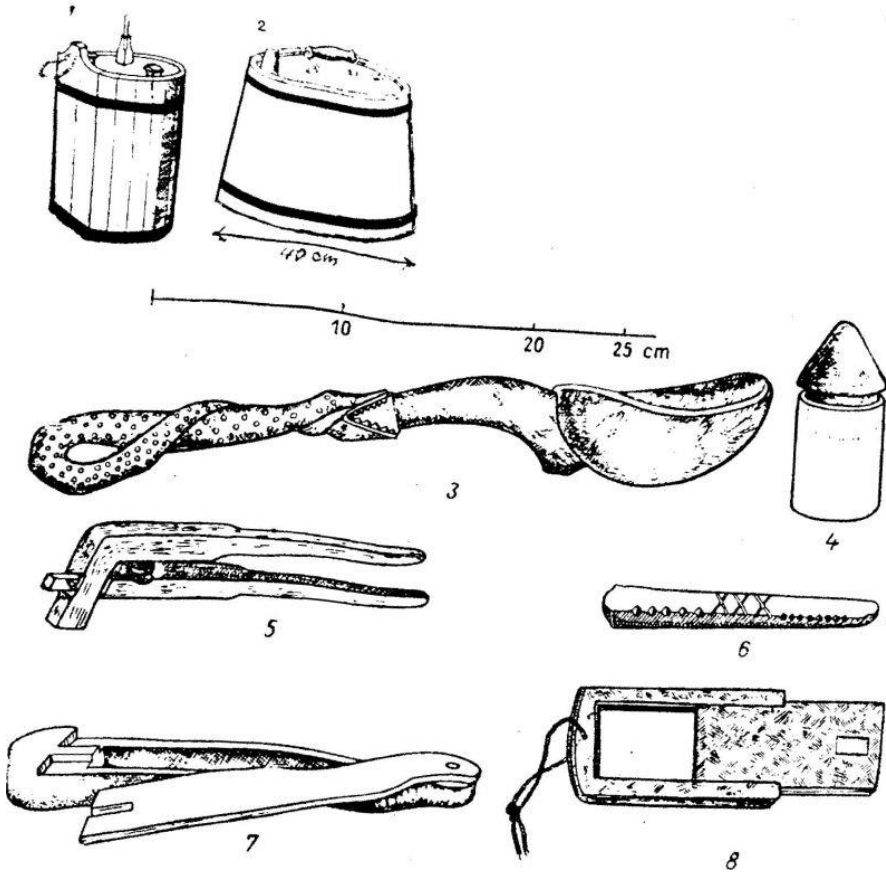
A sajtot a bács előbb a kezével apróra összetördeli, *megszendujolja*, hogy a sajté belőle kifolyjon s csak miután jól kihült, csongolyítja össze a sajtruhába és szorítja bele a sajtkaávába. A sajtkaáva egyszerű szitakáva,¹⁰ amelynek nagyságát egy mazdaggal rendesen szabályozni is lehet. Így a sajt a sajtruhában, a sajtkaával körülszorítva fekszik az ovális alakú, teknőszerű, 80—90 cm hosszú *kelenta* közepén. Tetejére még egy deszkát is helyeznek, s arra nyomtatóul egy nagy (8—10 kg-os) követ raknak, amelynek súlya alatt a még meglévő sajté is kifolyik a kelentába s onnan a kelenta csurgóján keresztül egy 4—5 fertályos *ejtelbe*, füles kupába. Ebből a léből (*főtelen savóból*) a bárányoltóba töltenek, hogy felfrissülvén tovább tartson. De használják a *sajtzsendicénél* is ételbe. Némely helyen a préseléshez szépen faragott és nyéllel ellátott, a sulykolóhoz hasonló alakú deszkát használnak. A deszka túlsó végét horgosan faragják, hogy azt az esztена falába vert vas vagy falécebe beakaszthassák. Ezáltal a nyomató követ vízszintesebben fekvő falapra helyezhetik. Újabban e célra már két facsavarral működő rendes prést is használnak. Ha a sajt 20—30 percig préselődött, kivesszik a szitából és a sajtpolcra helyezik száradni, szikkadni. Hogy légy vagy pizok ne érje, kendervászonnal takarják be. A sajtnak legalább 2—3 napig kell a sajtpolcon pihennie. Van olyan pásztor, aki a kész sajt-

44. Ordafőző rézüst, természetes faágból való kolláton.

gomolyát préselés előtt forró vízzel leönti, amitől benne marad a savó és „nyomja a súlyt”, ilyen módon rövidítve meg a juhosgazdákat.

A sajt elkészítése után következik az ordafőzés. Azalatt, míg a sajt-ruhában elterített sajt hűl, a bács egy üst savót tesz a tűzre, hogy abból ordát főzzön. Az üst szalamiás rézüst (44. ábra): vörösréz, belülről cinezve, amihez szalmiákat használ a bádogos. A szalamia 2—3 év alatt ugyan lekopik róla, de akkor újra lehet az üstöt szalamiáztatni. Így ugyanis az ordának jobb az íze, mert a réz elrontaná. Ezért ma már az egész üstöt *horgonyzott* (cinezett) bádogból készítik. Az üst alakja hasonló az alföldi halfőző üstökhöz, alul a feneke szélesebb, aminek előnye az, hogy nagyobb felületen éri a tűz és így nagyobb mennyiségű savó fő egyszerre. A savó 20—30 percig fő, mialatt feladja magából a felszínre az ordát. A savó híg leve lassacskán kiválasztódik s alul marad. Azalatt, míg a savó fő és tetején reng a habos orda, a pásztor az ordakeverő kalánnal (45. ábra, 3.) forgatja a savót és alulról egy-egy kanál savót emelve fel, ráönti a tetején kiválasztódott ordára. Ennek célja az, hogy a savó egyenletesen főjön s a forró savó keveredjék a kevésbé forróval. A végén, amikor már kellően megfőtt a savó és kiválasztódott belőle az orda, a nagy *ordaszedő kalánnal* leszedi az ordát s azt az *ordamérő viderbe* (41. ábra, 1.) rakja, amelyből ezt a friss és meleg ordát a falon három szegen kifeszítve függő ordás zsákba tölti. Innen a felesleges savó a zsák alatti sétárba, moslékoskádba vagy cseberbe (41. ábra. 4. b.) csurog. Az üstöt ekkor leszedi a *kollátról* s előbb a tűz mellé a földre, a már említett gúzsra helyezi. Az üst tartalmát a sétárba önti, hogy kihűljön. Ezzel a meleg, vízszerű édeskés savólével mosogatják le a pásztorok a szállás edényeit. Ha kihűlt, frissen a kutyáknak adják, de ha már egy napig állott és megsavanyodott, már csak a sertések eszik meg a ház elé kitett kis vályúkból. Az üstben mindig hagynak egy kis savót, mert így állítólag jó állapotban marad az üst.¹¹

45. Esztenai pásztoreszközök: 1) puttonyszerű víztartó budunka (magassága 60 cm); 2) víztartó budunka vagy légely (alul 40 cm átmérőjű); 3) nagy merőkanál, díszesen faragott kígyónyéllel; 4) borotvaszappan-tartó (gyógyszertégely, pásztor faragta fadugóval); 5) mogyorótörő; 6) rováspálcika Csíkcsomortánból (a bal oldali jegy 50-et, a középső 10-et, a jobb oldali 1-et jelent); 7) borotvatok egy darab fából kifaragva; 8) zsebben hordható kis tükörtartó fából, ki-be tolható fedéllel.

Ha a kelentából kicsurgott főtelen savóba a pásztorok egy kis főtelen sajtot tesznek, kitűnőeledelt nyernek; a *sajtzsendicét*. Ez jobb és édesebb eledel, mint a rendes zsendice, amelyet főtt savóból és főtt ordából készítenek.¹²

Természetesen az ordafőzést — mivel az üst jóval kisebb, mint a tejeskád — a bácsnak naponta kétszer-háromszor is meg kell ismételnie, amíg elfogy egy fejsz teje. S bizony mire e munkával elkészül, közeledik a nyáj hazafelé, hogy újra megfejjék a juhokat s újra előlről kezdődjék a bács tejfeldolgozó munkája. Mivel tehát tavasszal naponta

három fejés van, a bácsnak is háromszor kell végigcsinálnia a tejfel-főzést és a sajt elkészítését.

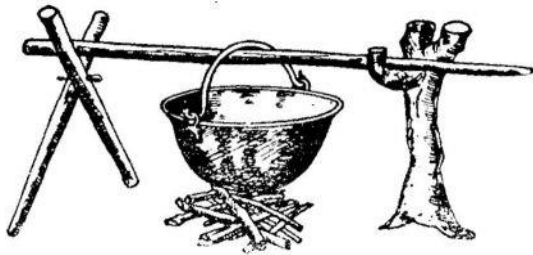
Ha a szálláson néhány tehén vagy kecske is van, azoknak a tejét természetesen szintén beleöntik a juhtejbe. Ez kisebb mennyiségben még nem rontja meg a sajtot. Ha ellenben lefölezik a tejet, természetesen a sajt soványabb lesz.

Étkezésük pótlására a pásztorok kicsi mennyiségben túrót és vaját is készítenek. Ezzel teszik változatosabbá étrendjüket, amelynek zöme úgylis csak a tejnek és a sajtnak más-más készítményeiből áll.

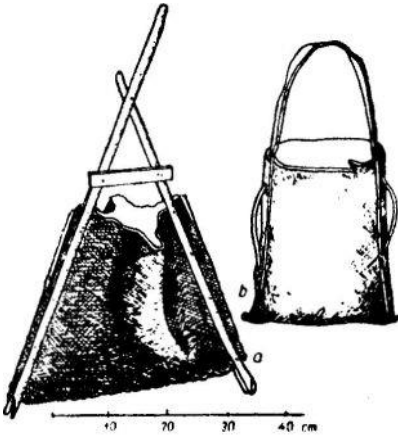
A pásztorok táplálkozása

Az esztenán élő pásztorok táplálkozása egyszerűbb és egyhangúbb a falusiakénál. Reggel tejet, ordát és kenyeret esznek. A legelőre tarisznyában rendszerint csak kevés ordát és kenyeret visznek magukkal. Délben pityóka- (burgonya) levest, főtt tészta, szalonnát kenyérrel, zsendicét és puliszkát esznek felváltva. Az esti ételek ugyanezekből kerülnek ki, néha savanyú tejet is esznek, húst ritkábban, alkalmilag. Ha ugyanis egy-egy juh késve, már a legelőn fiadzik meg, akkor a bárányt két-három hetes korában leölik. A bőre a gazdáé, a hús fele a pásztoré. Ily módon a pásztorok egy nyár folyamán négy-öt félbárányhoz is hozzájutnak.

Az ügyes pásztor időközönként csemegeszámba menő ételeket is készít magának. Ilyen a *medvecske* vagy *puliszkabocs* (46. ábra) és a *bámos* (bálmos) vagy *melegített*. A medvecskét úgy készítik, hogy jó darab puliszkába főtt juhtúrót vagy sajtot tesznek, s azt medvebocs alakban csomagolják, azután szénre téve megpirítják, mialatt a túró elolvad s nagy részét felszívja a puliszka. A bálmost serpenyőben vagy lábasban készítik. Tejfölbe vagy vajba hagymaszárat aprítanak, azt megpirítják, majd túrót vagy sózott sajtot vagdálnak bele, s addig tartják a tűz fölött, míg jól elolvad és nyúlóssá lesz. Közben hagymával összekeverik az egészet. A bálmost kenyérrel, nem puliszkával eszik. Őszszel *savanyú tejet* vagy *sűrű tejet* készítenek maguknak oly módon, hogy a nyers tejbe egy kevés főtt tejet töltenek, s ezáltal az sűrű, jó ízű lesz, amit még késsel is lehet enni. *Aludttejnek* az állott, magában megromlott tejet nevezik, s nem tartják egészségesnek, szerintük „nem embernek való”.

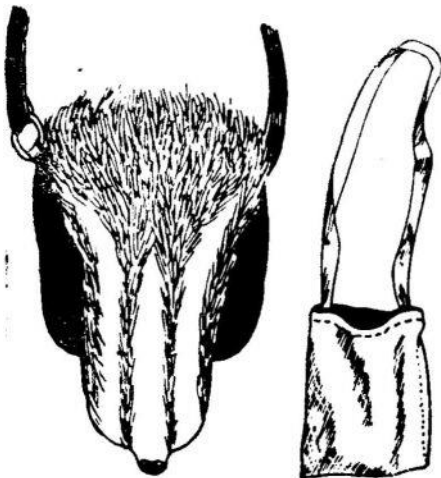

46. Puliszkafőző üst ágason.

47. Kászu fenyőfakéregből: a) vízhordásra; b) gyümölcszedésre. Egyeskő.

Ezeken a tejes ételeken kívül alkalmasszerűleg sok csemegét kínál az erdő, a mező. Ámbár nincs megengedve, olykor szerét ejtik egy kis nyúl- vagy őzpecsenyének is. Megeszik a vadpávát (siketfajd), sőt egyesek a sündisznó húsát is szeretik. Egy öreg pásztor így magyarázta el a sün megfogását és elkészítését: „Mivel a sündisznó félelmében labda alakúvá zsugorodik össze, s nem lehet a sok tövisétől hozzáférni, csengettyűszóval csalogatva fogjuk meg, vagy hidegvízben kényszerítjük arra, hogy kinyúlják, s akkor bicskával átszúrjuk a nyakát, megöljük, majd a hasánál kezdve lenyúzzuk a bőrét. Jó zsíros húsát megsütjük, bőrét elhányjuk. Régente a bőrét is felhasználtuk: a bornyú orrára kötöttük, hogy ne szopják, de nem nagyon vált bé, mert oldalra csúszott.”

48. Pásztortarisnyák borzbőrből és posztóból.

A sündisznónál is érdekesebb számukra a borz, mert bőréből kitűnő tarisznyát készítenek maguknak. Néhány évtizeddel ezelőtt a vadállatok megfogására *kaptákat*, csapdákat is állítottak fel. Ezeket később a hatóságok eltiltották, de maguk sem tartották egyértelműen előnyösnek. Ugyanis a csapdák által megsebzett, de megszabadult vad sokszor még nagyobb dühvel ment neki a nyájnak és pásztornak. A csapdába többször beeléptek a legeltetett állatok, olykor az ember is. Előfordult, hogy a medve oly merész volt, hogy betelepedett a fejőpásztor kalibájába — amíg az az esztenában vacsorázott —, s ilyenkor életébe kerülhetett a pásztornak a nem várt találkozás a szűk kalibában.

Csemegét jelent a pásztoremlernek a sok erdei, havasi gyümölcs is: a vadalma, a kányafa, a *belekenyér* (berkenye, sorbus) almafajtájú pici piros bogyója, amikor a harmat megüti, továbbá a gomba, eper, málna. *kokolja* (áfonya) is. Ez utóbbi hármat puliszkával is eszik. Mogyoró is sok van a csíki hegyoldalakon, s az ügyes pásztor ősszel minden legeltetésről megtöltött tarisznyával tér haza az esztenához. Feltörésére keményfából faragott mogyorótörőt, *magyarótörőt* használnak. László Pál 80 éves csíktaplocai pásztor azt mondta, hogy ő világeletében fogával törte meg a mogyorót, 80 éves korában is.

Meg kell emlékeznünk még két édes csemegéről, a mézről és a *virics*-ről. Ezekért már alaposabban meg kellett dolgoznia a pásztornak. A mézszerzés módja: mikor ősszel a fehér vadhere virágzik és a vadméhek rászállnak, a pásztor egy csupor mézet visz közéjük. A méhek rászállnak a mézre, megrakodnak s hazaviszik a mézet. Néhány perc múlva már 50—60 társal térnek vissza a csuporhoz, s így azok is megrakodnak a mézzel s hazasietnek vele. Ezalatt a pásztor mind tovább viszi a csuprot abba az irányba, amerre hazarepülnek a méhek, míg végül megkapja azt az odvas fát, amelyikben a méhcsalád létezik. Fejszével megnagyobbítja a bejáró likat, alája tüzet rak *putrigályos* (korhad) fából, ami nagy füstöt terjeszt. Ettől a méhek megszedülve kirepülnek és legtöbbször a tűzbe esik. Ha már szinte mind elpusztultak, egy hosszú ággal a lyukon keresztül benyúl, a lépet megsérti, mire a méz elkezd csurogni. Ekkor a megnagyobbított lyukon keresztül bedug egy előre elkészített kis keskeny teknőt, hogy a méz abba csepegjen bele. Ha a teknő megtelt, egy cseberbe üríti, így folytatja addig, amíg a megindult méz mind lecsurog. Sokszor 10—15 kupa (15—20 kg) mézet is összeszednek ezzel a kártékony módszerrel. Hasznosabb és ésszerűbb eljárás, amikor az egész méhrajt *fenyőfakászuba* fogják s hazaviszik a faluba. A pásztorok a mézet kenyérrel és puliszkával eszik, nagy fogás esetén a java részét hazaküldik a családnak s télire is eltesznek. Azt tartják, hogy egyszerre sok mézet enni nem egészséges, keveset és gyakran annál inkább.

A nyírfá különleges ízű, édes nedvét, a viricset nem mindenki szereti, inkább a gyermekek csemegéje. Tavasszal, mielőtt a nyírfá vagy juharfa levelet hajtana, fejszével a föld felszínénél két-három arasznyira fennebb a fatörzs *horgas* (kidudorodó) része felett *küpit* (49. ábra) vágnak. Először egyenesen metszik be a fát, felülről befelé, azután alulról felfelé. Utána mindkét metszést kivájják, főképp az alsót, hogy a

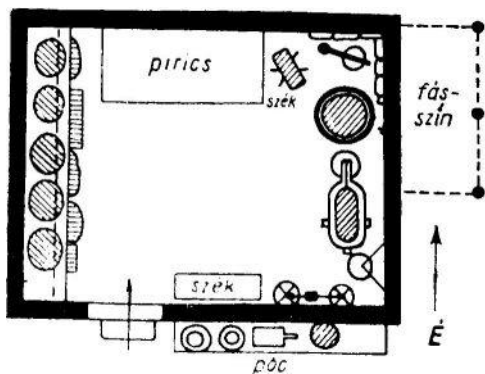
49. Nyírfába vájt *küpu* a virics felfogására (oldal- és előnézetben).

fa belsejéből lecsurgó virics ebben a vájatban összegyűlön. Ezután a viricset vagy apránként kiszedegetik egy csuporba kanállal, vagy egy üres *koróval* (szalmaszállal) ott a helyszínen *kiszipják*. A juharfa viricse édesebb a nyírfáénál. A vájt sebet a fa néhány év alatt kinövi.

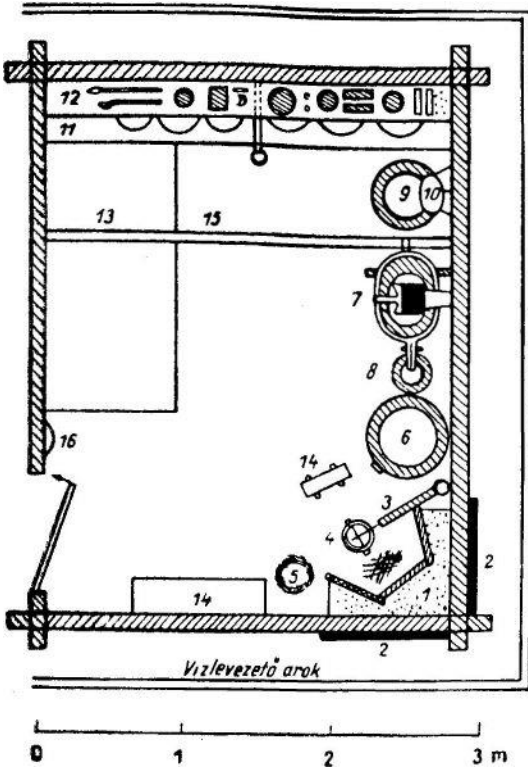
Az esztena belseje, használati tárgyak

Az egyszerű, átlag 3×4 méteres földpadlós szobácskában zajlik a bács élete és ténykedése. Itt készítik a sajtot, azaz dolgozzák fel a tejet. Itt van elhelyezve a sajt készítéséhez szükséges edények és eszközök többsége. Itt főz ételt magának és társainak a bács, itt alszik, néha a faluból érkezett vendégeivel együtt. Itt raktározza a falra erősített polcon a sajtot. Igen mozgalmassá, eleven élet folyik e kis helyiségben.

A tűzhely rendszerint a sarokban szokott lenni (50., 51. ábra). Újabban előfordul, hogy a hosszanti fal közepe táján, a fal mellett (52. ábra)

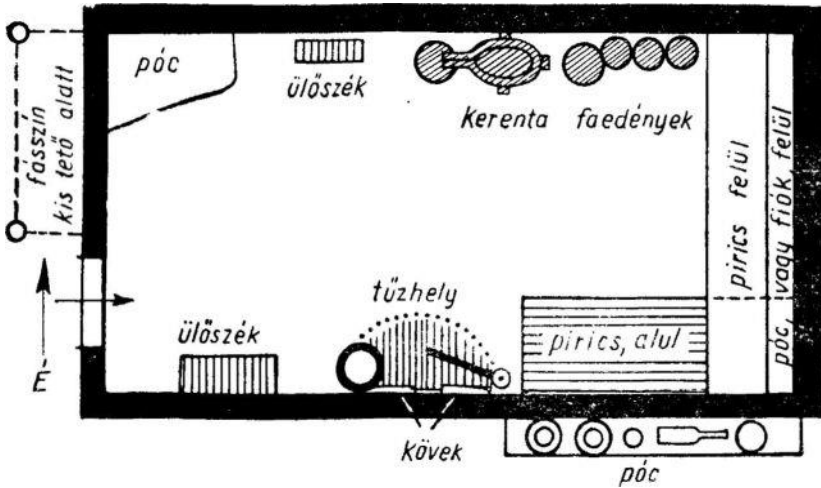

50. Régi típusú esztena alaprajza. A tűzhely a sarokban van, mellette a tejeskád, a kelenta, az ordászsák, a kompona. A keskeny oldalon a két polc (a felsőn a kerek sajtok, az alsón az edények), alattuk a földön a tulipános láda és a pityókászsák.

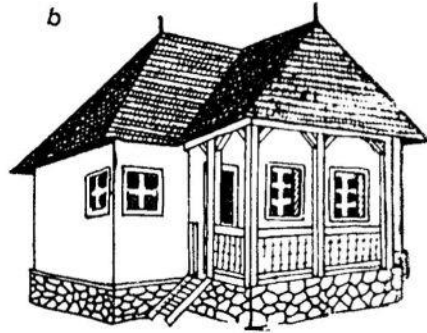
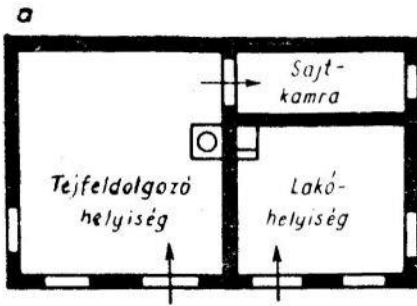

51. Egy tolvajosi eszténa alaprajza: 1) tűzhely kőlapokkal és földtöltéssel; 2) szélvédő fakéreg kívülről; 3) üsttartó kollát; 4) ordafőző üst; 5) üst alá való koszorú vagy gúzs; 6) tejeskád; 7) kelenta; 8) moslékossétár; 9) moslékoscseber; 10) ordászsák; 11) sajtpolc; 12) edénypolc; 13) ágy, azaz príccs; 14) pad, illetve kisszék; 15) ruhaszárító rúd; 16) mosdótál (a falra akasztva).

nyer elhelyezést. A tűz mellé a falhoz nagy lapos köveket raknak él-
 lel egymás fölé (54. ábra, a.), hogy a gyúlékony gerendákat a lángtól
 megvédjék. A fagerendák között a kőlapok mögött földdel vagy mohával
 tömik be, nehogy az ott befúvó szél a tüzet eloltsa vagy az üstbe moc-
 kot szórjon. A gondosabb pásztorok a tűzhely mögötti falrészt ez okból
 kívülről még fakéreggel is beborítják. A tűz a csupasz földön vagy la-
 pos kövön ég. Mellette ágasfából faragott, vagy módosabban fából és
 vasból készített *üsttartó kollát* (korlát) áll (54. ábra, b.), ez függőleges
 tengelye körül forgatható. Vízsintesen nyúló ágán vájatok vannak be-
 róva, ezekbe helyezik az üstöt a tűzhöz közelebb vagy távolabb, to-
 vábbá — ha függőleges ágán is vannak e célra lyukak — feljebb vagy
 lejjebb. A tűzhely mellett a földön vesszőből font karikát, gúzszt tartan-
 nak, erre helyezik a korlátról leemelt forró üstöt; ez megfelel az alföldi
 bográcskoszorúnak.

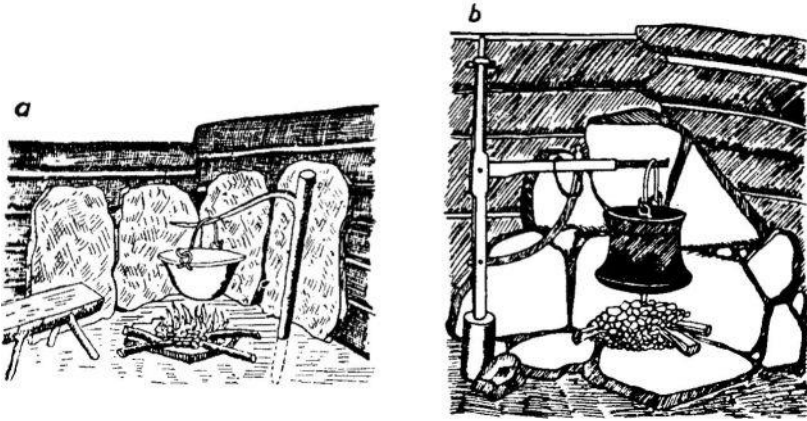

52. Újabb beosztású csíki eszténa alaprajza (3×6 m). Tűzhelye a hosszanti fal mellett van.

53. Modern esztenaházak: a) az 1930-as évek végén épült eszténa alaprajza (teljes mérete 4,5×7,8 m) Csíkszentkirály határában, a Hargitán, az Élőhágó nevű legelőn; b) új típusú háromosztatú eszténa a Hargitán, Csíktaploca Karós pusztája nevű legelőjén (1932).

Tűzre az esztenában nemcsak az étel elkészítése és a hűvös időjárásban melegedés céljából van szükség, hanem elsősorban a tejfeldolgozáshoz. A havason, ahol esetleg csak kilométerekre találni emberi lényt, mindig fontos a tűzgerjesztés biztosítása. Ma már a legtöbb csíki esztenában ott találni a gyufát, de még így is tart a pásztor magánál száraz helyen taplót, kovakövet és tűzcsiholó acélt, mert az nem ázik el olyan könnyen, mint a gyufa és viharban könnyebb vele tüzet gerjeszteni. A taplókészítés módja egyszerű és ma is általánosan ismert a csíki pásztorok között. Használják a bükkfa-, tölgyfa-, nyárfa- és a nyírfataplót, de mindegyikhez más-más fajtájú kovakő alkalmasabb. Néhány évtizeddel ezelőtt gyergyóvárhegyi, kelemenhavasi

54. Tűzhely az eszténa sarkában: a) a kollát egyszerű faág; b) szabályozható kollát, rajta az ordafőző üst.

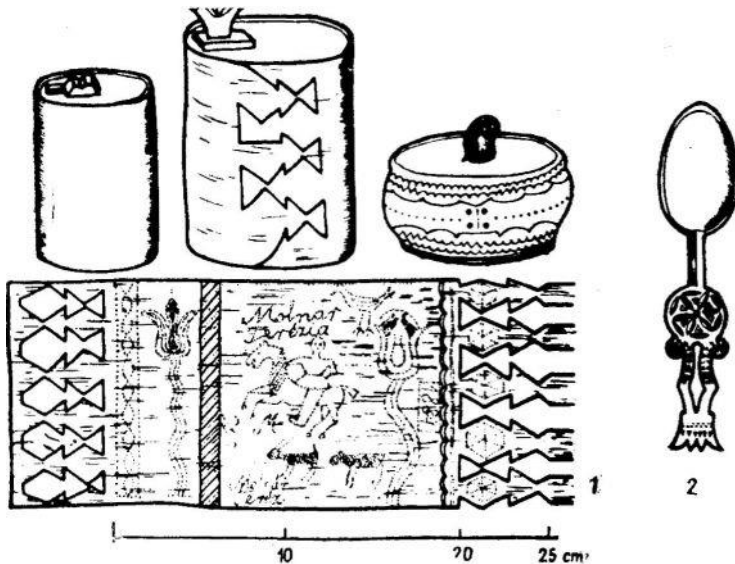
és máramarosi havasi román pásztorok még gyakorolták a két száraz fa összedörzsölésével gerjesztett tűzgyújtást, s ennek módját néprajzosaink le is jegyezték.¹³ A csíki pásztorok ezt a tűzgyújtási módot ma már nem ismerik.

Állandóan a tűzhely mellett áll a tejeskád, amiben a tej megalszik, e mellett a sajtnyomó kelenta (kilinta, kerenta). A kelenta orra, vagyis lefolyó csöve alatt van a *sétár* vagy a *tejeskád*, mögötte a *savókád* vagy *cseber*. A falon függ az ordászsák, ennek szájához három szalagocska van varrva, s ezeknél fogva van felakasztva a falba vert három szegre. Alatta egy *sétár*, ebbe csepeg az ordából a savó.

Az eszténa keskenyebb oldalfalán (bütü) két polc (*póc*) van felerősítve, egyik szélesebb (50 cm), erre a kész sajtokat rakják száradni, a másik keskenyebb, erre az étkezéshez szükséges *csiprok*, kanalak, kenyér stb. kerül. Rendszerint a sajtpolcot helyezik el fölül, nehogy a másik polcra pizok hulljon a sajtra. E polcok alatt a földön tartják az üres edényeket, hagymát, ptyókat stb. A másik hosszanti fal mellett van a fekvőhely, újabban ez *priccs* (*pirics*) vagy ágy. A többi üres falrészeken szegeken apró edények, faeszközök állnak. Ezek egy részét egyszerűen két gerenda közé beszurva tartják. A fekvőhely közepe fölött, kb. embermagasságban egy rúd is van keresztbe fektetve, erre a sajtruhat és egyéb szárítani való vászonféléket rakják. Erre a rúdra akasztják föl a kétkarú mérleget, a *komponát* is (41. ábra, 2.). A felsoroltakon kívül néhány mozgatható bútordarab is akad az esztenában, éspedig apró, saját készítésű, egyszerű székecskék, padocskák, esetleg tulipános láda, amiben ruháikat, holmijukat a falból felhozták és itt is benne tartják az esztenázás alatt. Az igényesebb, mesterségét komolyan vevő pásztor esztenájában tisztaságot, rendet, sok apró szerszámot, eszközt, pásztorcelléket találunk. Csíkban kevés az ilyen tiszta, barátságos eszténa.

A használati tárgyak többsége ma is fából (fenyő, éger, jávor, nyír, mogyorófa, somfa) készül, s rendszerint maguk a pásztorok faragják, vagy hozzáértő falusival faragtatják. A pásztorok nyáron nemigen fagnak, mert kevés az idejük, másrészt félnek attól, hogy munka közben véletlenül megvágják ujjukat, és ez akadályozza őket a tényleges pásztormunka végzésében. Személyes szükségleteiket szolgáló eszközeik: a mosdótál, ami nem más, mint egy darab fából vajt teknő, ez egyszerű, de igen tartós; a borotvatok, ami egy kivájt fadarab, félretolható fedéllel ellátva; a tükörtartó, előbbihez hasonló fafogalat, lapos, ki-betolható fedéllel; de sok egyéb apró fadoboz, amelyeket ők maguk készítenek s látnak el furfangos zárakkal, Borotvaszappanját némelyik kis patikai tégelyben helyezi el, amit fából faragott dugóval lát el. Az étkezéshez régente fatálatat, ma egyszerű cseréptányérokat használ a csíki pásztor. A puliszkát vasüstben főzi meg s gyalult deszkadarabon, a *lapítón* vágja és eszi. A vasüstben főzve azt, vagy az esztenában a kollátra akasztva, vagy pedig a szabadban, ágasokra helyezett rúdon függesztve használja. Sótartót kétféleképpen lehet látni: az egyik — a darabos só részére — egy darab bogas fából van kivájva, a másik — a darabos só számára — nyírfakéregből készített, díszített doboz; ez hordozható (55. ábra) is. A pásztornak néhány szerszáma is van: bot, fakörző, fakalapács, fakanál, fakés, ezeket is maga készíti el. Szerszámainak más része, mint a harapófogó, véső stb. falusi iparos munkája.

Már kevés helyen találjuk meg a régen általánosabban elterjedt, díszesen faragott fa evőeszközöket. Újabban ezeket olcsó pléhkanál, villa

55. 1) Díszes faragású sótartók nyírfakéregből (*tidó*). Kettőn félretolható fadugó, a harmadiknak a teteje borszjából készített fogóval levehető. A középső alul kiterítve is látható, rajta név és 1884-es évszám. 2) Díszesen faragott fakanál.

és kés váltotta fel. Ugyanígy alig találni már egydarab fából kivájt, füllel, esetleg láncszerű karikákkal ellátott és díszesen kifaragott *ivócsiport*; ezt is az olcsó pléhbögre váltotta fel. Általánossá vált az esztenákon a cinveder is, hiszen a fakéregből készült, a közismert gyümölcskászukhoz hasonló, de sokkal nagyobb vízfordókászu nem tartós és nehezen tisztítható. Legfeljebb szükségből használják már, inkább csak erdőirtáskor. A kászuval szemben máig megmaradt a jól bevált, pormentes zárható faedény, a *budunka* vagy *dubunka* (45. ábra, 2.), amit a gyimesiek *budlánnak* is neveznek. Ez tulajdonképpen alacsony kis cseber, amely felül is zárt. Fedőjén fogója van, hogy kézben is vihető legyen, a fogó mellett két lyuk fadugóval ellátva. A nagyobbik lyukon keresztül töltik meg, a kisebbiken pedig kicsurgatják a tartalmát. Rendszerint vizet szállítanak benne. Mivel teljesen zárt, csak akkor folyik ki belőle, ha a másik lyukat is kinyitjuk, hogy a levegő a kifolyó víz helyébe hatolhasson. Újabban puttonyszerű víztartó faedényeket is lehet látni. A budunkához hasonló, csak egészen lapos edény a *légej* (máshol *léger*, Udvarhely vidékén *légel*, *légeny*). Ennek — említett fogóján kívül vagy ahelyett — kerek dongáján oldalt két kötője van, amelyek segítségével a ló hátára is felköthető. A légej kisebb úrtartalom, mint a budunka. Rendszeren tejet szállítanak benne. Sok helyen ma már mind használatukat, mind elnevezésüket felcserélik, összekeverik, nem tesznek határozott megkülönböztetést közöttük. Vízméréshez régente nyéllal ellátott egyszerű kivájt faedényt használtak, amely primitív változatában a mai merőkanál eredetét mutatja. Ehhez hasonló átlukasztott fakanalat használnak szűrő gyanánt is. A faedények mosogatásához 60—70 cm hosszú gömbölyű farudacskát is használnak, amelynek végére rongyot tekernek, illetve kötöznek.

A nyírás

Az esztenán élő pásztorok munkával teli, egyhangú életében ünneplés hangulatot, változatosságot visz bele a *juhnyírás*¹⁴ napja, amikor a falu apraja és nagyja egy egész napot a havason tölt. Ott eszik-iszik, néhány juhát megnyírja és este énekszóval, vidáman tér haza falujába. Aki ugyanis a rossz időjárás miatt nem nyírta még meg a juhait ott-hon, április első felében vagy némely községben éppen Szent György napján (április 24), tehát még juhgyűjtés előtt, az egy bizonyos napon, a többiekkel együttesen az esztenánál nyírja meg azokat. Ennek a közös nyírásnak az időpontja pár nappal Orbán után (május 25) van. Azért nem előbb, mert Orbán napja körül hideg van és akkor a már előbb lenyírt juhok meghűlnének.¹⁵

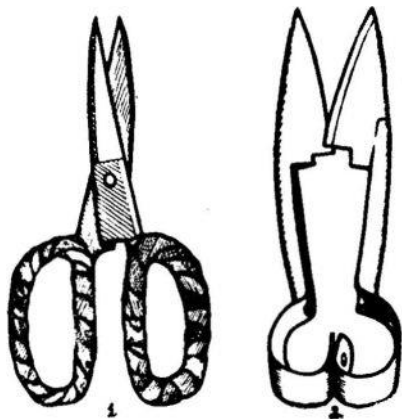
Érdekes és mozgalmas nap ez a közös nyírás napja fenn a legelőn. Az érdekeltek egész családjukkal, sok jó étellemmel és itallal felszerelve korán reggel indulnak útra, hogy még hűvösben felérjenek. Oda-fent szétszóródnak az esztana tájékán és csoportokba letelepednek a családok, rokonok és szomszédok egy-egy árnyékot ígérő fa tövében. Szétnéznek a szállás körül, beszélgetnek a pásztorokkal s érdeklődnek saját

juhaik iránt. Végül az esztenabíró kiadja a nyírás megkezdésére az engedélyt. Mindenki kikeresi a maga juhait s a család minden tagja neki lát a munkának.

Egy juh nyírása 10—15 percet vesz csak igénybe, de némely juh makrancos, nem hagyja magát oly könnyen alávetni a megkopasztás műveletének s ilyenkor többen is segítenek a juhot lefogni. De ügyes, gyakorlott nyíró egymaga is elvégzi a nyírást. Arra nagyon kell vigyázni, hogy szépen, egyenletesen kerüljön le a gyapjú s hogy az állat bőrébe ne vágjanak bele. Nők és férfiak, felnőttek és gyermekek egyaránt segédkeznek e szórakoztató, de részben kellemetlen műveletnél. Kellemetlen azért, mert a juh gyapja ragadós, kenőcsszerűen zsíros, s aki lefogja a juhot, annak keze, ruhája, néha még az arca is tele lesz a sárgásbarnás szagos zsírral, melyet alig lehet lemosni. Ez a zsír a lanolin arckenőcsnek az alapanyaga, amelyet azután szagtalanítanak és fehérítnek.

A nyírást nagy (20—30 cm) e célra készített ollóval (56. ábra) végzik. Vagy a juh hátgerincén végigmenve kezdik el és úgy haladnak kétoldalt lefelé, vagy a hátsó lábánál kezdik és a végén a fejnél úgy fejezik be, hogy a lehántott, de összeálló gyapjút a juh fején keresztül átdugják. Mindenki úgy igyekszik tehát a gyapjút lenyírni, hogy az lehetőleg egy darabban kerüljön le, mert így összegombolyítva könnyebb a kezelése és zsákokban a szállítása. Különben, ha nem mosva vagy fésülve adják el, hanem zsírosan, akkor nem is súlyra, hanem egyszerűen darabszámra, átalányba számítják egy juh gyapjának az árát.

A közös nyírást azért rendszeresítették, mert így a legeltetést és a sajtkészítést csak egy napon zavarják meg, viszont nem fordulhat elő az sem, hogy valaki tévedésből vagy rosszakaratból másnak a juhát nyírja meg. Ha ez mégis megtörténne, az esztenabíró kitergeti a lenyírt gyapjúkat és megkeresi közülük a vitás juh gyapját.

56. Juhníró ollók.

A nyírás rendszeresen még a délelőtti folyamán lezajlik s így a jól végzett munka után mindenki jó kedvvel és nagy étvágygal fog hozzá a tarisnyában magával hozott ételek elfogyasztásához. Néha még cigányzenészek is megjelennek s táncra is perdül a fiatalság. A bács is hozzájárul az ünnepi hangulathoz és a jelenlevőknek közös elfogyasztásra felajánlja egy fejés sajtját (8—10 kg). Ugyancsak ilyenkor kapja meg az esztenabíró is az évi fáradságáért járó egy fejés sajtját, a pásztor pedig a juhsgazdaktól a megígért pálinkát.

Mivel a juhok gyapját vagy otthon a legelőre hajtás előtt (április 24) vagy a most említett módon a legelőn május hó vége felé nyírják, az két ízben kerül piacra vagy házi feldolgozásra. Ezért van Csíkszeredán is két alkalommal nagy gyapjúvásár. Az egyik a május 19-i pünkösdi, a másik a július 13-i Margit-napi vásár, vagyis sokadalom. A későbbi vásárokon gyapjút már nem árulnak s így akinek gyapjúra van szüksége, annak e két vásáron kell azt magának beszereznie.

Még van ugyan egy kisebbszerű juhnyírás június 24-én, de ekkor csak a nagyobbacska bárányokat nyírják meg. Azt tartják ugyanis, hogy nyírás után a bolha nem öli annyira a bárányokat s a gyapjú is jobban fejlődik.

A juhbetegségek és gyógyításuk

A juhokat sokféle kisebb vagy nagyobb betegség kínozza és pusztítja, amelyek közül többnek a gyógyítását inkább csak babonás gyógy módokkal igyekeznek végezni. Igaz, hogy körülményes lenne a távoli havasi legelőkön megbetegedő juhot az állatorvoshoz lehozni, vagy az orvost oda felvinni, de szükség lenne a pásztorok ilyen irányú kioktatására. Némely juhbetegség gyógyítását vagy a betegség megelőzését viszont maguk az állatorvosok sem ismerik még kellőleg.

Annak ellenére, hogy e babonás gyógy módok többnyire tudatlanságnak, téves felfogásnak a következményei, és a betegség, de különösen a halál ellen igen keveset és ritkán használnak, s bár a pásztorok többsége kételkedéssel és meggyőződés nélkül, csak mint másoktól — többnyire öregektől — hallott gyógy módot mesélte el azokat, néhányat közülük lejegyeztem.

A pásztor már a juh szeméről megismeri, hogy az állat beteg. A juhnak ugyanis a szeme felett két ér van s ha ezek duzzadtak és piros vérrrel vannak megtelve, akkor a juh egészséges. Ha ellenben ezek az erek fakó színűek, akkor beteg. Különbözik a bőre is megmutatja, mert ha az halvány, akkor a juh beteg.

A legközismertebb és Csíkban is a legsúlyosabb kimenetelű betegség a métely, ahogy ők mondják, *metéj*, mert szórványszerűen lepi meg a nyáját és járványszerűen, tömegestől pusztítja a juhokat. Az egyik pásztor szerint körülbelül hét évenként szokta a métely megrostálni a nyáját, amely tulajdonképpen az esős nyártól keletkezett mocsaras víz ivásától ered. Már ősszel észre lehet venni rajtuk — mondotta —, mert legyengülnek és ha megmarkolják a gyapjújukat, az könnyen hull.¹⁶

Ha száraz a nyár — mondta az öreg pásztor — s kevés a víz, a poros szénától sárvizet kapnak, azaz sárga lé támad a gyomrukban, amely hat hónap múlva elviszi őket. A pásztorok gyógyíthatatlannak tudják ezt a betegséget.¹⁷

A himlőt *aprónak* mondják, vagyis *megkötte az apró*. Tavasszal nyírás után, mikor még *csórék* a juhok, nagy *párát kapnak*, bőrük meg-repedezik, gyapjójuk megkopik, majd 2—3 hónap múlva menthetetlenül elpusztulnak. Gyógyítani a pásztorok szerint még nem tudják.¹⁸

A *rogyát* a meleg esőtől kapják, amikor napsütéskor esik az eső. Ilyenkor a juh bőre meghasadozik s a legyek hajtani kezdik. Gyógyítani nem tudják s így egy-két hónap alatt elpusztulnak tőle.

Téves a felfogásuk a rühről is — amely ragályos betegség —, s azt tartják, hogy a portól kapják a *varbetegséget*. *Tubáklével feresztik*, de — természetesen — ritkán gyógyul meg tőle.¹⁹

Mivel a juh nagyon szereti a gombát, de azt válogatás nélkül eszi, elkertülhetetlen, hogy gyakran meg ne mérgezze magát mérgecgombával. Ilyenkor tejet itatnak vele, de sokszor ennek ellenére elpusztul a méregtől.

Ha a kígyó — a pásztorok hiedelme szerint — a juh (vagy tehén) csecset *megmarja s megszopja a tejet*, akkor a tőgynek az a része, amely a kígyó marásától megmérgeződött, leszakad, lerothad. Ez a fertőzően roncsoló, közismert tőgybetegség, az ún. *ülemér*, de azt nem a kígyó marása okozza.

Hasonló babonás hiedelem az is, hogy a menyét rátámad a juhra s megmarja. Ezért mondják, hogy „orcátlan portéka a menyed is”. Menyét harapása ellen egy menyét bőrét szokták szőröstül megégetni és a füst-jét a juh sebére eresztetni.

Külön kell megemlékeznünk a kutya, a farkas és a juh veszettségéről. Egyes pásztorok abban a hiedelemben élnek, hogy a veszettséget a kutya és farkas saját fogától kapja, amely elmérgeződött. Az alábbi kotyvasztással vélik gyógyíthatni: egy rézedénybe savót töltenek s abba beleaprítják a belekenyérfa (Gyimesben kórusfa) kérgét s azt megetetik a kutyájukkal, amelyet veszett kutya vagy farkas mart meg. Szerintük, ha ez az orvosság a juh veszettsége ellen nem használ, az kilencnapos szenvedés után menthetetlenül elpusztul.²⁰

Egy román *berszán* által mesélt gyógymódot is tudtak a csíki székely pásztorok: eszerint ha a pásztor marja meg a veszett állat, akkor mindent el kell követni, hogy az állatot előkerítsék, agyonüssék. Aztán el kell égetni a tetemét s annak porát vízben feloldani. Ebből a keverék gyógyitalból hat héten át kell inni, de úgy, hogy a csuporban kell tartani ivás közben a veszett állat mérges fogát és ez időszak alatt sót nem szabad enni.

Furcsa betegség még a *kergeség*, a kergekór. A juh fején kis dió nagyságú vízhólyag keletkezik s attól kergül meg. Addig forog maga körül, míg el nem szédül, majd feldől. Így kínlódik négy-öt hónapig, míg végül is elpusztul. Már koponyalékeléssel is kísérleteztek a pásztorok: a hólyag fölött felválták a juh bőrét, csontját, majd kiszúrták a hólyagot is, kieresztették annak tartalmát, de eredménytelenül, mert

ettől egy ideig javul ugyan a juh állapota, de négy hét múlva újra megkapja a bajt, és akkor már menthetetlen. A tapasztalat azt bizonyította — a pásztorok szerint —, hogy sem kisbárány, sem anyajuh nem kapja meg ezt a betegséget, csak a *diszke*, vagyis a nagy bárány.²¹

A súlyosabb kimenetelű betegségeken kívül vannak kisebb betegségek is, amelyek a juhot csak gyengítik, de nem pusztítják el.

Ha például a *zászpa*²² levelét megeszi a juh, nyálazik tőle; akkor egy *fertáj* csuporkában vízzel egyenlő mennyiségben felhígított tejet kell a szájába tölteni.

Ha a juh felpuffad, megcsömörlik, *megvérhuszik*, akkor azt tartják, hogy egy darab facsutakkal a háta gerincét és az orrát jól meg kell dörzsölni²³, mert attól mindjárt meggyógyul.²⁴

Amikor a juh fülébe a szokásos füljegyet bevágják, rendszeren semmivel sem kezelik a sebet, mert azt tartják, hogy azt a természet jobban meggyógyítja.

Ugyancsak magától gyógyul a seb, amikor a juh szarvát lemetszik. Ugyanis néha a szarv túl hosszúvá nő — igen vad — s fejkor a juh még a fejópásztorokat is feldönti. Az ilyen szarvat *lekoppantják a fészivel*.²⁵

Nyírásakor előfordul, hogy az ollóval vigyázatlanságból megsebzik a juh bőrét és nagyobb sebet ejtenek rajta. Az ilyen sebet friss juhtrágyával kenik be, később pedig, nehogy a nyüvek és a legyek rászálljanak, terpentinnel vagy degenyeggel (kocsikenőccsel) orvosolják.

A kisebb betegségek közé sorolhatjuk a juh és ezzel kapcsolatosan a pásztorokutya bundájában élősködő férgeket is. Mert ámbár minden juhnak van tetűje, de a rosszul tartott juhok sok van, amelyek erőst csípik, ölik őket és a juh nagyon leromlik tőlük. Sőt a legnagyobb baj az, hogy a legtöbb betegséget épp a tetű közvetíti a kutyáról a juhra és egyik juhról a másikra. Épp ezért a juh, de elsősorban a kutya féregtelenítése révén intézményesen kellene a bajon segíteni. Van ugyan *tetűsír* ez ellen, de ennek használata veszedelmes lehet, mert ha a juh benyalja a tetűsírt, meglóduznak tőle a fogai, vagy el is pusztul.²⁶ Némely pásztor gondos kezeléssel, a tetű egyenkénti letakarításával²⁷ igyekezik az elszaporodásuk ellen védekezni.

A juhtetűt *Csíkban ballának* vagy *ballakovácsnak* nevezik. Udvarhely megyében a közismertebb kullancs a neve.²⁸ A balla néha 6—7 mm nagyra is megnő. Újabban egy szinte kétszer akkora tetűfajta is bekerült állítólag a csíki juhot közé, melyet *pallag-tetűnek* neveztek el. A tetű — mondják — az emberre is nagyon veszedelmes. Orvosságot a tetűcsipte emberi seb ellen nem ismernek — pedig van —, csak a természetre bízzák annak begyógyulását.²⁹

Babonák, hiedelmek

A babonák a csíki székelyek között általában már kiveszőben vannak. Az öregek még sokat tudnak belőlük, de a legtöbbet már ők is kételkedve mesélik el, sőt lemosolyogják.

A hitetlenség ellenére a juhtenyésztéssel kapcsolatosan — csupán szokásból — megtartanak néhányat. Például tavasszal a juhsgazda még saját udvarán, amikor juhait áthajtja az esztenabíróhoz a juhgyűjtéshez, a kapunál a földre láncot fektet, hogy amikor a juhai kilépnek a kapun, kénytelenek legyenek a láncon átlépni. (Ugyanezt megcselekszik a lónál és marhánál is.) Amikor az esztenabírótól a havas felé indul a nyáj, hasonlóan láncot fektetnek a kapu elé. Azt tartják ugyanis, hogy ez megvédi a juhokat a vadállatok ellen, és egyúttal azt is jelképezi, hogy az egyes juhok és a pásztorok legyenek oly erősek és összetartók, mint a láncszemek s egymástól el ne szakadjanak.

A havasra hajtás pillanatában még egy másik szokás is van. Egyik, a kedélyesebb gazdák közül és az esztenabíró fiatal felesége (vagy helyette nagyobb leánya) leönti a bácsot és a pásztorokat a kapuból való kilépés pillanatában egy csipor (néha tréfásan egy vider) hideg vízzel. Ennek a babonás szokásnak az az eredete, illetőleg magyarázata, hogy ezzel egyrészt esőt, jó fűvet és sok áldást remélnék nyerni, másrészt figyelmeztetik a pásztorokat arra, hogy éberem, frissen vigyázzanak, ne aludjanak el, amikor a vad megtámadja a nyáját. Csíkcsecsóban, amikor a legelőre indul a nyáj, a bárány hátára keresztet vetnek, hogy az megóvja a vad ellen, a juhot pedig, hogy sok tejet adjon, sós vízbe mártott ronggyal meglocsolják.³⁰

Vannak, akik pénteken nem adnak sót a juhoknak. Nem indulnak el pénteki napon a tavaszi kaszálóról a havasra, sem ősszel nem hányják el pénteki napon a juhokat.

A pásztorok nem szívesen árulják el a nyáj pontos létszámát. Azt tartják, hogy akkor valaki ellopja a nyáj tejét.³¹

Némelyek hisznek még az igézésben, a szemverésben és a tejapasztásban, illetőleg annak ellenszerében, a vízvetésben. Ha megigézték a juhot, de főképp a tehenet, fülébe-szájába vetettvizet töltenek s a hátát megmossák, de csak hátulról előrefelé.

A vízvetést rendszeren asszonyok végzik. Ha egy embert vagy egy állatot megigézték, az asszony egy csuporral vizet merít a patakról, de lefelé a vízfolyás irányában, és imádságot mond rá. Van konty alá való (nőkre) és sapka alá való (férfiakra) imádság. Meg tudják mondani, hogy az igézést férfi vagy nő követte-e el. A vizescsuporra vaskéssel keresztet vetnek, a fűttől háromszor három darab szent vesznek ki és imádságmondás közben a csupor vízbe teszik, majd a vaskést háromszor a csupor vízbe mártják s a rátapadt vízzel háromszor meglocsolják a tüzet.

Luca-napján (december 13) a gyermekek *maszkurának* öltözve eljárnak a házakhoz és alamizsnát kérnek a Luca asszony gyermekei részére. Ad is mindenki, amit tud. A gyermekek avval a jókívánsággal búcsúznak el, hogy „Nöstény legyen a bárányik”. Az ugyanis értékeesebb a kosnál, a tejelés és a fiadzás miatt. Hasonlóan Ajnádon azt tartják, ha Luca-napján a juhtartó gazdák házába először nő lép be, akkor abban az évben mind nösténybárány lesz, ha pedig férfi jelenik meg a küszöbön, akkor kosbárányok lesznek.³²

Elek napjához (február 11.) valami ősi tavaszkezdő pásztorszokás fűződik. E napon tartják a csiki és gyergyói székely pásztorok a kígyók ünnepét, mert szerintük ekkor bújnak elő odúikból a kígyók s ezért rájuk, pásztorokra nézve, dologtíltó nap ez. Ha ezt megszegnék, a kígyók a vétket megtorolnák a marháikon. De Elek-napja gonoszjáró nap is, ezért előestéjén a határhegyeken máglyatüzet gyújtanak a pásztorok a gonosz elűzéséért.³³

A juhhányás

Margit-nap (júl. 13) után fokozatosan mind kevesebb lesz a tej. A bács Szent Mihály-nap (szept. 29) után való napon lehajtja a nyáját a faluba, az esztenabíró udvarára, ahol visszaadják a juhokat az egyes gazdáknak. Ez a *juhhányás*, azaz ekkor elhánnyják a juhokat. E napon minden juhtartó gazda elmegy az esztenabíró udvarára, akinek a felügyelete alatt a füljegyek alapján számba veszi és hazaviszi juhait. Ha valakinek kára van, azt bejelenti és a felelős pásztor igazolni tartozik a veszteség okát, vagy ennek hiányában megtéríteni a kárt. Megegyezés szerint sajttal, de még inkább pénzzel fizet a pásztor. Részben ezért kapja a már említett néhány fillért a gazdaktól, amit emiatt *pótrapénznek* neveznek. (Egyes községekben sópénz, bocskorpénz, dohánypénz a neve.) Előfordul, hogy a juhok betegség vagy más baj miatt kevés tejet adnak, s így a pásztor nem tudja a szerződés szerinti sajtmennyiséget kiadni. Ilyenkor megállapodnak abban, hogy a gazdák elengednek egy-egy sajtot a pásztor által kiadandó 9 kg-ból, vagy megengedik a pásztoroknak, hogy az őszi legeltetésnél még egy hétig fejje a juhokat (noha az egyébként tilos). Az ekkor fejt tej fele a bácsé, fele a juhtartó társaságé. Mivel ősszel már jóval kevesebb a tej, rendszeren kisebb üstöt, sőt ha van, kisebb kelentát használnak. Ősszel ugyan kevesebb a tej, mint nyár elején, vagy főként tavasszal, viszont az őszi sajt kétszer olyan súlyos, mert a tej olyan sűrű és zsíros, hogy „ha lecsuppen, ott megáll”. Amelyik nyáron a tejhozam az átlagot meghaladja, azt *tejes-édes nyárnak* nevezik.

Az őszi juhhányáskor az esztenabíró ebédet ad a pásztoroknak, a juhosgazdák pedig víg ünneplésben vannak, és a fennmaradó közös pénzből isznak egyet.

Őszöltetés

A juhhányás utáni napon a bács összegyűjti a juhokat és vagy a közös legelőre, a közeli erdőre, vagy a kaszálóra viszi ki őszöltetni és azt a helyet megtrágyáztatja, kosaraztatja. Az őszölés az első hó leeséséig tart. Mivel ekkor fejés nincs, azaz a bácsnak a fennmaradó tejből nincs haszna, a gazdák egy-két kupa gabonát adnak pásztorbérbe. Ha a juhok magántulajdonban lévő helyet trágyáznak, akkor az érdekelt hetenként a juhgazdaság pénztárába bizonyos összeget fizet a trágyáztatásért.

Ha az őszöltetésnek a helye közel fekszik a faluhoz, a juhok esetleg otthon az istállóban hálnak, de ez ritka eset. Többnyire valamely szénacsűrben vagy kalibában üt tanyát a pásztor, és a juhok mellett a szabadban, illetve a kosárban éjszakáznak.

Szaporítás

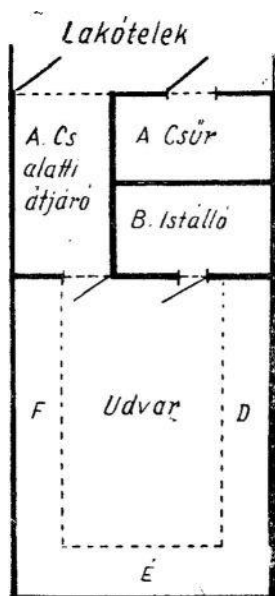
Az őszöltetés ideje alatt, amikor már nem tejelnek a fejőjuhok, a volt fejőnyáját és a meddőnyáját összecsapják egy nagy őszi seregbe. Ezzel a meddőnyájban levő magberbécseket is összeeresztik a juhokkal, hogy azok megberegjenek. Kb. 25—30, néha 35 juh is jut egy berbécse, mert az erősebbek leverik a juhról a gyengébb berbécseket. De vigyázni kell, nehogy egy berbécse túl sok juh essék. Ezért a kézből való fedeztetést, vagy a mesterséges megtermékenyítést is kezdik hivatalosan bevezetni. Sok gazdának külön is van berbécse, de a juhgazdaság is gondoskodik a közös pénzből néhány jó berbécse megvásárlásáról, amelyeket kétévenként kicserélnek, hogy így mindig friss vér kerüljön a nyájba. Amelyik juh ősszel berbécset kapott, az tavasszal fiadzik meg, a megtermékenyüléstől számítva 21 hét múlva. Például amelyik Mihály napján (szept. 29) beregett meg, az Mátyáskor (febr. 24) fiadzik. A juhosgazdák érdeke az, hogy tavasszal minél korábban elljen a juh, mert így bárányát még jó pénzen eladhatja a városiaknak. A bács érdeke viszont éppen az, hogy minél később legyen bárány, mert így ő tovább kap tejet az anyajuhtól. A késői tavaszi bárány ősszel még nem kerül bergés alá. Mivel az ez évben meddőnek maradt juh tavasztól kezdve a meddőnyájban együtt volt a berbécsekkel, augusztus 20-án a meddő juhokat külön rögtönzött kosárban halasztják, nehogy a berbécsek túl korán megberegjék őket, és csak Mihály-napkor csapják őket össze.

A juh fialását a csíkiak úgy mondják, hogy *megfiadzik*, a kecskéét (miként az őznél is), *megollózik*. Míg a kecskének rendszerint két-három gödölyéje, ollója van, a juhnak legtöbb esetben csak egy, néha két báránya. Ha dögölve születik meg, vagy megszületés után megdöglik a bárány, akkor más juh ikreiből tesznek egyet az anyajuh alá. A juh az idegen bárányt elfogadja. Általában a juh nagyon könnyen ellik. Hirtelen lefekszik, a lábát kiveti maga alól, s egy-két pillanat alatt megellik. A kicsi bárány pedig azonnal lábra áll és szopik.

Nem minden magberbécset hagynak meg, sokat hizlálásra fognak, s kicsi korában kiherélnek (ez az ürü), mert akkor jobban fejlődik. A herezacskót bicskájukkal felmetszik, a lyukon kipattantják a két herét, s utána az ondózsínórt levágják. Régente elkötéssel, fordítással is heréltek, főként a román berszánok értették a módját.

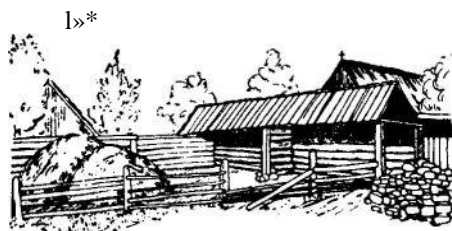
Teelés

Amikor az első hó leesik, mindenki hazahajtja a juhait az őszöltetésről, s telkén a juhistállóban (57. ábra) és a baromkertben (58. ábra) teleteti ki őket. A legtöbb háznál mindkettő igen szűk és egészségtelen,

57. A juhistálló és a telelőudvar alaprajza. Az udvar hossza 12 m. A csűr (A), az istálló (B) és a csűr alatti átjáró (C) fölött nagy közös csürtető, az udvart körülvevő nyitott juhszín (D, E, F) teteje az udvar felé lejt. A tető alatt szénásszín.

de még ennél is elhanyagoltabb maga a téli takarmányozás. Pedig a rosszul telelt juh sokat veszít értékéből és termelőképességéből, a betegségekre is hajlamosabbá válik. Ezért mondotta egyszer egy tapasztalt székely juhos gazda: „a juhot a gazda kár nélkül nem csaphatja be — csak önmagát — télen az istállóban”. A jó takarmány mellett fontos a mozgás, a friss levegő és a világosság is. Ezért sokan legalább nappal, jó időben nem tartják a juhokat sötétben és egészségtelen istállóban, hanem egy bekerített udvarrészen, kertben vagy legalább kisebb baromkertben. Nagyobb juhos gazdáknál és falusi mészárosoknál láttam a csűr- és juhistálló mögött három oldalról fedett színnel bekerített tágas udvart, baromkertet, télen ebben voltak a juhok éjjel-nappal. Gyakran a csűr egy része szolgál juhistálló gyanánt, ez a rész kívül-

58. Csíkszentkirályi baromkert juhszínnel.

ről boronafákból 3,5 méter magasan épített fal, tetőzete befelé csapott és az alatta levő színben és padláson (*hiu*) széna van elraktározva. A takarmány szénából, sarjából, heréből, fűmagból áll, hozzá só és víz járul. Különleges takarmány az *izike*, amely nem egyéb, mint sóval kevert széna-szalma maradéktakarmány. Az anyajuhokat természetesen jobban kell táplálni, s naponta legalább háromszor etetni.

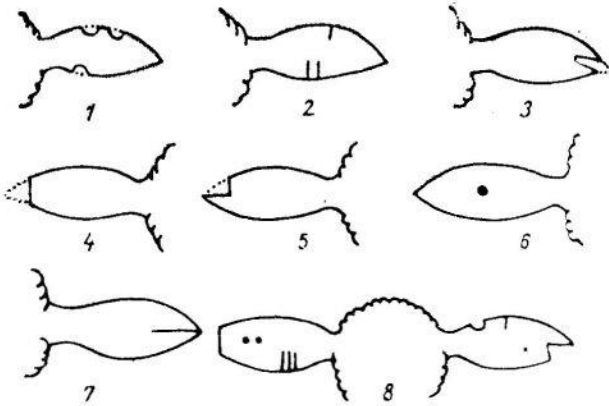
A szilajtartáshoz képest a csíki félszilaj juhtartás haladást mutat, mert télen mégiscsak tető alatt vannak az állatok és valamelyes takarmányozásban is részesülnek. Ennek ellenére ma is vannak helyek Erdélyben, sőt Csíkban is — ott, ahol nagyon félreeső és távoli fekvésű a legelő, vagy ahonnan igen fárasztó lenne a szénát a faluba lehozni —, ahol a juhokat, de különösen a kecskéket télen is kint tartják, s az ott összegyűjtött szénával, a mohás, zuzmós ledőlő fák kérgeivel s hullott levelekkel húzzák ki a telet az állatok. Az ilyen rideg telettelés ma már ritkaságszámba megy a Székelyföldön, és csak a már említett távoli, nehezen megközelíthető legelőkön, kaszálókon, kényszerből fordul elő.

Számontartás

A juhgyűjtés leírásakor már említettem, hogy az esztenabíró lejegyzi a juhos gazdák névsorát, a juhok számát és nemét, ismertető jeleiket és az értük járó sajtmennyiséget. Tekintve, hogy anyagi érdekeltségről van szó, a számontartásnak közösségileg elfogadott rendje alakult ki, amelynek feltehetően több évszázados hagyománya az utóbbi évtizedekben csak annak következtében változott formailag, hogy ma a pásztorok többsége írástudó.

Néhány évtizeddel ezelőtt még fapálcikákba rótt jelek segítségével tartották számon a pásztorok a rájuk bízott állatokat. A rováspálcák 15—20 cm hosszúak, 4—6—8 szögűek és ujjnyi vastagok voltak. Az egyikre a számbavételkor a juhok számát rótták be; külön oldalon a berbécsek, a fejősök, a bárányok és meddők számát. A kiadott sajtmennyiséget más-más pálcára rótták, s megint másra, a juhállományban időközben beállott változást. A számolást 50-esével végezték, emellett külön jele volt a 10-es, 5-ös és 1-es számértéknek, valamint a 100-asnak is. Ma már alig lehet néhány pásztort találni, aki e rovásjeleket használná, s ezek sem egyező alakban, mintha mindegyik más-más jelrendszert ismerne. A 45. sz. rajzon (6.) bemutatjuk egy csíkcsomortáni pásztor négyszögletű rótt pálcáját, amelyen azonban csak az 50-es, 10-es és 1-es számok jegye van beróva, és ezek is a pálcá egy lapján. A rovott pálcá manapság Csíkban inkább csak a fuvarosoknál használatos, akik két egyforma és egymáshoz illesztett pálcára vagy egy később kettéhasított pálcára (páros rovás) róják a leszállított fuvar után a jelt. Ilyenkor az egyik a gazdánál, a másik a fuvarosnál marad.

Amilyen fontos a juhállományok felrovása vagy papírra jegyzése, éppoly szükséges az egyes gazdák tulajdonát képező juhoknak a megjelölése, hogy ki ne cserélődjenek és hogy a vadkárt a tulajdonjegyek

59. Füljegyek: 1) kerekfal-forma; 2) csípés; 3) ájos; 4) csonka; 5) rótt; 6) likas; 7) hasított; 8) többféle jegyes.

segítségével igazolni lehessen. A megjelölésnek különböző módjai ismeretesek; vagy a füleket vágják be, vagy a gyapjút festik meg, vagy a juh orrát, néha szarvát sűtik meg vassal. Csíkban a füljegy (fíljegy) az általános, más megjelölési módokat csak szórványosan lehet találni. A fülekre nem párosan, szimmetrikusan, azaz a bal és jobb fültre azonosan teszik a jelt, hanem a két fültre eltérő alakú jeleket csoportosítanak, mert így több változatot lehet elérni. A fülnek négy helyére: a közepére, a hegyére, az alsó és az ún. hátsó szélére lehet jelt tenni, vagyis a két fülön összesen nyolc helyen.

A csíkiak hétféle füljegyet ismernek (59. ábra), éspedig: 1. kerekfal-forma; 2. csípés, 3. ájos, 4. csonka, 5. rótt, 6. likas, 7. hasított. Egy-egy jeltől két-három-négy darabot is rátesznek a fülre, kivéve a fül hegyén lévő, és így annyiféle változatot, variációt adnak, hogy száz gazda juhait is könnyűszerrel meg lehet különböztetni egymástól. A füljegyeket ollóval, bicskával és vas lyukasztóval (pl. töltényhüvellyel) vágják a fülbe. A jeleket közvetlenül a juhok kihajtása előtt szokták bevágni és felülvizsgálni. A vágás sebhelyeit újabban semmivel sem kenik, mert azt tartják, hogy ha ügyesen vágják, a fül nem vérzik és felesleges a zsírral vagy más anyaggal való kenés.

A vágott füljegyeken kívül festékekkel vagy korommal is jelzik a juhot, de ez ma már Csíkban ritka. (Szurokkal és juhganéval, mint az alföldön, nem jeleznek Csíkban.) A festék színe általában piros, s a juh nyakát vagy homlokát jelölik meg vele. Hideg vízben feloldott piros földet használnak. A bolti festék nem alkalmas, mert az esővíz lemossa, de a gyapjút is piszkolja, s az elszíneződés nem is jön ki belőle.

A fából faragott kis bárányjelek, bárányszoktatók, amelyeket az alföldön az anyajuh és bárány nyakába szoktak kötni, Csíkban nem ismeretesek. Dísz gyanánt vagy babonából szoktak a bárány két füle hegyére kis hárász bojtocskát húzni. Ezt Csíkban *csercsének* hívják; e név onnan származik, hogy van úgynevezett csercsés juh is, amelynek a nyakán alul két kis csicsszerű kinövés van, s ehhez hasonlít méret-

ben is a kis bojt. A hozzá nem értő ember betegségnek nézné, pedig ez csak fajtatulajdonság. A csercsés juh nyírásánál nagyon kell vigyázni, mert ha megsebzik a csercséket, akkor sok vért veszít a juh. Egyébként ez a természetes csercse is jó ismertetőjele a juhnak.

A juhok orrának tüzes vassal való megbélyegzésekor — amit ma ritkán alkalmaznak Csíkban — rendszeren a juhosgazda nevének két kezdőbetűjét használják, de régebben a rovásjelekhez hasonló családi jegyeket, tulajdonjegyeket, fajjegyeket is használtak. Mivel a juhgazdaság kétévenként a közös pénzből magberbécseket vásárol, azokat ő jelöli meg, s e célra vassbélyegzőket használ, amiket megtüzesítve a juhok szarvaira sütnék rá. A bélyegző rendszeren a gazdaság megnevezésének két kezdőbetűjét tartalmazza: pl. FG = Felső Gazdaság; KG = Közép Gazdaság; AG = Alsó Gazdaság. Ugyanezt a jelt sütik rá a juhgazdaság közös tulajdonát képező esztenaportékára is. Tulajdonjeggyel ellátott bélyegzője minden gazdának külön is van. Ma a családnév és keresztnév kezdőbetűiből áll, de régebben minden családnak megvolt a maga tulajdonjegye, fajjegye. Gyergyóban ilyen családi fajjegyeket az erdőn a fák lebélyegzéséhez is használnak. De a hegyek között vannak az ún. írott kövek is, amelyeken a sziklába belekarcolva a családjegyekhez hasonló jeleket látni.

A bélyegzőket a gazdák nem annyira a juhok bélyegzésére, mint inkább juhkosarak fogasainak (lészáinak) megjelölésére használják. Némely községben ugyanis minden juhosgazda köteles (de nem mindegyik teljesíti) a kosárhoz egy kerítésdarabot, fogast csinálni; ilyenkor ismeretőjelül rásüti bélyegzőjét, esetleg bicskával belerója betűit vagy tulajdonjegyeit. A közös juhtartásban a kölcsönös kötelességek és jogok rögzítésére sok figyelemre méltó jogszokás, ezeknek egész rendszere alakult ki, aminek részletes lejegyzése külön tanulmányt igényel és érdemel. De ez már jögot tanult etnográfusok, szociológusok feladata.

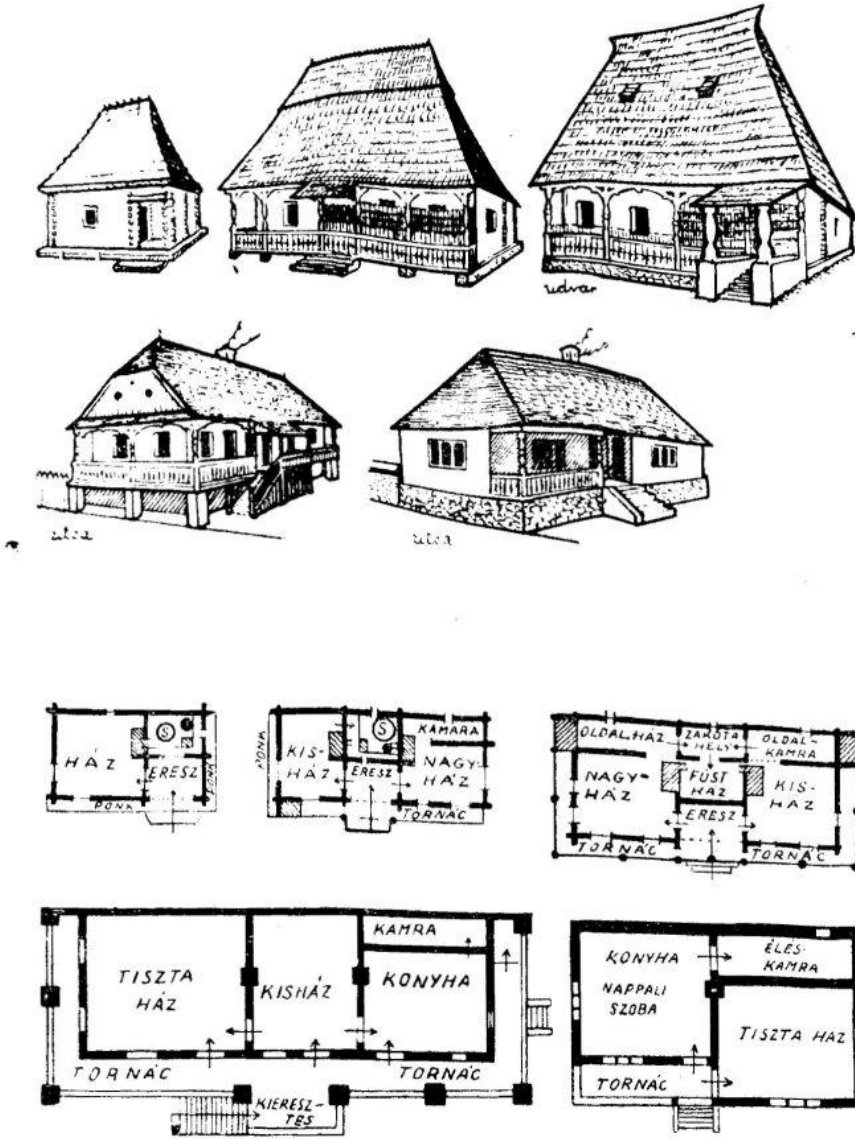
NÉPI KISMESTERSÉGEK ÉS ÜGYESKEDÉSEK CSÍK, GYERGYÚ ÉS KÁSZON FALVAIBAN¹

A népi kismesterség kifejezés a falusi életmód ismertetése során egy-egy mesterkedő ember különleges ismereteit és „szaktudását” jelenti, ami már nem tartozik a falusi ember alapfoglalkozásához — tehát életfenntartó munkaköréhez —, a megélhetését biztosító földműveléshez és állattartáshoz, de nem hasonlítható a képesített kézműves, iparos városi szaktudásához sem.²

Amikor 50—100—150 évvel ezelőtt az első erdélyi népismereti cikkek megjelentek, azok szerzői közül többen büszkén emlegették, sőt állították, hogy a székelyek „önellátók”, mert az asszonyok a szövés-fonással és a házköri tevékenységükkel, a férfiak pedig a rájuk tartozó, erőt is igénylő munkájukkal — erdőlés, földművelés, állattartás — mindent előteremtének, ami a háznak, a családnak a megélhetését biztosítja. Különösen a zártabb vidékeken és a várostól távolabb eső helyeken élő falusi, sőt havasi nép életében ez a megállapítás régen nagyrészt helytálló is volt. Így volt ez Csíkban is. A vasút késői bevezetése rohamos fejlődést jelentett ugyan, de azelőtt a szinte járhatatlan, rossz utak arra kényszerítették sok falu lakosságát, hogy ne számítsanak mások támogatására, hanem igyekezzék, a maga tudása és lehetőségei szerint, a házköri javításokat elvégezni, sőt új használati tárgyakat is készíteni. Még az első világháború utáni években is tapasztaltam azt, hogy minden valamire való gazdálkodó telkén, a csűr és az istálló vagy a színek között valahol volt egy — többnyire csak nyitott — kis helyiség, szín, ahol a gazda a legfontosabb szerszámaikat tartotta, néha egy gyalupadot — de legalább egy kézvonópadot —, s ahol a kéznél levő szerszámaival (kézvonó, véső, kalapács, harapófogó, reszelő stb.) dolgozott, fűrt, faragott. A fentiekben kívül sarokba állítva vagy más helyeken egy-egy rudat, deszkadarabot tartott a legkülönbözőbb szárított faanyagokból, hogy azok szükség esetén kéznél legyenek. Ezeket ő az erdőben járás közben szemelte ki magának, mondván: „ez jó lesz szerszámfának”³ és alkalmilag hazavitte, majd száradás után felhasználta.

Végeredményben ugyanezt tette az asszony is, aki minden szálás anyagot (kendert, lent, gyapjút, szőrt stb.), valamint az ezekből szőtt vászon- és posztómaradékokat állandóan gyűjtögette. Hiszen ilyen értékelennek tűnő rongy darabokból szőtték aztán a közismert rongyszőnyegeket is.

Ez a tevékenység még csak az önellátásra való törekvés volt, mert hiszen mind a férfiaknak, mind a nőknek olyan szerszámaik, alapanyagaik voltak ehhez a munkához, amelyeket vagy egy-egy falusi kismesternél, vagy a városi iparosnál, esetleg a boltban vettek meg. De gondoljunk arra is, hogy évszázadok óta a nagyobb községekben engedélyezett heti- és országos vásárok, és a búcsúk mind lehetőséget nyújtottak

60—61. A székely ház fejlődése: az első három a régi ereszes ház kifejlődését mutatja (ez a ház az udvar mélyében feküdt), a negyedik (ún. németbütös) már az utca vonalába épült, és ennek megfelelően került a hagyományos ereszt helyére a tágas kieresztésű tornác. Az 1930-as években alakult ki az ötödik típus, amelynek már csak egy kis fedett tornáca van, s a homlokzatot a több napfényt és jobb belső beosztást biztosító háromszatú ablak uralja. Ez utóbbit ma már kőlapra téglából építik, s legfeljebb a tornác készül fából, faragott tartóoszlopokkal.

a nyersanyagok és kész iparcikkek kicserélésére, azaz megvásárlására. A környéken fellelhető nyersanyag és az évszázados hagyomány alapján, az évszázados fejlődés során bizonyos kisipari termékek előállítására egész falvak specializálódtak. Jól ismert és keresett termékeik piacra vitele és eladása egyéb, fontos termékek megvásárlását tette lehetővé. Így cseréltek gazdát a legszükségesebb használati tárgyak, mint az égetett agyagedények, a csempék, a szalmakalapok, a kóberes székérre való gyékények, a faragott gabonatartó szuszékok, a csebrek, a festett tulipános bútorok és egyéb kisebb tárgyak, mint például a gereblyék, a szénaforgató és egyéb favillák stb.

A vásároknak kedves hagyománya volt az, hogy minden otthon maradt családtagnak, rokonnak, sőt jószomszédnak is vittek vásárfiát: mézeskalácsot, pogácsát, cukorkát vagy értékesebb tárgyakat: ruhafélét, lábbelit, szép virágos kendőket, szalagokat és gyöngyöket stb. A férfiak itt vásárolták a városi szíjgyártó által készített lószerszámokat, a láncokat, a bakancsot, a csizmát, a hímzett bundát.

A fent felsoroltak után az önellátás illúziónak tűnhet. De még nem tisztázódott, hogy mi az, amit népi kismesterségnek vagy népi ügyeskedésnek nevezhetünk. Természetesen különbséget kell tennünk a könnyen elhasználódó apróbb tárgyak (játékok, edények, fakanalak stb.) és a tartósabb, nagyobb és értékesebbek között, mint például a szekér, a szán, a járom, a borona, a bútor és a festékes szőnyeg. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a népi kismesterségek és az ügyeskedések vidékenként és koronként mások és változóak voltak.

Bár mind az ismeretek, mind a szerszámok általában apáról fiúra öröklődtek, számolnunk kell azzal is, hogy ezek időközben bizonyos fejlődési fokon mentek át, és ma is észrevétlenül változnak, fejlődnek. Ezért érdemes lenne egy-egy tájegység ilyen irányú feldolgozása. De ezzel kapcsolatosan szükséges egy-egy városi iparágunk, kézműiparunk a falusi „piacterületeit” is megállapítani, sőt térképre vetíteni. Ezzel párhuzamosan a népi kismesterségeknek is jó lenne kimutatni a piacterületeit, például azt, hogy a csíkmadarasi fazekasok merre vitték és viszik portékáikat és milyen módon értékesítették azokat, vagy cseréltek más árura, például kukoricára, ami Csíkban nem terem meg.

A fent említett ismeretek összegyűjtése alapján talán közelebb kerülünk ahhoz a kérdéshez, hogy az egységesnek ismert középkori művelődés mikor és milyen körülmények között vált ketté, városivá és falusivá. Itt gondolhatunk arra is, hogy a fokozatosan kifejlődött — majd lehanyaglott — céhrendszer is előidézhette azt, hogy néha a félig képzett iparossegédek, az ún. *kontárok* egyes falvakban letelepedvén működtek és így oda részben szerszámokat és szakmai ismereteket is vittek magukkal. A mesterségbeli ismereteknek másik forrása lehetett falun az, hogy volt időszak, amikor a besorozott katonák 12—20 évig is szolgáltak külföldön s az élmesebbje az ott látottakat és hallottakat hazajövén meghonosította. Ez vonatkozik nemcsak a népszokásokra, hanem a szerszámokra és használati tárgyakra is.

Azt is tudjuk, hogy mind a nyugati, mind a bizánci keresztény házak nálunk a templomok, sőt udvarházak építésekor is igénybe vették a helybeli lakosság közreműködését. És itt elsősorban a kőműves, kőfaragó, ács, kovács, lakatos és asztalos mesterséghez értő falusi emberekre kell gondolnunk, akik azután az itt látottakat, tehát a nyugati, illetőleg a bizánci stílusformákat megtanulván, azokat saját portájukon utánózták, lemásolták. Ezért találhatunk az egyszerű falusi házakban még ma is sok bútordarabot, amelyeken még gótikus, reneszánsz, majd barokk formákat és díszítőelemeket örökítettek át a századok folyamán. Ezek az átvett stíluselemek természetesen keveredtek a népi elemekkel és ezért beszélhetünk például népies reneszánsz vagy barokk templommennyezetekről, bútorokról, útszéli fa- és kőkeresztekről, temetői sírelékekről stb. De mivel egy-egy díszítő forma és elem apáról fiúra öröklődött, gyakran 100—200 éves késéssel is készültek például reneszánsz díszítésű tárgyak, amelyeken csak a ráírt vagy vésett évszám árulja el a készítés igazi időpontját. Ezért óatosan kell egy-egy ilyen tárgy alakjáról és díszítőelemei alapján a készítés idejére következtetnünk.

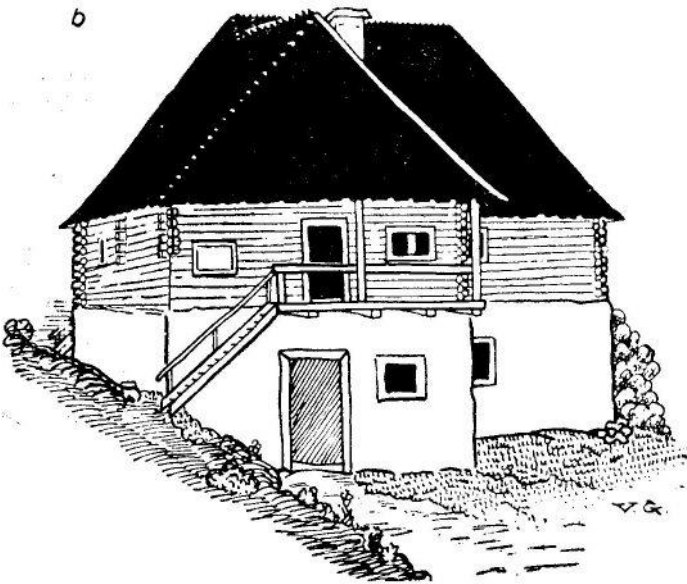
A fentiekén kívül a múzeumokban levő tárgyak korának meghatározása is óvatosságra int. Sok régi irat, leltár, örökségi jegyzék, a férjhez menendő leány hozománytárgyainak pernefernumos levelei stb. értékes adatokkal járulnak hozzá a múlt ily irányú ismereteinek feltárásához, tisztázásához.

Éppen ezért ezen a téren a művészettörténészeknek és iparművészeknek összhangban kellene dolgozniuk a néprajzosokkal.

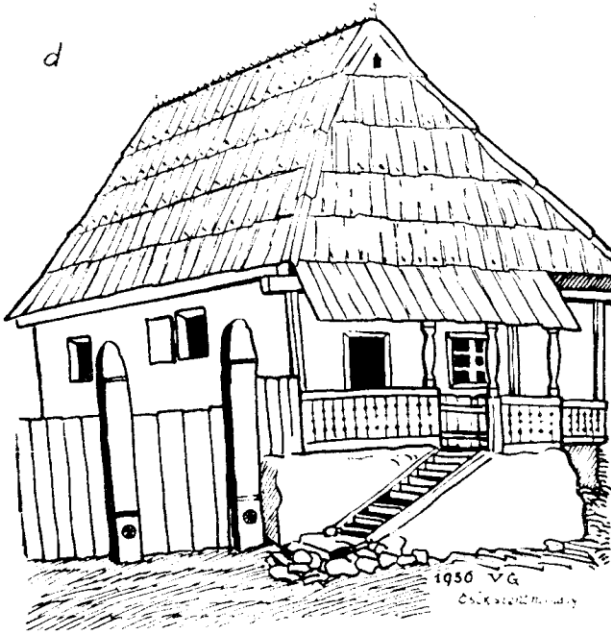
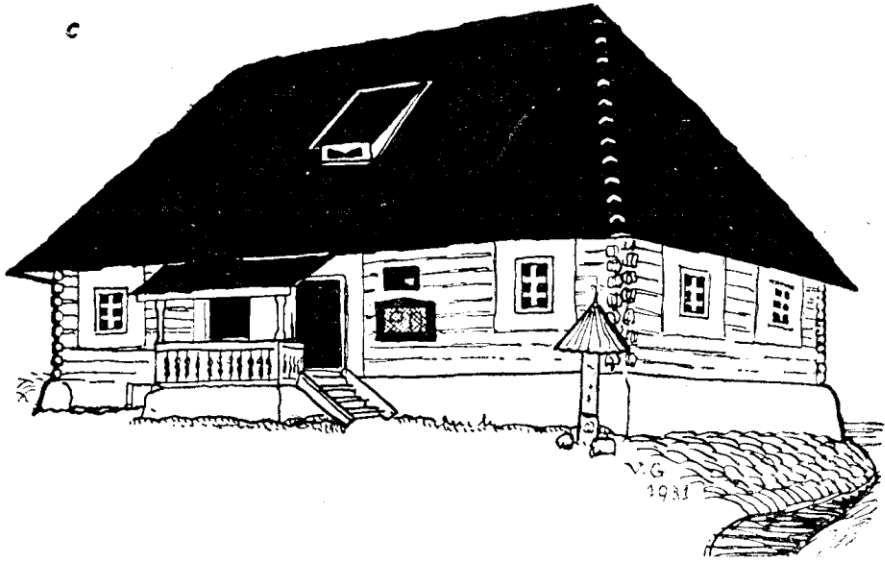
E bevezető után lássuk, mi az, amit a területünkön a két háború közötti időszakban találtunk és lejegyezhetünk a csíki népi kismesterségekkel és ügyeskedésekkel kapcsolatosan. Bár az első világháború utáni években szinte minden csíki faluban működött a legkülönbözőbb szakmában 2—3 kismester a maga régi munkamódszerével és szerszámaival, azért még sok régi szerszámot, rossz, törött, ún. „padlásra való” holmit találtam a falusi házakban. Ezért, amikor a Csíki Múzeum részére anyagot gyűjtöttem, könnyű szívvel — vagy egy-két csomag cigarettá ellenében —, kedves, sőt gúnyos mosollyal adták át a padláson porosodó „ócskaságokat” a múzeumi részére, sőt csodálkoztak azon, hogy én mi érdekeseget vagy értéket találtam ezeken az évtizedek óta heverő, „semmire sem jó” holmikon. Pedig ezek a — sokszor használható állapotban is lévő — darabok a népi kismesterségek és ügyeskedések értékes tárgyi emlékeivé váltak az avatott kutató kezében.³

*

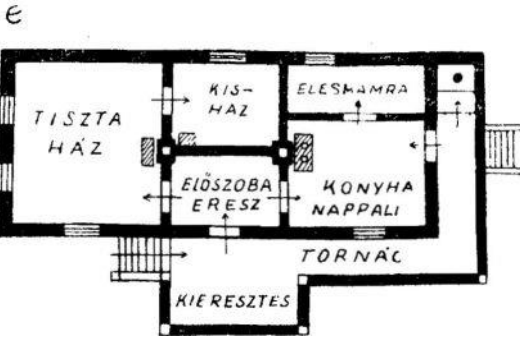
A népi kismesterségek és az ügyeskedések az alábbi négy csoportba oszthatók: I. a házépítés és berendezés; II. a viselet; III. a kisebb használati tárgyak és IV. a falusi nép házkörül munkájával kapcsolatos mesterségek.

62. A falusi ház stílusához alkalmazott régi csíki középületek: a) a csíkszépvízi volt iskola; b) az 1870-ben épült lázárfalvi régi községháza.

62. c) a pálfalvi községháza (az ablakok szélén a fal körül van vakolva, a fedélzet cserép); d) régi falusi bolt Csikszentmihályon. A dránica méretű zsindeleyeket faszeggel rögzítették.

62. e) a hagyományos stíuselemeket felhasználó mai falusi háztípus (kőalapon, téglából, fából, esetleg kőből faragott tornáctartó oszlopokkal; a szerző terve).

I. A házépítéssel és annak berendezésével kapcsolatos kismesterségek

A házépítéssel kapcsolatosan elsősorban az építkezéshez szükséges anyagok beszerzéséről kell beszélünk; a faanyag, a kő, a mész, a homok, a kavics, a tetőzethez és a fedélzethez megfelelő szarufák, továbbá a *zsúp*, a *deszka*, a *dránica* és a *szindely* elkészítéséről és ezek házhoz való szállításáról. Természetesen itt most elsősorban a régi fagerendás házakról beszélünk, mert a kőalapra épült téglaházak csak az utóbbi évtizedekben terjedtek el.

Aki tervszerűen készült egy ház építéséhez — legyen az lakóház, csűr, istálló vagy szin —, az apránként, azaz évről évre gyűjtögette az udvarán a hozzávaló anyagokat. A házépítés Csík, Gyergyó, Kászon falvaiban a közismert kaláka rendszerrel történt. A rokonok, szomszédok nemcsak emberi vagy állati munkaerővel, hanem ha lehetőség volt rá, a szükséges nyersanyag egy részével, esetleg pénzkölcsönzéssel is hozzájárultak az építkezéshez. Általában minden falusi gazdálkodó férfi értett egy bizonyos fokig az ácsmesterséghez. Ez az ismeret apáról fiúra öröklődött, de egyikük-másikuk a rátermettsége, a hajlama, az érdeklődése folytán kiemelkedett az átlagból. Sokan ezt úgy fejezték ki, hogy „csak úgy elloptam a mesterséget másoktól”. Tehát ezt a tudásukat nem tekintették iparnak, kézművességnek, hanem csak a megélhetést biztosító földművelő-állattartó munka természetes és szükséges kiegészítésének.

Mindezek ellenére a házat építő gazda mindig felkért egy ügyesebb, tapasztaltabb kismestert, esetleg egy képesített és iparendéellyel rendelkező ácsmestert, hogy irányítsa az egész építkezést. A legelső lépés az volt, hogy a gazdával egyetértésben, annak elgondolása szerint a kijelölt helyen 30—40 cm nagyságú cövekekkel rögzítették a leendő épület alaprajzát, azaz annak fontosabb pontjait. Ennek alapján felrakták

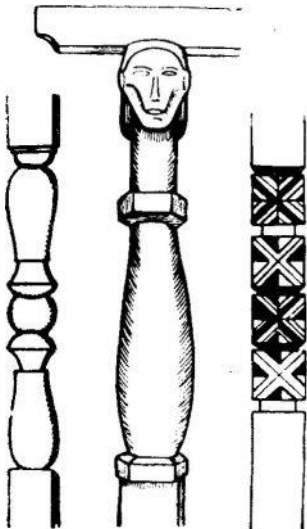
a kőalapot, amelyre aztán a fagerendás ház falai, a tornác stb. kerültek. Általában csak fenyőgerendákat használtak, csupán ott alkalmaztak cserefagerendát, ahol a rothadásnak jobban ki volt téve: így a pincéknél, az istállóknál.

A múlt század végéig inkább csak gömbfából építkeztek s ilyenkor a saroknál a gerenda végeit bevájták, hogy azok gerezdesen kapcsolódjanak egymásba és így mindegyik gerenda 25—30 cm-rel állt ki a sarokokon. Ha a fenyőgömbfából összerótt ház falát vakolni is akarták, akkor keményfából ún. *bolhaszegeket* készítettek és ezeket sűrűn beleverték a fenyőgerendákba, hogy a sárral, pelyvával kevert vakolatot megtartsák.

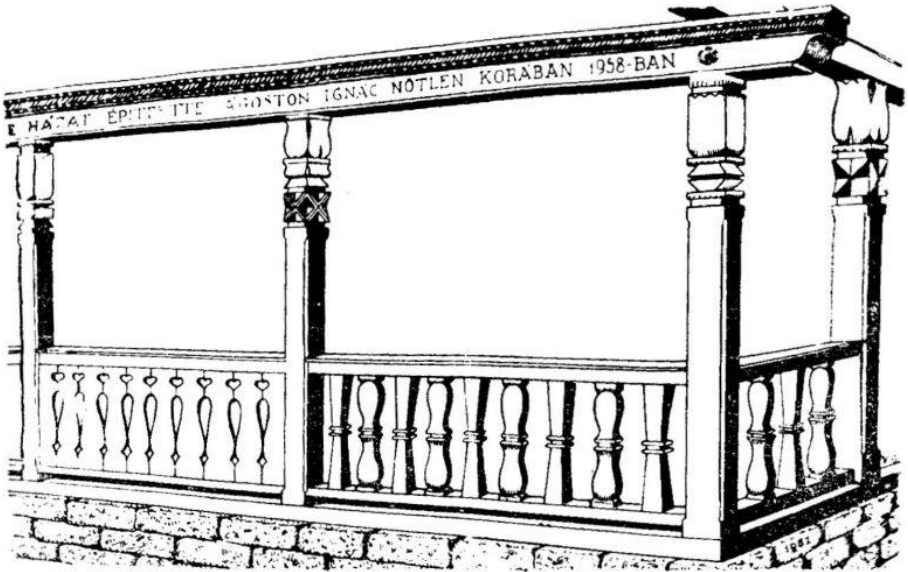
Ha a gömbfákat négyszögletű gerendákká faragták, akkor a ház falát a sarkoknál farkasfogszerűen rótták össze. Ez a fal szebb, simább és ilyenkor a bolhaszeg helyett ferde irányban keskeny léceket vertek a gerendákba, hogy azok fogják meg a vakolatot. Régente a faházak alá a négy sarokba kőoszlopocskákat raktak, nehogy a falak besüppedjenek, eldőljenek.

A két háború közötti években a tehetősebb gazdák kőalapra már téglafalú házakat kezdtek építeni. Ezeket természetesen már cseréppel fedték, sőt a helyiségek beosztása is eltért a régebbi ereszes faházakétól. A régi építkezési stílus több elemét, pl. a négyszögletűre faragott oszlopokból (63. ábra) és deszkakivágásos mellvédből (64. ábra) készített kicsi fedett tornácot azonban megtartották.

A házépítést az erdőkitermelés előzte meg, azaz az erdőlés. A gömbfákat vagy a négyszögletűre faragott gerendákat a *fahúzó capinával*

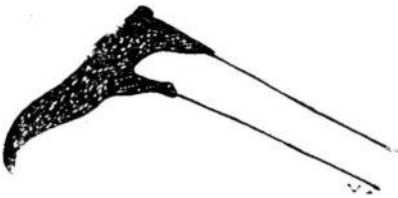
63. Régi csíki tornácoszlopok (25×25 cm). (1932)

64. Hagyományos székely fafaragásos elemek átvétele mai falusi ház tornácánál. (1958)

(65. ábra), csákánnyal, majd erős láncok segítségével marhákkal vagy lovakkal az erdei útig vontatták, húzták, ami igen fárasztó és nagy ügyességet igénylő munka volt. Az erdőkitermelésnél száraz vagy vízzel telített facsúsztató csatornákat is használtak, így rövidebb úton eresztették a völgybe a kitermelt farönköket. Ha deszkaanyagra volt szükségük, a gömbfát — amelyet zsidófának is neveztek — a legközelebbi magántulajdonban lévő kis fűrészig szállították le.

Bár itt-ott működött már egy-egy fűrészporral fűtött, gőzgép hajtású nagyobb fűrészüzem, fűrészgyár, minket most a kicsi vízhajtású fűrészmalomok érdekelnek. A gazdálkodók — többnyire apáról fiúra öröklődött — kis fűrészai a népi kismesterségekhez tartoznak. Például Csík-madarason a kis fűrésztulajdonos gazdák — miként a juhnyájaknál is — fűrészcimboraságba társultak, hogy így érdekeiket jobban megvédhessék.

65. Capina.

A kicsi fűrészek úgy néztek ki, mint egy hosszúkás, fedett, de nyitott szín. Itt átlag 4—6 m hosszú gömbfákat fűrészeltek, amelyeket a fűrészlap élével szemben egy kb. 60—70 cm magas, gerendákból összeállított, asztalszerű csutakra helyeztek. A fűrészlap egy 10—12 cm széles, 120—130 cm hosszú, egyenes, vastag acéllap. Fogait gyakran kellett élesíteni, reszelni, hogy jól vágjanak. A fűrésznek, mint a malomnak, volt egy külső — alul- vagy felülcsapó — vízkereke és egy belső átételes kereke. Ezenkívül használtak egy lapátos kereket, amelyet csak akkor hoztak működésbe, ha a feltett tőkét fűrészeltek, mert ez vitte a tőkét a fűrészlap felé, amely csak fel-le mozgott fűrészelés közben. A fűrészlapot egy járomnak nevezett taligában rögzítették és a gömbfa vastagsága szerint kisebb vagy nagyobb harapásra állították be, hogy a fűrész feleslegesen ne járjon. A gömbfának egyik végét nem vágták be, hagytak egy-két arasznyit, mert különben a felvágott deszkák szétestek volna.

Természetesen az ilyen kicsi vízfűrész működése a víz erejétől és a gazda szabad idejétől függött.

A nagy fűrészüzemek, fűrészgárak bér munkásokkal dolgoztattak. Ezek több *gatteresek* voltak. Egy ilyen gyimesi gyárban tört ki 1934-ben a közismert bérharc, amely komoly felkeléssé nőtte ki magát.

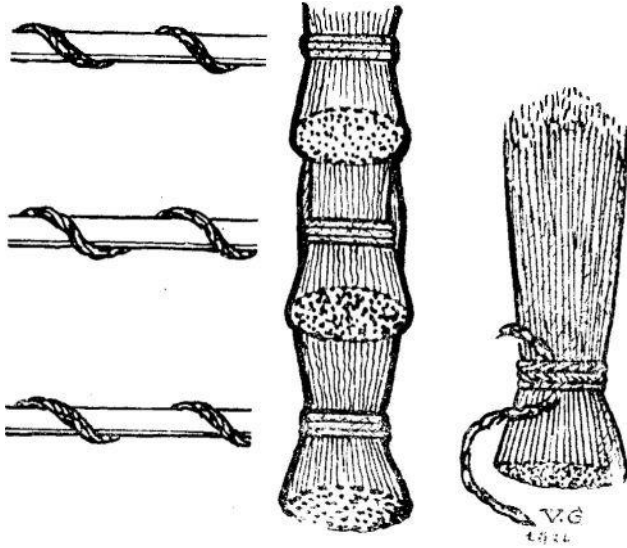
*

A házak fedésének többféle módja ismeretes. Mivel Csíkban kevés a nád, házfedésre nem használhatták.

Csíkban évszázadok óta vert szalmával vagy szalmazsúppal fedték az épületeket, amíg a század elején — tűzveszélyes volta miatt — be nem tiltották. A két háború között még akadt néhány régi ház vagy csűr, amely zsúppal volt fedve, de annál ritkábban olyan mester, kismester, aki még értett a zsúpfedéshez vagy legalább annak kijavításához.

Az alábbiakban a zsúpfedés (66. ábra) módját mutatom be:

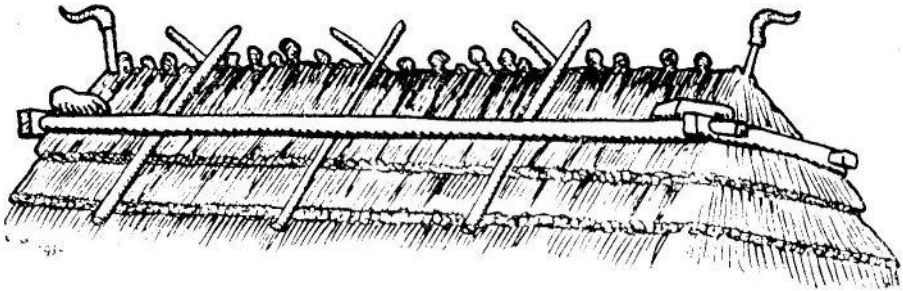
Egy szalmazsúp átlag 130 cm hosszú, melyet a tövétől körülbelül 30 cm-re szalmakötéssel kötöttek körül. Ez a zsúp kötője. Mivel a zsúpfedél aránylag könnyű, a tetőzet szarvazata vékonyabb szarufákból készült. Erre vízszintesen kb. 40—50 cm-re egymástól kar vastagságú, 8—10 cm vastag léceket szegeztek. A tövivel lefelé fordított zsúpokat alul felfelé kezdték rakni. Az egyes zsúpokat több méter hosszú, vizesen *sírított* szalmakötéssel kötötték a zsúp kötőjénél fogva a léchez. A felsőbb sor mindig takarta az alsó sor kétharmadát és főként a zsúp már említett kötőjét, nehogy az esővíz befolyjék. Ha a zsúpok rakásával elérték a felső lécsort, akkor a fennmaradó zsúprend kiálló vékonyabb, kalászos végét betűrték a lécezett részre, a hegyzés alá, vagy összekötötték, összebogozták a túloldali zsúp kalászos végével és így nyerték a koszorút. A fennmaradó hegyzést aztán kitöltötték vizes szalmával, préselték, nyomkodták és felfelé hegyezték. Ha ez is megvolt, mindkét oldalról *kalodának* nevezett rudakat raktak reá, egy-egy méterre egymástól, melyek a csúcson, a háztető gerincén keresztbe állottak, azaz kiálltak. Ezeket a kalodarudakat egy vízszintes irányú keret — a ka-

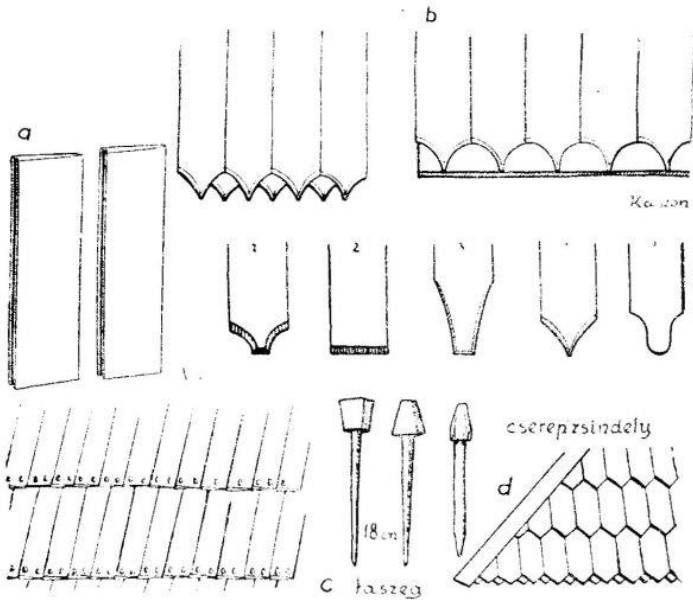
66. A háztető fedése szalmazsúppal. Baloldalt a szarufákra 40—50 cm távolságra szegett kar vastagságú lécek, amelyekre vizes szalmából sirített kötéllel kötik fel a zsúpokat. A zsúp magassága kb. 130 cm, alsó harmadánál van a zsúp kötője (jobb oldali kép). A zsúpokat úgy helyezik el, hogy egymást fedjék, és így megakadályozzák az esővíz becsorgását, (1934)

loda-tartó — szorította le, nehogy a szél elfújja, elrontsa a le nem kötött szalmát. Erre a kalodatartóra nagyobbacska köveket is raktak neheztésnek.

A tetőzet, a fedélzet (67. ábra) két végére, csúcsára egy-egy rudacs-kát szúrtak még be — amelyet régen *gyakának* neveztek — s erre néha berbécs-szarvat húztak. Gyakának mondják a szénahordó szán eplényébe szúrt kis, félméteres rudat is.

67. Szalmazsúpfedélű ház felső része. Hogy a szél a fedést ne bontsa meg, kalodákat s azokra kalodatartót raknak. Fent a gerincen koszorú van, amely a kétoldalról jövő zsúpok végét összeköti. A tetőzet két végén a csúcsra egy-egy berbécsszarv van tűzve. (1934)

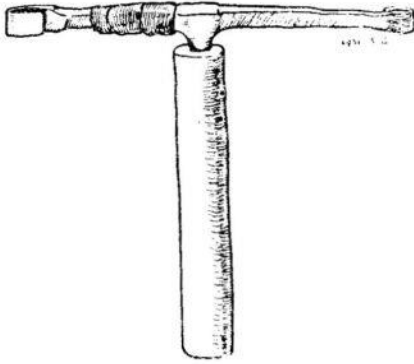
68. Zsindelyezés: a) hornyolt zsindely; b) díszesen faragott zsindelyvégek; c) keményfából faragott faszeg és használati módja; d) ritkásan alkalmazott cserepszindely. (1932)

A deszkával való fedésnek több módja ismeretes. így használtak 2—4 m hosszú deszkákat, drányicát és zsindelyt (68. ábra). (A drányica valamivel nagyobb a zsindelynél.) A zsindelyhez egészséges, egyenes erezetű és bogmentes fenyőfát választanak ki az erdőben. A zsindely és a drányica egyik hosszanti oldala jóval vastagabb, mint a másik. Hogy szorosabban fedje, e vastagabb felébe a *hornyolóval* (69. ábra) árkot *hornyolnak* s a szomszédos zsindely vékonyabb, keskenyebb felét ebbe az árokba eresztik be, majd kemény fából faragott faszegekkel hozzászegezik az alatta lévő léchez. Ezzel az eljárással az esővíz befolyását és a zsindely rothadását megakadályozzák.

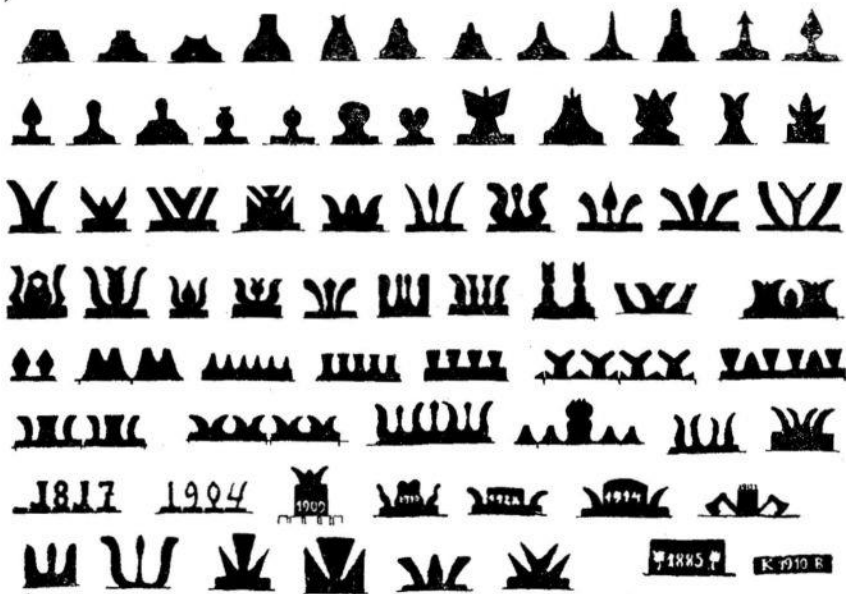
A deszkával való fedésnél a deszkákat szintén igyekeztek különböző irányban, érdekesen és ízlésesen elhelyezni, a tetőváz szarufáira vagy a megfelelő vízszintes lécekre rászegezni. A zsindelyek alsó és legfelső, a gerincen kiálló végeit szépen kifaragták, hogy azok csipkésnek hassanak (70. ábra). Egy időben szokásba jött a szélesebb cserepszindely is, de ez a divat nem vált általánossá.

*

A házépítéshez tartozik a vízimalmok építése is, nemcsak azért, mert a malomban lakóhelyiség is van, hanem mert a malom külső falainak építése nem sokban különbözik a lakóházak építésétől. A malom külső

69. Dránicahornyló kovácsolt vasból (hossza 31 cm). Bal oldali szárára egy darab rongy van tekerve, hogy a hornyló ember kezét ne sértse. A zsendelyhornyló ugyanilyen, csak valamivel kisebb.

70. Háztető zsendelyvégeinek változatos díszítései a fedél gerincén (1930—1935).

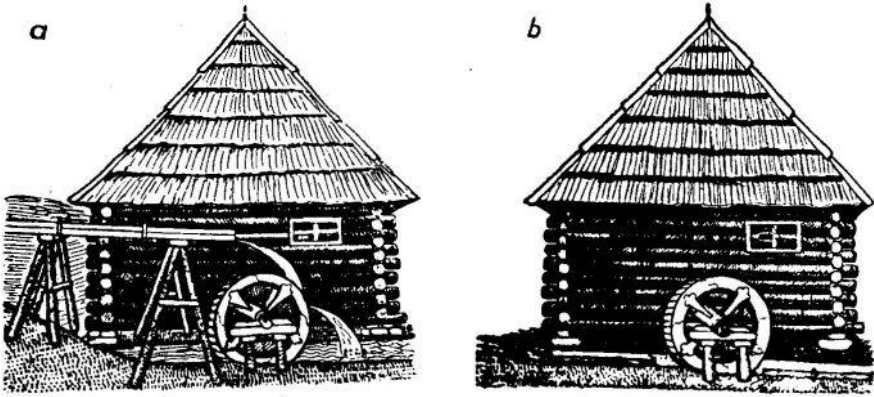
és belső szerkezetének elkészítése a molnár feladata, aki a molnármentésen kívül fúró-faragó ember is. Ezenkívül ne feledjük el azt sem, hogy a legtöbb csíki kicsi patakok melletti malomban a liszt- és daraörlés mellett *posztóvanyoló*, *csergeványoló*, *len-* és *kendermagtörő*, *olajprés*, *cser* (kéreg)törő stb. is működött. E malmok többsége csak egy, esetleg kétkövű, vagyis két kőre járó vízimalom. Helyi elnevezése szerint van *felülcsapó* és *alulcsapó* malom, attól függően, hogy a vízkerékre a víz a malomárokból vagy a magasból, deszkacsatornán keresztül folyik a malomkerékre, a zserébfőn át. Ennek a külső keréknek, amely függőlegesen áll, a tengelye vízszintes irányban nyúlik be a malomba és áttételek segítségével hozza működésbe a lisztörő gépezetet. A külső keréken vagy deszkákból készített és beszerelt *vízakupák* voltak, vagy a kerék küllőszerű lapátjai, *labodái*, amelyekre a malomárok vize felülről vagy alulról ráömlött s így a víz esésétől, súlyától mozgott a kerék.

A malom működésének részletes leírására itt nem térhetek ki, de néhány helyi kifejezést érdemes lejegyezni. A malomárok említett deszkacsatornáját *víz-lajmak* is mondták. A korongot a belső bélkerék hajtja. Azt a csonkagúla alakú deszkaládát, amelybe az őrleni valót beöntik, *garatnak* nevezik, ennek alsó végén van a *tejke*, amelyből a gabona a kőre hull. Két malomkő van egymás felett, az alkő, vagyis az alsó, rögzített kő, amely egy kör alakú farámában, a *kávában* fekszik, míg a felkő, azaz a felső kő, saját tengelye körül forog. A garat alatt van a *kápadeleje*, mely az említett két malomkövet eltakarja. Ez vastag, faragható kemény fából, azaz 2—3 deszkából épült. A kópadeleje többnyire díszített, felirat és évszám van rajta. A garat alatt ki volt lyukasztva, és így jutott a liszt vagy a dara az alatta levő zsákba, lisztelő vályúba vagy tekenőbe.

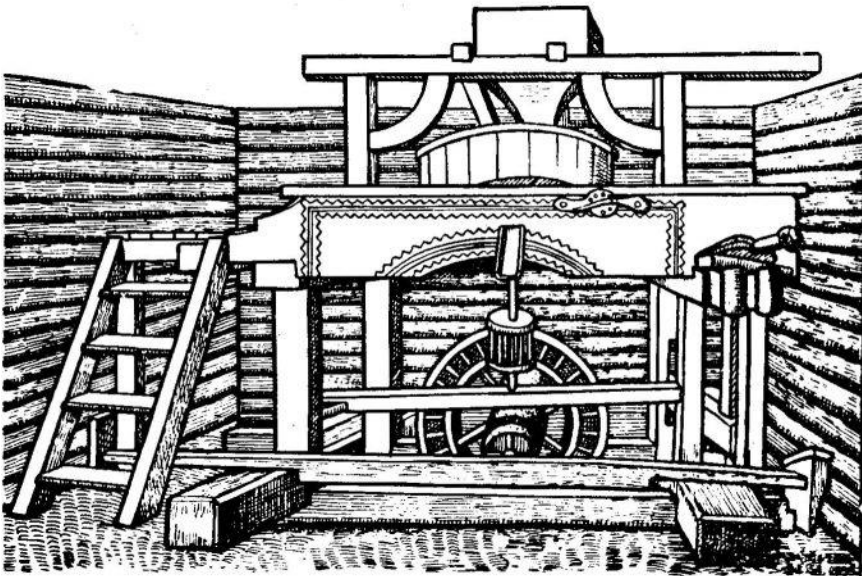
Ugyancsak a kópadelejen van a díszesen faragott *szemeresztő*, *szemadogató* vagy *könnyebbitő*, amellyel a molnár az őrlés sebességét szabályozta, aszerint, hogy lisztet, darát vagy egyebet akart őrleni.

A malommal kapcsolatosan még megemlítendő, hogy a fogaskereket mind keményfából faragták és pontosan egymásba illesztették. Általában — mivel az egész malomépület nagy mozgásban van — kemény kőalapra kellett rakni és a fagerendás falakat is szilárdan meg kellett építeni. Egy öreg molnár büszkén mondta, hogy ő a malmát medvetalpakra rakta, azaz kőalap helyett keményfából faragott, erős alapot rakott és aztán erre helyezte a többi fenyőgerendás oldalfalakat.

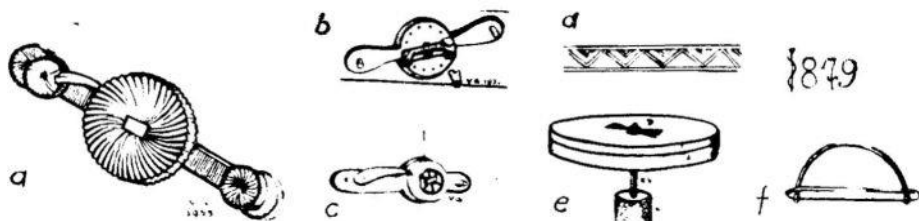
Az úgynevezett *hajómalmot* Csíkban. Gyergyóban nem ismerték, mert, itt sem az Olt, sem a Maros nem elég magas vízállású, de Erdély más vidékein gyakori volt a hajóra, azaz a tutajra szerelt malom.

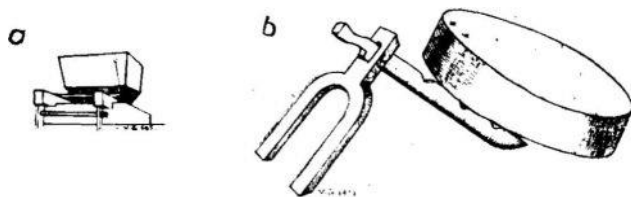
71. Felülsapó (a) és alulcsapó (b) vízialom sematikus rajza.

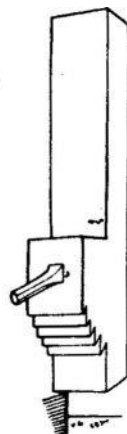
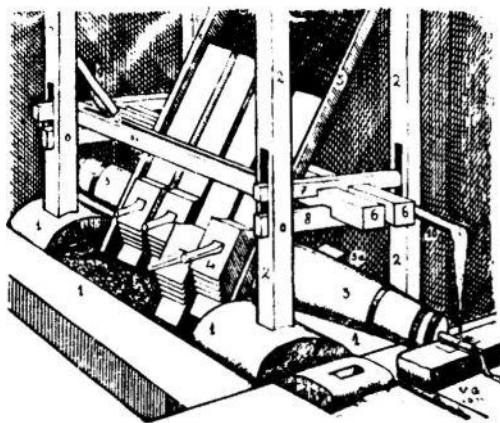
72. Egykövű vízialom belseje. Csíkmenaság, 1935.

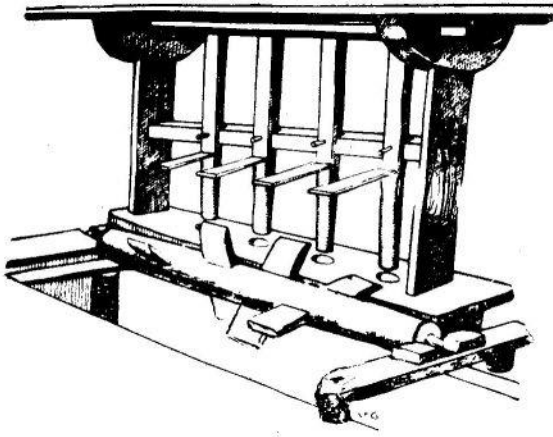
73. A csiki vízimalom néhány alkatrésze: szemesztő egy szépvízi (a), egy göröcsfalvi (b) és egy másik szépvízi (c) malomból; a göröcsfalvi malom kőpadelejének 1803-ból való faragott szegődíszje (d); felszerelt malomkő (e) és részei: korong, koronavas, felkő, alkő, perpenca, amelynek helye be van vésve a felkőbe, és ez hajtja a felkövet. A káva (f) a zsák szájának kifésztésére szolgál, hogy a liszt ne hulljon mellé.

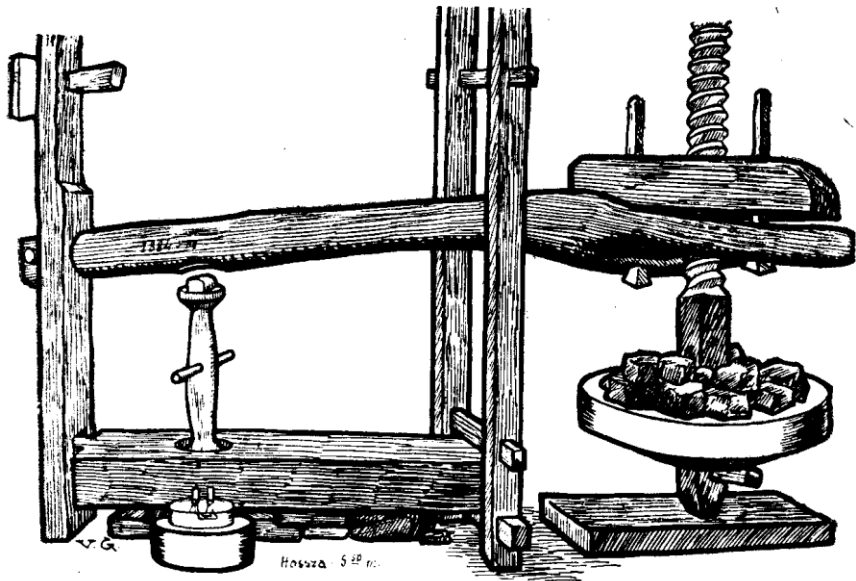
74. Garat (a) és kecske (b). Ez utóbbi a malomkő emelésére szolgál.

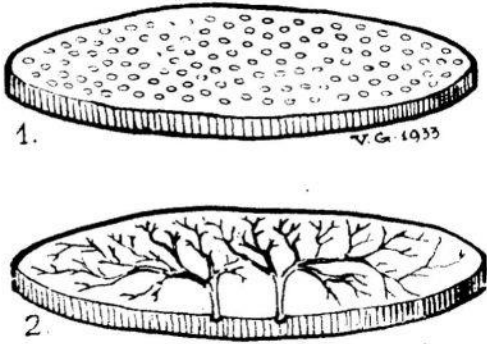
Négybotú posztóvanyoló, Gyergyóalfalu. Részei: 1) a ványoló válú; 2) tartólábak; 3) a tengely a négy labodával (3a); 4) ványolóbotok (jobbra nagyítva; teljes hossza 150 cm, a bot szára 90 cm, a feje 60 cm, szélessége 24 cm, vastagsága 27 cm; fején öt hegyes éles fog van és a bot karja); 5. a botok bélése; 6) a két ütközőfa; 7) csíptető; 8) összekötő fa; 9) a vízeresztő csatorna, amely a vizet a vályúba (9a) s onnan a tengely végére (10) csurgatja.

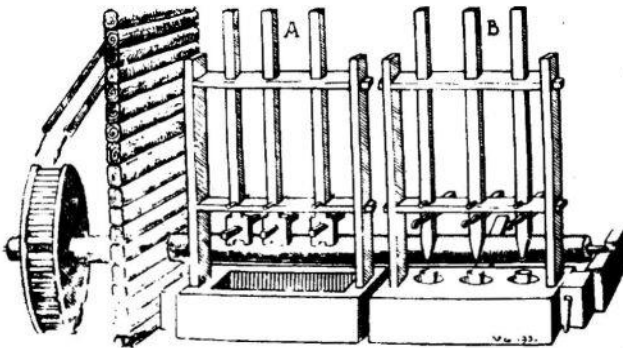
76. Olajtrő. Csíkdánfalva. A négy bot felfüggesztett helyzetben.

77. Olajprés 1884-ből. Csíkmenaság. Hossza 5,50 m. Az olaj a bal oldali két vékony csövön át folyik az edénybe.

78. Az olajprésben elhelyezett két kör alakú faragott fakorong (bükk- vagy juharfa; átmérője 35 cm). 1) a rostély vagy bélés függőleges lyukakkal átfúrva, alatta helyezkedik el a fenékdieszka, ezrett véséssel. Ezek az erek a két főérbe (árokba) vezetik a rostélyon átfolyt préselt olajat, amelyeknek végén két kis csövön át jut az olajgyűjtő edénybe. Gyergyóalfalu, 1933.

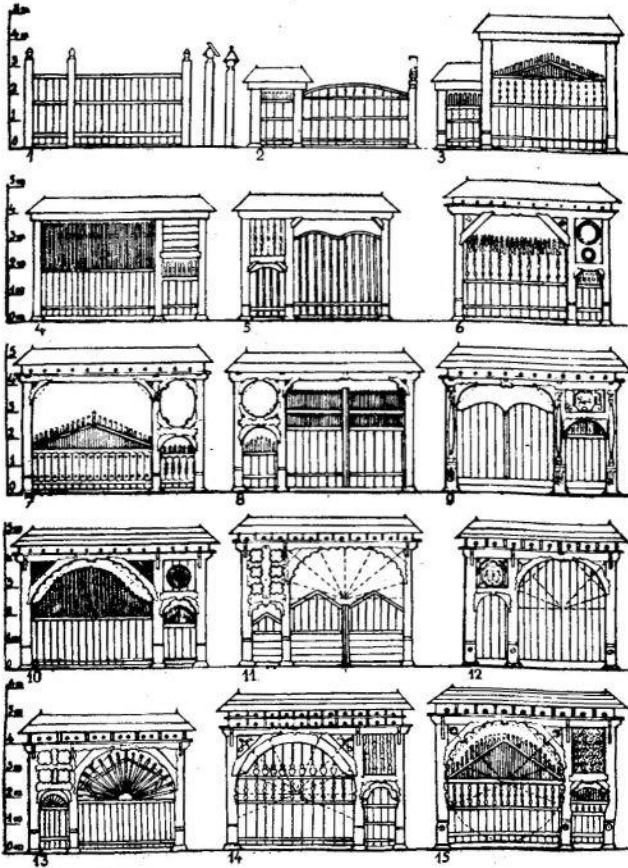

79. Csértőrő (A) és kendermagtörő (B) Csíkmenaságról, 1926-ig működött. A botok rögzítve, pihenő helyzetben vannak. A labodák közül a rajzon csak egy látható.

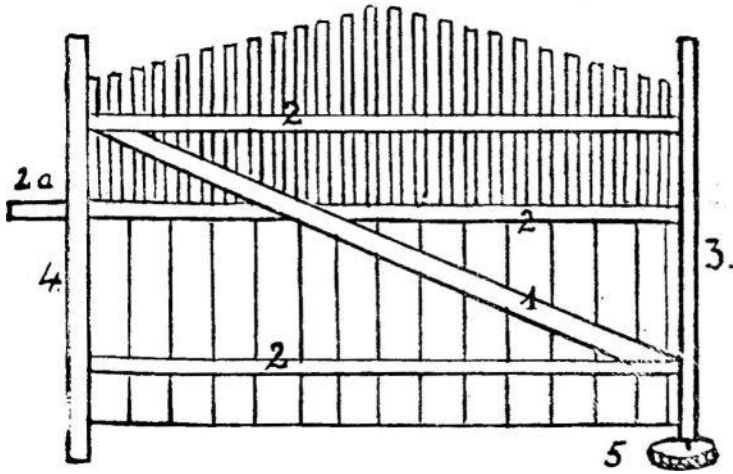
(A tutajozás a Maroson az első világháború előtt még szokásban volt, Gyergyóremetétől kezdve, de a közlekedés fejlődésével, mivel nem volt kifizetődő, elmaradt.)

*

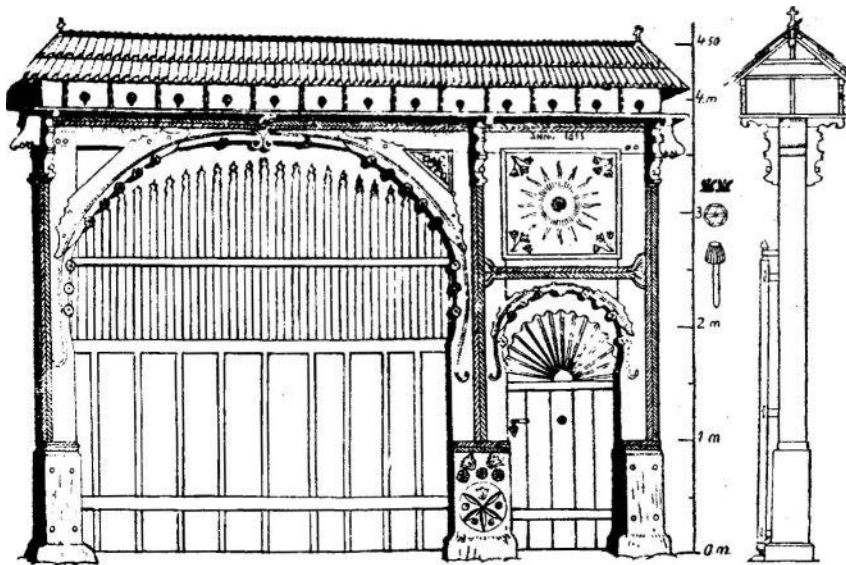
Az épületek külsejéhez tartozik a kerítés és a kapubejárat is. Sok tehetős vagy igényes gazda nagy gondot fordított ezeknek minél mutatósabb elkészítésére, főként a telek utcai részén.

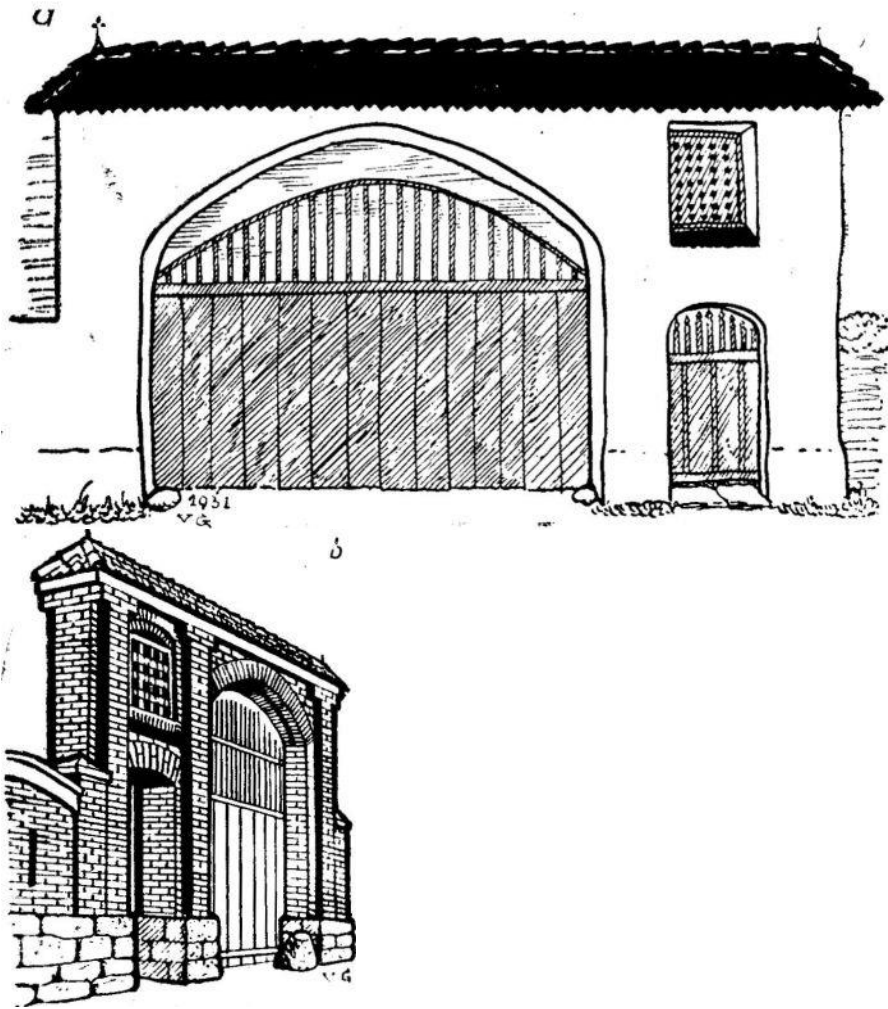
80. A székelykapu főbb típusai: 1) Kis- és nagykapu fedett kapuzábékkal. 2) Fedett kiskapu, nyitott nagykapu. 3) A kis- és nagykapu külön tető alatt. 4) A kapuk közös tető alatt. 5) Egyszerű székelykapu rácsos szárnyakkal. 6) Egyszerű galambdúcos kapu. 7) Háromszéki ablakos kapu. 8) Háromszéki ablakos kapu magas nagykapuszárnyakkal. 9) Udvarhelyi oszlopos kapu. 10) Laposívmetszésű csíki kapu napkorongos gerendaközzel. 11) Hatablakos háromszéki kapu. 12) Udvarhelyi kapu, a kapuzábékon oszlopok nélkül. 13) Hatablakos háromszéki kapu félköríves nagykapuval. 14) Szegletes, patkóíves csíki kapu. 15) Kifejlett patkóíves csíki kapu.

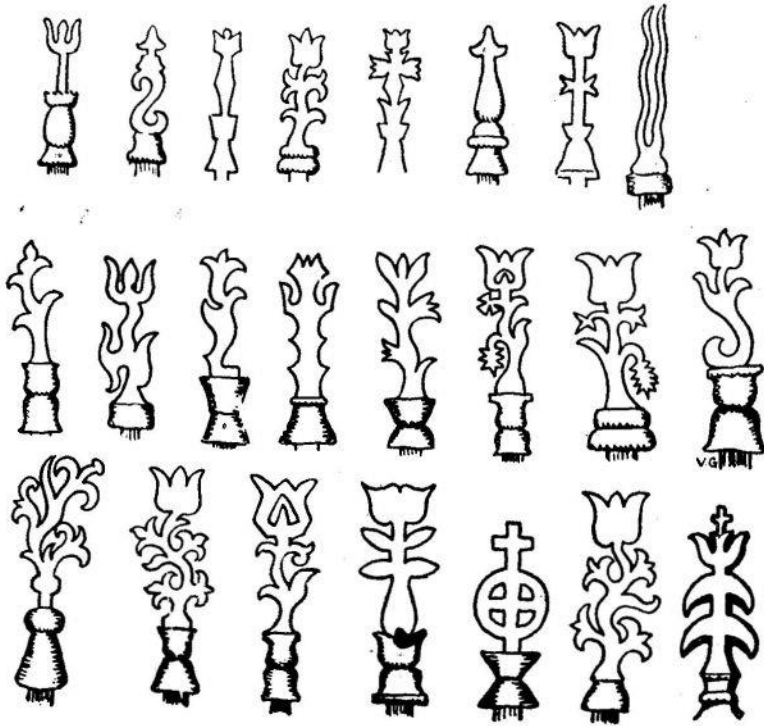
81. A kapuszárny szerkezete: 1) heveder; 2) összekötő fák; 2a) kecskélőfa; 3) sarokfa; 4) ütözőfa; 5) a sarokfa feltámasztására szolgáló kőlap.

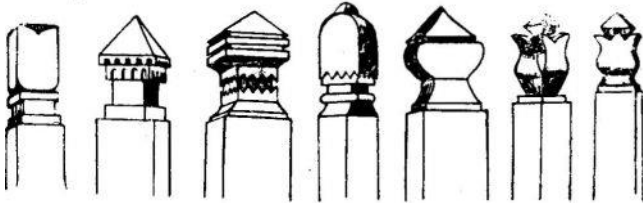
82. A galambdúcos nagykapu. Jobboldalt keresztmetszet, tetőnyeregdísz és faragott fejú faszeg. Csíkjénőfalva. Készült 1813-ban.

83. A székelykapu régebbi (a) és újabb (b) utánzata kőből, illetve téglából, cseréppel fedve. Az előbbi Kászónújfaluból, az utóbbi Nagykászonból.

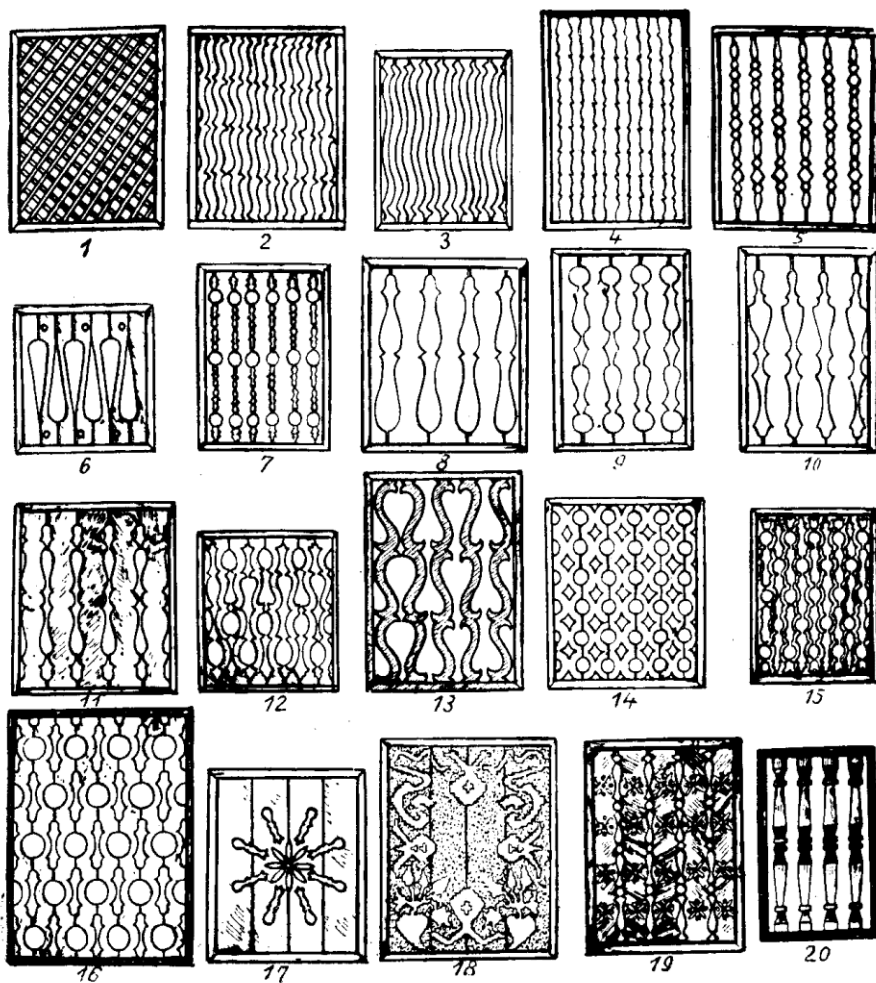

84. Kászoni kiskapuk csúcspdíszei, deszkából fűrészelve (1930—1935).

85. Faragott kapufélfák (1931—1933).

A legdíszesebb és a legismertebb a székely *galambdúcos* nagykapu. Ezeket cserefából építették, mert az tartós és a legapróbb díszeket is ki lehet rajta vésní. Az első világháború utáni években Csíkban nem akadtam igazi — tehát jó szaktudással rendelkező — székelykapu-készítőre. 1927-ben az udvarhelyi Fenyéden élt még egy öreg kapufaragó mester, akit éppen munka közben találtam. Megrendelésre készített egy galambdúcos nagykaput s így az udvarának simább helyén lefektetve

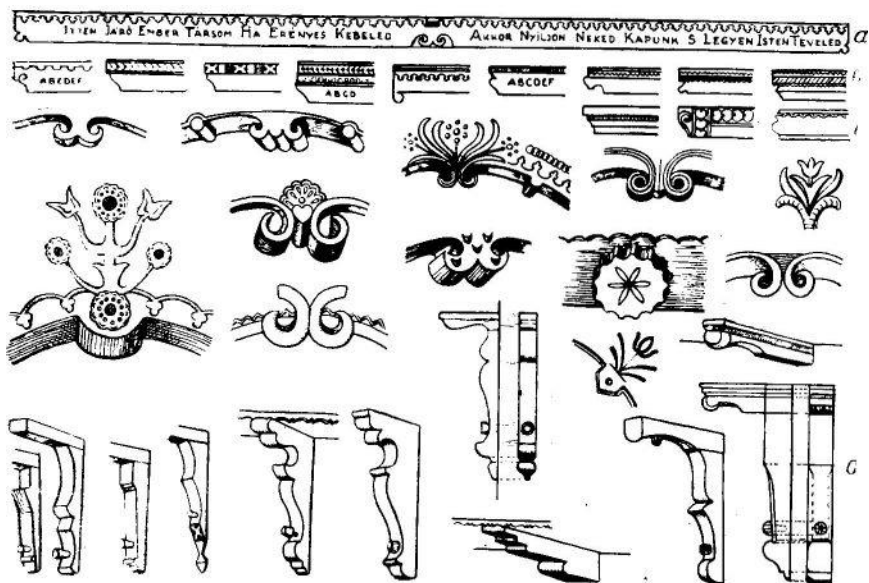

86. A csíki galambdúcos kapu kiskapuja feletti gerendaköz különböző deszkakivágásai (11934).

láttam a kapu három függőleges faragott oszlopát. Az oszlopok kb. 1 m hosszú, földbe kerülő részei gömbölyűek, faragatlanok maradtak, mert így a vizenyős földben tovább tartanak. Ha az alsó része kirothad, azt ráklábbal szokták pótolni. A faragó ember mellett, pokrócon kiterítve láttam az apjától és nagyapjától örökölt faragószerszámokat és bizonyos díszítőelemek rajzait.

Csíkban ez idő tájt csak itt-ott készült egy-egy gyenge kivételű nagykapu, az is fenyőfából és igen szerény díszítéssel. Ennek oka iránt érdeklődve elmondták, hogy Csíkban kevés a *cserfa* és az is nagyon drága.

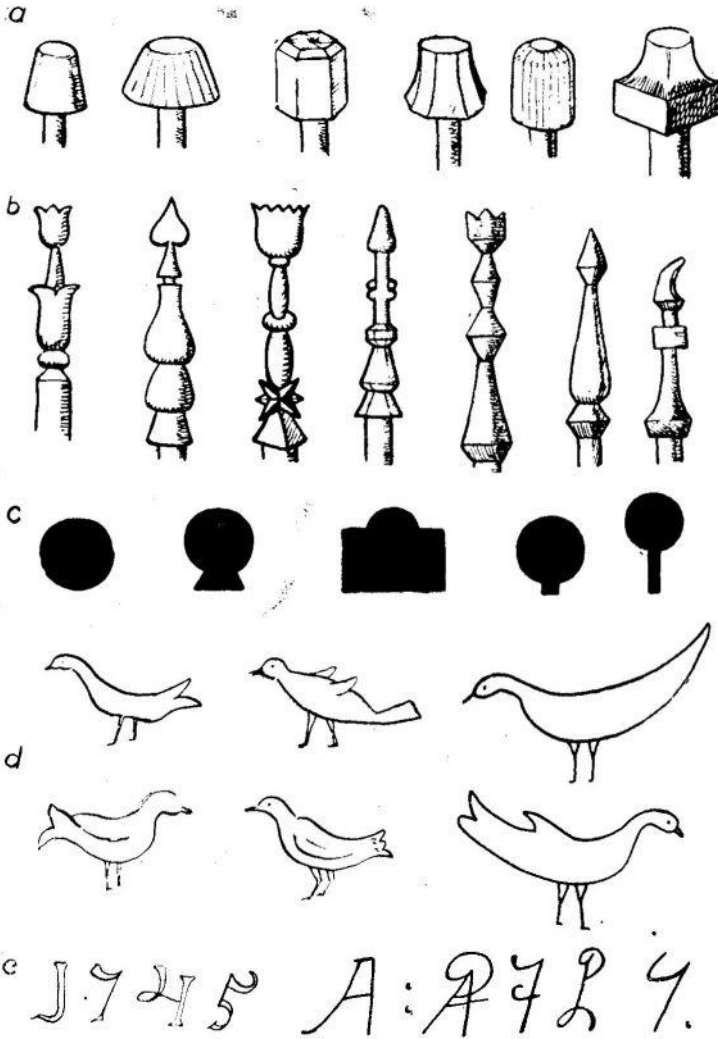
*

87. A nagykapu faragott díszei: a) szemöldökfa-díszek és -feliratok; b) csigavonal alakú díszek az íveken; c) a galambdúcot tartó konzolok (1933).

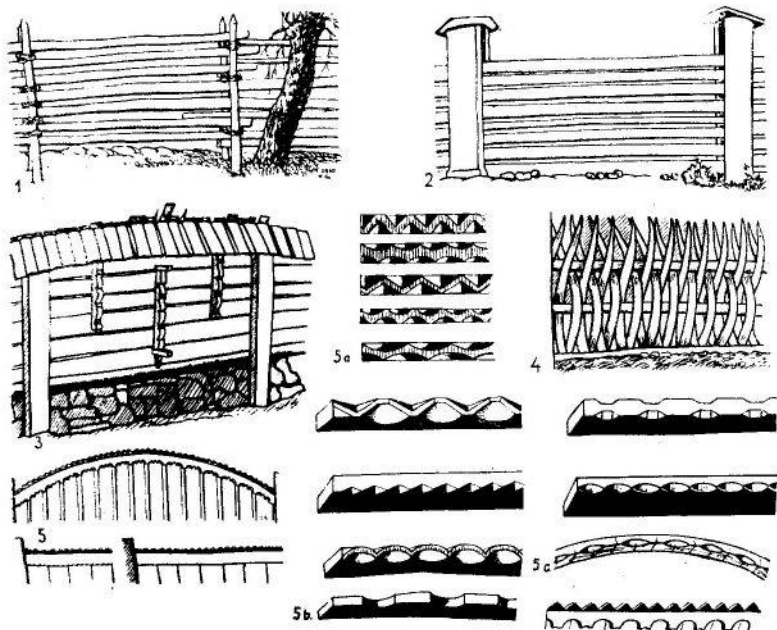
A házak építésével kapcsolatosan meg kell emlékeznünk a mészről, a mészégetésről is, amely a népi kismesterségeknek értékes ága. Szinte minden községben volt s ma is van egy-két vagy több mészégető kemence (91. ábra), katlan vagy tüzelőhely. Természetesen Csíknak nem a nyugati, a vulkanikus eredetű oldalán, hanem azokban a községekben, amelyeknek közbirtokossági vagy községi területeik voltak, vagyis a keleti részen, a Kárpátok hegyoldalain, ahol csupa mészkösziklából állnak a hegyek. Ez azért is volt fontos tényező, mert így a lakosság a községi díj lefizetése után a mészkövet könnyen kifejthette és saját fuvarjával a mészégető katlanhoz szállíthatta. Más községbeliek drágábban vásárolták meg a nyersanyagszükségletüket. Mivel a mészégetéshez sok fa kell, akinek nem volt elegendő fája — például a vaslábaknak —, az más községbelitől vagy pénzen vagy mész ellenében szerzett fát.

A mészégető kemencék, katlanok területünkön egyforma felépítésűek, az égetés módja is ugyanaz vagy hasonló, legfeljebb méreteikben különböznek. A földbe ásott (3—5 m mély, 3—4 m átmérőjű), kör alakú katlant a szélén keményebb, tűzállóbb kőből rakják ki. Alul, egymással szemben, két kis nyílást hagynak, mert ott gyűjtik be a gyújtóléccel, az ún. *cándrával*, a katlant. Alul a katlanban, a fal mellett, nagyobb, 5—10 kg súlyú mészködarábokból egy ponkszerű alapot építenek, s erre fokozatosan kisebb köveket raknak, bolthajtásszerűen. Közbe

88. Díszek, festett elemek: a) faragott fejű faszegek; b) tetőcsúcsok; c) galambdúcok lyukkivágásai; d) festett galambok; e) évszámok (1930—1935).

fahulladékot és szalmát szórnak, a végén pedig egy égetett mészréteget terítenek rá. A hézagokat felülről még apró mészkövekkel, törmelékkal tömítik, majd fent 10—15 szellőztető lyukat hagynak és az egészet kissé domborúan, púposan földdel fedik be. A katlan bejárati részét deszkatetővel védik az esőtől. A tüzet új lécekkal 5—6 napig állandóan rakni, azaz éleszteni kell. Közben figyelik a lyukakon keresztül, hogy a mész elég fehérre, puhára égett-e. A boltozat a cándra leégése után sem om-

89. Csíki kerítéstípusok: 1) karóskert gúzzsal megkötve; 2) sasoskert gerendákkal; 3) kőalapon nyugó gerendakerítés zsindelemmel fedve; 4) hasított vékony lécekből hajlított kerítés (a lécek felül hegyezve); 5) vízszintes vagy hajlított védődeszka a kerítés fölött, különböző mintákkal faragva (1930—1935).

lik össze, mert a nagy hőségben a mészkődarabok megduzzadva egymást tartják, fogják. Kihülés után az égetett mészkövek könnyen ki-szedhetők a katlanból.

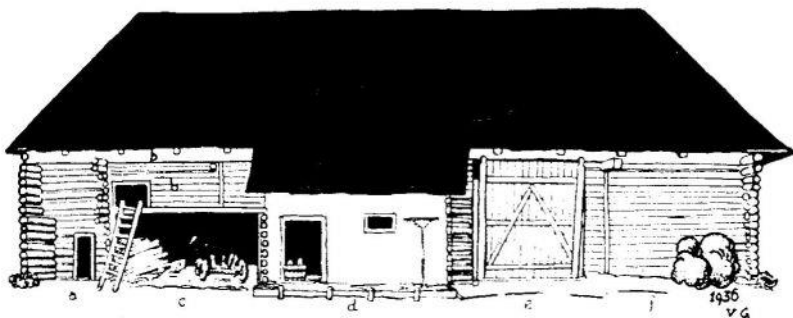
*

Visszatérve a házépítésre: ha a lakóház felépült és vakolva, meszelve volt, jó ideig száradni hagyták, amíg a szükséges bútort elhelyezhették benne. A lakószoba bútortát sarokra rendezték be, azaz a két ablakos fal közé tették az asztalt az ülőhelyekkel. A szemben levő sarokba építették a közismert csempekályhát, a harmadik — belső — sarokba helyezték el a vetetágyat, míg a negyedikben csak az ereszebe nyíló bejárati ajtó volt.

A csempekályha lassú fejlődésen ment át; régen csak fonott és vakolt fala volt a füstfogónak és csak 200—250 éve kezdték használni, eleinte a mázatlan, égetett agyag csempeket, majd a zöldmázásokat, később a 2—3 színű, mázzal díszített szép csempeket. A füst- vagy gőzfogó alatt volt a gócalja, ahol hasábfával tüzeltek s hogy az jobban égjen, alája vasból kovácsolt *vasmacskát*, *vaskutyát* (117. ábra. g) helyeztek el.

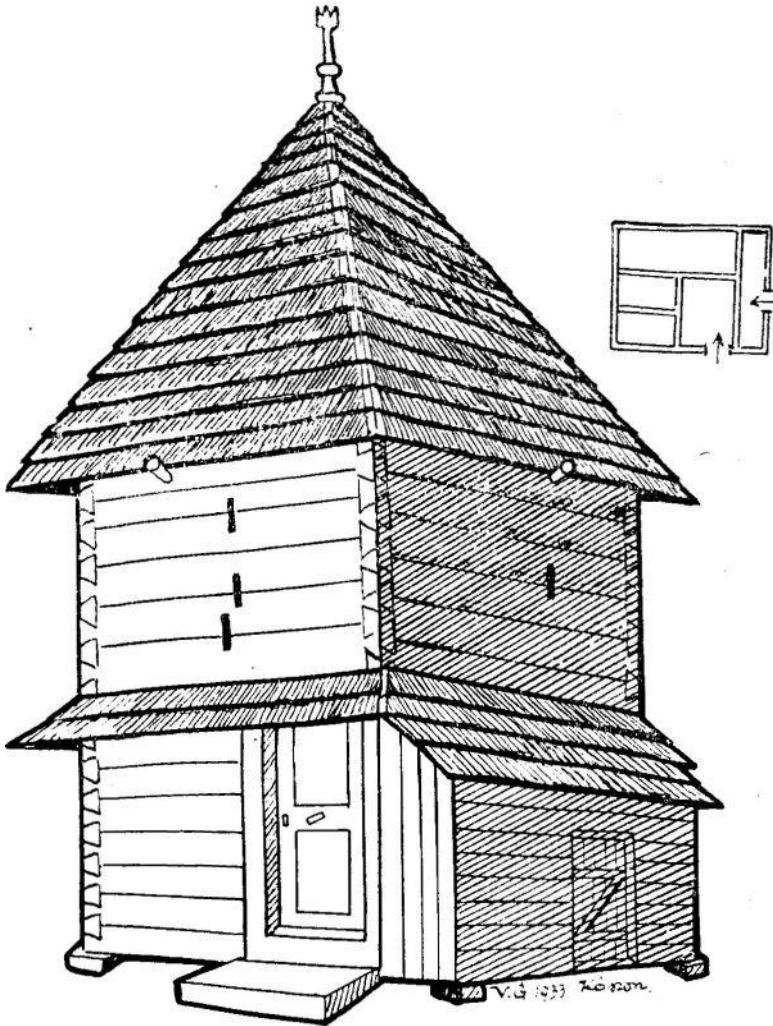
2

90. A belsőség egyéb épületei: 1) A régi típusú telek képe (jobbaldalt a fatornácos lakóház, baloldalt a németbütös, zindellyel fedett istálló, hátul a fagerendás csűr (1929). 2) Egy tető alatt egybeépített csűr, istálló, szekérszín és pajta Csíkcsomortánban. Részai: juhakol (a), szénatartó haju (b), szekérszín (c), marhaistálló (d), csűr (e), odor (f), (1936).

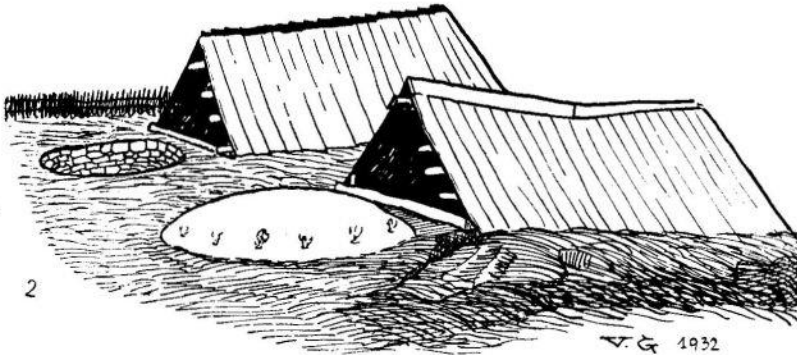
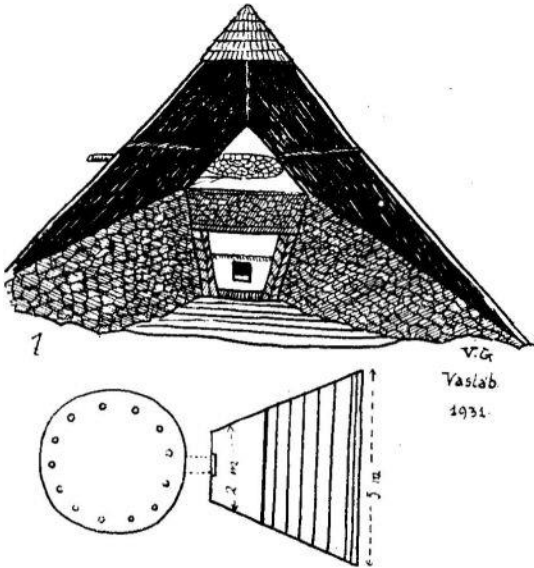
A csempéket a fazekasok úgy készítették, hogy a fafaragáshoz értő emberekkel egy deszkára változatos mintákat véstek és erre a tölgyfádúdra puha agyagot nyomkodtak, mikor megszikkadt, kiégették, végül az így nyert csempéket mázzal is újraégették.

A szobában, amelyet a székelyek háznak neveznek, nemcsak a bútorokat, de az ablakokat, a falba épített polcokat, a tékákat is faragott vagy festett, hagyományos virágos motívumokkal díszítették (92—96).

90. A belsőség egyéb épületei: 3) Gabonás faragott gerendákból Kászonban. Felirata: ÉPITTETTE BÁLINT GYÖRGY FELESÉGÉVEL DARVAS SUSANNÁVAL ANNO 1862 DIE 19 JUNY.

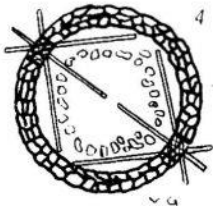
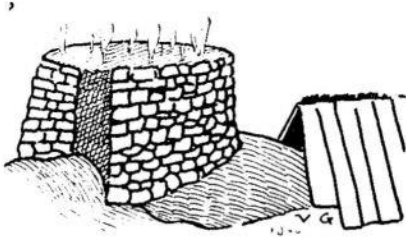
ábra). A bútortat egyszerűbb darbjait maga a gazda készítette el, de a szebbeket a falusi asztalos, tehát a kismester állította össze és festette ki. Egy községnek több asztalosa is volt, de ezek szinte mind nem hivatásos iparosok voltak s többnyire csak a szűk környék megrendelésére dolgoztak, piacra nagyon ritkán vitték portékájukat. Az utóbbi időben inkább csak ablakokat, ajtókat stb. készítettek, mert a festett

91. Mészégető kemencék, katlanok: 1) Vaslábban, fedett bejáróval. A bejáró külső szélessége 5 m, belső szélessége 2 m. 2) Két csíkszentdomokosi kemence (3—4 m átmérőjű, egy-egy katlanon 13 szellőztető lyukkal).

bútor kiment a divatból, csupán az öregek őrzik kegyeletből a régi darabokat. Az ablakok, ajtók és bútorok vasalását régebben a helyi kovács, lakatos készítette és sokszor igen ízlésesen díszítette.

A lakószoba bútorzatának elmaradhatatlan díszei a fazekasok által készített díszes tányérok és kancsók, s ugyancsak szükséges velejárói a nők

91. Mészégető kemencék, katlanok: 3) Csíkszenttamási katlan és alaprajza. 4) A két szemben lévő alsó lyukon 3—3 gyújtólécet (cándrát) dugnak be (1931—1934).

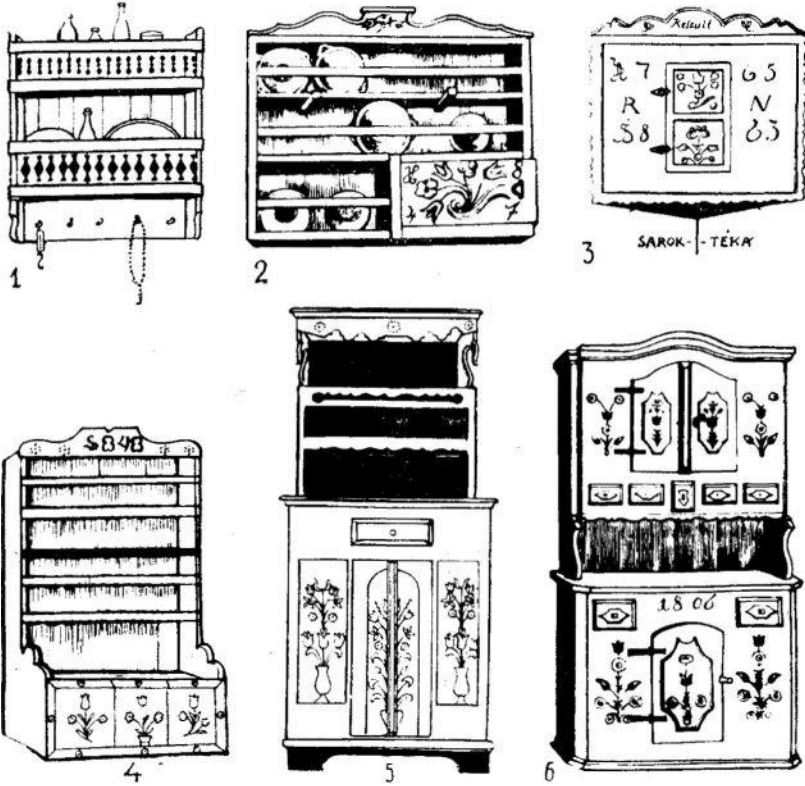
szóttesei, hímzései, amelyek főként a vetettágyon és a falakon található meg. Ez utóbbiak készítése már a kismesterségek egy újabb ágához tartozik.

II. A viselettel kapcsolatos kismesterségek

Az egyes ruhadarabok elkészítésénél aránylag kevés népi kismester segített a falusi gazdálkodó családnak.

A nők az alsó fehérneműket szinte kivétel nélkül maguk szótták, hímezték, szabták és varrták, még a két háború közötti időben is. A többsége kézzel varrt, bár községeinkben már néhány varrógép is megjelent. A varrógéppel dolgozó és kellő gyakorlattal rendelkező asszonyok felső ruhadarabok elkészítését is vállalták, de inkább csak a vékonyabb, a nyári szóttanyagokét. Így a köntöst, az egyberuhát, a szoknyát, a kötényt, a *réklit* és a *lájbit*, de varrták a vastagabb, a hűvös időre való *kurtit* is.

A varrónők mellett férfiszabók is voltak, akik vastagabb posztóból szabták és varrták a férfizekét, a *szárnyas-zekét*, a *cedelét* stb. De a legkeresettebb az volt, aki székely harisnyát tudott készíteni, mert bár egy-egy asszony családja férfi tagjainak — ha kellett — a harisnyáját is megvarrta, de az sohasem volt olyan csinos és testhezálló, mint amit a szabó pontos méret után kiszabott és megvarrt. A harisnyánál fontos volt még a boltban vásárolt zsinórok, vitézkötés szabályos és szép felvarrása. A szabónak tudnia kellett, hogy falvanként és az

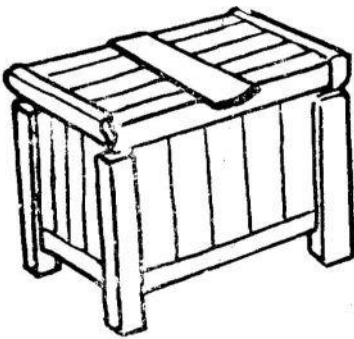
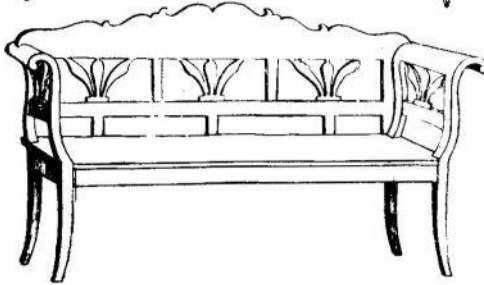
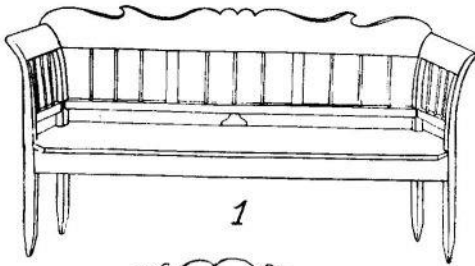
92. Csíki festett bútorok: 1) falitéka Gyimesből; 2) falitálas Csíkszenttamásról; 3) saroktéma Csíkszentkirályról; 4) almárium felső része 1848-as évszámmal Csík-csomortánból; 5) almárium Fitódról; 6) barokkos stílusú almárium 1860-es évszámmal Csíkszenttamásról (1933).

illető társadalmi helyzete szerint milyen szín és zsinórforma alkalmazása a megengedett. Így a határörhagyományok szerint a huszár és a gyalogos katonai származás között éppúgy különbséget tettek, mint a jobbágy és a nemes származás között.

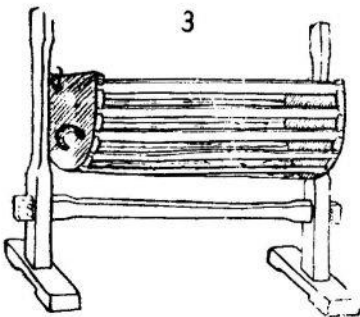
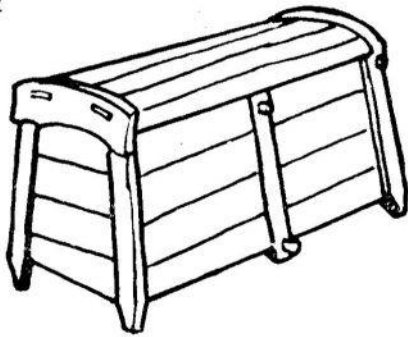
A század elején ezek a szabók már olyan varrógépeket szereztek be maguknak, amelyek alkalmasak voltak az ilyen vastagabb posztó varrásához. Községenként 2—3 ilyen férfiszabó népi kismester működött.

*

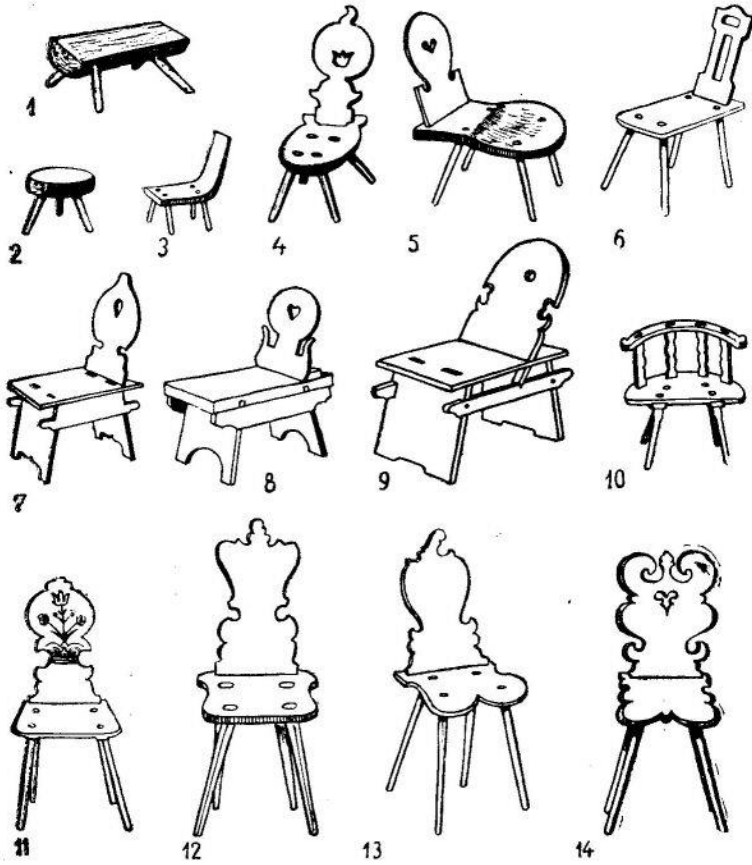
A szücs mesterség a szabóságtól különálló kismesterség falun. A szücsök mind a férfiak, mind a nők részére bárány- és juhbőrből készített

2

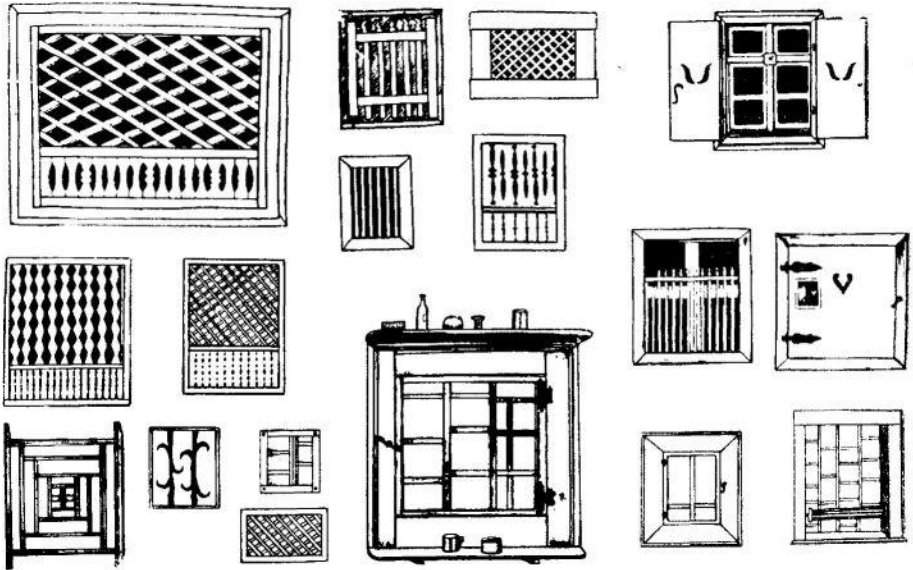

93. Csíki faragott bútorok: 1) barokk díszítésű fakanapé Csíkszépvízről, sötétbarna színre festve, virágminta nélkül; 2) gabonartartó szuszékok bükkfából; 3) bölcső (böcsü) Csíkmindszentről, bal oldalára szegezett szerencsepatkó.

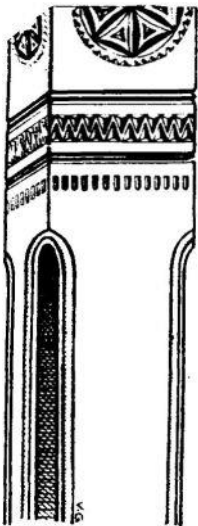

94. A csíki ülőszék a fejlődés sorrendjében: 1) kisszék fatörzsből, hosszanti hasítással, a fa ágai adják a szék lábait; 2) háromlábú kisszék, ülőlapja harántfűrészelt fatörzs; 3) egy darab görbe (vagy hajlított) fából vágjt hátasszék (gyalogszék); 4–5) ferde hátú gyalogszék teknőszerűen mélyített ülőkével; 6) téglalap alakú ülőszék külön támlával; 7–9) gyalogszék deszkalábakkal, téglalap ülőlappal és díszes hátlappal; 10) alacsony kántori kóruszék félkör alakú ülőlappal és félkör alakban elrendezett háttal; 11–14) barokkos polgári szék utánezata, hátlapja többnyire virágos mintával festett, a hátlap, esetleg az ülőke alakja is díszes (1930–1933).

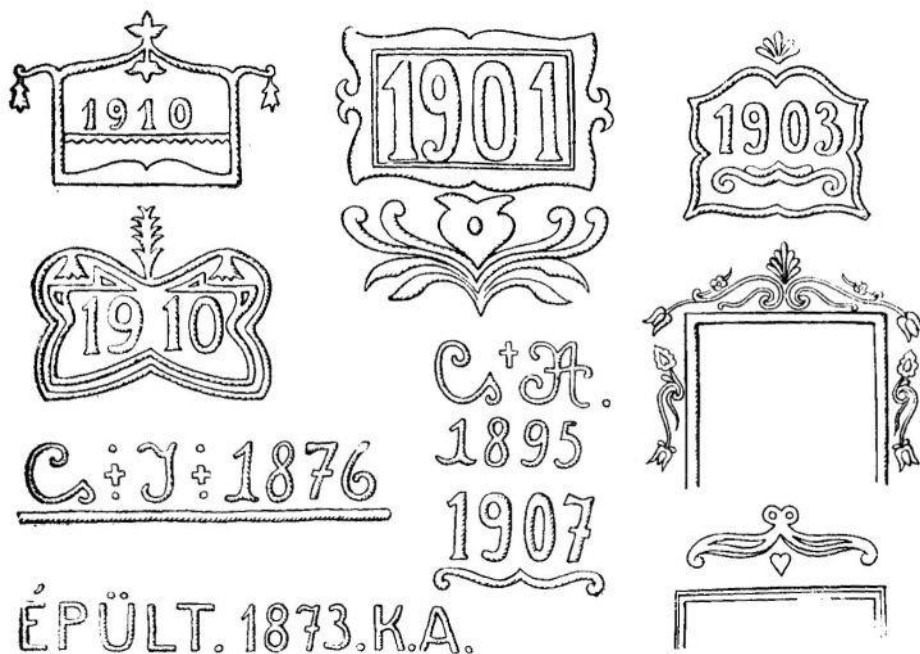
tek rövidebb és hosszabb ujjas bundákat, és szerényen vagy gazdagon díszített ujj nélküli mejjes bundát. A díszítés színes hárászcernával vagy kicsi bőrdarabkák rávarrásával történt. A díszítőmintának igen gazdag változata él pl. Gyimesben, sajátos helyi elnevezéssel; *fehértéli, utcás virág, likas virág* és *tőtött virág*, de volt *lidérc lábás bunda, sza-*

95. A régi csíki lakóház ablaka. Különböző típusok a XIX. század első feléből, kívülről és belülről nézve A szoba ablakmérete 60×40 cm, a kamaraablaké 40×30 cm. Az ablakok és a rácsok egyaránt házilag, fából készülnek. Lent balra kovácsolt vasból készült kamaraablak-védőrács. Lent jobbra az ablakon kívül forgó szerkezet a majorság ellen (1930—1032).

96. Lakóház díszített mestergerendavége Csíkmenaságon (1931).

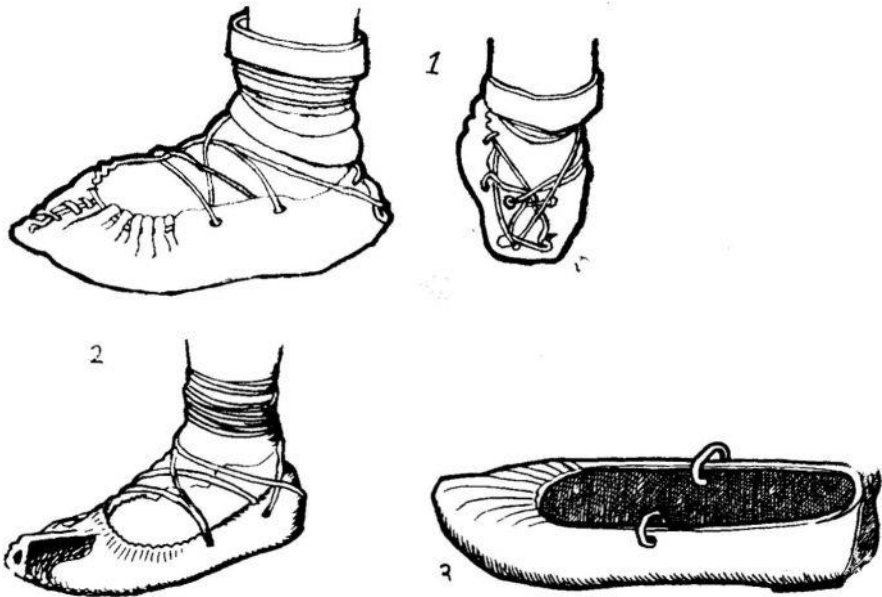
97. Vakolatdíszek lakóházak homlokzatán. A két jobb oldali ablakkeret (1931—1933).

lagvarrásos mejjes bunda stb. Ezekről Horváth Csaba adott áttekintést *Gyimesi csángós bundák* c. könyvében.⁴

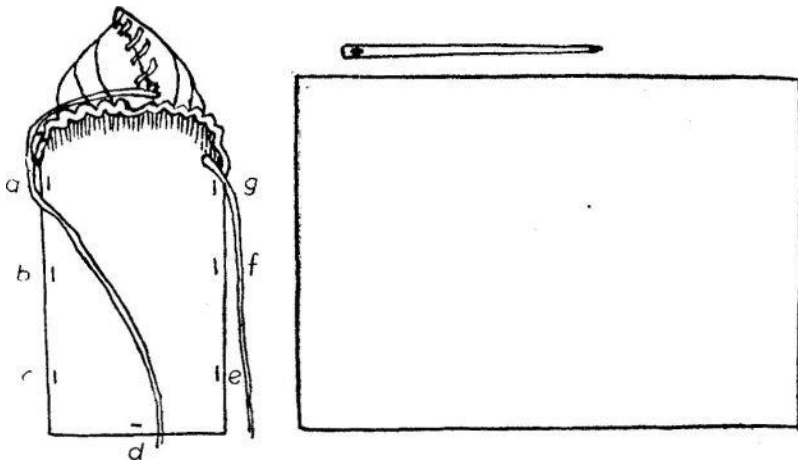
A csíki gazdáknak általában sok bárány- és juhbőrük gyűlt össze. Csávázás után a bőroket vagy elvitték a szücshez, vagy házukhoz hívták a szücsöt, aki néha napokig dolgozott ott, hogy az egész családot, esetleg a szomszédokat is ellássa a tetszésük szerinti hímzett bundákkal. A gyimesi szücsök már a század elején megfelelő varrógéppel is rendelkeztek és ez nagymértékben meggyorsította munkájukat.

*

A viselettel kapcsolatos kismesterség volt a bocskorkészítés is. A bocskor a századfordulóig általános hétköznapi lábbelije volt a hegyvidéki csíki lakosságnak (98—100. ábra). Szinte mindenki el tudta készíteni magának és családtagjainak, de mindig voltak, akik a jó bocskor készítésének valóban mesterei voltak. A szegényebbje még a bocskornak való talpat is maga csávázta otthon, mert így olcsóbb volt, de úgy is nézett ki, ezért sokan „szőrös bocskornak” csúfolták. A hegyet járó csíkiak, de főként a gyimesiek szerették a bocskort, mert meredek hegyoldalakon rugalmasabb, vagy ahogyan ők mondták: *kegyelmesebb* a járás benne, mint a bakancsban vagy csizmában. A felcsíki és a gyimesi bocskor szabása, alakja, készítési módja hasonló, viszont a moldvai csángóéól kissé különbözik.

98. Csíki bocskortípusok: 1) gyimesi csángó bocskor; 2) felcsíki bocskor; 3) egy darab fából kivágott faragott bocskor bőr szíjacskákkal, sarkán vassal.

99. A gyimesi csángó bocskor készítésének munkamenete: jobbról a 18×31 cm méretű talpbőr, fölötte a talpbőrből levágott keskeny szíjdarab, amelynek egyik végét meghegyzik, másik végébe lyukat vágnak (ez a bocskorszíjfűző-tű). Baloldalt a félig kész bocskor, kétoldalt a hét lyuk (a—g), amelyekkel megadják a bocskor elejének (nem az orrának) a ráncait (1935).

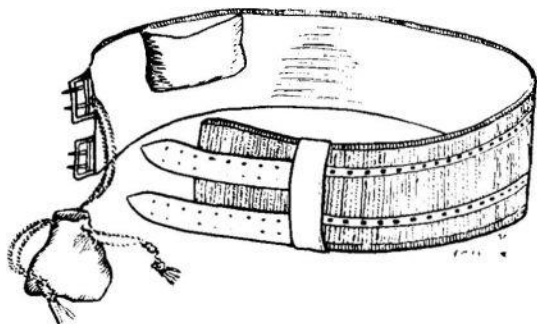
100. Régimódi moldvai csángó bocskor Bogdánfalváról: a) póráz (ló vagy kecske farka szőréből sirítve); b) madzag (kenderfonalból sirítve); c) kapca (vászonból) vagy csepi (gyapjúposztóból). Belül van a lábujjka-kapca, kívül a borítókapca (1931).

Egy gyimesközéploki öreg és tapasztalt bocskorkészítő bemutatta és elmagyarázta a bocskorkészítésnek egyes fogásait, munkamenetét. Ennek alapján készítettem el a mellékelt rajzokat és jegyzeteimet is: „Vesszünk — a láb nagysága szerint — egy, azaz két darab, kb. 18×31 cm méretű talpot. Ezt hosszában összehajtjuk, hajlítjuk. A bocskor orra táján négy lyukat verünk bele, kb. 1 cm széles vésővel az orr felső sarkáig, egyenlő távolságra. A bocskor orránál a talpbőrből szíjdarabot vágunk ki s ezzel befűzzük a négy lyukat, mire az orr befűzve készen áll. Előzetesen a vízbe jól beáztatott bőrt kaptafára húzzuk, mert csak így keletkeznek a megfelelő ráncok. A 18×31 cm-es talp alsó, 18 cm-es széléből egy vékony szíjat hasítunk, ennek egyik végét meghegyezzük, a másik, szélesebb végébe egy lyukat vágunk, azt kissé kitégítjük, hogy ebbe belefűzhessük a talp hosszabb oldaláról levágott szíjat, — tehát úgy használjuk a kicsi, meghegyezett szíjdarabot, mint a tüt.

A kettéhajtott talp hosszanti szélébe — amely a szíjak levágása után megmaradt — tizenegy, azaz huszonnégy lyukat vésünk a talpbőr hosszában kétoldalt. Ezután az egyik oldalon levágott szíjdarabot befűzzük az egyik oldal 11 lyukába, majd a másik oldalon levő szíjdarabot a másik 11 lyukba fűzzük be. Ezenkívül bicskával még két lyukat vágunk vagy szúrunk (a rajzon az a betűtől a g betűig) s így adjuk meg a bocskor elejének — nem az orrának — a ráncait.

Ha mindez készen van, a bocskor aljába egy tákot (egy rossz harisnyapoztató darabot) fektetünk, mert ez meleg is, meg puha is.

A kapcát, amely átlag 40×30 cm méretű, ráborítjuk a lábfejre, a belső oldalon a végét behajtjuk a láb talpa alá, a külső és hosszabb végét a lábunk talpa alatt átvesszük, fent felkandarítva a boka fölött a lábszárra rácsavarjuk és a megmaradt külső, nagyobb részét végül

101. Gyimesi csángó dészsűj. Kívül csíkos, több színű szőttessel, belül sima vászonnal van borítva, a kettő közé pedig keményített vásznat tesznek, hogy tartása legyen. Belül zsebeket (fiók) varrnak a pénztárcának, zsebkendőnek, tűzszerszámnak, dohányzacskónak (1931).

a lábfejre fektetjük. Sokan két darabban használják a kapcát. Az alsó vékonyabb és kisebb, ez a *lábujjka-kapca*, a másik a külső, az a *borító kapca*.

Nyáron vászonból, télen gyapjúposztóból készült kapcát viselnek. Nyáron a kapca a harisnyán kívül marad — a póráz felett —, télen ráhúzzák a harisnyát a kapcára, s így pórázt a harisnyára tekerik rá.

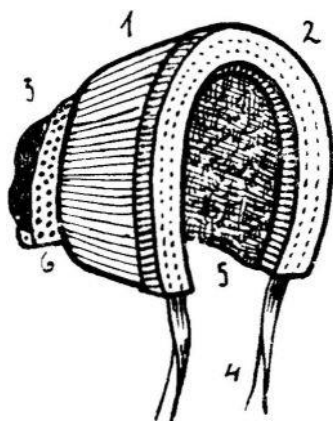
A pórázt a bocskorsűj végéhez kötjük — és mindig belülről kifelé haladva —, először az e jelzésű lyukba fűzzük, belülről kifelé, onnan a c jelzésű lyukba belülről kifelé fűzzük, innen az a lyukon belülről kifelé, aztán a g lyukba, onnan a b lyukba, aztán az f lyukba és végül a saroknál lévő d lyukba. Mindezt úgy kell végeznünk, hogy a végén a póráz felesleges része a bokán körbecsavarodik, sűrűn egymás mellett s lehetőleg minél több csavarintással. A póráz a szíjat helyettesíti és vagy lószórból, esetleg kecske és más állat farka szőréből készítik, sűrítik kötélverő szerszámmal.

A használt bocskort mindig úgy talpalják meg, hogy külön foltot kap a sarokrész és mást az elől lekopott talprész. Ennek az is az előnye, hogy a talp színe, eredeti talpbőre üresen marad és ezzel a bocskorban való járás rugalmassá válik.”

Az első világháború után, amikor a katonaságból hazatérő férfiak behozták a faluba a bakancsot, sokan már csak akkor kötöttek bocskort, ha a hegyek közé mentek erdőlni, kaszálni vagy esztenára a sajtrészükért. Kedves és élces megjegyzése volt egy csíkszentdomokosi embernek, amikor bocskorral indult neki a hegynek: „úgy megyek vele, mint egy gőzkecske.”

*

Az asszonyoknak egyik legdíszesebb ruhadarabja a fejkendő, illetőleg a főkötő, amelyet a székelyeknél csepesznek neveznek. A főkötő legegyszerűbb formái vászonból, gyolcsból készített vagy kötött csipkezacskók voltak. A hátulsó végén rendszeren széles pántlikák csüngtek alá,

102. Csiki főkötő vagy csepesz. Részei: 1) fejfedő; 2) taraj; 3) kontytakaró; 4) széles fekete selyemszalag; 5) tarka színes bélés; 6) a flittereknek a kontyot betakaró része (1933).

ami az egykori kötőmadzag maradványa. A keményített anyagból készített vagy kikeményített fejkendők (kéregfőkötők) főkötővé való alakulása is gyakori.

A székely asszonyok otthon egyszerű, puha kendőt viselnek, ha azonban kimennek az utcára, a főkötőt, a csepeszt veszik föl s arra kötnek egy szép fejkendőt.⁴

A székelyeknél többféle főkötőforma volt használatos (102—104. ábra) s még Csík megyében is különböző a gyergyói, a felcsíki vagy a kászoni csepesz. De más formája van a fiatal asszony, más a középkorú és más az öregasszony csepeszének. Talán a legcsinosabb a felcsíkiaké, legalább is a taraja. A székely csepesz mindig fekete. Eredetét, fejlődéstörténetét nem tudjuk, lehet, hogy a polgári viseletből szállott le a falusi néphez. Az asszonyi élet nehézségeire utal a „főkötő — bükötő” mondas.

A két világháború közötti időszakban már alig volt néhány öregasszony, aki értett a csepeszkészítéshez, pedig ebben az időben a csíki falvakban, sőt értelmiségi körökben Csíkszeredán is sok szőttesbált rendeztek s így sok falusi tanítónő és városi polgárasszony igyekezett a székely ruhájához csepeszt is beszerezni, mert ez különböztette meg a leányoktól. A csepesz ára ekkor igen nagy volt. Egy új csepesz elkészítése anyaggal együtt 1500—2000 lejbe is belekerült. Viszont, aki anyagot vitt, az munkadíj fejében csak 300 lejt fizetett. Általában hét nap kellett egy csepesz teljes elkészítéséhez. Én négy csepeszkészítő asszonynál jártam, akik főként a tarajkészítés módját mutatták és magyarázták meg. Csíkdánfalván János Andrásné és Abos Ferencné, Kászonszónfalván Lakatos Andrásné, Kászonszónfalván Mihály Dénesné, mind híres varrónők és csepeszkészítők voltak abban az időben.

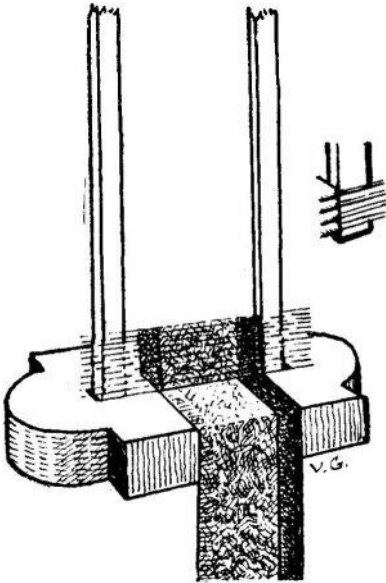
103. Felcsíki fiatalasszony három rend tarajas cseppszel (elől- és hátulnézet) (1930).

104. Középkorú gyergyói asszony cseppszel, szalagja az áll alatt csokorra kötve (a); kászoni öregasszony cseppszel (b) (1930).

A csepezs készítéséhez előbb a drága bolti fekete csipkét kellett beszerezni, a szükséges szélességben és mennyiségben, aztán a fekete selyemszalagot és gyöngyöt. A csepezs négy főrészből és két mellékrészből állott: 1, a fejet takaró rész, amely kézzel ráncolt fekete selyemből készült; 2, a taraj, amely Felcsíkon két-háromsoros keményített és ráncolt fekete csipkéből készült. A tarajba elől régen szalagot, újabban két sor fekete gyöngyöt varrtak. A ránc a taraj oldalán is látszott, nemcsak a homlokán; 3, a kontyot betakaró rész, amely puha, ráncolatlan volt, és flitterek díszítették. Ez és a fejet betakaró rész színes (tarka) parkéttal, kartonnal vagy maradék selyemanyaggal volt béleelve; 4, a fejet betakaró ráncolt részhez két-három ujjnyi széles fekete selyemszalag volt erősítve a taraj alja mellé. Ez a szalag szinte két méter hosszan lógott le. Kásonban nem kötötték meg az áll alatt. Ha az aszszon csepezst tett a fejére, akkor a kontyába fából vagy csontból készült kontyfésűt tűzött; az tartotta a csepezst, nehogy leessék a fejről. A kontyfésűt sokszor rongyból készített pereg helyettesítette. Nagyon vigyáztak arra, hogy a csepezst a fejre ügyesen tegyék fel. Legszelbben áll a csepezs akkor, ha a taraj a homlok felett, a fej tetején van.

A csepezs, azaz a taraj készítéséhez egy erre a célra összeállított faállványt (105. ábra) használtak, amelynek egy 14×32 cm nagyságú és 8 cm vastag talpa van. Ennek közepében, egymástól 10 cm-re két szögletesre faragott, lécszerű rúd emelkedik ki, 66—66 cm magasan. Ezt

105. Állvány a csepezs tarajának készítésére. A talp mérete 14×32×6 cm, a két függőleges lécs (csép) magassága 60—66 cm, a két csép közötti távolság 10 cm. Ebben a közben elfér a keményített csipke, amelyet a vízszintes fekvésű drótokra rátűznek (1933).

106. A csíki női hajviselet: a) 7—14 éves korig (a haját egy vagy két nagy copfba fonják és piros szalagot is fonnak a végére); b) ugyanaz más változatban (itt a rövidebb hajszálat a fül mögött fekete bársonyszalaggal kötik le, a kötés a nyakszirtnél a haj alatt van); c) nagylány hajviselete (koszorúba fonva); d) kontyos asszonyviselet (a hajfonatot — a copfot — kicsi kontyfára csavarják). (1933).

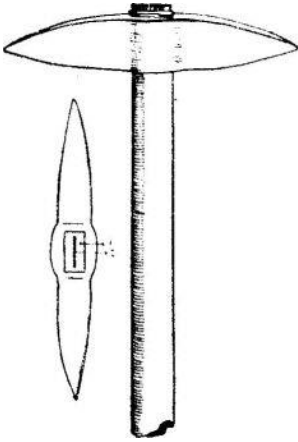
csépek nevezik. Ezenkívül szükség van még átlag 300 darab, kb. 20—25 cm hosszú vasdrótra is. Ha a csepesz háromsoros tarajt kap, akkor a legkülső, homlok feletti, 10 cm, a közbelső 6, a legbelső pedig 5 cm széles. A tarajhoz 8—10 m hosszú fekete csipkét vettek a boltban. A csipke egyik szélére 2 cm széles fekete selyem szalagot varrtak, majd az egészet beáztatták fekete festékkel színesített enyves vízbe. Ha a csipke megszáradt, azaz ha az asszony megkezdte a taraj készítését, a csipkét még bespiccolta vízzel, mert nedvesen kell azt a drótra rátúrni, azaz az említett állványon a csépre szedni. A csépre szedés úgy történt, hogy a 10, a 6, majd az 5 cm széles csipkét a két csép közé helyezték. Munka közben a két csép elülső, majd a hátulsó feléhez egy-egy drótot illesztettek, amelyekre a keményített, de vizes csipkét rátörték. Miután az innesső — a csepeszkészítő asszony felőli — oldalon a drótra rátúrték a csipkét, azután átdobták a két csép között a túlsó oldalra, ahová szintén elhelyeztek egy drótot és arra is rátúrték a csipkét, majd visszavették az innesső oldalra, és ez így folytatódott, amíg a kellő mennyiségű (hosszúságú és szélességű) csipkét mind rátúrték a kétoldali drótokra.

Érdekes, hogy a gyimesi csángó asszonyok nem a csíki csepeszformát használják. Ők egyszerű, fejtes és kontyot betakaró, puha főkötőt viselnek. Ennek a színe sem tiszta fekete, hanem fekete alapú, színes, tarka virágmintás bolti anyag. Régebben maguk hímezték a virágokat. A főkötőt az áll alatt egy fekete szalaggal csokorra kötik. A gyimesi csángó főkötőnek taraja sincs, azt csak egy díszes, széles fekete szalag helyettesíti. Inkább a moldvai csángók egyszerű főkötőjére hasonlít, amelyet azok a nagy fehér fejkendő alatt hordanak. Tudjuk, hogy Gyimes népe főként Csíkból, Felcsík községeiből szivárgott a XVII. század végétől kezdve a XVIII—XIX. század folyamán Gyimes völgyeibe, érdekes azonban, hogy a csíki népviseletet — sem a férfiakét, sem a nőké — nem vitte magával, és a moldvai csángók népviseletét is csak részben, inkább csak külsőségeiben vette át.

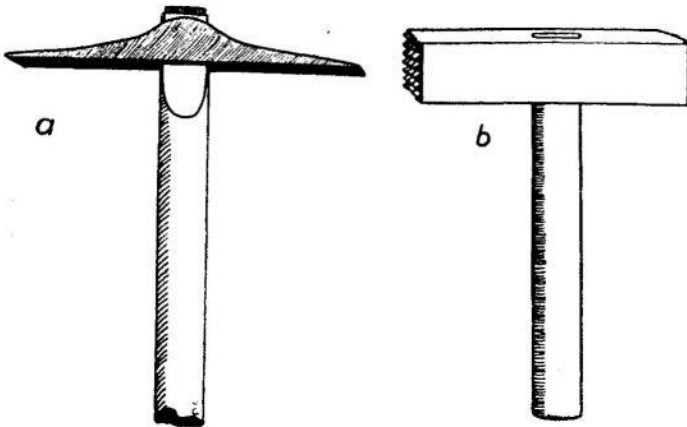
III. Kisebb használati tárgyak készítésével kapcsolatos kismesterségek

A kisebb használati tárgyak elkészítésével foglalkozó kismesterségek sorába a kőfaragás, a kerekesség, a kötélverés, a kovács és lakatos mesterség, a fazekasság, az asztalosság, a tímárság, a szénégetés és a tapló-készítés tartozik.

Kőfaragók csak azokban a községekben működnek, amelyeknek a határában erre a célra megfelelő terméskő van. Ilyen például Csík-szentkirály, ahol Bartos András kőfaragó elmondta, hogy az Olt nyugati oldalán háromféle faragásra alkalmas kő van, éspedig: 1, különféle színárnyalatban sötét szürkés terméskő, amelyből só- és lisztőrlő malomköveket faragnak; 2, pirosas és 3, szép fehér, tömör kő, amelyek inkább sírkövek faragására alkalmasak. A kőbányák a Hargita

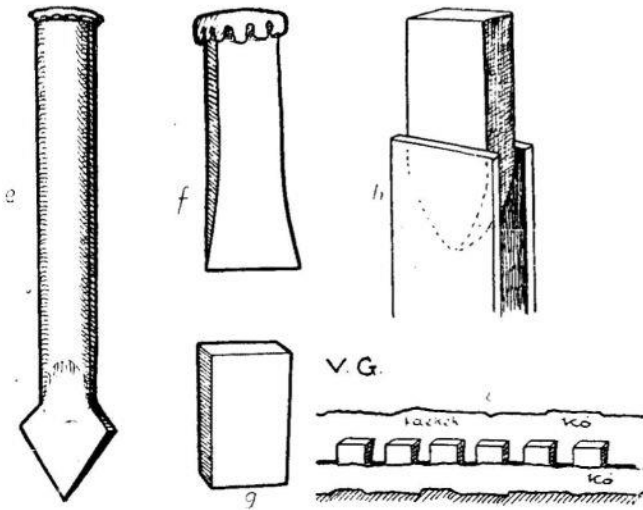
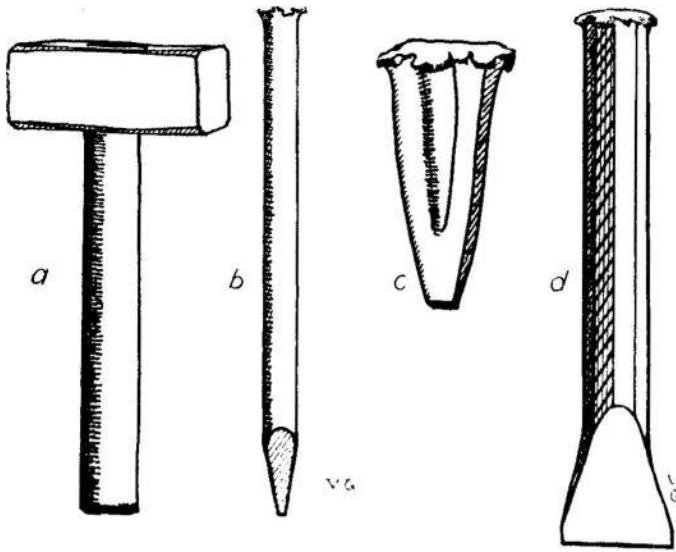
107. Kőfaragó csákány oldal- és felülnézetben (26 cm); 1) a fanyél vége; 2) a vasék vagy szorító (1934).

108. Kőfaragó kalapácsok: a) simító; b) mintázó (1934).

hegyoldalain vannak, a kő kitermelése és hazaszállítása igen fárasztó, nehéz munka.

A kőfaragóknak többféle alakú kalapácsuk, csákányuk van, és mind-egyiknek más a rendeltetése (107—109. ábra). Az egyik a követ simítja, a másikkal a sima követ érdessé, mintássá kalapálják. A legfontosabb azonban a kő hasításához szükséges ékek, szorítók és fúrók használata. A kőfaragók jó ízlését és ügyességét főként a díszítményekkel és feliratokkal ellátott útszéli és temetői kökeresztek bizonyítják, de farnak egyszerű épületköveket, lépcsőket is. A nemzedékeken keresztül szerzett tapasztalatok felhasználásával jól tudják, hogy bizonyos munkák elvégzésére melyik és milyen kő alkalmas.⁵

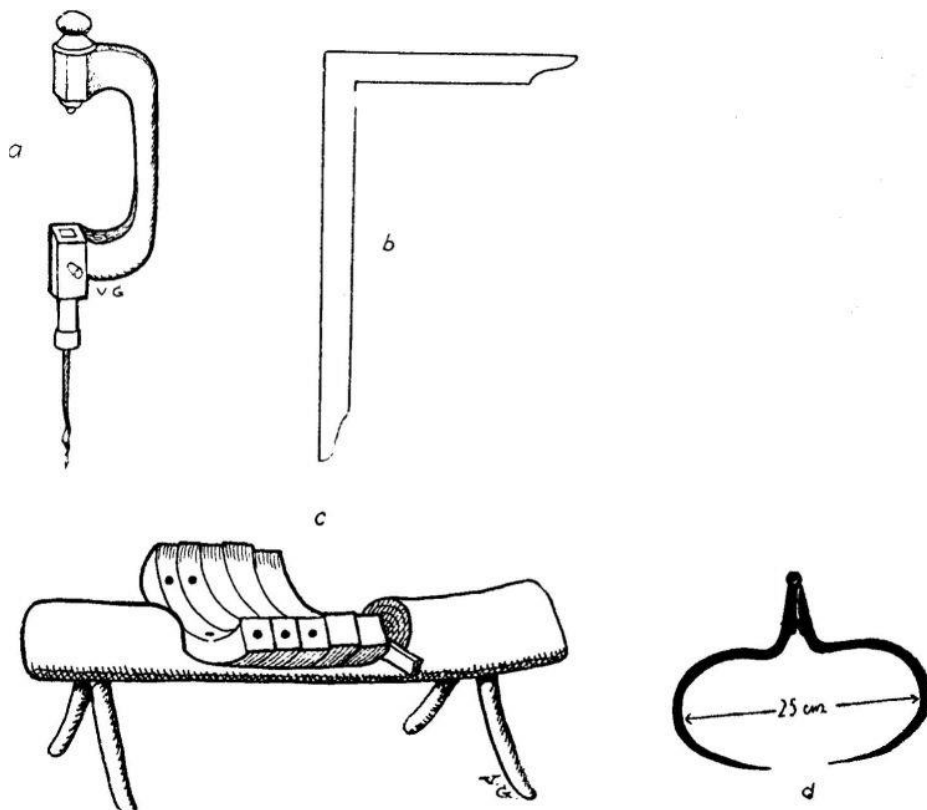

109. Csíkszentkirályi kőfaragó szerszámai: a) vaskalapács (30 cm); b) spicc (30—35 cm); c) puncséta (12—15 cm); d) acélvéső (40 cm). A kőhasítás szerszámai: e) kőfűró (40 cm); f) vasék (20—25 cm); g) vasék mellé való szorító szálka (10×6×0,6 cm); h) bükfefa-ék (35 cm), kétoldalt a lapos bükfefa szálkával, amelyeket fabottal ütöttek a kőbe. A kőhasítás módja: i) az ékeket sorban és sűrűn rakják a kőbe egymás mellé (1934).

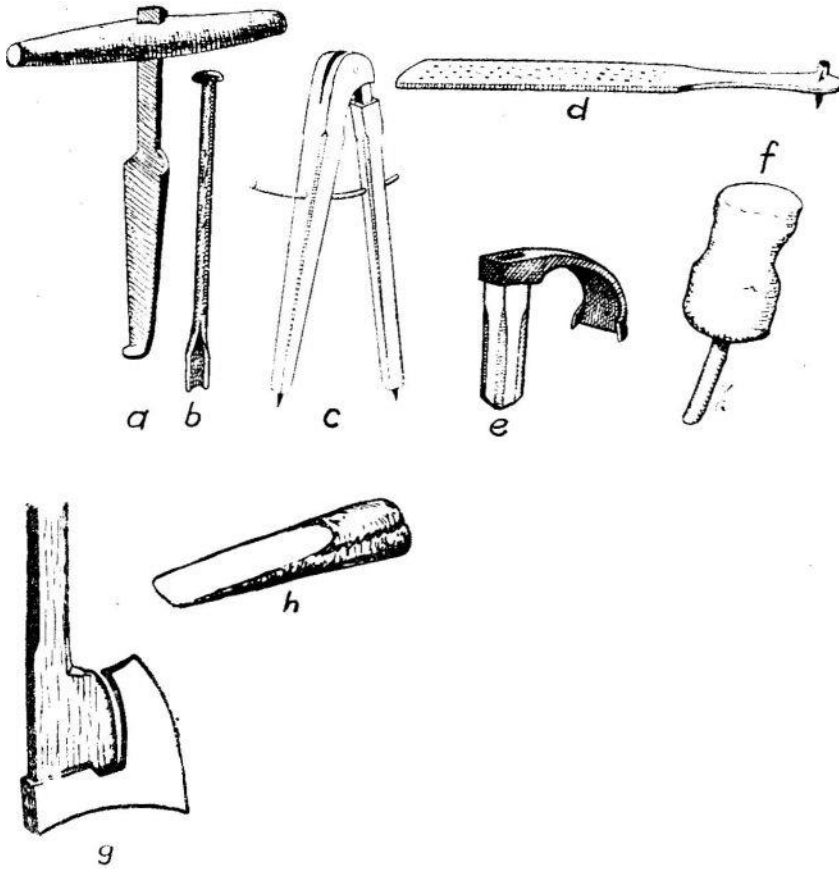
Csíkzsentsimon határában, az Esztergály-szék nevű kaszálón a szűr-
kén kívül még kékes és vöröses árnyalatú, faragásra alkalmas követ
is lehet találni. Gyergyószárhegyen, a Szármány hegy alatt, szép fehér
márványkövet bányásznak, amely alkalmas lenne szobrászművészek
munkáihoz is, de mivel csak a felszínen bányásszák, igen kicsi darabok
kerülnek elő és így csak utak feltöltésére használják. Újabbán egy üzem
padlónak való mozaikköveket készít belőle.

*

A kerekes vagy kerékgyártó mesterséghez nem sokan értenek, vagyis
ahogyan ezt a gyergyóalfalvi 78 éves Vargyas Ferenc János 1933-ban
mondotta, sokan kontárkodnak, de igazán szépen és tartósan kevesen
tudnak egy kereket elkészíteni. A kerék elkészítéséhez különben nem-
csak hozzáértésre, hanem ezenkívül sok jó szerszámmra (110—113. ábra)

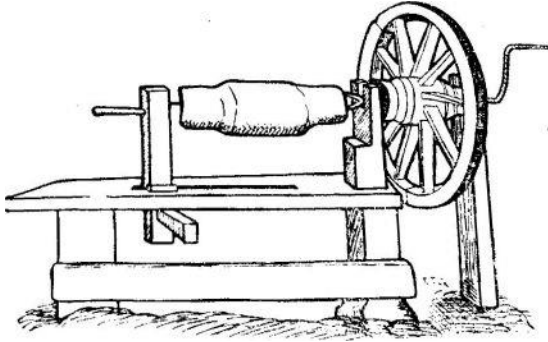
110. Kerékgyártó szerszámjai: a) fűrő (30—45 cm); b) derékszögű vinklivas; c) falfűrőpad (hossza 120 cm), ezen fűrjék a lyukat a kerékfalba a küllőzéshez és a falak összerovásához; d) kerek körző vasból (belső nyílása 25 cm). (1933).

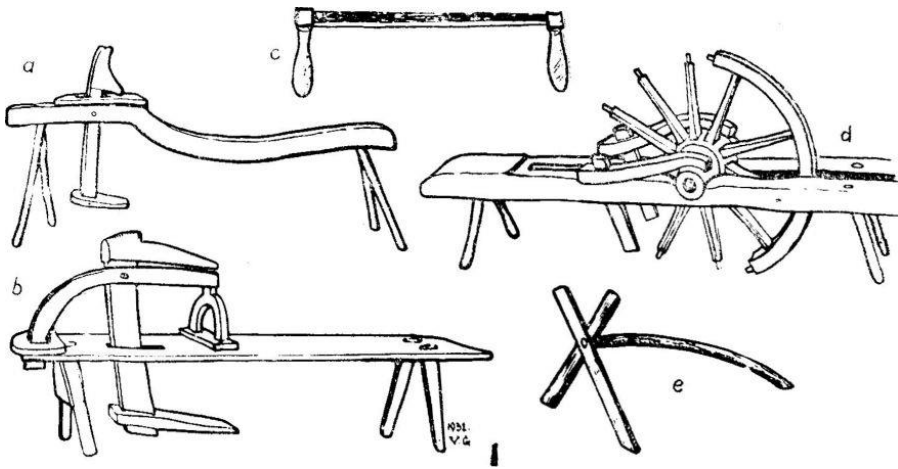
111. Kerekesszerszámok: a) kerékfejfűrő (hossza 80 cm); b) kupásvéső (hossza 50 cm); c) körző fából (55 cm); d) cirkalom (60 cm, a szükséges körív megrajzolásához a ceruzát a megfelelő lyukba dugják); e) kerékfaltisztító fejsze (20 cm); f) bot, azaz fakalapács; g) faragófejsze; h) ék (keményfából). (1933).

is szükség van, főként különböző méretű vésőkre és fűrőkre, amelyeket elhasznált reszelőkből készítettek, mert azoknak jó az acélja és tartóságuk.

A kerekes legnagyobb gondja, hogy a megfelelő fát jó előre beszerezze, mert például a *kerékfejnek*, azaz a kerék fejének, a kerék agyának az alacsony növésű bükkfa, juharfa, nyírfa és szilfa töve a legalkalmasabb. A kerékgyártás első mozzanataként a kerékfejnek szánt fadarabot a kerékfej formájára kinagyolják, majd árnyékos, de nem szellős helyen szárítják. Száradás után a kerékfejet az esztergapadon pontosan kiesztorgályozzák és a *fentő* (küllő) tövében kétfelől tízes *spáring*-vasból fentőkarikákat raknak rá, és azután a fentőknek a helyét (a lyukát) kerékfej-vésővel kivésik. Ebbe a lyukba belefáragják a fen-

112. Kézzel hajtott esztergápad Gyergyóalfaluban (1933).

113. A kerekesműhely felszerelése: a—b) kézvónópad (a megmunkálandó fadarabot a padon ülve a lábával szorítja és a kézvónó segítségével faragja meg), c) kézvónó; d) falazópad (ezen rakják a küllőket a fejbe és a falakat a küllőkre); e) fagvágó kecske (hosszú gerendák fűrészelésére). (1931).

tőt, majd mésszel megkenik a végét, hogy az a vésetbe szorosan beverhető legyen. Az említett fentőkarikákat — amelyeknek az volt a szerepe, hogy a nagy ütések alatt a fentőt megvédjék a repedéstől — a végén természetesen leveszik.

Vannak 10 küllős kerek, amelyeknek 5 kerékfala, és vannak 12 küllősök, amelyeknek 6 kerékfala van. A kerékfaldarabokat a kerekes ív alakban kirajzolja a fára és utána kivágja. Erre a célra a *cirkalom* nevű körzöt használja; a sok lyuk közül abba dugja a ceruzáját, amely a megfelelő sugarú kört adja. Miután a küllők helyét kifúrta, a szomszédos kerékfalakat csappal összeköti és ráveri a küllőkre, amelyeknek

a másik vége a kerékfejben van. A végén a kerékfalat legyalulja és a belső felét faragott szegővel csinosítja.

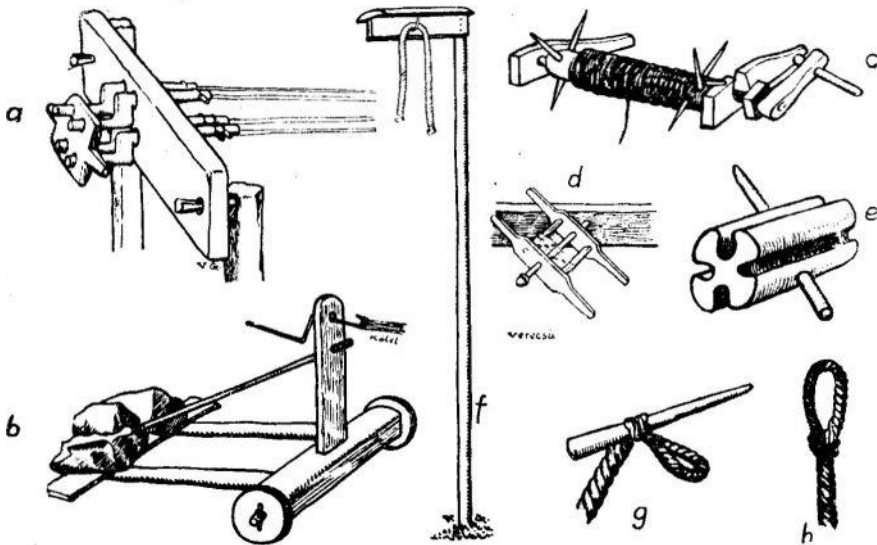
Ezután következik a kerékagy tengelybe menő nagy járatának, lyukának a kifúrása. Ezt előbb a kupás vésővel, majd a kerekfejfúróval végzi a kerekes, és fokozatosan nagyobbítja, tágítja a megfelelő méretre. (A legnagyobb fúró hossza 80 cm.)

*

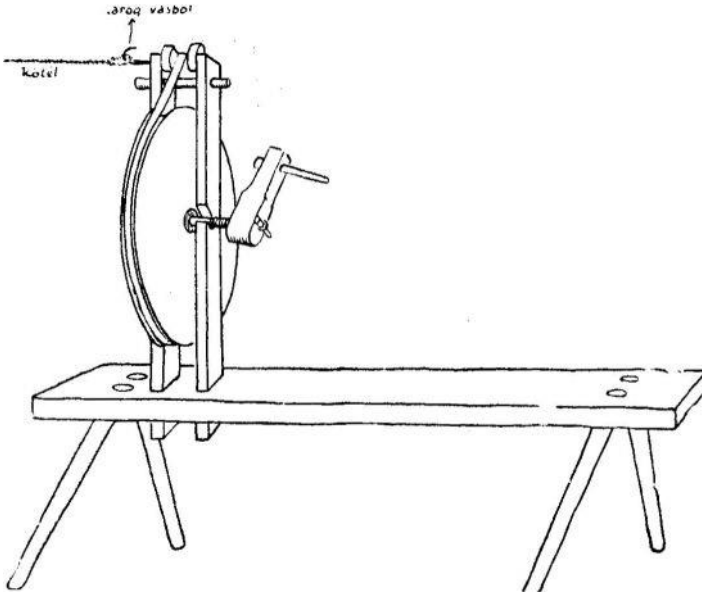
A kötélverést, azaz a *kötélsírtést* még a két háború között is sokan folytatták (114. ábra), bár az üzletekben és a vásárokon a legkülönbözőbb méretű köteleket lehetett vásárolni. De abban az időben minden rendes gazdának volt kellő mennyiségű kendere (néha lenje is), amelyet erre a célra szánt. Ezenkívül a késő őszi időszakban volt idejük a kender feldolgozására és a kötélverésre is. Tulajdonképpen a falun és a saját anyagukból készült kötelekben bíztak. A szálak kender és a lent a finomabb kötelekhez használták, míg a durvább kenderből és néha a szöszből vastagabb, erősebb köteleket készítettek.

Különböző célokra más-más vastagságú és minőségű köteleket vertek.

A legvastagabb a 25 mm-es szekér *elő- és utókötél*, a *szénákötőnek* való kötél, aztán a *gúnyaszárító kötél* (10 mm vastag). Kötőféknek jó a finom kenderből, esetleg lenből készült 5 mm-es spárta, míg a fűrésznek való feszítőspárta csak 2 mm vastag.

114. Falusi kötélverő szerszámai: a) resta a négy horoggal, ezzel sírtik egybe a négy kenderfonalat, amelynek a másik végét a taligához (b) rögzítik, majd a hajtókerékkel (c) a felhajtó tengelyre (hossza 75 cm) csavarják; d) verecsi; e) a négy szálát összeverő fa; f) régi kötélverő cégér; g) a kötél végének fok-kötéséhez való lyukasztója és a kész fok — hurok — (h). (1931).

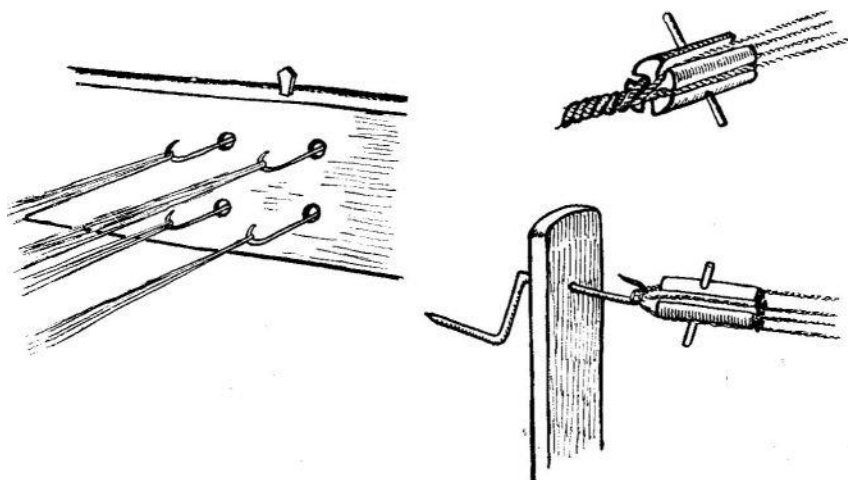
115. Sírító kerék. A csíki falusi kötélverők egy része ülő helyzetben forgatja a kereket, ezzel siríti össze 4—6 kenderszálból az erős kötelet (Benedek Sándor tulajdona, Gyergyóalfalu, 1933).

Tilolás és fésülés után a kender a *sírítókeréken* (115. ábra) megfonják. Ezt két ember végzi: az egyik forgatja a sirítőkereket, a másik a fésült kender bal kezében tartva és fokozatosan hátrálva, a jobb kezével egyenletes mennyiségben eregeti és így az állandó forgatás által megsirített fonál egyenletes vastag ágban megfonódik. Egy ilyen kb. 30 m hosszú ágat egy eresztésnek neveznek. Ha több ágat, eresztést egymásba toldva fonnak a felhajtó tengelyen, akkor egy hosszú fonalat kapnak.

A kötélveréshez szükséges *restát* és *kötélösszeverőfát* négy vajat, azaz négy ágúra készítik. A kötél vastagságát azzal szabályozzák, hogy a négy ágba 2—3—4—5—6 vagy 7 szál kenderfonalat akasztanak a forgatandó vashorogra. Így például a vastag szénakötő $4 \times 7 = 28$ ágból készül és 11 m hosszú lesz.

Ha ezeket a fonalvégeket a restától 15—20 m távolságra levő szerker vagy taliga horgára erősítik és a resta nagy horgát forgatják (116. ábra), a fonalak összesűrülnek és így a taliga a resta felé húzódik. Munka közben a fonalakat egy kis posztódarabbal többször is végigsimítják.

Ha ellenkező irányban forgatják a taligahajtó horgát és a *verecsü* négyes horgát, a kötél olyan kemény lesz, hogy felfelé tartva, megáll

116. A kötélverés egyes fázisai: a vastag kötelet négy kenderszálból sítírik össze.

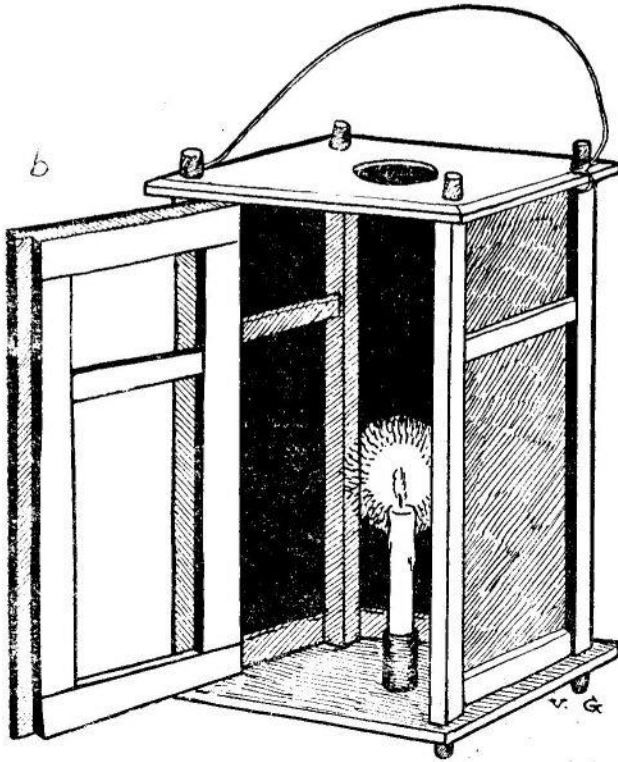
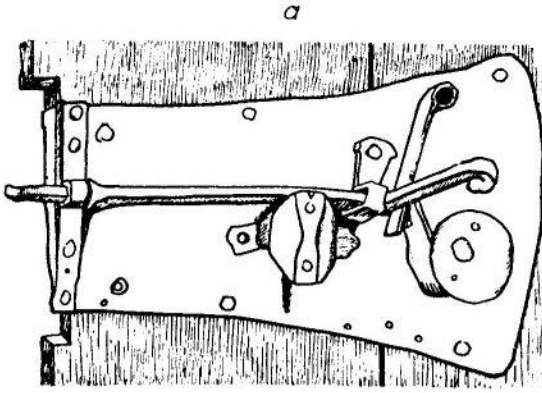
a levegőben, mint egy bot. A restát két kézzel fogva, két irányban forgatja a mester. A legvégén a kötelet méhviasszal keni be, ami megóvjja a nedvességtől.

*

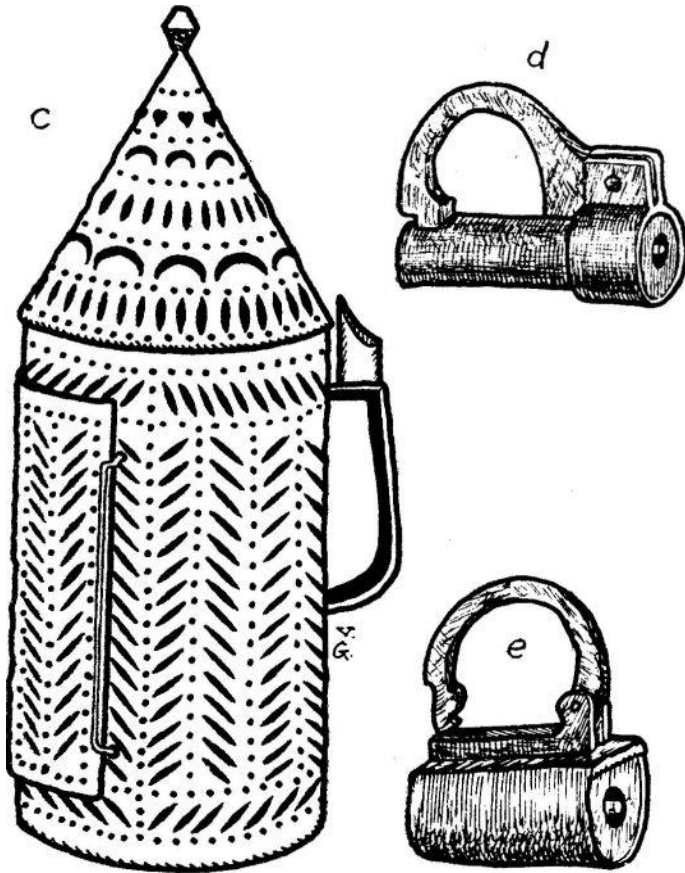
A kovács- és a lakatosmesterség rokon szakma. Mind a kettő vassal dolgozik. A fő különbség talán az, hogy a kovács a darabosabb, a durvább munkákat, a lakatos a finomabb, a kényesebb munkákat végzi (117. ábra).

A falusi kovácsokról a legtöbb ember csak annyit tud, hogy a ló és marha patkolásával foglalkoztak. Szinte minden csiki és gyergyói községben volt két-három kovácsműhely, amely egy zárt műhelyből és egy általában előtte álló fedett, de nyitott oldalú patkolóhelyből állott. A tető alatt, de néha az utcán voltak felállítva a ló- vagy marhapatkoló helyek, az ún. *lőiskolák* (118. ábra b.), négy földbe ásott vastag oszlop, amelyeket három oldalon rudakkal összefogtak s a patkolandó állatot ebbe állították, sőt ha makrancos volt, le is kötötték.

A marha két félpátájára egy-egy félpatkót vertek, mégpedig a pata külső felére, mert tapasztalat szerint ott fejti ki a láb a legnagyobb erőfeszítést és ott kopik leghamarabb a pata. Nem érdektelen az a tény, hogy a kovácsok többsége értett a beteg paták gyógyításához is. Ezeket általában *gyógykovácsoknak* (Gyergyóújfaluban még *kusmitnak* hívták).⁶

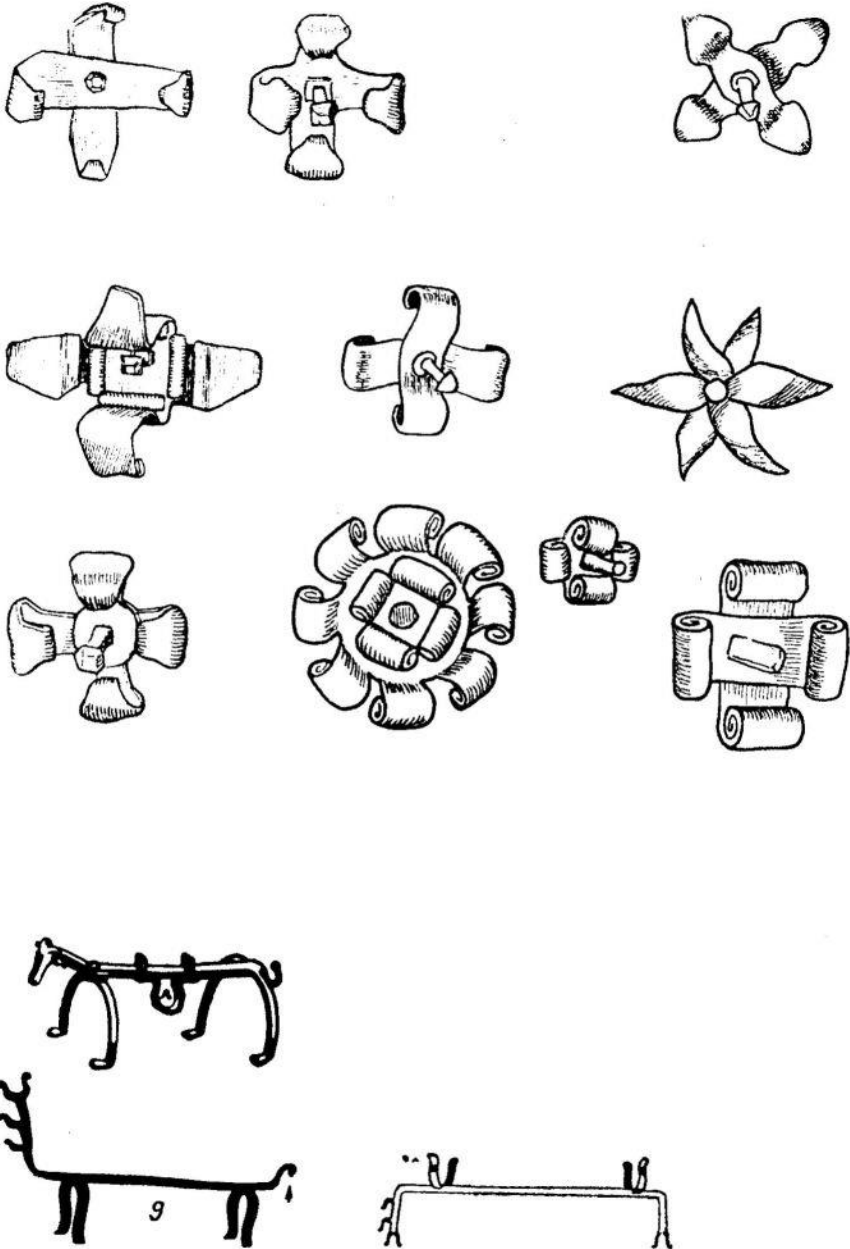

117. Falusi kovácsmunkák: a) ajtóretesz a csíkdelnei templom sekrestyeajtóján;
b) gyertyatartó lámpás fakeretben, üveglapokkal.

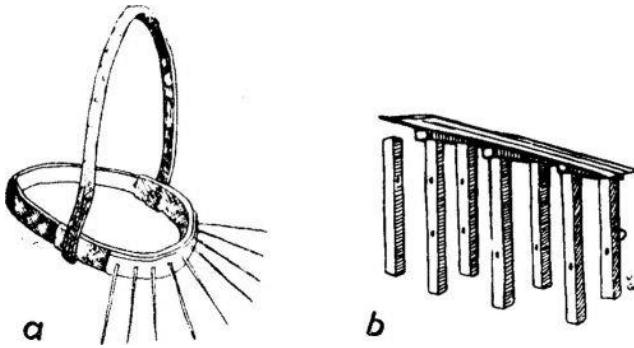

117. Falusi kovácmunkák: c) lámpás lyukasztott bádogból; d—e) régi lakatok.

A kovácsok a patkoláson kívül különböző szerszámok, eszközök készítésével is foglalkoztak; ők készítették pl. az erdőkitermelésnél használt fahúzó csákányt, a *capinát*, és a lábbelire erősíthető *lábpatkót* is, amellyel még a lekérgezett gömbfákon is végig lehetett menni. Mind a két vasszerszámot állítólag olasz erdőkitermelők honosították meg Gyergyóban.

117. Falusi kovácsmunkák: f) csíkmadarasi vasrózsák: a sírkereszt két ágát összetartó nagy szeg fejére teszik; g) vasmacskák (a góc aljába helyezik és erre rakják a hasábfát, hogy levegőhöz jutva jobban égjen). A felsőben A-val jelzett lyukba a kürtöskalácssütő végét rögzítik (1932).

118. a) bornyúkántár bőrszíjból, kifelé álló vasszegekkel. Elválasztáskor a borjú szájára erősítik, hogy ne tudjon szopni; b) marha- vagy lóiskola patkoláshoz. Csíkmenaság, 1932.

A mezőgazdaság fejlődése, azaz a gépesítés elterjedése aztán sok új feladatot rótt a kovácsokra, mert ők készítették az ekék vaspapucsát, az ekepapucsot és a csoroszlyát, ők végezték a szekérekerek és szánok vasalását és élesítését és emellett a vetőgépeket és cséplőgépeket is javították.

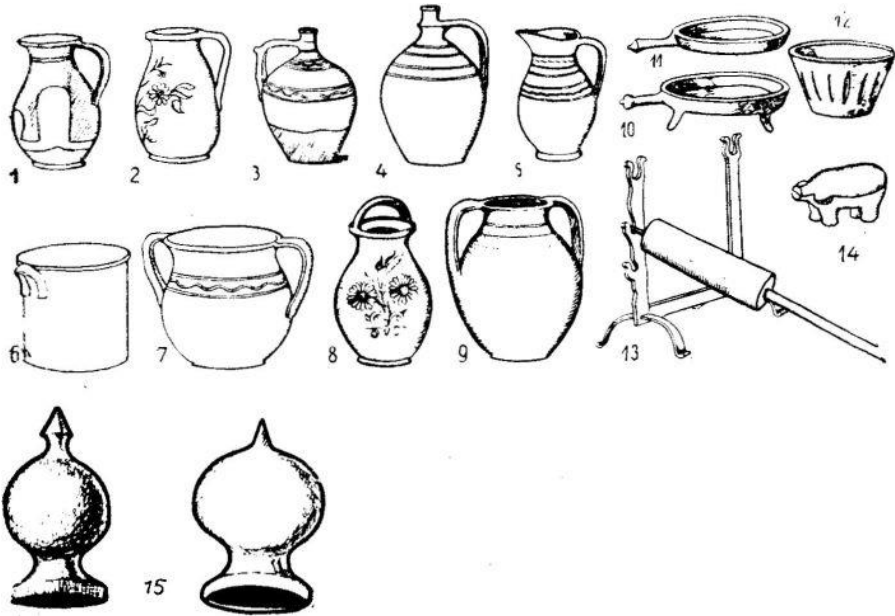
A kovácsok és a lakatosok csinálták a házak ablak- és kapurácsait, de a vassarkok, zárok, kilincsek és a furfangos régi lakatok (117. ábra. a, d, e) készítéséhez is értettek, amelyek néha igen fejlett ízlésről tanúskodnak. Ők kalapálták kis vaslemezekből a temetői fakeresztek díszes, kinyílt virághoz hasonló szegeit (117. ábra f). Ők javították és gondozták, sőt szerkesztettek is toronyórákat, például Gyergyócsomafalván Borsos Ambrus olyan toronyórát csinált, amelyik mutatta az évet, hónapot, a napot és az órát is. Ez már valóságos ezermesterhez illő teljesítmény volt.

A lakatosok értettek a század elején elterjedt varrógépek javításához is.

*

A csíkmadarasi és a szomszédos csíkdánfalvi *fazekasságról* már több tanulmány és újságcikk jelent meg, ennek ellenére érdemesnek tartom mindezeket újabb adatokkal kiegészíteni. A két falu fazekasai a megfelelő agyagot a madarasi Nagyödör vermeiből és a dánfalvi Olthegyről hordták haza. Ezek a helyek csupán 1 $\frac{1}{2}$ –2 kilométerre vannak a községtől. Az első világháború utáni években már csak két öreg és beteges fazekast ismertem: Kásás Józsefet és Veress Albertet, akiktől itt következő adataimat gyűjtöttem.

Az agyagot egy félkör alakú késsel a padon négyszer-ötször végigszelik, megtisztítják, azaz kiszedik belőle a kövecseket. Ha ezt nem tennék, akkor az „égetéskor ez a kis kövecse kipattanna és ott az edény

119. Csíkmadarasi és dánfalvi fazekasok készítményei: 1—2) tejesfazék; 3—4) víz-hordó korsó; 5) kancsó; 6) főzöfazék; 7) zsirtartó fazék; 8) kantáros fazék (étel-hordásra); 9) káposztafőző fazék; 10—11) palacsintasütő tepsi (négy lábön vagy láb nélkül); 12) kalácsütő; 13) kürtöskalácsütő fanyéllal, állványszerű tartóvassal; 14) malac alakú kalácsütő cserépből, fedéllel; 15) zöldmázás cserépgomb (15—20 cm magas), kapuk és lakóházak csúcsára.

lyukas maradna”. A tisztított agyagból a megfelelő mennyiséget drót-cérnával levágják és egyik kezükből a másikba paskolják addig, míg az agyag egyenletes keménységűvé válik. Ezt aztán a lábbal hajtott forgó korongra helyezik. Eközben a fazekas bal kézzel belül, jobb kézzel kívül megadja az edény alapformáját, illetőleg a vastagságát, majd a jobb kezében tartott fakéssel, a formáló deszkalappal mintázza meg az edényt (119—120. ábra).

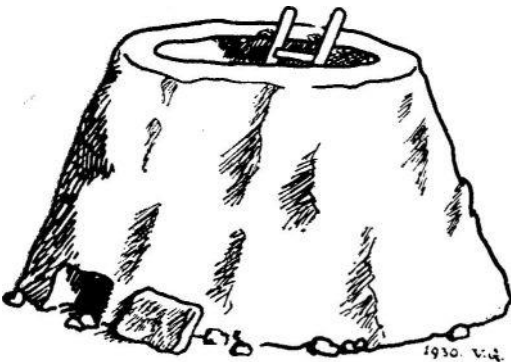
A megsikkadt és a napon 10—12 napig szárított edényt néhány kanál jó, hígított csíkszentsimoni fehér földdel leöntik. Ez adja az edény szép fehér alapszínét. Erre aztán ecsettel — fekete, zöld, piros és barna színű. Brassóban vásárolt festékekkel — ráfestik a díszítő mintát. Csak ezután égetik ki a katlanban (121. ábra). Égetés után az edényt megtörölgetik, leöntik csíkkarcfalvi mázzal, hat órán át újra égetik, majd hat óráig hűlni hagyják. Amelyik fazék falát a meleg nem éri kellően, azt a második égetés után újra kell égetni. Az edények festését a nők is végzik. Ahogy minden mesterségnél, itt is akadnak kontárok, akik nem festenek kellő szeretettel és gonddal a megszokott minták szerint, hanem sebbel-lobbal díszítenek, csak hogy színes legyen az edény. Az is előfordul, hogy egy szarvszerű gurgulyából csak pettyeket csöppente-

120. Kantáros fazék sásból font kantárral (1931).

nek az edényre, az ilyen fazekat készítő mestereket *focskoló fazekasok*-nak csúfolják a többiek.

Az edényégető fazekaskatlanokat téglából és kőből agyaggal rakják, majd kívül és belül megtapasztják, végül fehérre meszelik. A katalanok kör alakúak és különböző méretűek. A tető átmérője általában 100–120 cm, magassága 120–130 cm. Alul egy vagy több négyszögletű lyukat hagynak a szellőztetésre és a begyűjtásra. Ez a katlan száda. Égetéskor a katlan aljába fenyőfaléceket, ún. *cándrát*, majd edénytörmelékkel tesznek, és erre helyezik rá körben az égetnivaló edényeket, úgy hogy a szélén, az edények és a katlan fala között szabad helyet hagynak, mert itt is léceket égetnek. Begyűjtéskor a katlan *száda*ba karvastagságú és 70 cm hosszú fenyőfaléceket raknak. Az edények berakásakor legalul teszik a nagyobb edényeket, majd fokozatosan kisebbeket, a rakás tetejére pedig tálakat, tányérokat és lábosokat. A rakás tetejét egy rend edénytörmelékkel takarják be, az fogja le a meleget.

121. Edény- vagy fazékégető katlan Csíkmadarason (felső átmérője 100–120 cm, magassága 130–140 cm) (1930).

Nagyon vigyáznak arra, hogy a fazekakat járja a meleg, a levegő és a láng, amelynek fel kell jutnia a tetőig. A begyújtástól kezdve 6 órán át égetik a katlant. Egy ilyen égetés egy köbméter fát is felemészt.

A dísztányérokon és bokályokon kívül sokféle gyermekjátékot, sípot, perselyt és apró edényeket is készítettek. Régen a fazekasok csempékályhákhoz való szép csempéket (122. ábra) is csináltak. A 30-as években már sehol sem találtam a csempék készítéséhez szükséges tölgyfádúcot, ami azt jelentette, hogy már rég nem foglalkoztak csempékészítéssel.⁷

A csíki fazekasok fekete színű edényeket is hoztak és hoznak forgalomba. Ezeket ugyanabból az agyagból formálják, mint a cserépszínűeket, de égetéskor a katlant lefojtják s így a füst nem távozik el, hanem bekormozza az edényeket, amelyek a füstöt, a kormot kb. 1 mm vastagságban magukba szívják. Ilyenkor a katlan tetejét földdel, sárral, sőt marhatrágyával is letapasztják. Egy katlanba kb. 200 darab másfél literes edény fér bele. A fekete színű edények kiégetéséhez kilenc órai égetés szükséges.

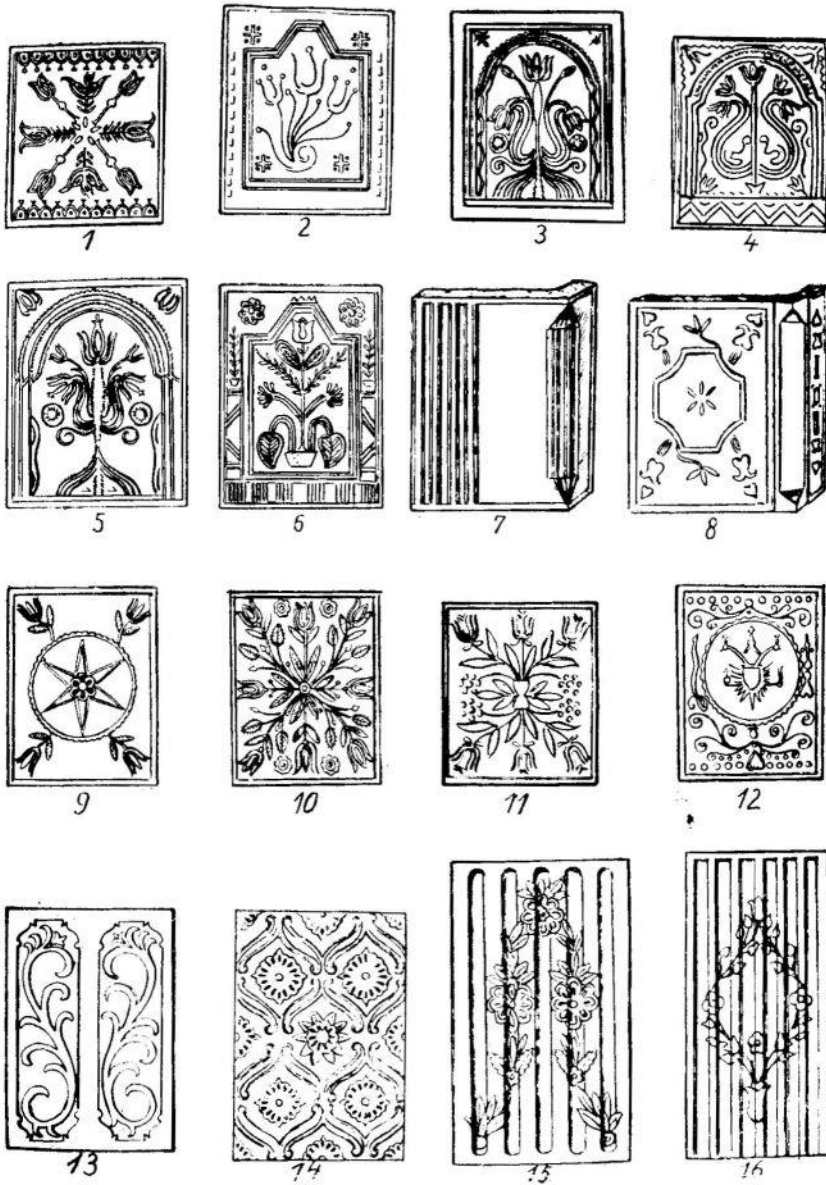
A lefojtott katlanban az edények tehát csak kívül-belül egy vékony rétegen lesznek feketék, középen szürkék maradnak.

Ezek a fekete színű edények nemcsak hogy szépek, hanem víz tartására és melegítésére is jobban megfelelnek, mint a többi edények. Úgy szigetelnek, mint a „termosz”; jobban tartják a hideget és a meleget. Mivel ugyanis a füst az edények pórusait, finom likacsait itt betömíti, a fekete edény belső és külső szélén egy-egy mm vastag pórus nélküli réteg keletkezik, így a kettő között az edény falába levegőréteg zárul. Mivel tűzállóbbak a rendes mázas cserépedényeknél, feketére főként főzőedényeket, mosogató és mosdótálat, nagy káposztafőző fazekakat és borvízes korsót készítettek.

De újabban csinálnak feketére apró használati tárgyakat is, például hamutálat, virágvázákat, gyertyatartókat stb., a legkülönbözőbb formában és méretben. Érdekes, hogy előnye ellenére Csíkban kevésbé kedvelik a fekete edényeket, pedig az ország legkülönbözőbb vidékein nagyon keresettek ezek a „fekete kerámiának” nevezett edények, amelyeknek a díszítményeit csak bekarcolják és egyes részeit petróleumos ronggyal fényesítik.

*

Az *asztalosság*ról a ház bútortárával kapcsolatosan már beszéltünk. Sajnos, az első világháború utáni években már csak olyan asztalosokkal találkoztam, akik a régi bútorok és a régi stílusok utánzásával készítették megrendelésre egy-egy bútorarabot, amelyeket virágminták nélkül, egyszínű barnára festettek. Csíkjenőfalván az első világháború előtti években még élt egy Vízi András nevű asztalos, aki a felcsíki falvakat elárasztotta virágmintás festett bútoraival. De sajnos a virágdíszek, illetve az alapszín festésénél ő sem követte a hagyományos csíki bútorokat. Ornamentikáját a túl sok csigavonalba kunkorodó virágszár és virágcsokor jellemezte, az alapszín pedig nagyon világoskék volt, ami

122. Csíky kályhacsempék a XVII—XVIII. századból (1935).

a régi sötétbarna, kékesszürke és vörös színre festett bútorokhoz szokott szemünket zavarta.

A két háború között inkább épületasztalosságot folytattak, vagy szövészek, fonókerek, matollák stb. készítésére vállalkoztak, ami sok esetben inkább esztergályos munkát igényelt.

Általában minden fából való tárgy (faedények, vájtedények, létrák, kóberes szekér ernyője) elkészítését is vállalták.

*

A *tímár mesterséget* sokan űzték Csíkban, de ezek többnyire inkább csak kontárok voltak és nemigen foglalkoztak a bőr kikészítésével. Csíkjenőfalván Kosza Gergellyel beszélgettem, aki elmondta, hogy a mészárostól mindenféle bőrt vett, azt két napig hideg vízben, azután három hétig meszes lében áztatta, majd a szórt könnyen lekaparta a bőrről. Mosás után a bőrt 3—4 hétig a *cserlébe* áztatta. A cserlé úgy készült, hogy a cserfa kérgét a csertörőben összetörte és vízben megfőzte. Miután kicserződött a bőr, elkészíti a „száraz munkára”, azaz halzsírral zsírozza és festi. Állítólag bokszbőrt is tudott készíteni, amikor kész volt, vásárra vitte.

*

A *szénégetés* igazi hazája nem Csík, mert a kemény, jó szén elkészítéséhez szükséges bükkfa, tölgyfa Csíkban kevés van. Ahol lehetett, mégis égettek szenet. Tudomásom szerint Csík-szentmiklóson, Csicsóban, Lázárfalván is működtek szénégetők, de ez a mellékfoglalkozás a két háború közötti időszakban már hanyatlóban volt.⁸ Két ízben voltam jelen szénégetésnél: egy Kóstelek közelében lévő nagy bükkerdőben és egy kászoni fenyőerdőben.

A Kóstelek melletti nagy bükkösben egy tisztáson, patak mellett állították föl a szénégetők a *bokszát* (ill. *boksát*) vékonyra hasított, tűzifának szánt méteres bükk hasábfából vagy vastagabb ágakból, ún. csapokból. Előbb apróbb száraz fából gúlaszerűen megrakják a boksz alapját, és arra a sűrűn egymás mellé állított nagyobb ágakból, hasábfából egy szélesebb és magasabb boglyaformát raknak kb. 3 m szélességben és 2¹/₂ m magasságban. Ezt leföldelték, és csak a tetején hagytak egy szelelőlyukat. Ezenkívül természetesen a boksz alján is hagytak egy nyílást, hogy be tudják gyűjtani. Ha az égés következtében az izzásban levő *bokszafa* a rárakott földdel együtt megrokkban, az egész lelocsolják patakvízzel, nehogy a fa lángot kapjon és hamuvá égjen. Ha nagy a boksz, két hétig is kell éleszteni a tüzet és ugyanakkor hordani rá a vizet, amíg elszenesedik a fa. Ezért a bokszákat egymáshoz közel rakták.

Lassú, de sok ideig tartó tüzelés után a bükkfa súlya egyötödére fogy, mire szénné válik. Bizonyos százalék természetesen használhatatlanná lesz, akár mint hamu, akár mint rosszul — félig égetett szén.

A szétbontott bokszából a használható jó szenet rossz zsákokban vagy deszkával bélelt hordószekérben szállítják haza. A szén egy részét régen

megtartották házi használatra, a vasalóba, másik részét eladták a falusi kovácsnak, aki sok szenet használt a vas izzításához.

Kászonban a fenyőfából való szén égetése hasonló volt a bükkfa égetéséhez, de ehhez csak a friss, a nyers fenyőgally alkalmas. Az 50—100 cm nagyságú gallyakat, ágakat, csapokat egymással szemben körbe felállítják, vagyis 2—3—4 m magas buglyát raknak belőlük. Az aljára rácsszerűen, vízszintes irányban száraz fát tesznek. Ezt gyűjtják meg a kétoldalt hagyott, 100 cm széles és 150 cm magas nyílás egyikén. Ezután az egészet leföldelik, és csak az egyik nyílást hagyják szabadon a begyűjtáshoz, majd ezt is beföldelik, lefojtják, nehogy a füst a gallyak között valahol kijöjjön, mert akkor nem szenet, hanem csupán hamut nyernek az égetés után. Néhány napig égetik, közben egy veder vízbe mártott bojtjal (kicsi faág) vagy fazékkal locsolják a boglyát, amíg az lerokkan.

A kész szenet zsákokba rakják, és vesszőből font hosszú hordószerkéren viszik haza. A szén egy részét házi használatra megtartják, a többit a falusi kovácsoknak adják el.

A szénégetőknek régi időkből fennmaradt babonáik is vannak. Például: nem törnek gallyat az égetéshez olyan fáról, amelyen madárfészek van, mert azt tartják, hogy akkor a madár a lakóházukat felgyújtja. Továbbá, amíg a szenet égetik, a máléba (puliszka) nem tesznek sót, mert akkor nem sikerül a szénégetés.

A szénégetőknek daluk is van:

Pattogatom a tüzet,

Égetem a szenet,

A füstölt nyílást lefödöm,

S a babámat százszor ölelem.

*

Csikban, Gyergyóban a taplót régi idők óta csak tűzgyűjtásra való tapló készítésére használták, nem pedig dísz tárgyaknak, taplósapkáknak, mint a korondiak, akik az ország egész területén sikerrel árulják portékájukat.

A tapló (*topló*) készítési módja Gyimesközéplokon a következő: a hibás bükkfán található gomba taplót, amelyben azért még van élet, ősszel leszedik és azt az alábbi kétféle eljárással készíthetik el:

1. Az egyszerű eljárás az, hogy a földbe egy 30×30 cm-es kb. 25 cm mély gödröt ásunk és erős bükkfahamuból ágyat vetünk belé. Erre ráteszik a gombataplót, hamut szórunk rá s végül megtöltik színig vízzel, majd a gödröt a kivett föld gyeprészevel befedik. Ezután 3—4 napig érni hagyják.

2. A főzési eljárás annyiban előnyösebb, hogy azt otthon is elvégezhetik. A bükkfahamut itt nem a földbe ásott gödörbe teszik, hanem egy üstbe, arra ráteszik a taplót, amelyre ismét bükkfahamut szórunk. Ezután az üstöt megtöltik vízzel és kb. 1 órát főzik. Ennek a főzési eljárásnak az a hátránya, hogy pontosan el kell találni a főzés szükséges időtartamát, mert ha például kissé tovább fő, már túl porhanyú lesz a tapló és „nem fogja a tüzet”.

Érlelés, azaz főzés után a taplódarabokat egy vékony fanyársra húzzák és a hiúban, árnyékos helyre száradni teszik. A lassan kiszáradt taplót használat előtt kalapáccsal egy sima kövön kipotyolják, hogy megpuhuljon.

A tüzcsiholáshoz szükséges kovavasat a falusi cigány kovács szokta elkészíteni, többnyire régi reszelőből. A kovakövet mindenki itt-ott, bizonyos köves helyeken keresi meg és zsebre téve hazaviszi. Gyimesben elég ritka, de sok van a Békás-patak völgyében.

IV. A falusi gazdálkodó ház körüli mesterkedései

A falusi gazdálkodó házkörüli mesterkedései körébe azokat a kismesterségeket soroltam, amelyek az előző három csoportba nem illettek.

Ezek részben a férfiak, részben a nők házkörüli tevékenységével kapcsolatosak, vagy közösen végzett ügyeskedések, szorgoskodások, mesterkedések, amelyek hozzátartoznak a falusi gazdálkodó család életformájához, sőt a megélhetéséhez is. Ilyenek a kútásás, a kenyérsütő kemence felépítése, a kenyérsütés, a káposztaszüret, a *vetettágy kiállítása* (készítése), a nők szövés-varrása, a férfiak fafaragása, a halászat, a pálinkafőzés, a gyertyaöntés, a hímestojás-festés, az erdei gyümölcs-és gombagyűjtés és értékesítés, a borvíz kihordása korszokban.

A kútásás a férfi ház körüli dolgai közé tartozik. Újabban szinte minden telken van kút. Arra nagyon vigyáznak, hogy kellő távolságra legyen a trágyadombtól, mert az esővíz a trágyalevet a földben szétmossa és így az ivóvizet használhatatlanná teheti. A kút megfelelő ásásához és a gödör tartóssá tételéhez (kövekkel és betonkarikákkal) hozzáértő embereket szerződtenek. A telkeken lévő kutakon kívül a községekben még a 30-as években is nagyon sok utcai közkút volt, amelyeket egy-egy zsákutcában lakó vagy néhány szomszéd ásatott. Ezeket aztán ők tisztítottak, gondozták. Valamikor egy-egy nagy fának a héját, kérgét helyezték a kút gödrébe, mint ma a betoncsöveket. Ezeket bodonkutaknak nevezték.

A gémeskutak általában régebbiek, a kerekes kutak csak kb. 100 éve lettek általánosakká és lassan kiszorították a gémeskutakat, mert könnyebb belőlük a vizet kiemelni és tisztábban lehet őket tartani. A kerekes kutakat négyzet- vagy kör alapú, azaz gúla vagy kúp alakú tetőzettel szokták ellátni. Mind a gémeskutak ágasfáit, mind a kerekes kutak faoszlopait, zsindelyfedését díszes faragással csinosították (123. ábra).

Ugyancsak férfimunka a kenyérsütő kemence építése is.

A kenyérsütő kemence (124—125. ábra) egész Székelyföldön, s így Csíksban is, mindenütt megtalálható. Állhat bent a házban, az ereszben, kint, a házzal összeépítve; állhat az udvaron a sütőházban, vagy magában, ilyenkor többnyire csak egy gyengébb vagy szilárdabb oszlopkra rakott tetővel fedve az eső és a napsütés ellen.

Ez az elhelyezés tulajdonképpen egy folyamat különböző szakaszait jelzi, a sütőkemence ugyanis fokozatosan szorult ki a házból. Ezt legkönnyebben az elmaradottabb falvakban (Gyimesben, Tölgyesen), a vá-

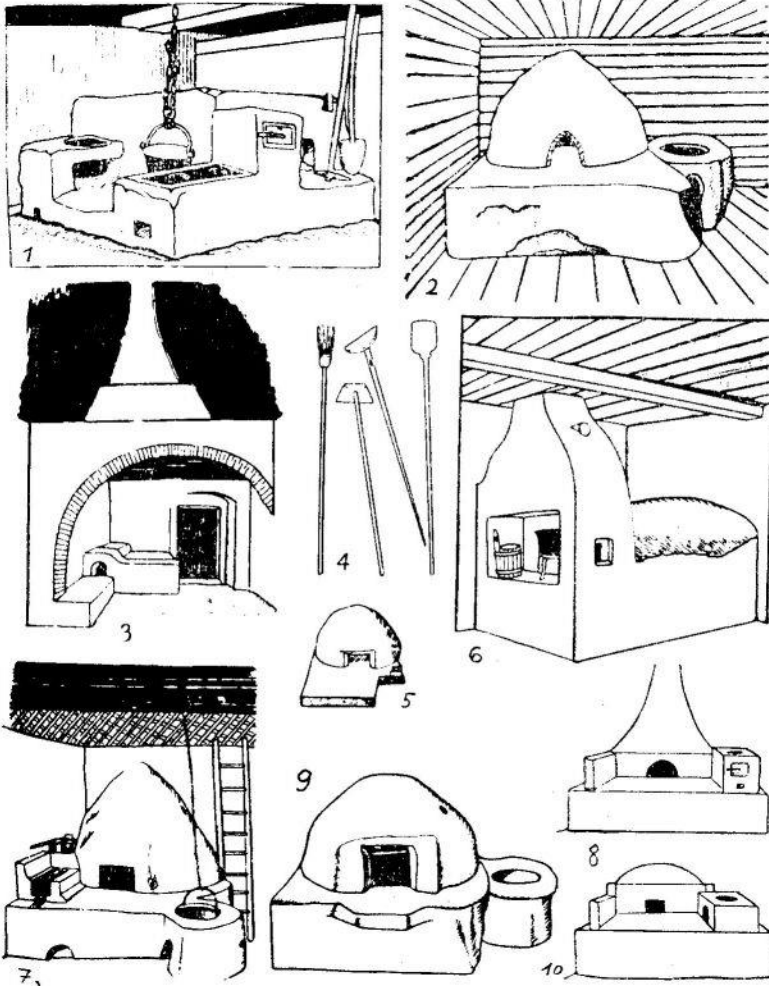
123. Kerek és gémeskútak Csíokban: 1) sátoztető, négyszög alapú kerek kút. (a tetőzet sarkain tejkezsindely — kupás zsindey — van); 2) kerek kút vaske-
rékkel, kúp alakú tetővel; 3) utcai közös kerek kút; 4—6) kászoni gémeskútak kúp
alakú tetővel és deszkafaragásos, virágdiszes, csúccsal ellátott felső része;
7—9) egyszerűbb ágasfák (kis tetővel) Csicsón; 10) kútvider fából faragott kankó-
val (kampóval) Menaságról; 11) gémeskútak ostorának fából faragott csuklója,
Felcsik (1930—1936).

rostól távolabbi helyeken lehet tanulmányozni. Például 1935-ben a
gyimesi Hidegség völgyében még az új házakba is építettek sütőkemen-
cét.⁹ Ezek építési módját lejegyeztem:

Először fagerendából négyzet alakú alapot raknak. Ezt földdel meg-
töltik, majd fából felépítik a kemence ívezetét, vázát, és erre agyag-
földet vernek. Ha ez megszikkadt, tüzet raknak alája, és kiegészítik a fa-
vázat, majd, ha az agyag száradás után néhol megrepedezett, hígított
agyaggal szépen lesimítják, a repedéseket betömik. Ha az agyag min-
denütt megszáradt, az egészet bemeszelik szürkéskékre, néhol barnára.
A kemence mellé főzőkatlant is raknak, a kemence száda (szája) elé pe-
dig, ahol a kenyeret bevetik, kürtőt is építenek a füstnek. A kemence
tetejét *búgnak* nevezik. Minden kemence búgójában hátul egy kis szel-
lőző vagy lélegző lyukat hagynak. Hozzá tartozik a kemencéhez a *ke-
mence pad* vagy *ponk*, az az előtér, amelyre a kemence szádájából a
parazsat kitakarítják. A kemencének van *teteje*, *oldala* és *belseje* is.

Az újabb sütőkemence építésének módja a következő:

Először összehordják a szükséges követ, téglát, fővenyt és meszet.
Nagy kövekből megrakják a kemence négyszög alakú alját, alapját —
lehetőleg egyenes vonalban —, és ebbe sárral vegyesen kötörmeléke
dobnak, míg megtelik. A szélét néha fagerenda-vázzal építik, kerete
zik be, amelynek belsejét szintén kötörmelékkal rakják meg sárral ke-

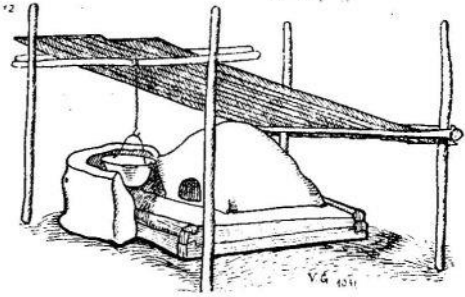
124. A csíki kenyérsütő kemencék változatai: 1) sütőházban lévő kemence két-karikás plattal, rérral, katlannal, láncon függő üsttel a szabad tűzhely fölött, amelyre ráhelyezhető a platt is; 2) kőből rakott kemence Csíksomortánból; 3) különleges alakú rakott kemence a ház ereszében; 4a—d) a sütésnél használatos eszközök: penetej, szénvonó vagy szénkihúzó, kenyérbevető lapát; 5) kicsi kemence (80 cm magas); 6) szokatlan alakú gyimesfelsőlöki kemence (románosan kuptornak nevezik); 7) csíkszentimrei kemence kicsi plattal, láncon függő katlanüsttel, lélegzőlyukkal (A); 8) csíkjenőfalvi kemence kéménnyel (kürtővel) és plattal; 9) csíkrákosi kemence; 10) csíkkarcfalvi kemence katlannal.

verve. A sárra fővenyt és üvegtörmeléket terítenek, hogy jobban tartsa a meleget. Erre az alapra rakják aztán a kb. 40×40 cm méretű, 3 ujjnyi vastag téglalapokat, amelyeket külön e célra készítenek a mada-rasi fazekasok. Ez lesz a kemence feneke vagy földje. Erre rakják aztán

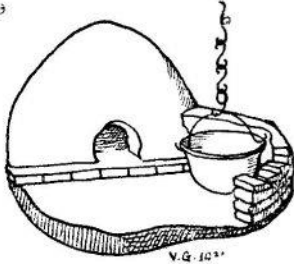
11

12

13

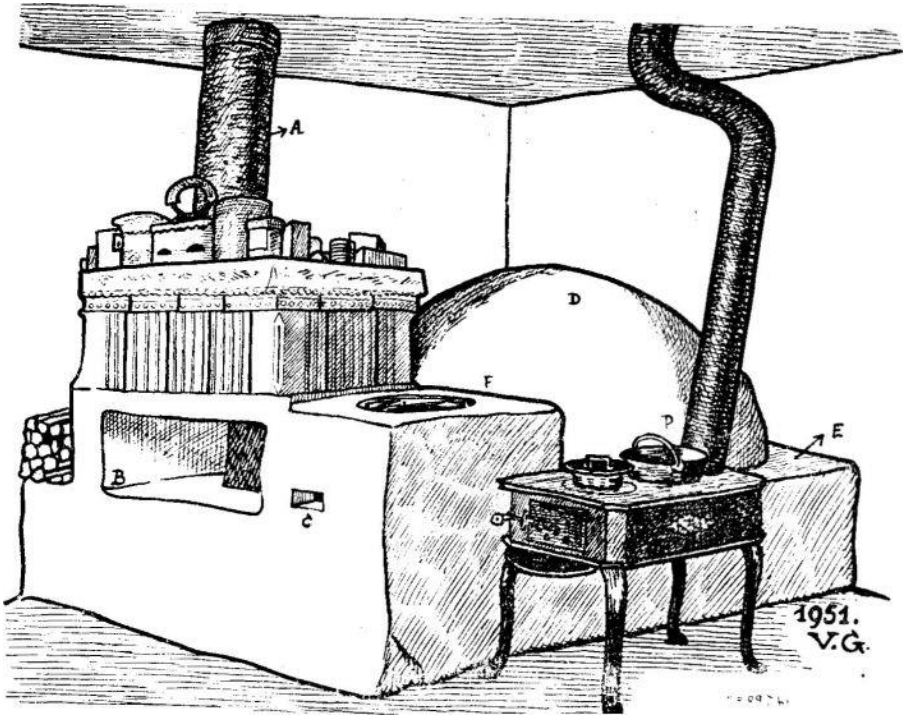
124. 11) gyimesi sütőkemence szalmafedéllel, katlan nélkül; 12) deszkafedelel gyimesi sütőkemence félig zárt katlannal Hidegségpatakéról, 1900-ból; 13) szabad tűzhely és sütőkemence félig zárt katlannal a sütőházban (120 cm) (1930—31).

a kemencebúg oldalait. Ha tiszta kőből rakják, akkor egy-egy rend kőrakásra mésszel kevert sár jön. Ha téglából rakják, akkor *kulimász* (föveny és mész) a kötőanyag. Mind a kőből, mind a téglából rakott kemencénél fokozatosan, mindig kívülről raknak egy-egy sort, amíg az fent összeér és akkor a tetejét két kővel vagy téglával behegeyzik.

A kőkemence oldalát kívül agyaggal letapogatják, a téglakemence oldalát pedig kívül-belül kulimással vakolják be. Ezután faforgácsot, fát raknak a kemencébe és egy napig tüzelik, amíg kiszárad az egész kemence. Majd egy próbasütést tartanak — kisebb lepényeket készítenek — s ha bevált, kívülről bemeszelik.

Csikmenaságon a kőkemence építésével kapcsolatosan még hozzáfűzték, hogy a kőalapra hasogatott fenyőfát állítottak és ezzel a kúp alakú kemence tetőzetét *kalicsába* (kúp) rakták, s ezekre sárral élükre állított lapos köveket tapasztottak. A legvégén a kúp tetejét egy nagyobb lapos kővel lezárták. Az egész kemencét ezután sárral betapasztották, s amikor kész volt, tüzet raktak beléje. A faváz kiégett és a kőfal megmaradt. Később az egészet bemeszelték.

A módosabb és igényesebb telkeken ma a sütőkemence a *sütőházban*, vagyis a nyári konyhában van, ahol nemcsak kenyeret sütnék, hanem főznek és mosnak, de néhol laknak is, főleg öregek vagy gyermekek. Nyáron itt sütik a kürtöskalácsot, régen itt főzték a pálinkát.

125. Sütőkemence a ház eresében Gyergyócsomafalván. Részei: a kürtő (A), kemenceszáda (B), hamutartó (C) bűg (D), kemencepadka vagy aszka (E), katlan (F), platt vagy spórhert (P) (1951).

Sok háznál a sütőházhoz és a nyári konyhához van építve még egy nyitott fatartó szín, árnyékalja (mert a tető alatt árnyékos), sőt ól is, amelyek többnyire egy tető alatt vannak a sütőházzal.

A sütőházban vagy a mellette levő színben tartják a teknőt a széklábbal, a tollus zsákot, a pityókatörőt, a kürtőskalács-sütőt, korsókat, cserépedényeket, sétárt, csebet és egyéb apróságot, hogy szükség esetén kéznél legyenek. A szín igazi *zakota-hely*, ahol a ritkábban használt tárgyakat tartják, de néhol rendes műhely gyalupaddal, szerszámokkal.

A kenyérsütő kemencével kapcsolatosan megemlíthető még a *bujdosó*, vagyis a sütőharang, amelyet Csíkban ma már sehol sem találtam. Az öregek emlékeztek arra, hogy könnyen hasadó kőből házi csákánnyal fejtették, illetve faragták ki. Mérete kicsi, 40–50 cm átmérőjű volt és csak egy kenyérsütésre használták.

Nagymosást egy évben 4–5-ször is végeznek. A sütő melletti katlanban hamulúgot főznek. A kádban levő ruhát a szappanos vízben megdörzsölik, majd „több rendben felmerik” rá a lúgot. A víz lecsorog a ruháról a kád csapján keresztül az alatta levő cseberbe. Ezt a lecsurgott vizet újra felmerik az üstbe és ismét megmelegítik, hogy újból (10–15-ször) felmerhessék a ruhára.

126. Háziesszközök: 1) ptyóka-(burgonya)-törő, hossza 70 cm. alsó részén drótháló, azon keresztül hull ki a tört burgonya; 2) tekenő és tekenőtartó Alcsíkból; 3) só-törő, elhasznált kerékagyból (magassága 60 cm); 4) csügörtörő bot; 5—6) máktörő fatörzsből kivájva, benne a botja; 7) kézvonópad; 8) csizmahúzó; 9) pipatartó állvány fából (80 cm magas); 10) koppantó sárgarézből (úgy oltják ki vele a gyertya lángját, hogy füstje nem támad); 11) ivócsésze egy darab fából (1931—1936).

A ruhát másnap reggelig hűlni hagyják, a patakon kimossák, sulyokkal kisulykolják, aztán felteregetik spárgára, rudakra, kertre (kerítésre), egresbokorra.

Ha már ily részletesen megismerkedtünk a kenyérsütő kemencével és építésének módjaival, azt is érdemes megismernünk, hogy miként sütik a jó házi kenyeret. Ez már természetesen az asszonyok házi dolga.

Egy menasági asszony elbeszélését idézem:

„Este megszitáljuk a lisztet. Akkor a kovászt megáztatjuk egy fazék-

ban, s azt jól eldörzsöljük; a kovászkeverő kalánnal összekeverjük a levet a liszttel — amennyit akarunk készíteni — s hozzákeverünk félannyi vizet. A főtt *pityókát* melegen áttörjük a pityókatorón s azt is belekeverjük a kovászba, s így megdagasztjuk. Éjszaka az megkel, s reggel, amikor dagasztani akarunk, meleg sós vizet készítünk s azt a liszthez töltjük, s azzal és a kovásszal együtt megdagasztjuk. Amikor kelni kezd, a fát berakjuk a kemencébe, meggyújtjuk a tüzet. Ha már szénvé vált a fa, szénverővel elegyengetjük a parazsat, s amikor a szén jól meghamvasodott, akkor *kihajtsuk* (kiseperjük) a *penetej*jel, és kihúzzuk a *szénvonó*val a kemence szádába.

Ekkor felhajtjuk és felgyúrjuk a kenyértésztát, egy kisebb tekenőbe tesszük liszttel és kenyérfomába összehajtjuk. (A rozskenyérnél a kenyértésztát egyenesen a lapátra tesszük és ott hajtjuk kenyérformába.) Ezután a lapátot meghintjük liszttel s rátesszük a kenyértésztát. A tetejét vízzel megmossuk és betesszük a kemencébe.

Búzakenyérnél mindenki ki kell hogy tapasztalja a maga kemencéjének a hőfokát. Rozskenyérnél legalább 2 óra kell, amíg a kenyér kisül. A fehérebb kenyeret (miután kisült) késsel megverjük s reszelővel lereszeljük a héját. A megvert kenyér hamarabb szárad ki.

Kalácssütésnél hasonló az eljárás, de mivel kényesebb, mielőtt a kalácsrésztát betennők a kemencébe, beledobunk kísérletnek egy lúdtolat, hadd lássuk, milyen hamar ég az el és ezzel megismerjük a kemence hőfokát. Sütés után, hogy a kemence melegét még felhasználjuk, nyers fát rakunk bele száradni.

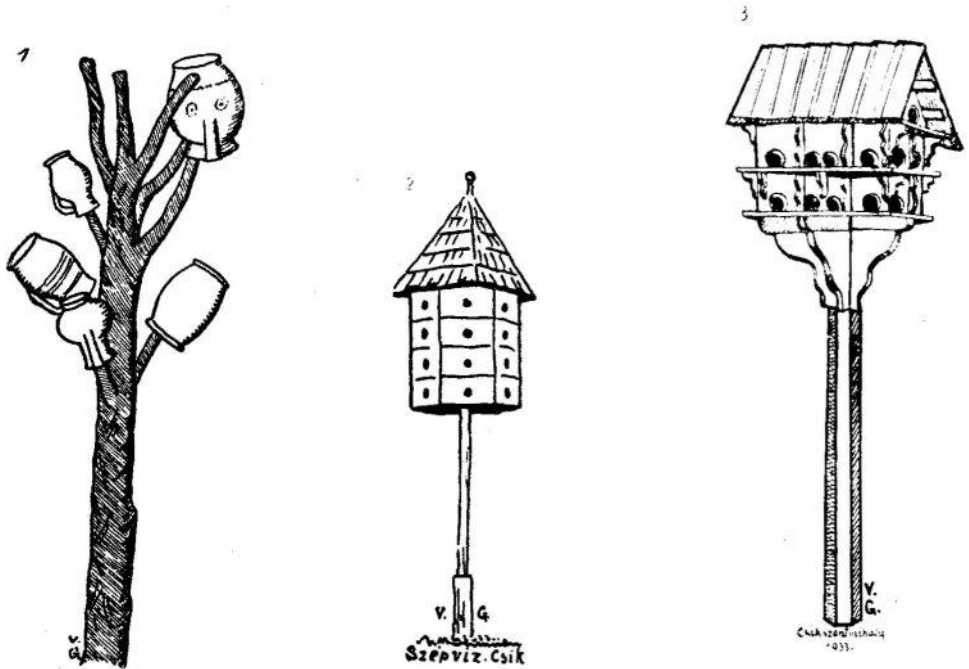
A penetej 2—3 m hosszú rúd, amelynek végére szalmát kötünk, dróttal vagy madzaggal, majd bevizesítve, ezzel seperjük ki a kemencét. A penetejen kívül használunk még szénvonót és szénelverőt. Szénelverőnek néha csak egy mogyorófa pálcát használunk, amellyel eligazítjuk a szenet, hogy egyformán jusson a kemence földjén mindenhová.”

A *kürtöskalács*ot is itt sütik, de nem a kemencében, hanem a kemence ponkján. Természetesen télen nem lehet kürtöskalácsot sütni, mert a hideg megcsípi a tésztáját. „A kürtöskalács tésztájába 1 kg finom nullás liszthez 4 egész tojást kell belekeverni. Aztán egy borospoháryi vaját, cukrot, sót, amit fel kell verni fakanállal s aztán megvárni, hogy megkeljen. Sütés közben egy *lepecsegtető ronggyal* zsírral többször megkenik a tésztát.” A kalácsot és a csiki főtt peracet kenyérsütéskor szintén a kemencében sütik, máskor a kályha lerjében. „A csiki kóttos perac és a főtt perac készítési módja: 2 kg liszthez 6 tojást, 1/4 kg cukrot. 1/2 liter tejet és kevés élesztőt teszünk. Ezután a kalácsrésztáéhoz hasonlóan meggyúrjuk. A lapítón sokáig kell felgyúrni, aztán a tésztát torta formában lapítjuk, majd a közepét kézzel meglyukasztjuk. A felületét tojássárgával megkenjük és oldalát zsíros késsel kissé be vagdossuk, miáltal a késvágás nyomán kis csúcsok képződnek. Az élesztővel készített tésztát kemencében vagy sütőterben megsütjük. Az élesztő nélkülit szódadikarbonáttal kelesztjük s ha keményre meggyúrtuk és megformáltuk — mint az előbbit —, sós vízben megfőzzük, azután kitesszük a lisztes lapítóra, megkenjük tojássárgájával és végül megsütjük.”

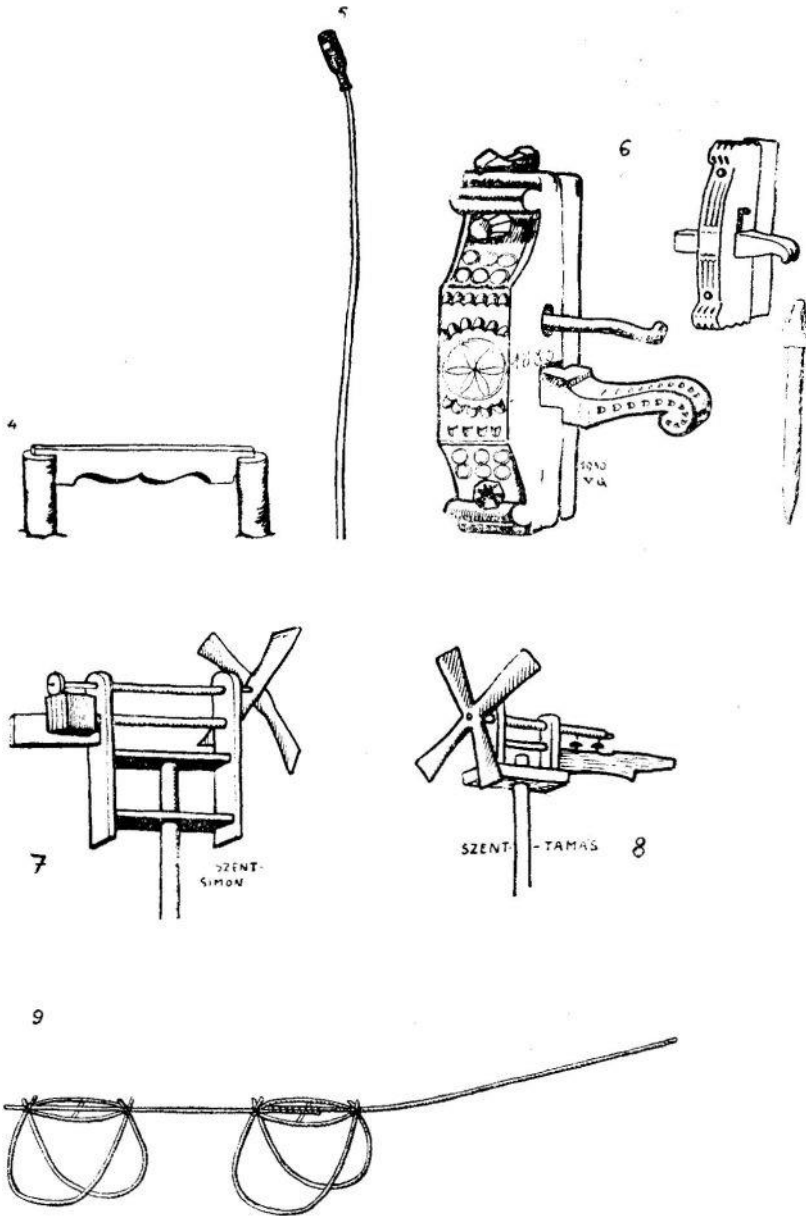
Említettem, hogy a sütőkemencével egybeépítve találjuk gyakran a katlant is, amelybe üstöt helyeznek el. Az üstök nemcsak a nagyságuk és alakjuk szerint különböznek, hanem más-más célra is használják őket.

Először is kétféle üst van: 1. ércüst és 2. rézüst. Az ércüstök többnyire félgömb alakúak, a nagyobbakat (szája 50—60 cm) berakott katalanban használják s ebben lúgot, szappant, ruhát főznek, valamint pityókát a disznók részére. A kisebb ércüstöt inkább az erdőn, mezőn használják, az *esztenában*, *kollátra* akasztva, vagy otthon a takaréktűzhelyen és puliszkafőzéshez. Az erdőn a levest, pityókát, puliszkát mindig üstben főzik. Ilyenkor az üstöt ágasra teszik, azaz két villaszerű ágasfát a földre szúrnak s arra egy vízszintes rudat fektetnek, amelyen az üst csüng s a tűzrakás felett jobbra-balra tolható. Ha az étel megfőtt, az üstöt vagy a földre teszik egy sima helyre, hogy lassan kihűljön, vagy egy háromlábú, kör alakú, alacsony vasmacskára, amelyikbe az üst feneké épp beleillik.

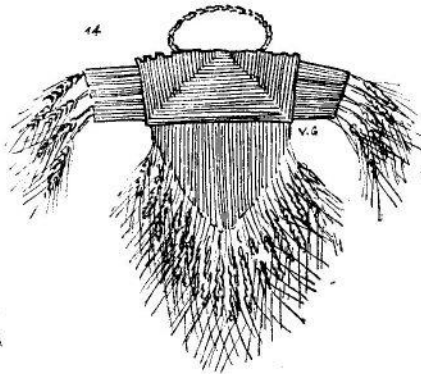
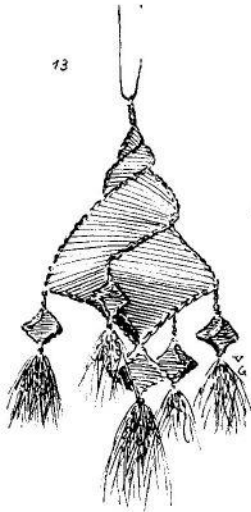
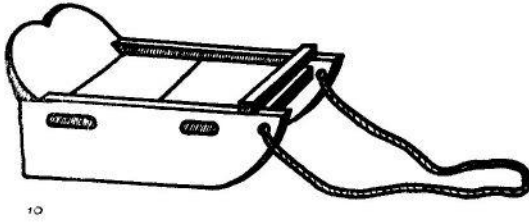
Az ércüst általánosabb, míg a rézüstöt inkább csak az *esztenán*, az orda főzésekor, otthon pedig pálinka- vagy lekvárfőzéskor használják. A rézüst általában kisebb méretű, laposabb, a plattenre is rá lehet tenni. Alakja változatosabb, mint az ércüsté. Mindegyik üstnek van kétoldalt egy-egy rögzített füle, amelybe beleakasztható egy kb. félkör alakú

127. Házilag előállított tárgyak a csíki falusi telekről: 1) edényszárító ágasfa; 2) galambdúc Csíkszépvízről és 3) Csíkszentmihályról.

127. Házilag előállított tárgyak a csíki falusi telekről: 4) sártisztító fából; 5) vércse riasztó (rúd végére húzott s a napfényben csillogó üveg); 6) fazár csűr és szín ajtajára (30—90 cm magas, jobbról a fakulcs és a zár csukott állapotban); 7—8) szélmutatók zörgővel a majorságra leső ragadozó madarak elriasztására; 9) bakszán fűzfavesszőből (teljes hossza 2—2,50 m).

127. Házilag előállított tárgyak: 10) gyermekszánkó (korcsolya) Csíkszentimrérol; 11) faláb (75 cm magas), a lábfejet a rajzon látható szíjjal rögzítették, felül egy másik szíjjal térdén alul kötötték a lábszárhoz; 12) korcsolya (gilics), talpán a kopás ellen vaspánt; a két lyukon átfűzött madzaggal erősítették a lábhoz; 13—14) arató búzakoszorúk, a bal oldali csavart törzsű hasonló kis bojtokkal, a jobb oldali lapos (fésűs koszorú a neve). (1931—32).

üstfűl, amely nemcsak mozgatható, hanem néha lánc segítségével a szükség szerint feljebb vagy lejjebb is állítható.

*

A kisüstös pálinka főzése Csíkban — adatközlőm elbeszélése szerint — a következőképpen történt:

„Egy vízimalomban rozstot daráltatunk. Egy üst vizet forralunk s azt két vékás (20 + 20=40 liter) kádba vagy egy nyitott hordóba a darált rozusra töltjük, majd letakarjuk egy lepedővel, amíg a forró víz annyira lehül, hogy a kéz kibírja. Az egészet aztán kézzel péppé dagasztjuk, olyanná, mint a kenyértészta. Ebből a tésztaszerű keverékből kb. 2 liternyi mennyiséget kivesszünk s ezt 5—10 dkg élesztővel megkeverjük, majd lenge vízzel feloldjuk és megint összekeverjük az egész tésztamennyiséggel, amely a kádban van. Ezt forralt vízzel addig hígítjuk és keverjük, amíg olyan folyadék lesz belőle, mint amilyent a hízott disznónak szoktunk készíteni. Ezt 8—10 napig erjedni hagyjuk. Akkor az üstöt majdnem teletöltjük, falapáttal megkavarjuk az üstben és nagy tüzet rakunk alája, hogy hamar felfőjön. Főzés közben a sisakfedőt ráborítjuk, hogy ne szállhasson ki pára belőle. Egy dörgölővel becsavarjuk a nyakát. Ekkor a pára a szűk nyakon felszáll a sisakba, s onnan keresztül megy a két csövön, amelyekben lecsapódik, mert a két cső a hideg vízzel (néha jéggel) megrakott hűtőkádon vezet keresztül. Itt a pára a hidegtől lehül, lecsapódik, majd a fazékba csurog. A vége felé az ember a lecsapolt párát a szeme sarkába érteti az ujjával, hogy ezzel ellenőrizze annak erősségét, szesztartalmát. Ha már nem csípi a szemet, a főzést be kell szüntetni, mert ez annak a jele, hogy az üstben kifogyott a szesztartalom. Ekkor az üstből kimerjük a keverék vastagját, amelyet a majorsággal még lehet etetni. Majd újból megtöltjük az előkészített pépmennyiségből, amit tíz-tizenöt-ször is meg lehet ismételni, amíg mind lepároltuk a pépet.

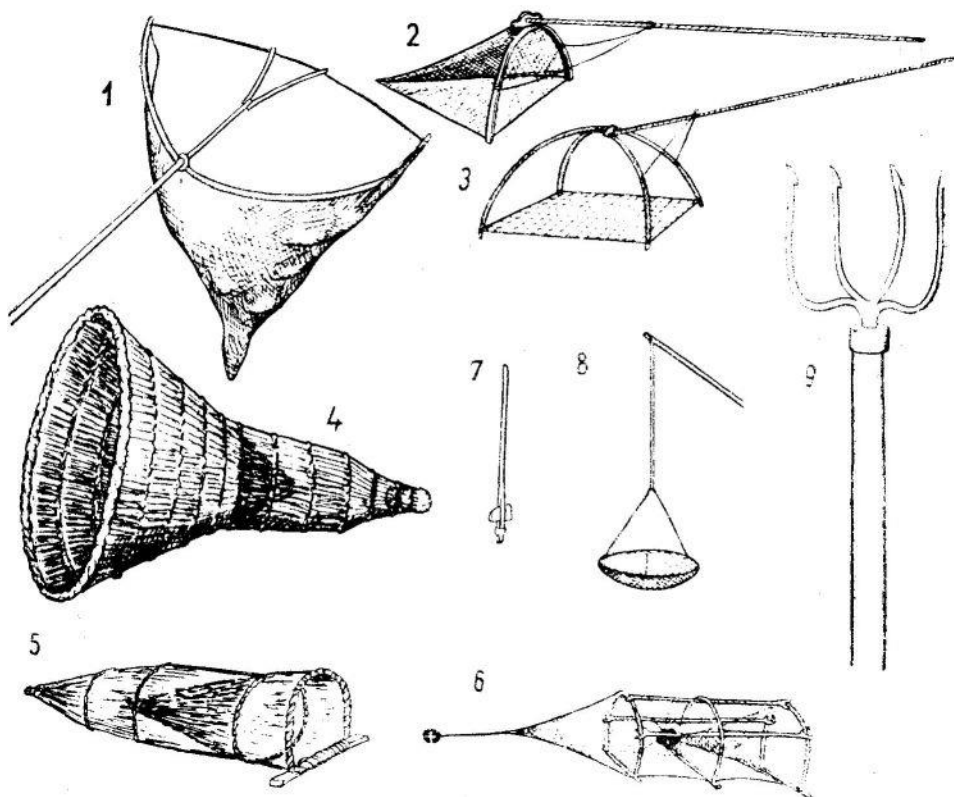
Ha a lecsapolt pálinkát, amely a fazékba folyt, a közben kitisztított üstben újból megfőzzük, kétszer párolt erős pálinkát kapunk, amely tisztább és ízletesebb is lesz.

Természetesen nemcsak rozsból, hanem szilvából, kukoricából, pityókából vagy ezeknek keverékéből is készíthetünk pálinkát. Amikor a második párolást végezzük, főzés közben szoktunk néhány marék fenyőborsika szemet, köménymagot vagy csőkukoricát is tenni az üstbe, mert ezáltal jobb ízű lesz a pálinka.”

Mivel régen nem volt tilos a pálinkafőzés, a kapura egy hosszú pálca végére cégérnek egy üveg nyakát rákötötték, ezzel jelezték, hogy eladó pálinka van a háznál.

*

A férfiak körében az ősi foglalkozások egyike volt a halászat s így érthető, hogy valamikor a halászszerszámok (128. ábra) készítése is a kézműves mesterségek sorába tartozott. Amióta azonban a halászat engedélyhez kötött szórakozássá vált, gyökeresen megváltozott a helyzet s az 1930-as években már alig találtam olyan falusi halászt, aki feltett

128. Csíki halászeszközök: 1) halásháló (2 m széles); 2) vonóháló (120×110×70 cm); 3) keresztáló (150×150 cm); 4—5) varsa (teljes hossza 130 cm); 6) éjjeli rákfogó varsa (a háló középebe májat, a végére követ kötnek, amely a varsát a víz fenekére húzza; teljes hossza 80 cm); 7) rákfogó bot (meghasított végébe békacombot vagy májat rögzítenek, s a rákapaszkodó rákokat szitával vagy rostával alájuk merítve emelik ki); 8) rákháló nappalra (a hálóba májat és követ kötnek, a májra menő rákot egyszerűen kiemelik); 9) vasszigony Csíkszatószegről (szélessége 10—15 cm). (1931—1934).

kérdéseimre megfelelő választ adhatott volna. Ennek ellenőre összegyűjtöttem néhány olyan adatot a mérgező halászatról, melyet érdemes közölni.¹⁰

A halászás módjaira nézve adatközlőimtől a következőket tudtam meg.

A halfogás egyik módja a *maszlagolás*:

A maszlagot, nadragulyát nagyon megtörik, puliszkával összekeverik és a vízbe szórják. Ettől a halak *megebódnak*, feljönnek a víz színére s így könnyen megfoghatók. A hal belét azonnal kivesszik, nehogy a hús is megmérgeződjék.

A mérgezéshez hasonló módszer, amikor oltatlan meszet tesznek egy üvegbe, jó erősen bedugják egy olyan dugóval, amelynek közepe lyukas. A víz ezen a lyukon beszívárog, a meszet megoltja, a keletkezett gázok az üveget szétvetik s a közelben levő halakat a robbanás megöli s így kézzel könnyen összeszedhetők.

Mind a két módszer tilos, mert sokkal több halat öl meg, mint amennyire éppen szükség lenne.

Ugyancsak ártalmas a kenderáztatással való halfogás: a kenderből kiázott anyag a halakat elhódítja, sőt néha meg is öli. Ezért van az, hogy kendert csak állott vízben, erre a célra készített kis tócsákban szabad áztatni.

Csíkban némely helyen még lehet engedélyezett halfogó eszközöket találni. Ilyen a vonóháló, a farcágháló, amelyet a partról a zavaros vízbe dobnak, majd kifelé húzzák. Mérete 110×120 cm, magassága 70 cm.

Elvéve látni egy-egy kb. 15 cm széles kovácsolt vasszigonyt is; a szigonnyal való halászás azonban szintén tilos.

Régen Csíkban is sokféle használatos eszköz volt a vesszőből font varsa. Van éjjeli rákvarsa is, madzaghálóval; ennek a közepére májat kötnek csaléteknek. Teljes hossza átlag 80 cm. Általában mogyorófavesszőből, ritkábban drótból is készítik.

Rákot úgy fognak, hogy egy meghasított vesszőbe békacombot vagy májat csíptetnek. A vesszőt függőlegesen a parthoz támasztva, a vízbe eresztik. Ha a rákok rámennek, akkor egy szitával vagy rostaszerű edénnyel alájuk nyúlva, kimerítik.

*

Az erdei gyümölcs- és gombaszedés és értékesítése a két háború között nem volt intézményesítve; részt vettek benne férfiak is, de inkább a családok nőtagjai, akik csoportosan jártak az erdőre. Csíkban szedtek epret, málnát, szedret, *kokoját* (áfonya) és gombát. Bár fáradtságos munka volt, szívesen mentek az ilyen társas kirándulásokra, amelyek egy kis pénzt is hoztak a házhoz. A gyümölcsöt fenyőkéregből készült kászuba szedték, amelyet a legkülönbözőbb méretben és alakban a férfiak készítettek. A frissen gyűjtött gyümölcsöt, gombát részben már útközben, a falvakban eladták, de a zömét városra vitték, különösen hetivásárookra, ahol jobban megfizették az árát.

*

A nők ház körüli foglalatosságai közül művészi szempontból is különösen jelentős a varrás—szövés—fonás. A vetett ágy a házhoz tartozó nők büszkesége, hiszen a rajta levő textíliák művészi tevékenységük legszébb eredményei. Három községben jegyeztem le a vetett ágy egyes darabjait: Csíkszenttamáson, Gyergyóalfaluban és Gyergyócsomafalván.

Mindegyik adatközlőm alulról felfelé haladva mondta el a vetett ágyban található darabok nevét:

<i>I. Csíkszenttamáson</i>	<i>II. Gyergyóalfaluban</i>	<i>III. Gyergyócsomafalván</i>
1. szalmazsák	1. szalmazsák	1. szalmazsák
2. derekaj (tolluval töltve)	2. derekaj (finom liba- és tyúktolluval)	2. derekaj (közepes finomságú liba- és tyúktolluval)
3. csipkés lepedő	3. csipkés lepedő	3. színes csikokkal szőtt fejtős- gyapot lepedő, alul 2 csip- ke dísszel
4. két darab cserge	4. fehér gyolcslepedő (stikkolt)	4. egy fehér rendes alsólepedő, csipkés, házi kenderfonal- ból szöve
5. ványolt pokróc	5. két ványolt posztógyapjú pokróc	5. egy fehér díszlepedő, alul csipkéekkel, ami kívülről is teljesen látszik
6. két festékes ágytakaró	6. két festékes, lomos cserge	6. két színes gyapjú lepedő, cserge, kifésülve
7. kilenc nagy hímzett párna	7. egy paplan	7. egy vékony gyapjú ágy- takaró, festékes
8. két kicsi hímzett párna	8. három-három csipkés büti- jú párna	8. kilenc nagy párna, csipké- sen varrott bütüvel, föléje két kicsi párna ¹¹

A csergők nagyságát általában az ágyak méretéhez szabják, tehát kb. 100—120 cm szélesre és 2 m hosszúságúra. Többnyire egyszínűek, főleg pirosak, de szoktak nagy „kockákban”, „négyzetekben” két, sőt három színűeket is szőni.¹²

Ami a párnacsúpok hímzett bütüjét illeti, azok többnyire invarrások, de sok a keresztzemes, a duplakeresztzemes is. A csíki hímzés-minták csak részben térnek el a szőttések geometrikus mintáitól. A sáv-szerű díszített felület két párhuzamos egyenes vonal közé van zárva. Újabban a két záróvonalon kívül apró virág- vagy állatmotívumokat hímeznek széldíszítménynek, amelyek nem szerves részei a sáv közötti fő díszítményeknek. Ezeket mesterkének nevezik.¹³

A vetett ágy fölötti rúdra rakják a nagyobb méretű *rúdi lepedőt*. Ezen a hímzés is jóval nagyobb, mint a párnákon.

Említésre méltók a szép törölközők is. A fehér vászonmintás alapon egypár ujjnyi széles piros vagy kék szőtt vagy hímzett díszítmény is van. Újabban még monogramot is hímeznek bele. E díszes törölközők szélein változatos mintájú rojt csüng, amelyet régen maguk az asszonyok bogoztak, de újabban már üzleti rojtokat varrnak a törölközők végére.

Szemben a nők említett művészi tevékenységével a varrás—szövés—fonás terén, a férfiak inkább csak a szükséges eszközök elkészítésében, kifaragásában „ügyeskednek”. Elsősorban a legények szoktak a lányoknak ajándékot készíteni: a sulykolót, a guzsalyat és más ajándéktárgya-

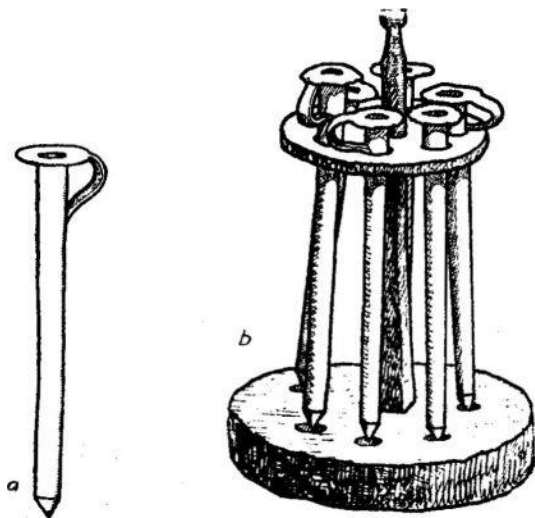
kat. A rúdguzsalyokat faragták vagy festették. Faragáskor a díszítményt egy éles bicskával róják, azaz írják a fába.

A gyimesi nők, ha ülve fonnak, egyszerűen a térdük közé szorítják a rúd alsó részét, menet közben pedig — mivel nagyok a távolságok — a derekukat átkötő övbe szúrják s így útközben is fonnak. A talpas guzsalyok csak az utóbbi időben terjedtek el.

*

A gyertyaöntés, amelyet a család férfi- és nőtagjai egyformán végeztek, nagyon régi kismesterség, de nem lévén nehéz munka, tulajdonképpen minden ház, a család maga készítette el a szükséges mennyiségű és méretű gyertyákat. Megvoltak hozzá a bádogból készített különböző méretű gyertyaöntő csövek (129. ábra a), amelyeket némely házban erre a célra készített egyszerű, kör alakú faállványon (129. ábra b) tartottak. A csövek alsó vége kúpszerűen keskenyedik és legalul egy lyuk van. Ezen keresztül először kihúzzák a gyertya kanócat, *mazdagját*, aztán felülről olvadt állapotban beleöntik a viaszt vagy a *faggyút* (sztearint), amely a bádogcsőben pillanatok alatt kihűl, megfagy. Akkor a kész gyertyát könnyűszerrel ki lehet emelni a csőből.

A két háború között még sok házban lehetett látni ilyen gyertyaöntő csöveket, de akkor már nem „bajlódta” vele, inkább megvették a kész gyertyát a boltban.

129 a) gyertyaöntő cső bádogból (28 cm); b) faállvány gyertyaöntő csövek részére (40 cm).

A *hímes* vagy *írott tojás* festése és írása Csíkban is az asszonyok foglalatossága (130. ábra). A régi magyar nyelvben az ír szó tulajdonképpen rajzolást jelentett, ezért írásos hímezésnek vagy zsinórirásnak nevezik a kalotaszegi hímezéseket; a fafaragást is írják, tehát érthető, hogy a hímes tojást is a nép írott tojásnak mondja. S valóban, az írott tojások mintája is vonalszerű, zsinórirásszerű, mert díszítéseit nem ecsettel, hanem tojásíróval, *kesicével* készítik (130. ábra. 28). Ez egy 10—15 cm hosszú fácska, amelynek a végére rákötöznek egy kb. 1 cm hosszú, igen vékony bádog- vagy sárgaréz csövet. Ezt a csövet úgy készítik el, hogy egy gombostű köré csavarnak egy kis bádoglemezt, amely így belül üres marad. Ezt a kesicét bemártják a felolvasztott méhviaszba, az lassan kívül is, belül is csurog a csövön, s ezzel a bal kézben tartott fehér tojásra ráírja az asszony a mintát. Bámulatos, hogy mily sok mintát ismernek, tudnak fejből. Egyiket a másik után írják a tojásra, mindegyiknek megvan a maga népies elnevezése.

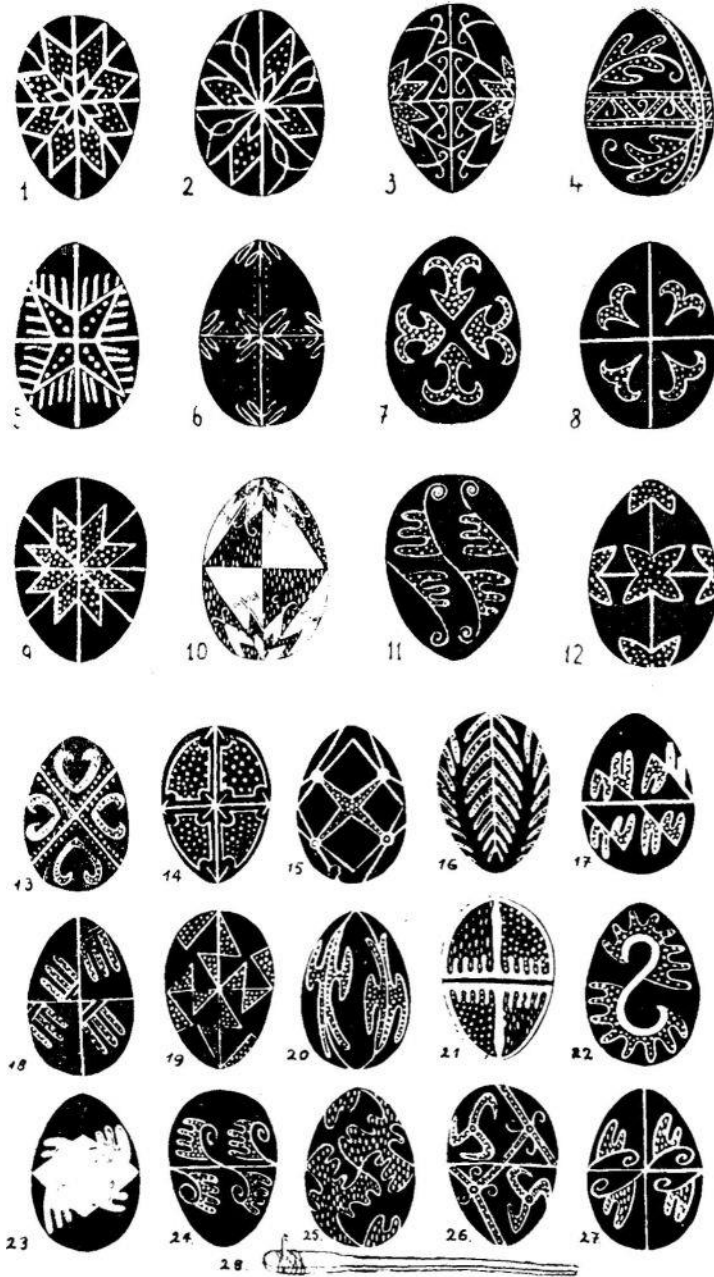
Ha a viasz a tojáshéjon megfagyott, az elkészített, többnyire piros festékbe mártják a tojást, amely — a viaszozott helyeket kivéve — piros színű lesz. Ha két vagy több színű mintát akarnak a tojásra festeni — a mintának megfelelően —, nagyobb felületet takarnak be a viasszal, aztan a legvilágosabb festőlébe mártják a tojást, amelynek száradása után letörlik a viaszt és az új színnek megfelelő mintát írnak rá a viasszal, azt ismét bemártják a másik színű festékbe s így ezzel a hosszadalmas munkával több színű írott tojást tudnak készíteni. Ez az eljárás hasonlít a közismert selyem- és bőrbatkoláshoz.

*

A csíki falvak kereseti lehetőségeinek egyike — de bizonyos fokig az „ügyeskedések“ sorába is sorolható — a borvízkihordás. Közismert, hogy a Székelyföld, de különösen Csík, Gyergyó, Kászon területe bővelkedik értékes borvízforrásokban és csak néhány helyen van megfelelő borvíztöltő üzem. Ezért sok helyen értékesítés nélkül folyik el a borvíz.

A borvízforrás vagy kút közelében élő lakosság korszokban, kis szekereken vagy szánokon szállítja haza a család szükségletének megfelelő mennyiséget, de a távolabb lakóknak már egy-egy vállalkozó ember hordja naponta házhoz a borvizet, a saját korszóiban, amelyeket az előző napi, immár megüresedett korszókkal cserél ki. A megrendelők havonként fizetnek elő a napi egy korszó borvízre. Csíkszeredába Csíksomlyóról, Gyergyószentmiklósról Csomafalváról szállítják a friss borvizet.

A borvíz kihordása a közeli város lakossága részére valójában kereskedelmi vállalkozás, amely megélhetést ugyan biztosított, de mellékjövedelmet igen. Ehhez is érteni kellett és felszerelésre volt szükség: külön e célra beállított megfelelő szekérre, télen szánra, amelyben a korszókat széna közé úgy el lehetett helyezni, hogy útközben el ne törjenek.

130. Hímes pirostojasok Gyimesből (1—12) és Csíkből (13—27). A minták neve: 1—3) töltött rózsza; 4) cserelapis; 5) töltött rózsza; 6) csillagos; 7—8) báránylabas; 9—10) cserelapis; 11) kakastaréjos; 12) csillagos; 13) báránylabas; 14—15) ördög-térde; 16) fenyőágas; 17) kakastaréjos; 18) ujjas; 19) csillagos; 20) lilimos; 21) tenyeres; 22) kakastaréjos; 23) tölgyfalapis; 24) kakastaréjos; 25) tenyeres; 26) ördög-térde; 27) kakastaréjos; 28) tojásíró eszköz: a kesice.

Az idők folyamán a borvízhordással kapcsolatban egy jogszokás is kialakult: a helybeli lakosok, akik maguk vitték a borvizet, díjmentesen kapták, még akkor is, ha a község a borvízforrást bérbe adta egy vállalkozónak.

*

Az itt ismertetett kismesterségek, ügyeskedések egy része azóta már kiveszett, a leírtakat ugyanis a 35—40 évvel ezelőtt a helyszínen készült jegyzeteim, rajzvázlataim és személyes élményeim alapján állítottam össze.

Köztudomású, hogy a mai rohamosan fejlődő és új életformát kialakító faluban bizonyos elavult munkamódszerek megszűnnek.¹⁴ De önismeretünk és a jövő nemzedék érdekében népi szokásaink lejegyzését elengedhetetlenül szükségesnek tartom.

A FELCSÍKI FÖLDMŰVES ÉVI MUNKARENDJE¹

A városi ember túlságosan egyszerűnek látja a földműves ember életét, munkarendjét. Van, aki csak a tavaszi — esetleg az őszi — szántásról, a nyári aratásról, az őszi csépelésről és betakarításról tud és abban a hitben él, hogy a téli hónapokban nincs vagy alig van dolga, csak lakodalmazik, farsangol, tehát szórakozva piheni ki a nyári fáradalmakat. De ez csak részben felel meg a valóságnak, mert egy falu élete a lakosság társadalmi szerkezetétől, kulturális helyzetétől, a természeti környezettől, a tájtól és a történelmi hagyományoktól is függ. Az egyén sok esetben a falu szokásaihoz alkalmazkodik és ennek keretéből nagyon ritka esetben törhet ki. Nem szabad megfélemlenünk a falusi földműves lakosság két szélső rétegéről, a szegényparasztság és módos gazdák eltérő életmódjáról, arról, hogy mily nehéz a szegénysorból a jómódúak közé felvergődni. Ez inkább csak azoknak sikerül, akik a földművelésen kívül, azaz emellett még kereskedéssel vagy iparral — fuvarozással, malom- vagy vízfűrész létesítésével, mészégetéssel, szénégetéssel, háziiparral stb. — igyekeztek mellékjövedelemhez jutni.

Én itt csak a felcsíki, csíkszentdomokosi földművesek munkarendjét jegyeztem volt le. Igen értékes következtetéseket szűrhetnénk le, ha ugyanezeket az adatokat Csík megye különböző falvainak adataival összeegyeztethetnők, így pl. Gyergyó, Felcsík, Gyimes, Alcsík vagy Kászon földműveseinek életmódjával, ahol nemcsak az időjárás más, hanem épp ezért a termények egy része is eltér a szomszédos tájtól. Az alábbi adatokat 1930 decemberében gyűjtöttem és jegyeztem le — nemegyszer a férfiak és nők vitája közben — Csíkszentdomokoson, amely Felcsíknak legészakibb és talán leghidegebb és legzordabb községe, így a lakosság életmódja sok tekintetben a gyergyói községekéihez hasonló.

A férfiak munkája változatosabb s ezért azt körülbelül hetenként csoportosítottam, míg a nők munkáját csupán havonként.

A férfiak munkarendje az év tizenkét hónapjában:

Január első hetében. A férfiak munkája ekkor nem sokban különbözik a decemberitől. Ha az időjárás megengedi, *erdőlni* járnak, azaz fát vágnak az erdőn és hazahordják; trágyát hordanak a közeli kaszálókra s ott a hó tetejére csomókban lerakják. Akinek nincs eladó iparfája, az fuvarozni szegődik a nagyobb favállalatokhoz. A jobb módú gazdák feldolgozzák a nyáron összegyűjtött szerszámfát: a gazdasági eszközöket (szán, kerék, kasza, gereblye, rúd stb.). Amikor megkezdődik a farsang, tehát a hónap harmadik és negyedik hetében már lakodalmaznak, a farsangi táncmultságokba és rokon látogatóba járnak. Közben egy-egy napon *erdőlni* hazahozzák a tűzifát.

Februárban még tart a farsangolás, de közben egész hónapban járnak *erdőlni* és hordják a trágyát a szántóföldekre és a kaszálókra.

Március első hetében a tavaszi szántást készítik elő: megjavítják az ekét, élesítik az ekevasat, vetőmagot vásárolnak, ha nincs otthon ele-

gendő stb. A második héten: kezdődik a szántás és az otthoni juhnyírás. A gyapjúmosásnál és a szapulásnál az asszonyoknak is segítenek. A harmadik héten még tart a szántás-vetés, trágyázás, gyapjúfésültetés, a kertekben pedig a gyümölcsfák takarítása (Gyümölcsoltó Boldogasszony).

Április első három hetében: befejezik a szántás-vetést, trágyázást, megjavítják a kerítést, a gazdasági szerszámokat, megtisztítják a kaszálókat, eltakarítják a lóhereföldekre hordott szalmás trágyát. A negyedik héten ültetik a pityókát (burgonyát), vetik a kertet, a lent és a veteményeskertben dolgoznak.

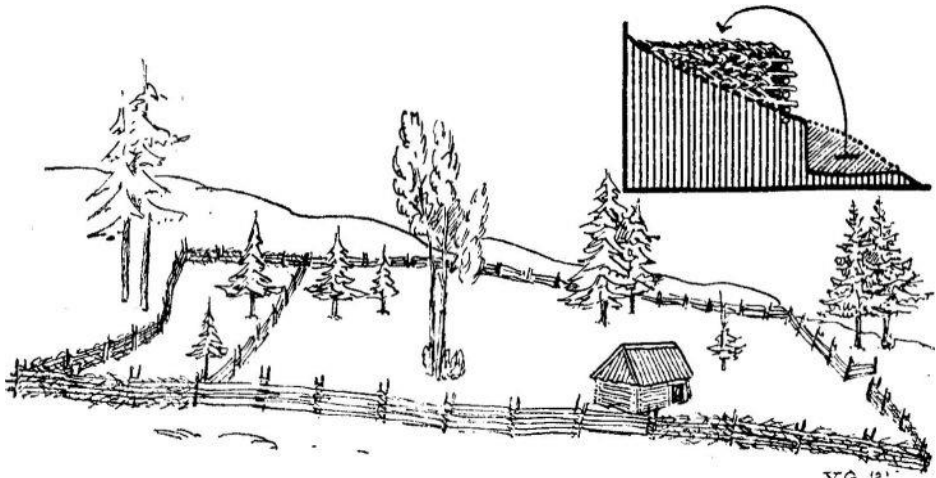
Május első hetében van a *juhgyűjtés*; ekkor adják át a juhokat a juhászturnak; a második héten rendet csinálnak otthon, az *életen* (udvarban); a harmadik és a negyedik héten kaszálják a herét.

Június első két hetében kapálják először a pityókát és kaszálják a szénát; a harmadik és a negyedik héten kapálják másodszor a pityókát, lekaszálják a bükkönyt és másodszor a herét.

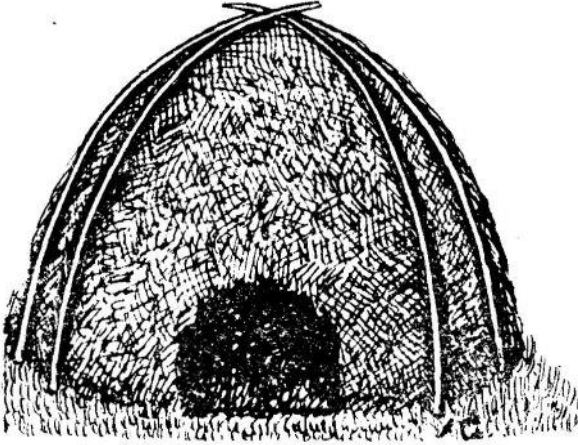
Július első felében az erdei kaszálókon kaszálják a szénát, amikor is több napon át ott is hálnek a rögtönzött, ideiglenes kalibákban. A hónap második felében folyik az aratás.

Augusztus hóban az időjárástól függően felváltva végzik az aratást és szántást, azaz *tarlóbuktatást*, majd a fű másodszori kaszálását, gabonahordást és a végén a csépelést.

Szeptember első felében a még le nem aratott árpa és zab aratását folytatják, miközben az őszgabonák tarlóit *buktatják*. A tarlószántás be-

131. Havasi kaszálókert a Hargitán, félig csaposkerttel, félig karóskerttel bekerítve, középen szénagyűjtő kaliba. Jobbra lent a kerítés megerősítésére használatos föld-sánc (keresztmetszetben). Fialat ágas (csapos) fenyőfákból áll, amelyeket egymásra raknak, és a reájuk dobott földdel erősítik. Így a sánc és a töltés együtt kétszeres akadályt jelent a marháknak (1935).

132. Szénakaliba, havasi kaszások ideiglenes szállása Gyergyóremete fölött a Gergelyvesze nevű havason.

fejeztével a sarjúcsinálás következik, ha arra alkalmas, szép az időjárás. Folytatják a csépelést és a gabonahordást, ami után már csak az őszi szántás-vetés következik és a kender kiszedése (*kinyögik, kinyövik*), áztatása. A negyedik héten befejezik a sarjúkaszálást, majd kiszedik a pityókát és a veteményeket a földből. Közben a szántást-vetést is folytatják.

Október első hetében még mindig a pityókát ássák a földből, ezt a munkát a nők együtt végzik a férfiakkal. A férfiak *kalákában* trágyáznak, majd kiszedik a veteményeket is. A kiszedett pityókát fokozatosan elvermelik, nehogy egy hirtelen jövő hideghullámtól megfagyjon. A második héten leszedik és elteszik a gyümölcsöt. Közben egy-egy nap szántanak, vetnek. A harmadik héten a friss gabonából a szükséglet szerint egy keveset megőrletnek a malomban. A negyedik héten erdőlnek, szántanak, vetnek.

November hóban a trágya *alászántásával*, illetőleg az őszi mélyszántással igyekeznek a mezei munkákat befejezni. Sajnos sokan az augusztus—szeptemberi *tarlóbuktatást* elhanyagolják és csak most, novemberben intézik el az őszi szántást egy *egyszeri* szántással. Van, akinél a trágyázás sok ideig tart, néha két hétig is, mert az igavonó állataik gyöngék s így — különösen a meredek hegyoldalakon — nem rakhatnak nagy terhet a szekerekre.

December hónapban az időjárástól függően trágyáznak, szántanak, erdőlnek, közmunkára járnak, a szükséglet szerint egy kevés gyabonát örletnek. Ha elég hideg idő van, disznót, malacot ölnek, készülnek az ünnepekre. A férfiak decemberben igyekeznek a téli időre tűzifát hordani a közeli erdőkből. Saját erdejükben fát bélyegeztetnek, vagy a nyári faosztalékot hordják haza a közbirtokosság erdejéből. Ezt a fát

a legtöbben a fűrészgárakban értékesítik, viszont aki a következő tavasszal építeni akar, az most gyűjti hozzá az anyagot: fát, követ, homokot. A fát igyekeznek még most kifaragni, hogy az tavaszig száradhasson.

A nők évi munkarendje hónapok szerint

A nőknél a gyermeknevelés, a család gondozása, sütés-főzés és mosás szinte szünet nélküli munkát jelent. Ezenkívül — bár a férfiak is sok munkánál segítenek a nőknek — a nők is segítenek ahol és amikor lehet a férfiaknak a rájuk háruló munkálatoknál.

Januárban a nők a novemberben megkezdett kenderfonást igyekeznek befejezni, hogy minél előbb *megforralhassák* a fonalat és így szövésre alkalmassá tegyék. A szövés elkezdése mellett megvarrják, kimosásák a régi, használt ruhadarabokat.

Februárban általában a sokféle szövessel vannak elfoglalva; kenderfonallal, lennel, gyapottal és gyapjúval szőnek fehérneműt, posztónak valót, sőt egy-két festékes szőnyeget is.

Március elején még mindig szőnek. A hónap közepén következik a juhnyírás, utána a gyapjúmosás, a fésülés és a fonás, majd a gyapjúfonallal való szövés. E hónap végén a nők a veteményeskertben vannak elfoglalva.

Április hónapban: gyomlálnak, kapálnak, megtapasztják és lemeszezik az épületek falát, majd pityókat ültetnek, és közben folytatják a gyapjúfonallal való szövést.

Májusban: az elmaradt áprilisi munkákat folytatják és még mindig sokat szőnek.

Júniusban: a lekaszált szénát forgatják, buglyába rakják. Közben a kétszeri burgonyakapálásban is részt vesznek.

Júliusban: folytatják a júniusban elmaradt munkákat és eprészni járnak. Közben elkezdődik az aratás.

Augusztusban: folytatják az aratásnak a nőkre eső munkálatait; közben sokan járnak az erdőre málnát szedni.

Szeptemberben: az aratás-cséplésnél segédkeznek, a férfiakkal együtt szedik a pityókat; a lekaszált sarjút *takarják*, forgatják; kinyövik a kendert, majd *októberben* kézicséppel kicsépelik, vagy ponyván sulyokkal kiszutykolják. Ezután a férfiak segítségével áztatják a kendert, majd szárítás után *törrik, tilolják, gerebenezik, léhelik*. A kendernél vigyázni kell, mert ha igen meleg a nyár, a kender hamar *túlérlik*. De vigyázni kell az áztatásnál is, ami az időjárástól függően 10—14 napig tart. Hidegebb időben — illetőleg hidegebb vízben — hosszabb ideig, melegebb vízben rövidebb ideig áztatják. A helyes áztatásról a *próba-vétel*, a *látó* győződheti meg. A *kivetett* kendert napon szárítják meg, hogy *vágtatásra*, majd *tilolásra* alkalmas legyen. Az ázás ideje alatt — a férfiakkal együtt — kiássák a pityókat. A kendermunka általában — az áztatást kivéve — a nők munkaköre. Októberben járnak az erdőbe mogyorót szedni.

Novemberben a rendes napi háziteendők mellett a nők főmunkaköre a kenderszál feldolgozása. A fonást rendszeren a durva szöszkenderrel kezdik és fokozatosan fognak a finomabb kender és len fonásához. Ilyenkor esténként már javában járnak a *guzsalyosba*, vagyis a *fonóba*. A leánykák külön guzsalyosban *csepűn* gyakorolják a fonást. Közben járnak az erdőre *vadrózsabogyót* szedni; otthon disznót hizlalnak, rucát, libát tömnek.

December is hasonló kender- és házimunkával telik el, de közben készülnek az ünnepekre: takarítanak a házban és a ház körül, tapasztanak, meszelnek; esetleg disznót, malacot vágnak, többféle tésztát és kalácsot sütnek.

Megjegyzés: mivel a nők munkájának legfontosabb része a szövés-fonás, itt közlöm az egyik asszonynak erre vonatkozólag tett részletesebb vallomását is: egy év alatt 40 sing vásznat sző. Singjét 20 lejre értékelte, ami így 800 lej értéket jelentett. Viszont — ha a kendertermesztéssel járó hosszadalmas és fárasztó munkát órabérszerűen kiszámítjuk — az szerinte 3200 lejt ér. Kérdésemre, hogy ezek után megéri-e ez a fárasztó munka ezt a pénzbeli megtakarítást, ő és a többi asszonyok is azzal érveltek, hogy ezt a női munkát ők a rendes házi, kerti és mezei munkájuk mellett csinálják, tehát nem érzik meg ezt a munkatöbbletet és mivel szabad idejükben és többnyire a téli hónapokban végzik, úgysem tudnának maguknak más hasznosabb elfoglaltságot találni. Ezért még azt a megjegyzésemet is elvetették, hogy esetleg előnyös lenne — miként más vidékeken láttam — itt is néhány fonó- és fészülőgép, illetőleg műhely felállítása.

A fenti adatok lejegyzése óta több évtized telt el. A felcsíki községek földművelő lakossága részben már termelőszövetkezetek irányított gazdálkodását folytatja, tehát egész másként él és dolgozik. Éppen ezért érdemes rögzíteni összehasonlításul az akkori munkarendet, amely egy már lezárult korszak és életforma tükré.

A CSÍKI SZÉKELY KÓBERES SZEKÉR¹

Minden vidéknek, népnek megvan a maga hagyományos teherhordási, cipekedési módja és eszköze. Általában beszélhetünk emberi erővel és állati segítséggel végzett teherhordásról. Lejegyzésük igen fontos néprajzi feladat, hisz évszázados, néha évezredes hagyományokat őriznek e szokások.

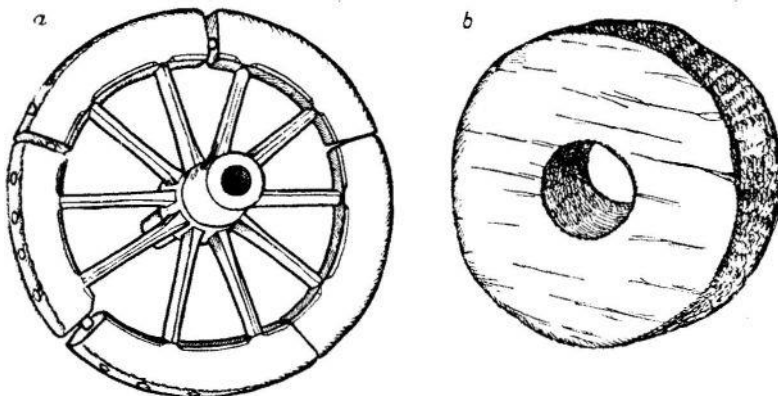
Vannak vidékek, ahol egy-két rúd segítségével vállon, máshol karra vagy vállra akasztva kosárban, tarisznyában, átalvetőben hordják a holmit, az ételt. Máshol pedig egyszerűen vállra vagy fejre rakva, nehéz kosarakban, korsókban hordják a gyümölcsöt, a zöldséget vagy a vizet is. Ilyenkor azonban rongyból készült tekerestet, *perecet* tesznek fejükre, hogy ne fájjon, de a biztosabb tartás végett is.

Vannak vidékek, ahol egy- vagy kétkerekű talicskával, *tragaccsal* szállítják a nagyobb terheket.

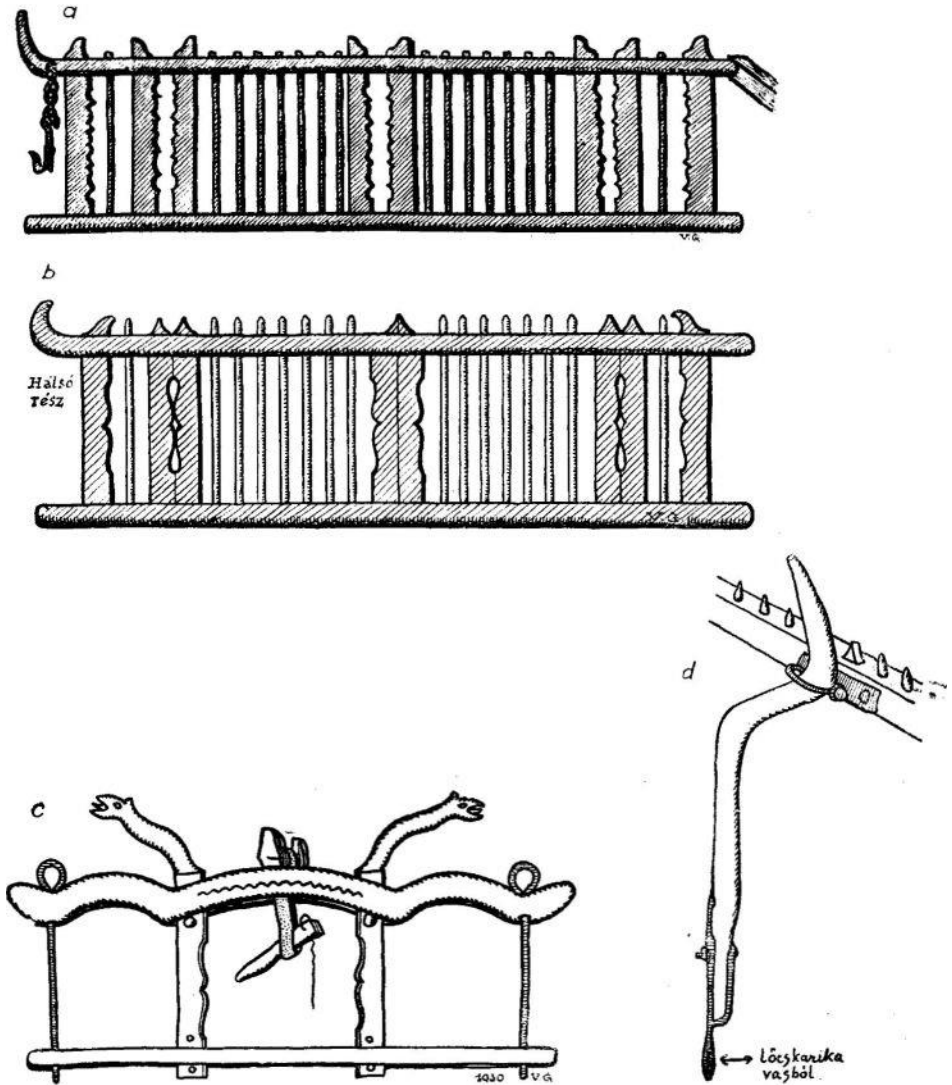
Az állati erővel való teherhordás kezdetlegesebb foka, amikor csak kétkerekű *taligát*, *kordét* használnak.

A ma közismert négykerekű *kocsiszekér* tulajdonképpen úgy keletkezett, hogy két taligát összekapcsoltak. Ezért sok vidéken, például a Székelyföldön, a szekér ma is két kétkerekű taligára bontható, ami ott azért is célszerű, mert ha hosszú gerendákat szállítanak, akkor a vastagabb végét az első, a vékonyabbat a hátsó taligára erősítik, s így 20—25 méteres gömbfákat, gerendákat is el tudnak szekérral szállítani.

A szekeret régen a falusi nép maga csinálta, a székelyek között ma is vannak, akik értenek hozzá, és megvan a hozzávaló szükséges szerszámuk is. Régen a szekeret teljesen fából készítették, és a mai *vasráf* helyére a kerék *talpába* kemény som- vagy bükkfaszegeket vernek a kopás ellen. Ez volt a *fatalpú kerék* (133. ábra a). Verses közmondás is megemlékezik róla: „Fakószekér, kenderhám, mind a kettő rossz szerszám.”

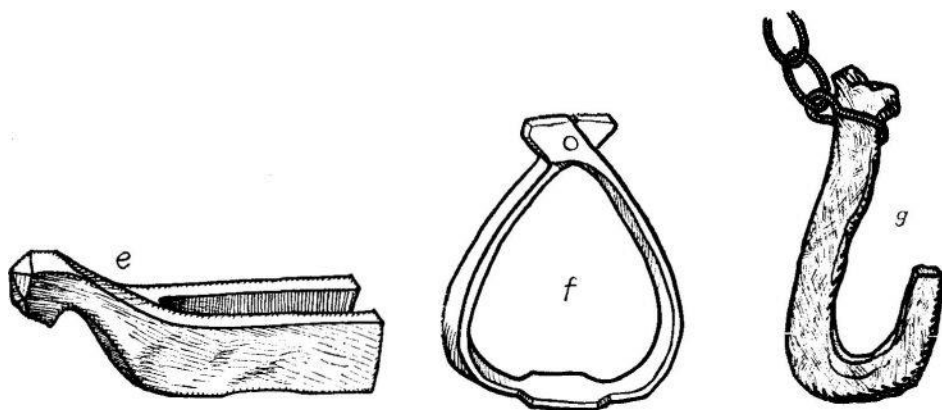
133. a) Fakószekér fatalpú kereke. A kerék talpába keményfából faragott faszegeket vernek a kopás ellen; b) vastag fakorongból faragott szekérkerék. (A csík-szeredai, illetve a székelyudvarhelyi múzeumban.)

134. A csíki hordó- vagy lajtorjás szekér részei: a—b) kétféle díszítésű lajtorjaoldal; c) küszküllős járom; d) lőcs (alsó végén a vasból való lőcskarika).

A székelyeknél háromféle szekértípus van használatban, de méret vagy a rajta hordott teher szerint többféle elnevezést is használnak.

1. Az egyik típus a *lajtorjás szekér* (134. ábra), amelynek létraszerű oldala van. De hogy a terü, a szállítandó anyag a létrafogak között ne potyogjon ki, néha belülről deszkaoldalt is raknak, a szekér elejét és végét pedig vesszőfonatú saroglyafélével zárják le. Mivel ilyen szekéren

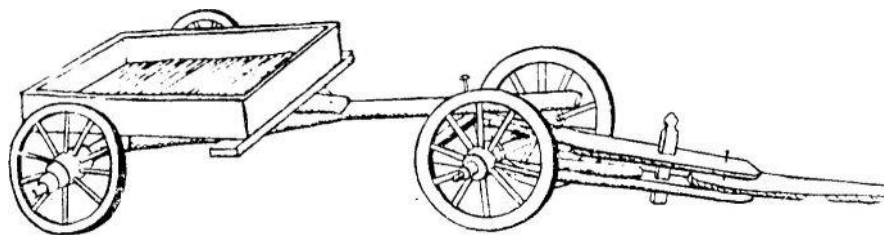
134. e) talabor (80 cm hosszú kivájt fa, kerék alá kötik fékezőnek); f) fából faragott kengyel; g) kankó (kampó), szintén fából faragva, vasláncon, a küllők közé akasztják a kerék talpába, hogy fékezzen (1930—1931).

hordják a magasra rakott szénát, gabonát, ezért *hordószekér*nek is nevezik. Hossza és nyomtávolsága szerint megkülönböztetnek *egész*, *háromfertályos* és *félvágásos szekeret*. A benne levő teher szerint beszélnek *deckás*, *ganéjos*, *kőhordó* és *borvizes szekérről* (53. fénykép). A ganéjos és kőhordó szekér oldala csak egy-két *fosznideszkából* áll.

2. A második szekértípus a *kocsiszekér* vagy *kocsi*, amely többnyire csak *félvágásos*. Oldala *deszkás-lajtorjás* és töltött ülőhellyel, néha kocsi felhágó lépcsővel van ellátva, mivel személyszállításra is alkalmas. A székely szekereknek jellemző alkatrésze a *lőcs*, amely a szekér oldalát támasztja meg, nehogy szételessék.

3. A harmadik már alig fellelhető típus a *vetőszekér* (135. ábra). Amikor szántani mentek a mezőre, ezt vitték magukkal. Két részből áll: elől van egy kétkerekű *eketaliga*, amelyhez egy szintén kétkerekű kis, ládaszerű *kordét* vagy kis *deszkás-lajtorjás* szekérkét akasztanak. Ebben viszik a mezőre az ekét, a boronát, a vetnivaló gabonát, szénát, sőt néha ők maguk is ráülnek. Újabbban már inkább rendes szekérral mennek ki és arra rakják fel az ekét stb.²

Az alábbiakban az *echós* vagy *kóberes szekeret* ismertetem részletesebben. Ezt az ernyős szekeret más vidékeken is használták, sőt ma is használják, de a legáltalánosabb mégis a székelyeknél. Mint csiga a házát, úgy viszi a székely a *kőbert* a szekeren, főként, ha hosszabb útra indul, mert ez a *gyékényernyő* megvédi a benne ülőket mind az eső, mind a tűző nap ellen. Aki a Székelyföldön vagy szomszédos városokban járt, az gyakran láthatta, hogy néha még éjjel is hosszú karavánokban, lassan, de biztosan dőcögnek ezek a kóberes székely szekerek. Festői látvány, különösen éjjel, amikor a szekér elejére, a lőcs mellé tűzött rúd végére erősített bádorgémes (136. ábra) vagy viharlámpa petróleumos kanóca fáklyaszerűen világít. Mivel a lovak már számtalanszor megtették azt az utat, a gazda nyugodtan aludhat a szekeren, az ernyő alatt,

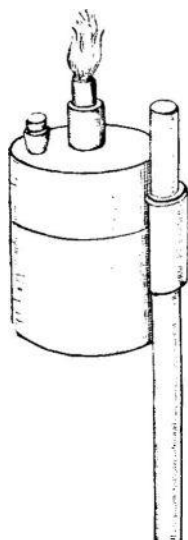

135. Kordé és taliga. Szántáskor az ekét, boronát szállították rajta, néha a vetőmagot is. Ma inkább rendes szekérrel mennek a mezőre is (1935).

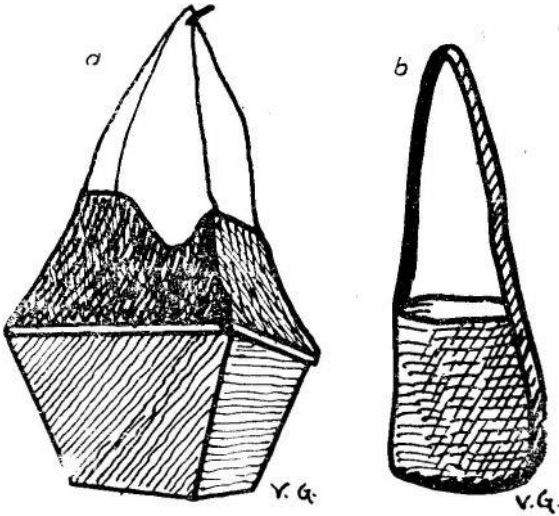
mert a lovak az út jobb oldalán haladva ismerik az út minden részletét 8—10 évvel ezelőtt még így szállították a székelyek a deszkát, a borvizet, a fazekasedényeket, a gyümölcsöt a távoli vidékekre, Brassóba, Medgyesre, és még messzibb városokba, ahol annak árából iparcikkeket, kukoricát, búzát vittek haza. Voltak, akik a székelyföldi kereskedők megbízásából árut is szállítottak, hogy ne térjenek haza üres szekérrel. Ez a szekerező kereskedelem székely jellegzetesség.

Ezt a lassú és fárasztó teherszállítást természetesen régen a vasút, újabban a gyors és nagyobb térfogatú tehergépkocsi fokról fokra kiszorította. Ma az ipar és kereskedelem is előmozdította e változást, s így a szekeret inkább csak az egyéni gazdálkodók használják.

A vásárokra, búcsúkra is kőberes szekérrel mennek, s ott, ha jó az idő, az ernyő egyik oldalát felemelik, kitámasztják, hogy alatta a szekér belseje világosabb legyen (64. fénykép), s alóla közvetlenül a szekérderekából lehessen árulni a portékát (gyümölcsöt, cserépedényt stb.)

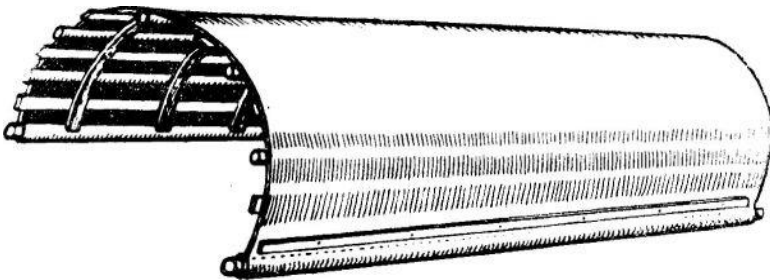
136. Csíki szekérmécs vagy viharlámpa bádogból (1936).

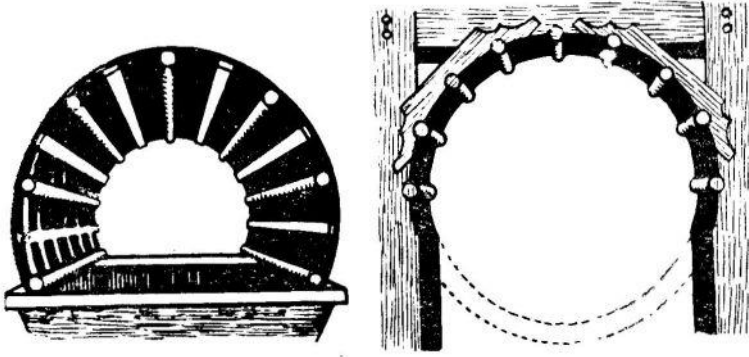
137. Zabosládikó (a), alsó része deszkából, felső része vászonból; és abrakos tarisznya (b). Mindkettőt a ló nyakába akasztják, s így menet közben is ehet.

Olvasóim közül talán már sokan láttak közélről is ilyen *kóbert* (138. ábra), de kevesen figyelhették azt meg tüzetesebben. Lássuk tehát, miből is áll, és milyen összetételű ez a kóber. Először is van egy fából, lécekből összeállított félhenger alakú váz (139. ábra), amelyre hasonló méretű gyékényernyőt erősítenek. Néha nagyobb egy félhengernél és ha a két alsó szélét egymáshoz közelebb húzzák, akkor *patkóív* alakú lesz.

A váz összesen hét *gyékényfából* és hat *gyékényt kirtató lécből* áll. Ezek mind fenyőfából készülnek. De míg a gyékényfák gömbölyű rudak, addig a gyékényt kirtató lécek laposak. A hét gyékényfa közül kettőt, amelyek alul vannak, *alsó gyékényfának* neveznek. Két-két gyé-

138. A kóberes szekér ernyője. A kóbert tartó keret hét gömbölyű gyékényfából és közéjük iktatott hat lapos gyékénykirtató lécből, hat lapos hajlított juharfa lécből (az ernyő kávája) áll. Erre jön a gyékény, amelyet kívülről két lapos fenyőfa léc (oldalfala) csíptet- a faházhoz. A kóber hossza 2—2,5 m (1936).

139. A kóberes szekér váza hátulnézetben s mellette összehasonlítással a székely' kapu gyalogbejárójának íve (1936).

kényfa között egyenlő távolságra vannak beiktatva a lapos lécek. E rudakon és léceken kívül van hat félkörben hajlított lapos juharfaléc, az ún. *ernyő kávája*, amelynek alsó végét a két alsó gyékényfába ékelik. A rudak és lécek erre a hat juharfalécre vannak rászelve. Végül is erre a vázra helyezik és erősítik a megfelelő méretű gyékényt, amelynek két alsó szélét kívülről még egy lapos fenyőfaléccal, a *gyékényt lecsíptető oldalfával* szorítják le, azaz a hat hajlított juharfaléchez hozzászegezik.

A váz 2—2,50—3 m hosszú szokott lenni. Régebben arasszal mérték, és így mondták: „Készítettem egy 12 araszos kóbert.”

A gyékényt ott készítik, ahol neki való sás terem, tehát főként Udvarhelyen. Csíkbán, Gyergyóban nem terem sás. A gyékényt egy ehhez való 2 m széles szövőszéken, *osztovátán* szövik 200—250 cm-es hosszúságban. Körülbelül 40 szál *mejjéket* feszítenek ki az osztovátára. A mejjéket két sás- vagy gyékényszázból *sírtik* össze, hogy erős legyen. Beverő fonálnak is ugyancsak a gyékényszálat használják, s azt erősen, sűrűn leverik, hogy tömör legyen a szövés, a gyékény. A szövés mintája nem egyforma, hanem 25—30 cm-es távolságban más és más. A jól szőtt gyékényen a víz még a legnagyobb esőben sem tud áthatolni, beszivárogni, mivel félkörben ívelt. Az esővíz a beverő szálak irányában pereg le a félhenger alakban ívelt ernyőről.³

CSEPÜFONÓ GUZSALYOS CSÍKSZENTLÉLEKEN¹

A kender fonására Csíkban csak halottak napja (nov. 1.) után kerül sor. Egész szeptember aratással, csépeléssel és ptyókaszedéssel telik el, s csak októberben kezdik meg a kender *kinyövését* a földből. Ezután még sok idő kell a kender *áztatására* és *szárítására*. Október végén *vagdaltják, tilolják*, majd *megléhelik és meggerébenelik*, s így szépen kifestülve előkészítik a fonáshoz.

A napokban véletlenül egy olyan házba vetődtem Csíkszentléleken, amely éppen fonóguzsalyos tartásában volt soros. A ház asszonya már este 6 órakor megvacsoráztatott, mondván: „Egyék ma kicsit korábban, mert nemsokára érkeznek a tízesbeliek a *kalakszisba*.” (Így nevezik ugyanis Középcsíkban a kenderfonó guzsalyost. Kászonban és Alcsík egyes községeiben pedig egész szokatlan és németes hangzású szót használnak: „ma este cüg lesz”.)

S tényleg, alighogy befejeztem egyszerű vacsorámat, kopogás hallszik, s egyik asszony a másik után lép be az ajtón. Mindegyik hóna alatt szorongatta szépen faragott guzsalyát, melynek végére *mazdaggal* (nem *madzag*) oda volt kötve a 2—3 napra kimért fonni való kender. Másik kezükben egy-egy kisszéket hoztak, nehogy a háziasszony zavarba jöjjön, ha a rendesnél többen érkeznének.

— Adjon Isten pálinkás, palacsintás jó estét! — s mindenkivel kezelt fogtak — velem is —, majd lerakták székeiket egy sorba az ágy elé, leültek, s mintha valaki számon venné munkájukat, komolyan s mégis jókedvvel nekiláttak a fonásnak. A székükön kissé balra fordulva, *strégen* ülnek, mert így jobb karjukat, amelyben az orsó van, zavartalanabban ki tudják fonás közben nyújtani.

Ezalatt egy másik csoport közelgett, hangjuk már messziről hallszott. Kacagás, *szertelenkedés* hangjai szűrődtek be a házba. Rövid kopogás, és máris *béromlott* az ajtón a fiatal lányokból és legényekből álló csoport. Köszöntek nagy elevenességgel, de mikor megláttak, megszeppentek kissé, nem voltak rákészsülve, hogy itt idegent, „pláné” városi „urat” találnak a guzsalyosban. De szerencsére ezen a kezdeti nehézségen is hamar túlestünk, mert a lányok csoportjából kilépett a tavalyi cselédlányunk, és nagy lelkesedéssel és szeretettel üdvözölt. Néhány perc alatt kikérdezett, hogy mikor és hogyan kerültem az ő falujába.

— Biztosan régiségeket gyűjt a tanár úr — mondotta.

A beszélgetésbe a többiek tréfás megjegyzésekkel kapcsolódtak bele, s így átestünk a megismerkedés nehézségein.

Néhány perc múlva lecsendesedtek, megkezdődött a munka. Az orsók pörögtek, akárcsak a fonógyárban. E síri csendet én zavartam meg. Megkérdeztem, miért nem fonnak fonókerékkel, hiszen azzal gyorsabban halad a munka. Kérdésemre az egyik menyecske adott értelmes és mindenre kiterjedő választ.

— Mindegyikünknek van fonókeréke — mondotta —, hisz 300 lejért már lehet kapni. De mi most ősszel még csak a kender *csepűjét* fonjuk

s majd ha az elfogyott, fonjuk a szöszet, s csak januárban-februárban kerül sor a finom kenderre, a száljára. Azért fonjuk előbb a csepűt, mert az csúf munka, és ha a finommal kezdjük, a végén beleununk, s a csepűt otthagyjuk. Fonókerékkel csak a kender szálját lehet fonni, a szöszet és a csepűt csak kézzel, mert túlságosan durva, s így nem lehet olyan gyorsan egyengetni, mint amilyen gyorsan a kerék forog.

Kérdésemre, hogy a három minőségű kenderfonalból miket szőnek, egy másik komolykodó öregasszony válaszolt:

— A csepűből — mondja — csak durva zsáknak valót, dörgölőt (edénytörlőt) és alsó lepedőt szövünk. A szöszből készült fonalat *mej-jéknek* használjuk, ha csepűfonallal szövünk. De szöszből csinálunk még finomabb zsákot, sőt alsónadrágnak valót is ezeknek a férfiaknak, ni — int a fejével feléjük. — Jó az nekik. Régente a fiúgyermekeknek külső nadrágot csepűből is szőttünk, csúf volt és kemény, úgy, hogy megállott, ha felállítottuk a nadrágot a földre, egyébként *bükkfanadrágnak* híttuk. Máshol pedig a kétágúsága miatt *parittyának* is nevezték. De a kender javából, a szálából finom dolgokat is tudunk készíteni: ágyhuzatot, párnahéjat, lábravalót, inget, törülközőt s egyéb finom dolgokat. A kenderünk sokszor oly szép, hogy alig lehet megkülönböztetni a lentől. Lent keveset termelünk, mert a mi falunk határában nem nő elég magasra, inkább csak a magjáért ültetjük, mert sokkal ízletesebb a lenmagolaj, mint a kendermagé. De vannak csíki falvak, ahol feltűnő szép a len, főképp a gyimesiekét dicsérik nagyon.

Újabb csoport érkezett. A csoport végéről a lámpafény kísértetiesen vetítette előre a leányok karcsú árnyékalakját. Korosabb férfi is jött velük.

Miután ezzel az új csoporttal az első lakószoba úgy megtelt, hogy mozdulni sem tudtak, a fiatalok lámpát kértek, s bevonultak a szomszéd szobába, az úgynevezett *tisztaszobába*. A férfiak mellém ültek a szoba sarkában elhelyezett asztalhoz. Miután a megismerkedés nyugodt és tisztességtudó módon megtörtént, kártyát osztott az egyik. A *süveglőst* játszották, mely nevét onnan kapta, hogy két csoport játszik egymás ellen (pl. 3—3. vagy 4—4), s amelyik csoport nyer, annak megengedik, hogy báránypőr sapkáját (süvegét) a fején tartsa, s ezzel kérkedjen a többi előtt. Kártyázás közben általában beszélgetnek, tréfálkoznak.

Az egyik beszédes menyecske megkérdezte, hogy ismerem-e a *durgát*. Kérésemre elmagyarázta, hogy amikor *kinyövik* a kendert a földből, az alacsonyabb és összetört csenevész kenderszálakat, a *berzenyét* otthagyják, s a végén külön szedik össze, s külön is tilolják. Ebből lesz a *durga-fonál*, mely a csepűnél is *durvább* és vastagabb, s csak durva zsákvászonnak használják. De van még egy fajtája is a durgának: amikor a kendert vagdalják, a földre esett hulladékot, a *szakadékot* összeszedik, tovább tisztítják, és ebből is durva zsáknak való *durga* szál lesz.

Ezután én érdeklődtem:

— Mennyi egy családnak a kendersizűséglete, s mennyit visznek a piacra eladni?

A válaszokon nem tudtam mindjárt eligazodni, mert azt mondták, hogy egy évi termésből átlag 40 sing vásznat tudnak szőni (egy sing 62 cm). Megtudtam, hogy a 40 sing vászon, átlag 20 lejével számolva singjét, 800 lejt ér. Kiszámígtattuk együttesen, hogy ezért a 800 lejért, kezdve a kender elvetésétől, az áztatáson, a lassú fonáson keresztül a szövésig, hány órát dolgoznak. A napszámdíjat véve alapul kiderült, hogy ez pénzben 3200 lejt jelent, tehát négyszer annyi munkát, mint amennyi az értéke, s így a fonás-szövés sehogy sem látszik jövedelmező foglalkozásnak. Szóvá tettem indítvány formájában, hogy mily előnyös lenne, ha Csíkszeredán például egy nagy fonógép működne, amely egy kézrandítással 80—50 orsón futtatja fel a fonalat. Sok időt takarítanak meg, és több jutna a szövésre és az eladásra. A fonásért pedig nem pénzzel fizetnének, hanem a fonómester egyszerűen vámot venne a kenderből, mint a molnár. Az indítványt meglepetéssel, helyesléssel fogadták, jelezvén, hogy szívesen termelnek kétszer annyi kendert, ha a házi fonástól megszabadulhatnak.

Közben áthallatszott a szomszéd szobából a fiatalság víg kacagása, éneke. Fületem hegyeztem, mert minden nóta végén kopogósan kiáltják:

Apró bingyó pityóka,
Megint megvolt egy nóta.

Az egyik gazda figyelmeztetett a kender egyik fontos termékére, a kenderkötélre, melyet a gazdálkodó ember a legkülönbözőbb vastagságban és különféle célra használ.

A kötélverés hanyatlóban lévő háziipar, alig néhány csíki faluban tudja és folytatja néhány ember, pedig nem nagy tudomány, és a hozzávaló eszközök sem drágák. Csíkszentgyörgyön. Szentmártonban és Csomortánban ismernek csak egy-egy embert, akikhez el szokták vinni a kötélnek valót. Sokszor maguk is segítenek neki, s meg is várják, amíg kész lesz a kötél. Újabban inkább a boltban vásárolnak gyári kötelet. Pedig ez nem oly erős, mivel nem tiszta kenderből készül, ugyanis a belsejébe sokszor *csihánt* (csalánt) tesznek.

Ezzel kapcsolatosan elbeszélgettünk arról is, hogy mily biztos kenyeret adna egy csíkszeredai kötélverő mesternek a csíki kötélkészítéssel ellátása, ha modernebb eszközökkel jó és erős köteleket készítené csíki kenderből. Az előbb jelzett fonógép-ötlethez hasonló módon, hogy vámot vehetne a kötélhez való kenderből. Ez olcsóságával és tartósságával kiszorítaná a gyári csihánkötelet.

A szomszéd szobában épp akkor gyűjtottak rá egy gúnydalra, mely az anyósokat nem valami hízelgő és ízléses formában emlegette. Azzal mentegetőztek később, hogy ők nem házasok, s így nincs anyósuk sem, tehát nem sértenek meg vele senkit.

Anyósomat befogom a járomba.
Kihajtom a tanyára,
S bekötöm a többi marhák sorába.

Szénát tesztek elébe,
Hadd kérőddzék a vén marha belőle.
S ne sírj csárdás anyósom,
Itatáskor a kötelet eloldom...

A nóta végén kacarászva várták a hatást. Majd egy olyan nótát kezdtek el, mely román és magyar szavak összekeveredéséből született. A közismert katonanóta dallamára, hogy: „Akkor szép a magyar lány, amikor...”

Spune Gyorgye Mámának
Mámá jó meduk katonának.
Kíkísérik a gárára,
Ráarakják a resztungot a vállára.
Dutye resztung csatázni,
Jo meduk ákásze cicázni.
Kiment Gyorgye a gárára,
Ráborult a dregucája vállára,
Úgy kéri, hogy numáj plindzse Mariskám,
Visszajövök a rezboji után.

Azután néhány szép régi székely nótát is énekeltek.

A sok nótázás kifárasztotta őket, s kiszárította a torkukat. A házi lány egy korsó friss borvizet és egy pléhcsuprot hozott be, s töltögetett nekik sorjában. A szomszéd tízesben, Fitódon, káposztalevet is szoktak kínálni, mely néha oly jó, hogy üdítő bor helyett is használják. Büszkék is a „fitódi borra”, melyből egyszer engem is megkínáltak.

Éneklés közben az egyik leány kiosont az ajtón, és az udvari ablakon keresztül, mintha égi szózat ereszkedett volna alá, elváltoztatott hangon beszólt, s a bentlévőkre célozván, személy szerint is figyelmeztette őket, hogy ne csókolózzanak, ne leánykodjanak, mert erről tudomást szerez a Káruj, meg a Jancsi is, akik jelenleg katonai szolgálatban levő legények. A guzsalyosokban természetesen a szerelem is bimbózik, mely aztán a nyár folyamán ki is virágozik úgy, hogy a következő tére már esküvő, víg lakodalom lehet belőle. Ezért is nevezik az udvarlást, vagyis amikor a legény a leány házához eljárogat, *guzsalyozás*nak.

Az este hátralevő része énekszóval telt el. Tizenegy óra után, mintha valaki kiadta volna a jelszót, egyenként felállottak, s 5—10 perc múlva mindkét szoba kiürült. Ahogy libasorban jöttek, úgy is mentek el, guzsallyal a hónuk alatt, egyik kezükben a kisszékkal, a másikban az égő viharlámpával. Elbúcsúztak a háziaktól, nyugodalmas jóéjszakát kívántak, és megelégedetten, kedélyes hangulatban hazafelé indultak.

*

Február hónapban, amikor mind lefonták ezt az *utálatos*, szemetes csepűt, örömben *csepűbált*, máshol *csepűlopó bált* rendeznek. Az ételtitelt batyubálszerűen összehozzák, majd mindenki lop egy kis csepűt hazulról, azt eladják és a pénzen cigányzenészeket fogadnak, s így a csepűfonó guzsalyosoknak egy közös mulatsággal vetnek véget.

A GYIMESI CSÁNGÓK¹

Gyimes földje Csík keleti szélén fekszik. Erdős, hegyes területe, mely öt szomszédos csíki község tulajdona volt, egy harminc km hosszú, de alig néhány száz méter széles fővölgyből, a Tatros folyó völgyéből áll, amelybe jobbról-balról számtalan keskeny mellékvölgy — ún. patak torkollik. Közigazgatásilag három egymásba olvadó községre oszlik. Ezek: Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplak és Gyimesbükk, melyek lakossága — a patakokkal együtt — eléri a 14 000-t.

Az évszázados török—tatár betörések miatt Gyimes földjét a csíkiak a XVII-ik század végéig, az akkori védelmi rendszernek megfelelően, lakatlan területnek hagyták, csak a magaslati pontokon álltak a lármafák. Ha ellenség közeledett, az őrség hang- és fényjelekkel riasztotta a környék lakosságát. Az utolsó tatár betörés 1694-ben volt, amelyet a csíkiak Xantus királybíró vezetése alatt fényes győzelemmel visszavertek. Négy év múlva, 1698-ban Rabutin osztrák tábornok a védelmi vonalat előre tolt a gyimesi szorosig és az odahelyezett székely határőrökkel várát és sáncot építtetett. E vidékre, az ún. *komandóra* rendelték ezután a katonaköteles székelyeket, ahol osztrák tisztek vezetése mellett katonai gyakorlatokat végeztek.

Elmúlva a fenyegető betörés, a gyimesi szoroson keresztül fokozatosan megindult a békés kereskedelmi élet. Ez természetesen elősegítette e lakatlan terület lassú benépesedését. Az ott megforduló szegényebb székelyek, látván a jó, kövér, pihent földeket, kaszálókat és legelőket, egyre nagyobb számban vonzódtak, húzódtak e vidékre. Ingyen vagy egy-két veder tőrőért engedélyt szereztek az illető község bírójától a legeltetésre. Letelepedésük eleinte ideiglenes jellegű volt, esetleg csak nyárára, vagy egy-két évre szólt, s ezért csak kicsi, egyszobás és egyszerű bútortatú házat, *szállást* építettek. Idővel megszokták, megszerették e helyet, amely nyugodt megélhetést biztosított számukra, s így véglegesen letelepedtek, rendes házat építvén maguknak és családjuknak. E békés betelepülők számát szaporította a sok katonaszökevény és más büntetés elől idemenekült székely, de Moldvából is sok csángó húzódott erre a semlegesnek mondható területre, amely ez időben még nem állt közigazgatási ellenőrzés alatt. E kétirányú beszivárgásnak és keveredésnek — a székelynek és a moldvai csángónak — eredményeként keletkezett tehát ez az új néprajzi csoport, a gyimesi csángóság. A moldvai csángók által hozott öltözetből kis változtatással kialakult az új, gyimesi csángó viselet. A moldvai csángókkal együtt elég sok román is betelepedett a vidékre, és keveredett össze a csángókkal.

A letelepedés folyamata a XVIII-ik században természetesen még lassú volt, a XIX-ik században azonban nagymértékben felgyorsult, a szaporulat megnőtt, így a XX-ik század elejére az itteni lakosság száma már hétezerre emelkedett, az utolsó negyven év alatt pedig megkétszereződött, pedig a közbeeső világháború is elég nagy veszteséget jelentett. Ez a szaporulat részben a múlt század végén a Gyimes völgyén

keresztül Moldva felé megépített vasútvonal kereskedelmi jelentőségének is tulajdonítható. Ekkor indult meg nagy fűrészüzemek felállításával a gyimesi őserdők kiirtása. Ez a nagy kiterjedésű, de mégiscsak legelőkből és kaszálókból álló föld ma már nem tudja megszaporodott lakosságát eltartani, s így kivándorlással kénytelen segíteni a túlnépesedésen s a vele járó bajokon.

Mielőtt erről a 10—15 éve megindult kivándorlásról és annak következményeiről szólnék, ismertetnem kell a gyimesi nép gazdasági viszonyait, életmódját, hagyományos szokásait.

Főfoglalkozásukból, az állattenyésztésből következik, hogy nem sűrűn beépített falvakban telepedtek le, hanem szétszórót, tanyaszerű, ún. szálásokat építettek. A lakóházak legkevesebb 100—200 méterre vannak egymástól, s azokkal egy tagban egy több holdas kaszáló- és legelőrész is be van kerítve. A távolságok miatt a gyermekek iskoláztatása nehéz, s így sok közöttük az írástudatlan. Az iskolai oktatást és nevelést a szülők a közösségi hagyományok átadásával pótolják. A gyermekek egész fiatal koruktól kezdve segítenek szüleiknek a gazdaság körül, főképp az állatok őrzésénél, s talán ez a másik oka annak, hogy a gyimesiek nemigen járnak iskolába. Nagyon ritkán, és csak újabban mennek ipari vagy kereskedelmi pályára.

A gyimesiek tehát állattenyésztők, de amellett természetesen értenek a földműveléshez is, és a maguk szükségletét e silány és kicsiny földből elő tudják teremteni. Nehéz munkával nem terhelik magukat túl. Étkezésük egészséges, húst keveset esznek, kenyér helyett is inkább a könnyebb puliszkát, a málét fogyasztják. Főételeik a tej és tejtermékek, főzelékfélék és gyümölcs. Ilyen életmód mellett érthető, hogy sok közöttük a munkabíró száz éven felüli ember. Gyermekeik szépek, piros-pozsgások. A világháború előtt a csíki sorozásokon első ízben 95 százalék vált be katonának, ami akkoriban páratlan eredmény volt.

Érdekes házassági szokásuk van, próbaházasságféle: a legény évekig is együtt hál a leánnyal, de csak akkor esküsznek meg, ha meggyőződtek arról, hogy gyermekük lesz. A sok gyermek náluk ugyanis nem teher, hanem ellenkezőleg, olcsó munkaerő, sőt létkérdés. Sajátos szokás az is, hogy a legény és a leány szerelmi viszonyánál a kezdeményezés a leányé, ő hívja meg a legényt *guzsalyos*ba, tehát ő választ magának szeretőt, sőt férjet is.

A gyimesiek többsége nem a fővölgyben lakik, hanem a messze elágazódó mellékvölgyekben, a patakokban. Az igazi hagyományörző állattenyésztő csángók ezekben az eldugott mellékvölgyekben laknak. A fővölgyben, főképp a templomok és községházak közelében lakók már sűrűbb faluszerű településekben élnek, meglátszik rajtuk az új kor lükettése, a civilizáció, és az állattenyésztés mellett egyébvel is foglalkoznak. A jobb módúak között pl. akad egy-egy élelmesebb gazda, aki kisebb-nagyobb üzletet bonyolít le, vízfűrészeket állít föl, ad-vesz. Általában még túlságosan óvatos és bizalmatlan „üzletemberek”. A szegényebbje, ha pénzre van szüksége, elmegy szolgának, fuvarosnak, munkásnak, de nem állandó jelleggel, csak időszakonként, mert megélheté-

sének alapja az állattenyésztés és a földművelés. Ezért a gyimesiek a gyári munka mellett sem lesznek proletárok. A gyimesiek nem mennek szolgálni, mint a székely lányok, otthon is szükség van rájuk, másrészt pedig, mert erkölcstelennek tartják a városi szolgálatot. E felfogás a moldvai csángó falvakból származik, ahol férjhez sem mehet az olyan lány, aki városban szolgált.

Az I. világháborút követő évek gazdasági fellendülése, a nagyméretű fakereskedelem révén, Gyimest is érintette. De mindez csak 1930-ig tartott, amikor szinte máról holnapra megszűnt ez a kedvező helyzet. A nagy fűrészüzemek leállottak, a fa fogytán volt az erdőn, s a könnyű pénzkeresethez szokott nép, valamint a velük siránkozó ottani polgárság, ahelyett, hogy más megélhetési lehetőséget keresett volna, évek óta csak a fakereskedelem újabb fellendülését várta. Elfelejtették, hogy a faipar a lakosságnak csak egy részét táplálta, hisz a vidék gazdaság-alapja mindvégig az állattenyésztés volt. Mialatt tehát a fából élő elem tétlenül várta a jobb időket, az egyszerű állattenyésztő csángó meg-érezte, hogy a bajok egyik oka a lakosság túlságos szaporodása; és azt, hogy a nehéz helyzet egyetlen gyors megoldása az, ha a lakosság egy része elvándorol. S mivel főfoglalkozása nem annyira a földművelés, mint inkább az állattenyésztés volt, nem a termékeny Moldva felé, hanem a Székelyföld elhanyagolt és kihasználatlan legelői felé vette útját. Igen, a Székelyföldre, annak ellenére, hogy évtizedek óta csak azt halljuk: a Székelyföld túl népes; a csángóságnak viszont még maradt hely. Köz-tudomású, hogy a székelységnek, de különösen a Csík megyeieknek ősi foglalkozása az állattenyésztés, amelyről az utóbbi évszázadokban foko-zatosan áttértek a jövedelmezőbbnek látszó földművelésre. Valósággal erőltették a földművelés terjedését. Ezért látunk még meredek hegy-oldalakon és hegytetőkön is szántóföldeket, melyek földje pedig nem oly jó, hogy a versenyt a síkvidék termőképességével felvegye. A székely mind mennyiségileg, mind minőségileg elhanyagolta az állatte-nyésztést, és a földművelést tartotta egyetlen megélhetési forrásnak. És miközben a népfölösleg a gyárakba ment, a nagykiterjedésű legelők ki-használatlanul maradtak. Ezeket vették észre ezekben az években az éberszemű gyimesi csángók, akik az elmúlt kétszáz év alatt Gyimesben megmaradtak állattenyésztő foglalkozásuk mellett. S most, hogy a Gyimes völgye is megtelt, visszavándorolnak az őseik által elhagyott földre.

A gyimesiek visszavándorlási mozgalmá csupán 10—15 éves, és eddig alig kétezer embert mozgatott meg, de az előzményeket ismerve előre-látható, hogy a közeljövőben mind többen fognak kivándorolni. Ezért hivatalos vagy társadalmi úton kell majd a kivándorlásukat elősegíteni, s kellő helyen való letelepülésüket lehetővé tenni.

Ez a visszavándorlás ugyanolyan lassú és óvatos módon történik, mint ahogy a bevándorlás történt a Székelyföldről Gyimesbe, vagy aho-gyan részben még manapság is előfordul, hogy a sűrűn lakott részek-ből el-elhúzódik néhány család a távolabb fekvő, eldugottabb helyek felé.

Megkísérlem e terjeszkedésnek, állandó népvándorlásnak a módját és következményeit néhány példával megvilágítani. E példák nemcsak a gyimesiekre jellemzőek, hanem általánosságban az állattenyésztő népekre.

Az elmúlt években szemünk láttára népesedett be néhány év alatt Háromkút völgye, amely a gyimesközéploki központtól, vagyis a templomtól 25—30 km-re egy eldugott völgyben, az Egyeskö lábánál fekszik. E völgy erdőségeit a háború előtt az Unió Erdőipar nagy fűrészüzem mint tulajdonos termelte ki. 1920-ban eladó lett e terület, de nem lévén olyan nagytőkés, aki ezt a nagy birtoktömböt megvehette volna, összeállott negyven csángócsalád, s azt egyenlő részesedési arányban megvették. Amint az egész terület magánosok tulajdonába ment át, természetesen megkezdődött e völgy benépesítése. Eleinte csak a nyári szénagyújtás idejére költöztek ki, e célra elegendő volt egy kicsi ideiglenes ház, melyet szállásnak neveznek. Idővel számot vetettek az új hely megélhetési lehetőségeivel, és egymás között is meghányták-vetették a teendőket. Rendes lakóházat, csúrt, istállót kezdtek építeni Háromkúton, és sokan végleg letelepedtek. A szegényebbek eladták középloki házaikat és birtokaikat s végleg szakítottak ottani életükkel. A módosabbak mindkét helyen gazdálkodtak egy ideig. 1929-ben még csak hárman tették át teljesen életterületüket Háromkútra, de 1938-ban már 15 állandó és 70 ideiglenes jellegű család élt ott, ami lélekszám szerint a nyári hónapokban 500—600 embert jelent. Ma már tele van a völgy szétszórt településekkel, melyek szétszórt házaik miatt nagy kiterjedésű falut alkotnak, ahol már iskolára is szükség van.

Ehhez hasonló módon történik a csángók mai visszavándorlása is. A különbség az, hogy eleinte két-három évre pásztorságot vállalnak nyájaknál vagy csordáknál, amely időszakban saját állataikat is ott legeltetik a községi legelőn. Rövid idő alatt megismerik a helyi viszonyokat, a környék kihasználatlanul hagyott területeit, azoknak tulajdonosait. Bérbe veszik egy-két évre a nekik tetsző helyeket, gondozzák, szállást építenek. Majd, ha számításuk bevált, olcsó pénzen meg is vásárolják e földet. A szegényebbje eladja gyimesi házát és birtokait, s ezzel végleg elszakad szülőföldjétől. Új helyén ideiglenesen épített szállását kibővíti, s rendes lakóházat és gazdasági épületeket épít. Ha e telep közel fekszik a székely faluhoz, rendszeren még a viseletét is felcseréli a székellyel, főképp ha gyermekei vegyes házasságra lépnek, hogy ezzel is alkalmazkodva környezetükhöz, semmiben se különbözzenek a szomszédos székelységtől. Ugyanígy alkalmazkodik, és csángó ruhát vesz föl a Gyimesbe férjhez ment vagy oda nősült székely leány vagy férfi is.

A legjellemzőbb és a legfejlettebb ilyen visszatelepülés a Csíkszentgyörgytől két km-re fekvő Csinód- és Egerszegpataka, ahol ma már 30 család él, továbbá a Csíkszeredától öt km-re, nyugatra fekvő Hargita alatti új telep, a Csiba-rét. Ez utóbbinak rövid története a következő:

1927-ben Farkas István hat gyermekes csángó gazda a Tolvajos-tető mellett pásztorkodott. Ezalatt megismert a közelben egy nagy vizenyős

és köves mezőt, amelyet a csíktaplocai gazdák értéktelennek tartottak, s mivel túl messze is volt a községtől, kihasználatlanul hagytak. Ebből Farkas István megvásárolt egy nyolcholdas területet, holdját háromezer lejért, s családjával letelepedett, majd nekifogott a munkának. A vizet levezette, a köveket kiszedegette és kikövezte velük a saját házához vezető utat; állatait ott legeltette a mezőn, hogy azok trágyázzák a földjét. Ezzel néhány év múlva elérte azt, hogy a legelő egy részét már kaszálónak, sőt szántóföldnek is tudta használni. Időközben lányait férjhez adta, vagy fiait megházasította mind csángókkal, akik itt a szomszédságban vettek földet, s szintén állandó jelleggel itt letelepedtek, sőt rokonaikat is átcsalták Gyimesből. Ma, rövid tíz év után, már kilenc család, illetve kilenc lakóház van e telepen, összesen huszonöt gyermekük van, mely szám rövidesen megkétszereződik, mert a szülők még mind fiatal házasok. Ha tekintetbe vesszük azt is, hogy e csángó teleptől pár száz méterre még 15—20 taplocai székely gazdának is van háza és birtoka, számolnunk kell azzal, hogy rövid 50 év múlva a két telep közül egy kis falu keletkezik itt a Hargita tövében, amelynek iskolára stb.-re lesz szüksége.

Felcsíkon nemigen tudnak a csángók elhelyezkedni, mert ott a székelyek népesebbek és szegényebbek, s így közülük is még sokan pásztorok. Kivétel a gyimesiekhez közelebb, de a felcsíki községektől messze fekvő Nagybagyás, Fehérmező legelője, ahol szinte mind csángók a pásztorok. Innen egyesek aztán továbbhúzódtak Gyergyóba. Gyergyószentmiklós városnak Gyilkostóhoz vezető szélén is több csángó család él, akiket valósággal megcsodálnak a gyergyói földművelő gazdák, hogy mily kevés vagyonnal, birtokkal milyen nagy családot tudnak eltartani állattenyésztésből.

Alcsíkon minden faluban van néhány csángó család, akik már véglegesen letelepedtek, sőt sokan vegyes házasságok révén a székelyek közé olvadtak.

De nemcsak Csíkban, hanem a többi székely megyében is találunk gyimesieket. A Székelyföldön kívül Segesvár mellett, a Szilágyságban, a Mezőségen és Lugos környékén is kísérletezett több gyimesi csángó, de ez utóbbi távoli kitelepülések nagy része nem sikerült, mert nem számoltak azzal a különbséggel, amely az otthoni és az új terület éghajlati és földrajzi viszonyai között van, s így egyesek vissza kellett hogy jöjjenek a Székelyföldre.

Számbelileg tehát még nem nagy a kivándorlás Gyimesből, de minden vidékre jutott már néhány csángó telepes, ami igen fontos további elhelyezkedésük, vagyis a mozgalom számbeli megerősödése szempontjából. Aki ugyanis ismeri a gyimesiek testvéri összetartását, azt a szoros rokoni kapcsolatot, mely anyagi áldozatokra is képessé teszi őket, ha arról van szó, hogy egy csángó testvér új otthonhoz és megélhetéshez jusson, az előre látja már azt a folyamatot, amely az előrelátható segítségével bekövetkezik.

Gazdálkodási szempontból előnyös a gyimesiek helyzete a székely földművesekkel szemben, mert igénytelenebb az életmódjuk, s nem

.szokták meg otthon, főleg a mellékvölgyekben a falusi társas együttélést, míg aki a faluban nőtt fel, már nehezen szánná rá magát arra, hogy mint pásztor, vagyis állattenyésztő gazda az erdőkben, havasokban csendes magános életet éljen.

A legörvendetesebb megfigyelésem az elmondottak tanulmányozása közben az a szeretet volt, amellyel a falu lakossága e csángó pásztorokat fogadja. Nem irigykednek rájuk, amikor pár éves pásztorkodás után anyagi helyzetük javulását látják, sőt sokszor hallottam megértő, dicsérő véleményt a csángókról, elismervén róluk, hogy szorgalmas, szívós és tervszerű munkások, akik megérdemlik az életet, a nagyobb és jobb kenyeret.

ADATOK A XX. SZÁZADBAN MÉG LAKOTT ERDÉLYI BARLANGLAKÁSOKRÓL¹

Közismert dolog az, hogy az őskorban kezdetleges életviszonyok között élő elődeink védekezés céljából vagy víz szélén cölöpre építették lakóházaikat, vagy vízmosta sziklabarlangokban húzták meg magukat. A cölöpépítmények mesterségesek voltak, míg a barlangokat többnyire a természet adta az embernek, bár néha ő maga vájta azokat a puha, palás kőzetbe, agyagos homokba. Voltak olyan földkunyhók is, amelyeket csak félig süllyesztettek a föld alá és a tetőzetre hordtak még földet.

Nemcsak Afrika, Ázsia és Amerika löszhegyeiben és sziklafalaiban, hanem Európa különböző vidékein is találunk még szórványosan ilyen kezdetleges földkunyhókat.

Erdélyben még századunk közepén is voltak ilyen kezdetleges hajlékok, pincék. Most csak az ún. barlanglakásokat ismertetjük, éspedig három egymástól távol fekvő erdélyi város barlanglakásait: Kolozsvárét, Szilágysomlyóét és Vízaknát.

I

Cholnoky Jenő 1940-ben a kolozsvári Fellegvár déli oldalán meghúzódó barlanglakásokról a következőket írta: „A Fellegvár oldalán lehetnek a legrégebb emberi lakások, de ezek csak barlanglakások voltak és semmi nyomuk sem maradt, mert a Fellegvár déli oldalán az ún. »Kömálon« mindig voltak sziklaomlások, hisz a Szamos állandóan alámosta a hegy lábát. A hegy lábát borító nagy törmelékletjén ma is szűk sikátorok közt összevívva épített viskók vannak.”²

A ma élő idősebb nemzedék előtt is eléggé közismertek a kolozsvári Fellegvár oldalán, a Kömálon lévő barlanglakások nyomorúságai. Részen, mert az ott történt szerencsétlenségekről az újságok gyakran írtak, másrészt, mert még ma is láthatók a volt barlangok „odúi” (140. ábra).

Cholnoky Jenő szerint a Fellegvár 50—70 méterre a Szamos fölé emelkedő homokkő-rétegekből álló hegy, amelynek a tetején néhány méter folyami kavics van, abból az időből, amikor a Szamos még a Fellegvár tetejének magasságában folyt. A Fellegvár-hegy a mai vasúti állomás felé menedékes, a Szamos melletti déli oldalon viszont meredek s rendetlen településű homokkő-rétegekből és különböző keménységű kövekből áll. A kavicsos felső réteg alatt vizet át nem eresztő agyagos réteg van. Ezért egy idő múlva egyes rétegek kimozdultak és sziklaomlásokat, majd földcsuszamlásokat idéztek elő. Ez a körülmény állandó rettegésben tartotta az ittlakókat — akár odúiban, akár maguk tákolta kis viskókban laktak —, amíg a hatóságok egy részüket a 30-as években ki nem költöztették, majd az 1950-es évek végén az egész negyedet le nem bontották.

A régi barlang- és odúlakások, a kis szabad helyen felépített, fából, esetleg vályogtéglából való házacskák is teraszosan, különböző magas-

140. Földbe vájt barlanglakás a Fellegvár déli oldalán. Cholnoky Jenő fényképfelvétele után.

ságban, egymás fölött voltak, mint az ókori függőkertek, ahol azonban nem virágok és déligyümölcsök nőttek, hanem csak emberi nyomorúság. E nyomortanyák között 1942-ig még egy Belvedere nevű kis vendéglő is működött, ahová szívesen kirándult a kolozsvári polgár, hogy ott egy-két pohár sört elfogyasszon, miközben kincses Kolozsvár látképében gyönyörködhetett.

Mindez addig tartott, amíg az évek óta tartó esőzések következtében néhány földcsuszamlás (1931—1942 között) komoly veszélyt nem jelzett a hegyoldalon lakó embereknek, sőt fokozatosan az egész vendéglőt is a mélybe nem rántotta. A vendéglő pincéjében — a talajvízből — bővizű forrás fakadt, a pince szája előtt pedig hatalmas szakadék tátongott a városra tekintő oldalon. Alatta kidőlt kövek, fák és elsodort szénaboglyák, egymásra dobott mázsás súlyú földtömegek gyűltek össze.³

Az *Ellenzék* 1942. március 6-i száma szerint a földcsuszamlás nem-sokára olyan nagy méretűvé vált, hogy két helyen a Fellegvári utat is eltorlaszolta.⁴ A városi tanács ekkor már számolt azzal, hogy a veszélyeztetett házak lakóit kilakoltatja. 1942. április 9—10-ére virradó éjjel aztán a Belvedere vendéglő fala és az alatta húzódó kerítés is megmozdult.

A szakemberek véleménye szerint a gyakori és hosszan tartó esőzések időközönként feláztatják a felszínen lévő talajt és az alatta fekvő lazább földrétegeket, de az alattuk lévő agygrétegből a víz nem tudott mélyebbre szivárogni, hanem ehelyett rettentő csúszóssá tette a felső rétegeket, amelyek adott pillanatban elsöprő erővel indultak meg lefelé.

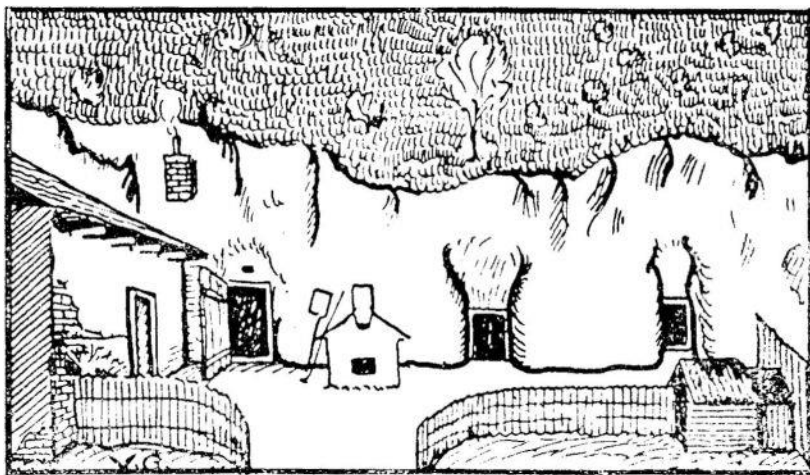
A fellegvári barlanglakások szégyenfoltjai voltak Kolozsvárnak. Ideje volt, hogy eltűnjenek a régi világ e maradványai. A felszabadulás utáni években a városfejlesztési tervek szerint 1955—1960 között eltakarított-

ták a déli oldalon levő viskókat, a híres Lépcső utcával együtt, megköttették a földet és a mozgó sziklákat, sétányt építettek és egy fásított szép hegyet varázsoltak a régi nyomortanyák helyébe, ahová a lakosság szabad óráiban szívesen felsétál.⁵ A romok eltakarítása után egy-két évvel néhány modern tömbházat építettek a hegy lábánál a Szamossal párhuzamosan, majd a régi és keskeny Lépcső utca helyén egy széles, kényelmes lépcsőt vezettek fel egy kilátóig, illetőleg a XVIII. sz. elején épült vár maradványához, megmaradt épületeihez. De ezeken kívül van a városnak egy nagyobb városfejlesztési terve is, amely a Fellegvár tetején levő nagy térségnek a modern kiépítését szándékozik megvalósítani. Ennek első részeként készült el 1975 végére az új, modern Belvedere szálló.⁶

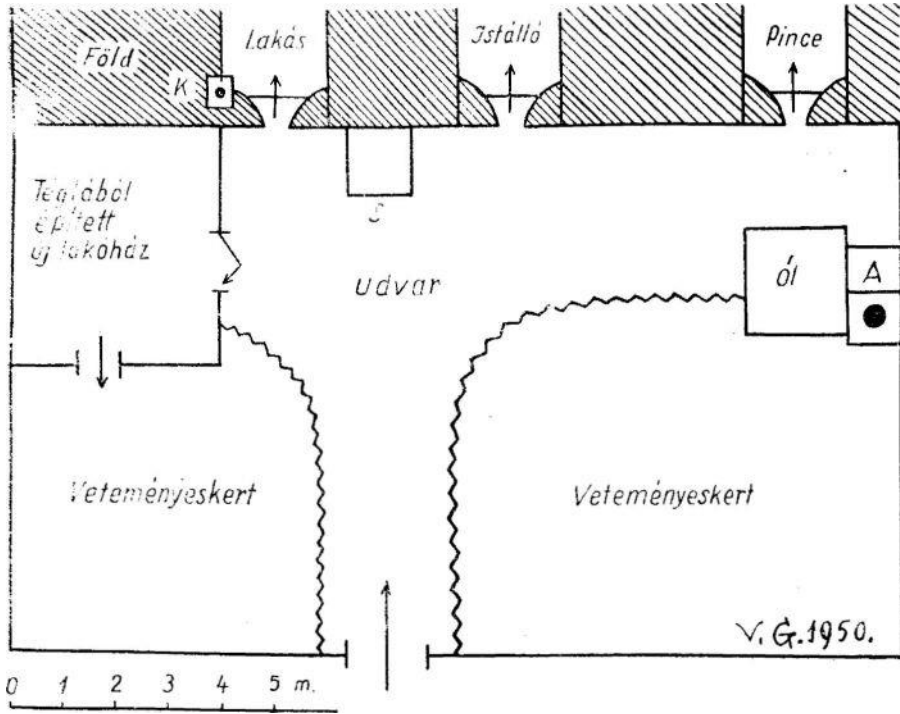
II

Szilágysomlyón 1950-ben a város keleti szélén még három barlanglakást találtam, az ún. *Boszorkány-soron*, omlós kavicsos-palás homokkőrétegekbe vájva. Az ott lakók szerint 1939-ben még 10 ilyen lakás volt, de hét fokozatosan megszűnt. Még 1922-ben többen megvették a hegyoldal előtti területet, részben Mille táblabírótól, részben Bede Józseftől.

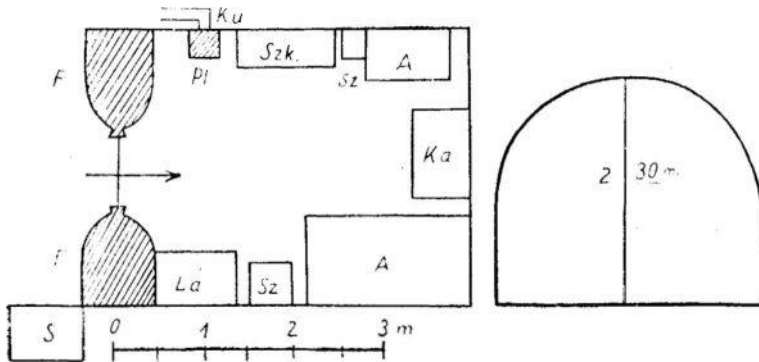
Az általam 1950-ben még látott három barlanglakás a következő: a.) *Kuji Ferencé*, aki a lakás odúja mellé istállót és egy pincének való lyukat vájt a hegyoldalba (141—142. ábra). Ezek 2—2,30 m magasak, dongaboltozatúak, mert így nem kell a belső földomlástól félni. Veszélyesebb, ha a hegyoldal külső földje omlik le, mert ez elzárhatja a bejáratot és a barlangban levőket megfullaszthatja. A lakószoba belső falát szépen kimeszelve találtam; nem is éreztem azt, hogy a föld alatt vagyok. A lakásberendezés (143. ábra) a lehető legegyszerűbb és a szűk

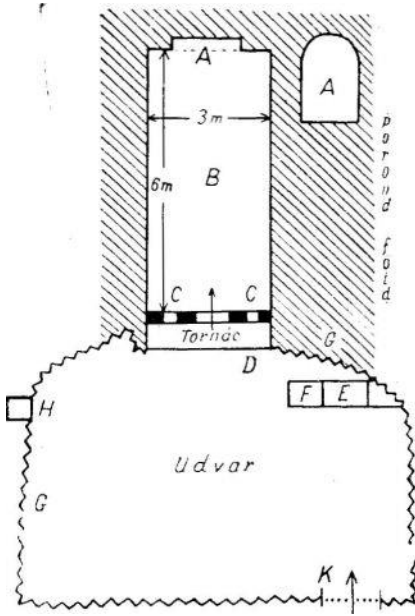
141. Kuji Ferenc barlanglakása a szilágysomlyói Boroszkány-soron. Az első ajtó a lakásba, a második az istállóba, a harmadik a pincébe vezet (1950).

142. Kuji Ferenc barlanglakásának alaprajza. A) árnyékszék; K) kémény, S) kenyérsütő kemence (1950).

143. Kuji Ferenc lakószobájának alaprajza (balról) és keresztmetszete (jobbról): kenyérsütő kemence (S), láda (Lá), szék (Sz), ágy (Á), kaszten (Ka), asztal (A), szekrény (Szk), platt vagy tűzhely (Pl), kürtő (Kü), föld (F) (1950).

144. Bede József homokos porondba vájt barlanglakásának és udvarának alaprajza a szilágysomlyói Boszkány-soron: földfalba vájt és épített polcos fülke (A), a 3×6 m²-es lakószoba (B), ablak (C), tornác (D), árnyékszék (E), fásszín (F), kerítés napraforgószárból (G), kutyaketrec (H), kapubejárat (K). A tornácot a lakószobától egysoros téglafal választja el (1950).

hely miatt a fal mellett zsúfolt. Ablaka nincs, csak az ajtó felett van egy téglá nagyságú szellőző lyuk. Kéménye téglából van rakva s kibújik a hegyoldalból.

b.) A másik barlanglakás a *Bede Józsefé* (144. ábra). Bár csak egy helyiségből meg egy nagy udvarból áll, mégis a három közül ez a legnagyobb (3×6 m) és a lelakályosabb. A barlang száját a szoba szélességében téglafal zárja el, amelybe közbül az ajtót és kétoldalt egy-egy kis ablakot helyeztek el. A téglafal előtt egy kis tornác teszi még lakályosabbá az egész lakást. A főzésre és a melegítésre egy kis *platt* szolgál, amelynek füstjét egy kémény nélküli bádogső vezet ki a szabadba. A lakószoba végén keskeny, de magas, fent félköríves polcos fali fülke van a földbe vájva az apróságok részére. A lakás előtt bekerített tágas udvar van, amelyen csak egy fásszín, árnyékszék és egy kutyaketrec van elhelyezve.

c.) A harmadik barlanglakás bejárata mélyebben fekszik s így az esővíz könnyen befolyik a lakásba. Elöl a barlang tágas bejáratánál, a szoba szélességében egy fehérre meszelt téglafal áll. Az ajtó mellett egy kis ablak is elfér, de az egész lakás kicsi, szerény és egészségtelen.

Az előtér is nagyon elhanyagolt, ezért erről a barlanglakásról nem is készítettem rajzot.

Az elsorolt és leírt három szilágysomlyói, azaz Boszorkány-sori barlanglakáson kívül a szőlőkertek közelében a Magura-domb oldalában több földbe vájt, ma borpincének használt üreget találunk. Arról nem tudtak a helybeliek felvilágosítást adni, hogy vajon ezek a pincék valamikor nem voltak-e szintén barlanglakások.

III

Vízaknán, amely a Szeben megyei közismert fürdő közvetlen közelében levő község, 1945-ben jártam. A település régiségét ma már felhagyott, római kori sóbányái és a XIII. században épült román stílusú református temploma igazolja. Eleinte vásároshely volt, később emelkedett városi rangra. Annál meglepőbb volt számomra az, hogy ebben a városi múltú községben még léteznek lakott barlanglakások. Vízakna valamikor fazekas központ is volt. A hegy oldalába vágott barlanglakásokban — feltételezhetően — ma is a régi fazekasok leszármazottai laknak, mivel itt, a község szélén találták meg a szükséges agyagot. Ezt bizonyítaná az is, hogy mai napig *Fazekasok* utcájának nevezik azt a falurészt, ahol ezek a barlanglakások vannak.

Ezekhez a barlanglakásokhoz jól megépített, rendezett melléképületek tartoznak. A kerítés deszkából készült, elöl nagy kapuval, a lakásajtó előtt néhol lépcsős feljáratral. A homlokzat felett kis tető van az eső, az erős napsütés, esetleg egy külső földomlás ellen. Az egésztől olyan benyomásunk lehet, mintha egy falusi gazdaság előtt állanánk.

A legtöbb itteni barlanglakásnak van két kicsi ablaka az ajtóbejárat két oldalán, vagy ha csak egy ablaka van, az nagyobb méretű. Az ajtó felső részén levő ablakon keresztül mindenképp jut egy kis világosság az egyébként sötét barlanglakásba. Mindezek a homlokzati részt széppé, barátságossá teszik, legalábbis szebbek így, mint az említett kolozsvári fellegvári és szilágysomlyói hasonló barlanglakások.

Az említett barlang- és pincelakásokon kívül vannak, illetve voltak még Erdélyben sziklakba vájt vagy természetes kis barlangok, de ezek többnyire nem szolgáltak állandó lakhelyül, hanem csak háború esetén nyújtottak ideiglenes menedéket a környező lakosságnak. Némelyikben még ma is találunk téglafalmaradványokat és más nyomokat. Némelyekről még írásbeli oklevelek is megemlékeznek, másokról a szájhagyomány őrzött meg főként háborús történeteket, eseményeket. Ilyenek vannak a Tordai-hasadékban, a torockói Székelykő oldalában, a révi barlangnál, Kidén, Poklostelkén (Dobokán túl) és a Székelyföldön, amelyről Orbán Balázs is megemlékezett.

Tudományos szempontból is fontos lenne, ha valaki vidékenként összeírná és leírná ezeknek a barlangoknak a néphagyományban élő történeteit és az illetékes múzeumok szakemberei is több figyelmet szentelnének rájuk.

EGY RÉGI NÉPSZOKÁS: A KAKASLÖVÉS¹

Ezt a régi húsvéti népszokást némely vidéken *kakasütésnek*, máshol *kakas-ünnepnek* nevezik. Megvan, illetve megvolt a Szeben megyei *Olt-szakadát*on, a *hétfalusi csángóknál*, a Brassói megyei *Apácán* és a Hunyad megyei *Nagypestyénen*.

Húsvét másodnapján, délben Szakadátan az ifjúság kivonul a falu közepén lévő szép, gyepes rétre, ahol *kakasütést* tartanak. Nagy népi látványosság ez, ünnepélyesen zajlik le. A nők már hetekkel azelőtt készülnek rá, mert ebből az alkalomból veszik fel először legszebb nyári ruhájukat, hogy megmutassák az egész falunak. Erre a sajátos szakadati divatbemutatóra ugyanis a románok is eljönnek. A kakasütés tánccal van egybekötve. A tánckörtől száz lépésre oszlophoz kötik a kakast s a legények sorra vesszővel ütögetik, miközben folyik a tánc. Az öreglegénynek, táncát megszakítva, háromszor is rá kell ütnie a kakasra. Harmadszorra már nagyobbakat sújt rá s utána futásnak ered egy körülbelül négyszáz méterre fekvő, kijelölt célhoz. Amikor az öreglegény harmadszor üti a kakast, a többi legény is otthagyja a táncot s amint az öreglegény elirמודik, utána ered minden legény, versenyezve, hogy ki lesz első a célnál. Amelyik legény elsőnek ér a célhoz, az a győztes. A többiek vállukra veszik s úgy viszik a faluba, nagy kísérettel. Ha nem az öreglegény ér be elsőnek, akkor ő fizet a többieknek *egy vider bort* (10 liter). Közben *a legények apja* (a presbiter) elvágja bicskával a kakas nyakát s a kakast beviszik a faluba, ahol a legénytisztek anyái közösen megfőzik a kakast levesnek. Este a táncnál az ifjúság közös vacsorán fogyasztja el a kakaslevest.

Mindenütt más és más a játék lefolyása. Többnyire a táncmulatság egyik mozzanata. A legtöbb helyen nem puskával lövik, hanem — mint Szakadátan — csak egy vesszővel, bottal ütötték meg az oszlopra kikötött szegény kakast.

A székely községekben nem találtam e régi szokásra utaló adatot, ezért is tartom szükségesnek a tölgyesi kakaslövés közlését. (1963 májusában Tölgyesen jártam és akkor Vass Mihály tölgyesi tanár a 75 éves nagyapját, Vass Jakab kovácsmestert faggatta a kakaslövésről, ő viszont anyai nagyapjától, Karácsony Jakabtól hallotta, illetőleg maga is látta 1900-ban a fent leírt kakaslövés lefolyását.) A szájhagyomány 1848-ig emlékezik vissza a kakaslövésre. A községben az első világháború kitöréséig szokásban volt, tehát elég régóta ismerték.

A kakaslövést mindenütt, így Gyergyótölgyesen is húsvét másodnapján délben — az öntözés lezajlása után — rendezik meg. 1963-ban mondotta adatközlőm, hogy 1900-ban nagyapja, Karácsony Jakab rendezte a kakaslövést, amelyet mint 7—8 éves gyermek nézett végig. „Nagyapám — mondotta — a falu első vadásza volt és ő rendezte akkor a *kakaslövést*. Előre megvette a versenyhez szükséges puskaport, ólmot, töltényhüvelyt, és megöntötte a 16 mm-es ólomgolyókat, mert az ő 16-os Lancaster vadászfegyverével lehetett csak löni. Régen Tölgyesen elég sok vadászember volt. Nagyapám mint rendező még a kakast is

megvette, sőt vett egy tartalék kakast is, mert ha valaki az elején eltalálta a kakast, és nem volt tartalék, akkor megállott az egész verseny. A kakaslövés színhelyén a kakast kb. 300—350 lépésnyire a lábánál fogva kikötötték úgy, hogy aki reá akart löni, ülőhelyzetben az oldalát láthatta. Aki a versenyen részt akart venni, nagyapámtól lövedéket vásárolt, de mindenki csak egy és ugyanazzal a vadászfegyverrel lőhetett, amely a versenyt rendező vadászé volt. Ekkor kötötték ki a tartalék kakast.

A verseny alatt tréfálkoztak egymással: »Né ez a kancsi (kancsal) is próbálkozik, pedig ide néz s tova lát«, vagy: »Meglőtted a hegyet a kakas mögött«, vagy: »Vigyázz te, nehogy kárt tégy valamelyikünkben, mert neked visszafelé sül el a fegyvered«, még ilyent is mondtak: »No, ennek kitartom a fenekemet is a kakas mellé«.

Természetesen a legtöbben a résztvevők közül nem voltak vadászok, viszont ha vadász akart löni, azt azzal bosszantották, hogy sok szerencsét kívántak neki a lövéshez (tudniillik a vadászbabona szerint ez nem hoz szerencsét).

Lőni akármilyen helyzetben lehetett, tehát állva, támasztott puskával, térdepelve, vagy akár fekvé is. De ha a kakast nem sebezte meg, érvénytelen volt a lövése, még akkor is, ha a kakas tollai csomóban repültek szét. Mindenki csak egyszer lőhetett s ha már minden versenyző lőtt és a kakas még nem *eresztett vért*, újakezdték a résztvevők a versenyt.

Amikor én ott voltam — mondja Vass Jakab —, akkor senki sem találta el a kakast s akkor nagyapám azt mondta: »No, álljatok meg, hogy lőjem le én«, térdre ereszkedett, de ő is csak a kakas taréját lőtte keresztül, de mivel *vért eresztett* a kakas, az övé lett. Utána megsütötték és nagy áldomással (ivászzal) fejeződött be a kakaslövés, 1900-ban. Mivel a rendező vadász a töltényeket valamivel drágábban adta, mint amennyibe neki került, megtérült neki nemcsak a kakasok ára, hanem az áldomás költségei is. A hangulat annyira emelkedett volt, hogy nagyapámat a sikeres lövés után vállakra emelték a jelenlevők és így éltették az öreget.

Általában izgalmas volt az egész verseny lefolyása, mert lövés közben az első pillanatokban mindenki azt gondolta, hogy eltalálta a kakast, mert az szegény idegesen a tollai közé csapott, repdesett és szabadulni akart.”

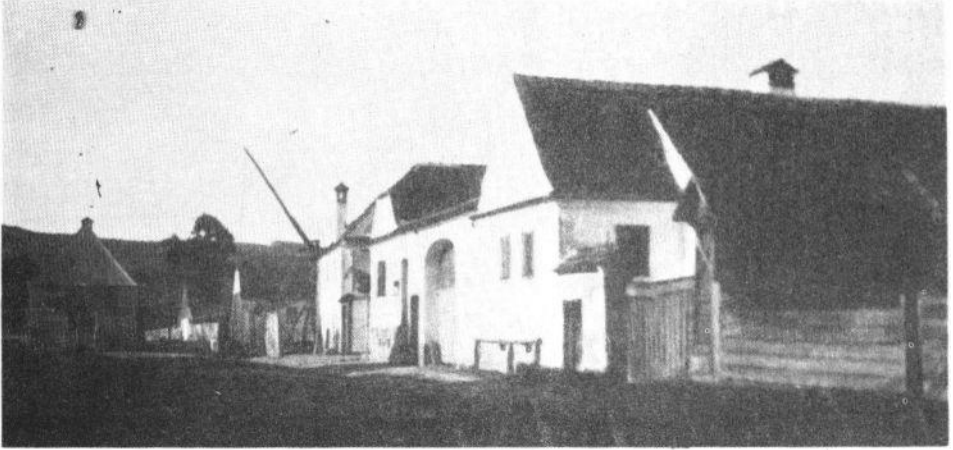

1 Idős szakadáti férfi (1937).
2. Idős szakadáti asszony. Josef Fischer felvétele. 1937.

3. Szekadáti asszony a lányával.
Josef Fischer felvétele, 1937.

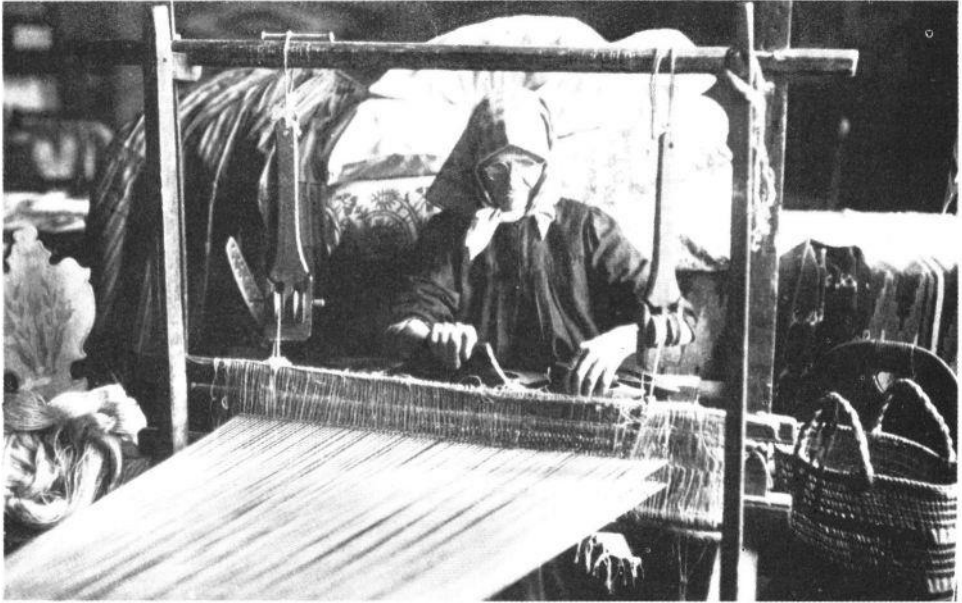

4. Szakadátí utcarészlet (1937).

5. Szakadátí asszony szapulás közben (1937).

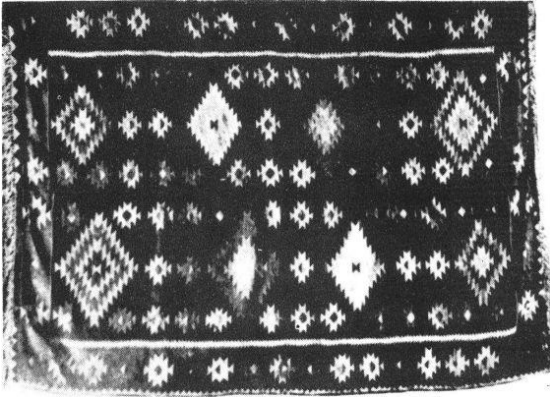

6. Csíkszentimrei szövőasszony (Aladics Zoltán felvétele).

7. Olténiai román szőnyeg (a Die Volkskunst in Rumänien után).

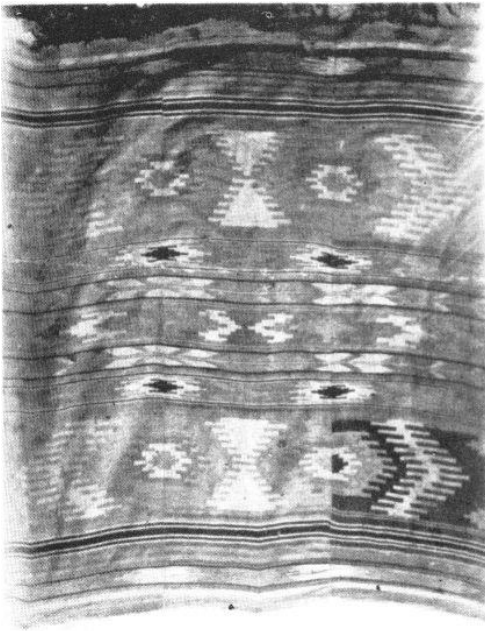
8. Havasalföldi román szőnyeg (a Die Volkskunst in Rumaänien után).

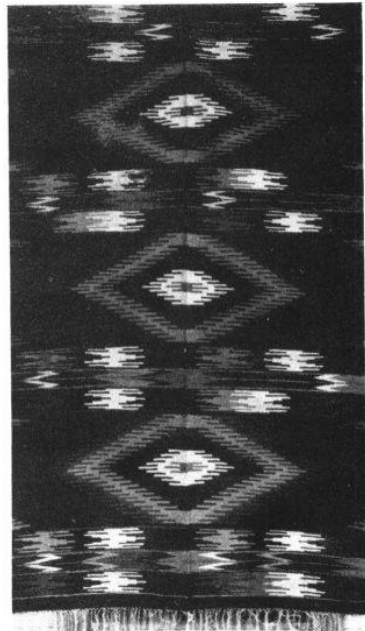

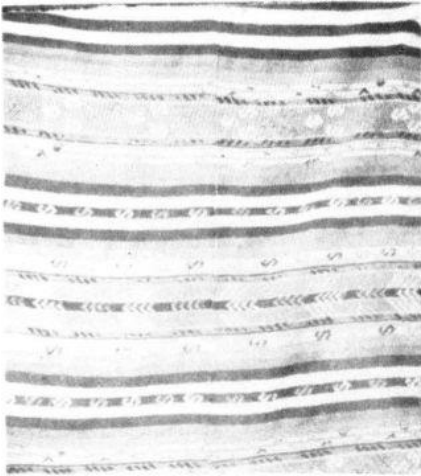
9. Máramarosi román szőnyeg (Oprescu: Peasant art in Roumania után).

10. A csíkelnei 200 éves szőnyeg. Mérete 228×320.

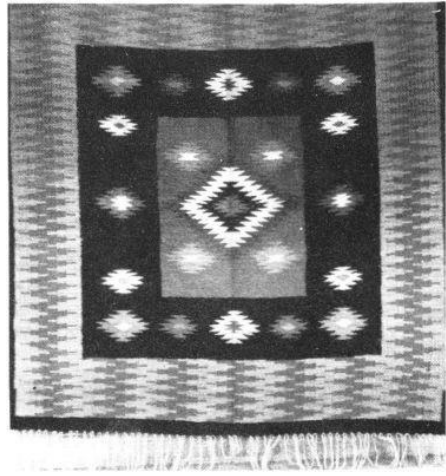

11. A csíkelnei szőnyeg háromkoszorúsra megújított változata 140×220 cm méretben. (A szerző felvétele.)

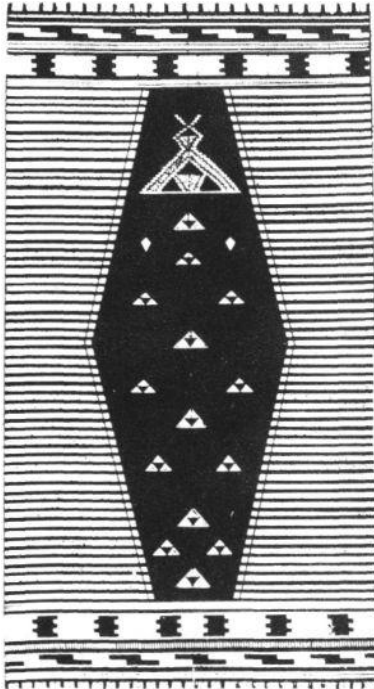

12. Hímzéssel is díszített több színű csíkos festékes. Mérete 130×175 cm. (A szerző felvétele.)

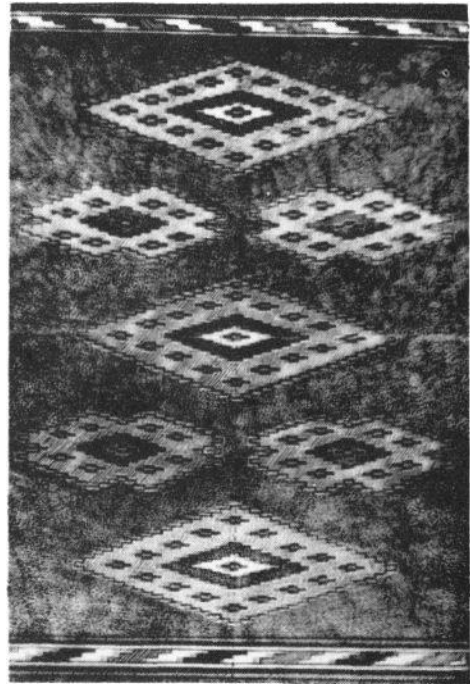

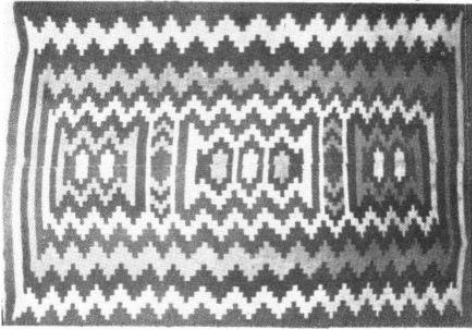
13. Farkasfogas mintával keretezett aszalterítő 120×120 cm méretben. Régi festékes után. (A szerző felvétele.)

15. Tatárosnak nevezett festékes. 160×200 cm. (A szerző rajza.)

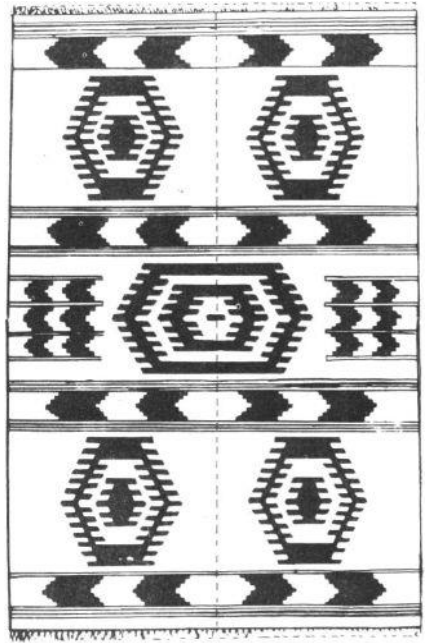

14. Török imaszőnyeg hatását mutató festékes Csíkszentkirályról, az 1780-as évekből. Mérete 200×120 cm. (A szerző rajza.)

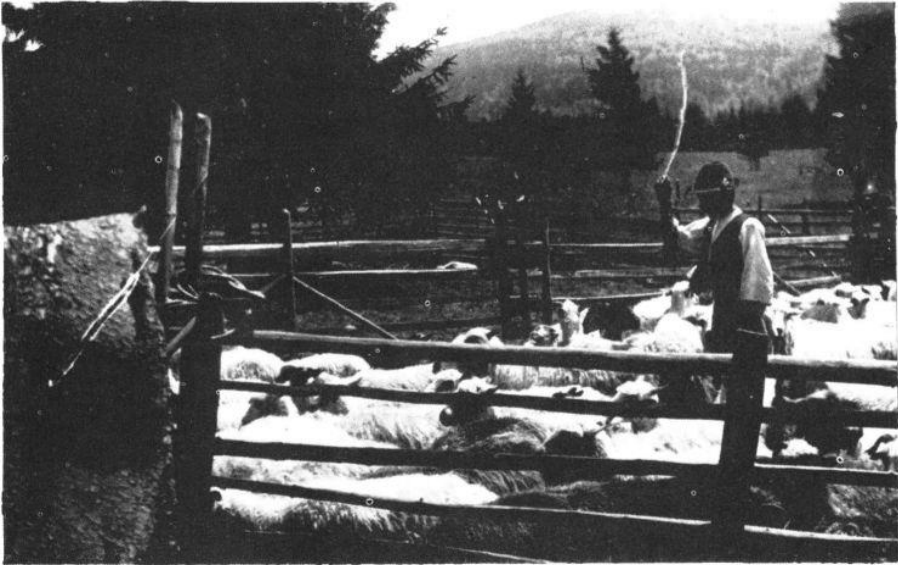

16. Különleges térbeosztású régi festékes. Mérete 160×210 cm. (A szerző felvétele.)

17. Szokatlan mintájú csíkszentkirályi festékes. Mérete 200×140 cm. (Rajz. 1931.)

18. A monyator a juhokat fejéshez hajtja. Tolvajos tető, 1937.

19. Juhnyírás a zsongódiak hargitai esztenáján, 1932

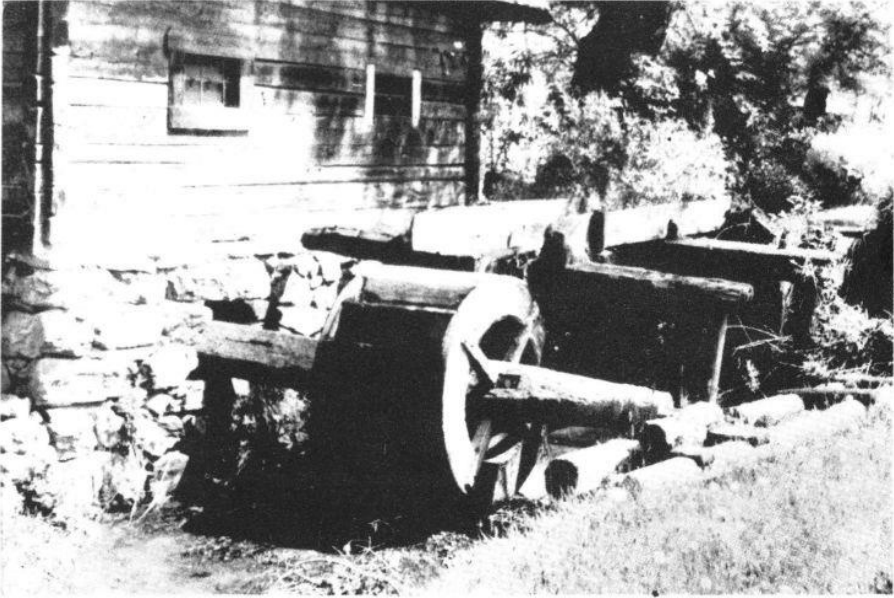

20. Öreg pásztor egyedül feji a juhokat. Tolvajos tető, 1938.

21. Egyszerre öt fejópásztor feji a juhokat az esztenán, 1960.

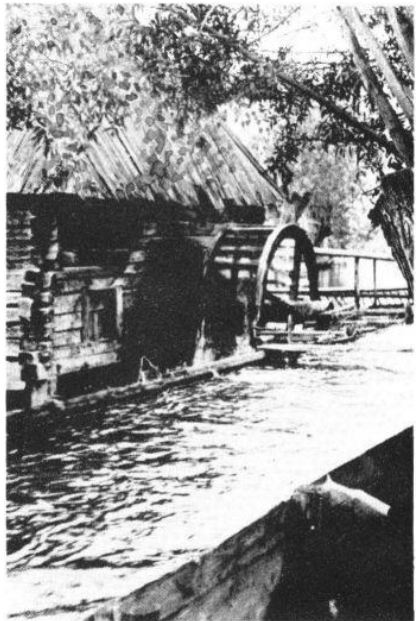
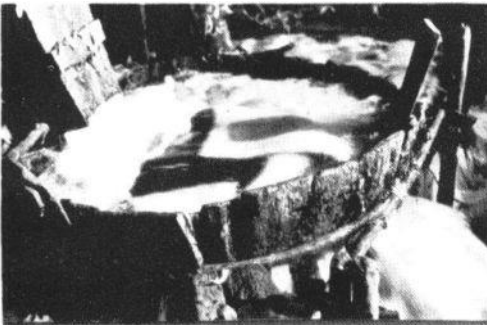
22. Zsindelyhornyolás. Csíkmenaság. 1938.

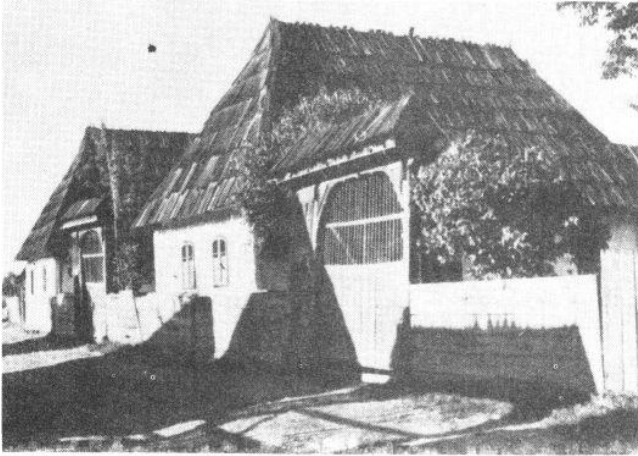

23. Két köre járó felülsapós vízimalom Gyergyószentmiklós, 1966.

24. Alulcsapós vízimalom, előtérben egy másik malomhoz vezető deszkacsatorna (vízlajt). Gyergyószentmiklós, 1966.

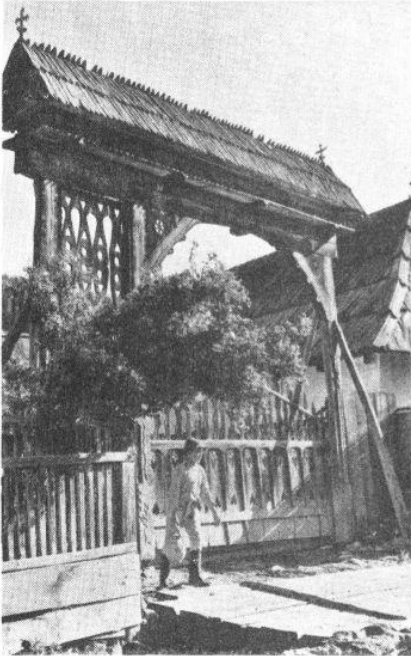
25. Csergeványolás kör alakú cseberben. Csíkszépvíz, 1939.

26. Dráncával fedett ház. Csíkdelne, 1938.

27. Székelykapu. Fitód, 1939. (Alá-dics Zoltán felvétele.)

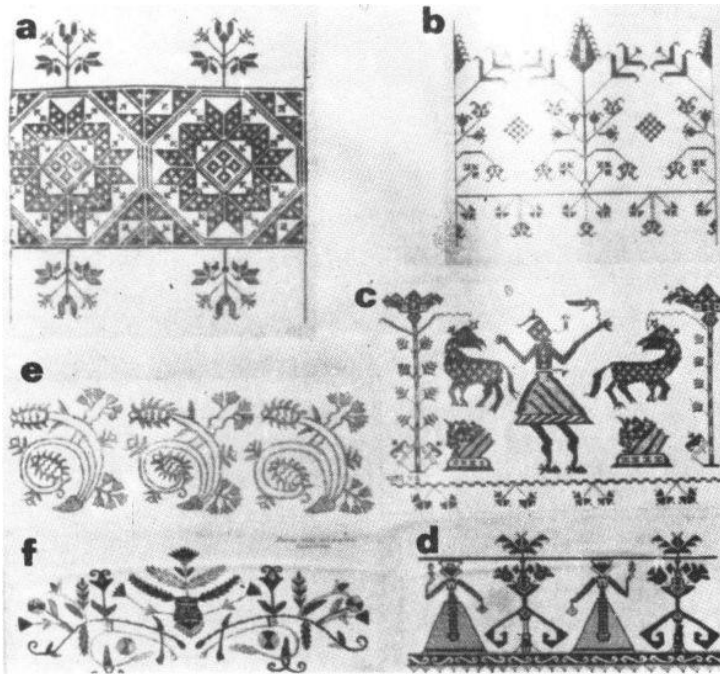
28 Székelykapu 1761-ből, Csíkmenaságról (Sepsiszentgyörgyi Múzeum).

29. Szőtt mintás monogramos törölközővégek Alcsíkról, 1936.

30. Csíki és gyergyói hímzések: a-b) rúdilepedő szálánvarrott (ínvarrások és kereszt-szemes) mintával; c-d) alakos és növényi díszes varrtas (a felső a közismert Izsákos minta); e-f) láncöltéssel hímzett párnacsúp, mintája a szövés technikájától teljesen eltávolodott szabad vezetű vonalokból áll, 1932—1936

31. Szegényebb rendű asszony vetettágya, Csíkdánfalva, 1934.

32. Gyimesfelsőloki öregasszony a vetettágy előtt, 1931.

33. Gyimesközéploki asszony főkötővel, 1931.

34. Csíkszentdomokosi öregasszony a gyász jeléül viselt fehér kendővel, 1931.

35. Felcsíki asszony rókaprémés bundában. Csíkszentdomokos, 1933.

36. Csíkmenasági asszony cseppessel a fején, 1933.

37. Fitódi nagylány irhabundában, 1933.

38. Szenttamási lányok, 1932.

39. Szenttamási öregasszonyok különféle hétköznapi viseletben. 1932.

40. Csíkcsatószegei család hétköznapi viseletben, 1932.

41. Gyimesi öreg házaspár. A férfin ujjatlan hímzett bunda. 1938.

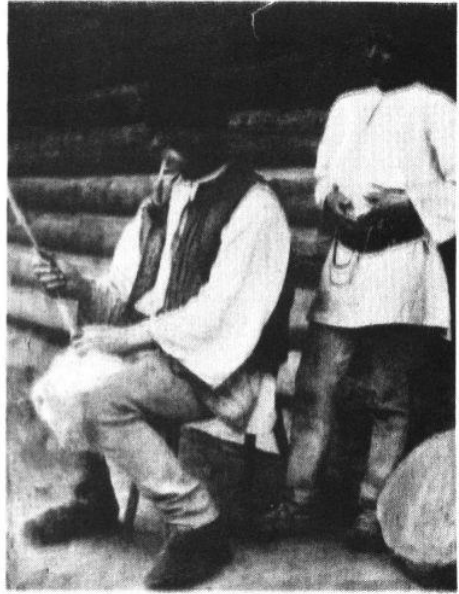
42. Gyimesi csángó legény, 1934. (Josef Fischer felvétele.)

43. Gyimesközploki legények ünnepi viseletben, 1938.

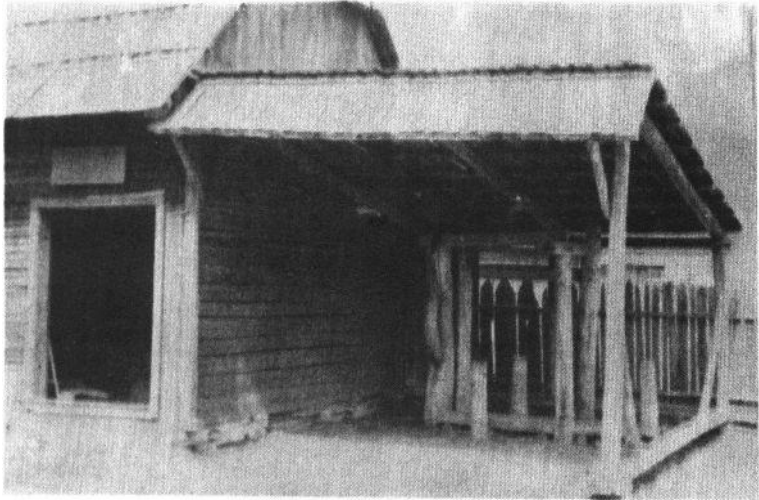

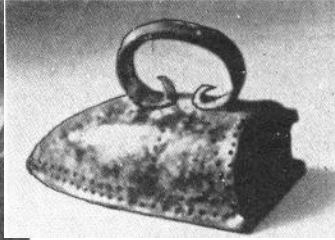
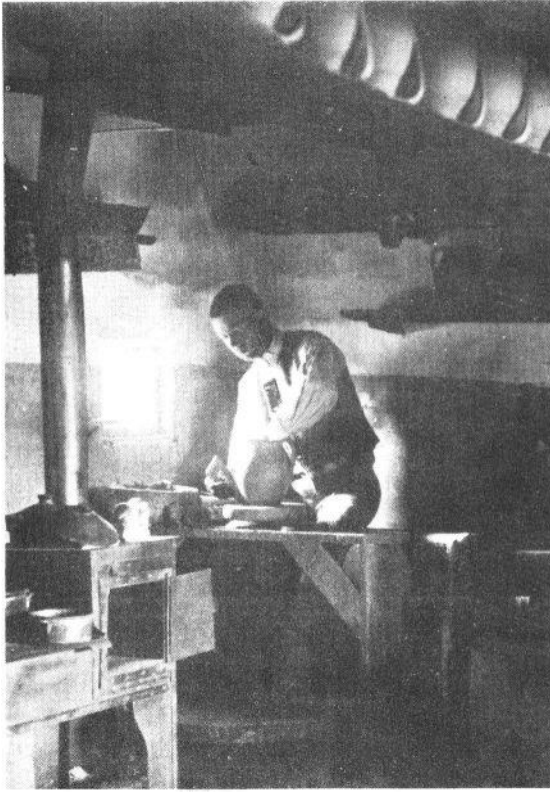
44. Gyimesfelsőloki öregember otthonában, 1931.

46. öreg gyimesi csángó unokájával bocsorkészítés közben, 1935.

46. Marhaiskola egy kovácsműhelyben. Gyimesközéplok. Hidegségpataka.

47. Vasaló vagy téglázó cserépből. 23,5 cm hosszú. 14,3 cm széles, 15 cm magas. Csíkdánfalva, 1936.

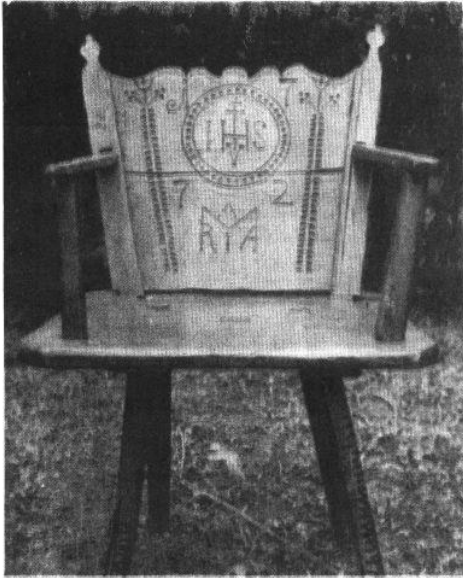
48. Csíkdánfalvi fazakas lakásának egyik sarka a koronggal és a száradó agyagedényekkel, 1933.

49. Csíkménasági szobabelső a Sepsiszentgyörgyi Múzeumban.

50. Tálas és falitéka. Csíkszentimre, 1935.

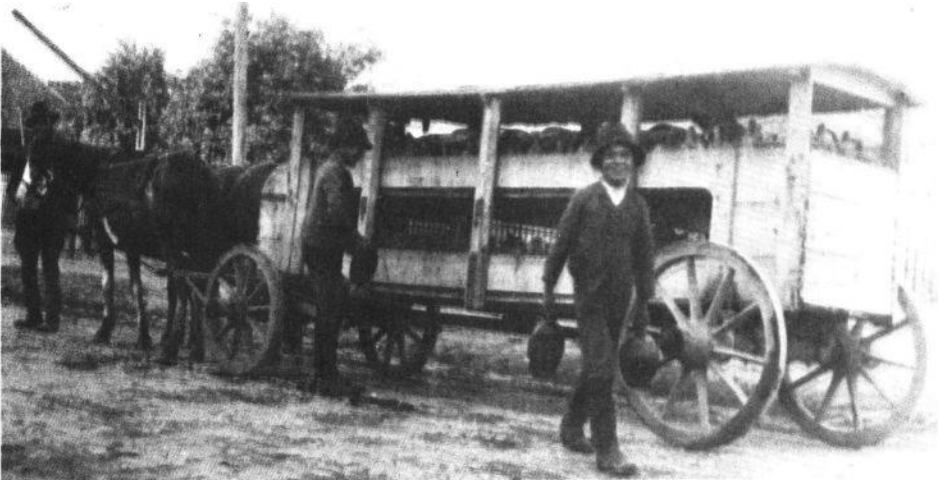

51. Dullószék 1772-ből, Csíkszépvíz, 1936.

52. Kézi őrlő faállványon, alatta tekenő. Csíki Múzeum, 1965.

53. Borvízhordó szekér- Csíksomlyó, 1933.

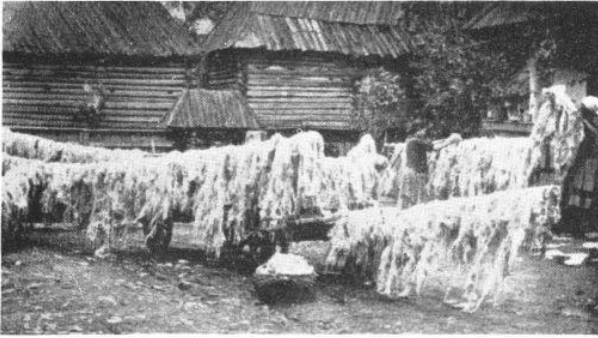

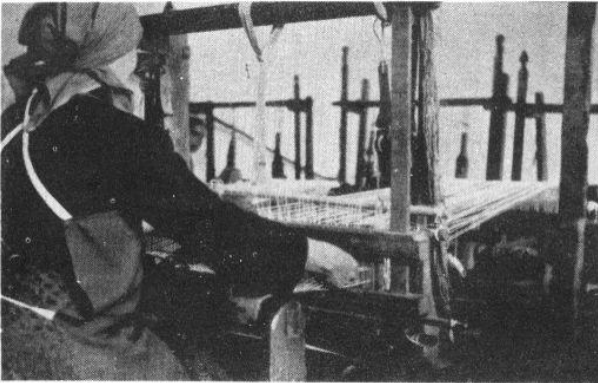
54. Kristó János csíkkozmási fafaragó népművész, 1932.

55. Kaszások ebédszünetben. (Aladics Zoltán felvétele.)

56. Lakodalmas menet, ökrös szekereken viszik a menyasszony pernefermumát.

57. Gyapjúszárítás. Csíkszentkirály, 1936.

58. Szövőasszony az osztovája mellett. Csíkszentkirály, 1956.

59. Gyapjúmosás. Csíkszentimre, 1936.

60. Szántásról hazatérő gazda. A szekéren a szerszámok, utána kötve az eketaliga. Csíkmindszent, 1932.

61. Gabonaszállító ökrös szekér. Csíktusnád. 1933.

62. Ganéhordó szekér.

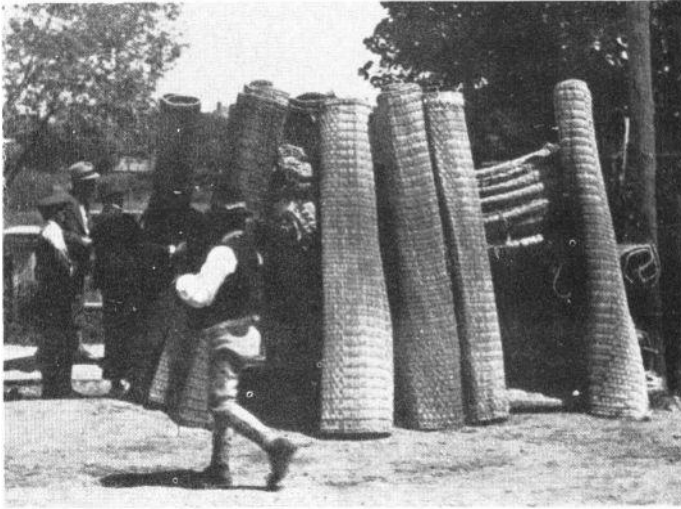
63. Kóberes szekér csíki deszkát szállít, 1939. (Aladics Zoltán felvétele)

64. A kóberes szekér ernyőjét feltámasztva árulnak a fazekasok a Csíkszeredai piacon, 1936. (Selwart László felvétele.)

65. Kóberes szekértábor. Csíksomlyó, 1936.

66. Kóberes szekérnek való er-nyőárusok a Csík-szeredai piacon, 1935.

67. Gyimesközéplok fővölgye. Jól kivehetők a szétszórt családi települések, 1971. (Maczalik Ernő felvétele.)

68. Gyimesközéplok egyik mellékvölgye, 1934. (Josef Fischer felvétele.)

69. Két helyiségből álló lakóház. Gyimesfelsőlok, 1932

70. Csángó lakóház belseje. Gyimesközéplok, 1934. (Josef Fischer felvétele.)

71. Öreg gyimesi csángó házaspár.
Gyimesfelsőlok, 1033.

72. Gyimesi csángó lányok. Gyimes-
középlök. Hídegségpataka, 1959.

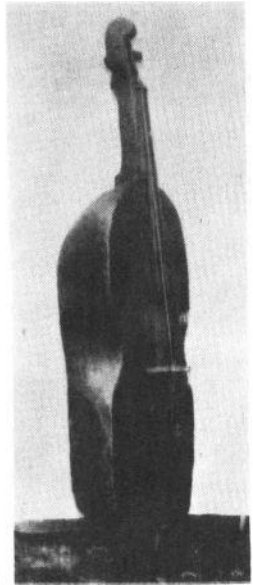

73. Gyimesi csángó család-Hidegségpataka 1959

74. Egy hegedűsből és egy gardonyosból álló zenekar, Csikkarcfalva, 1933.

75. Házilag faragott gardony, Csikkarcfalva, 1933.

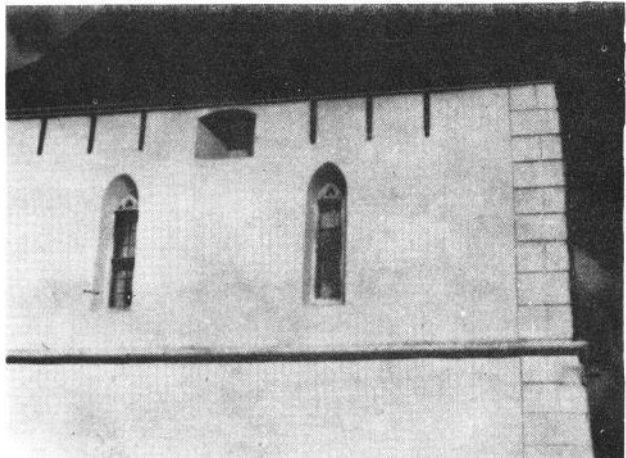

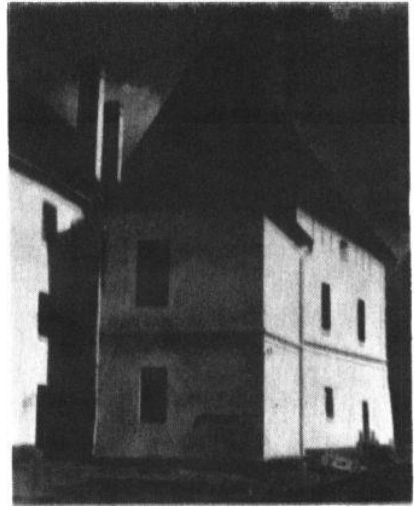
77. Csíkmartonfalva postabélyegzője 1869-ben kelt levélről.

78—79. Csíkszereda két gótikus műemléke: a zsongódi templom

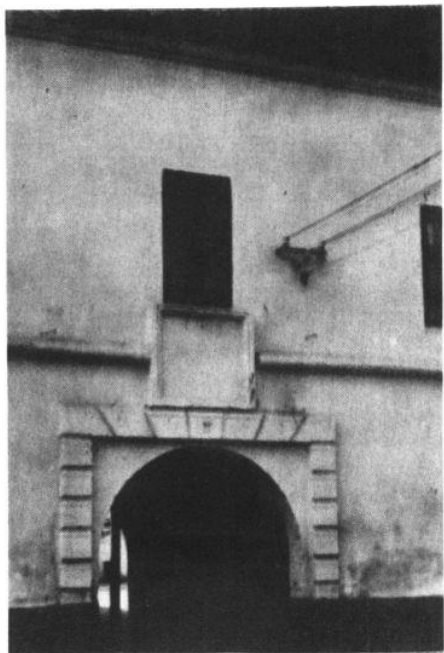

és a Mikó vár kápolnás bástyája a két csúcsíves ablakkal, 1951.

80—81. A Mikó vár északkeleti és délkeleti bástyája, 1960

82—83. A Mikó vár külső és belső kapubejárata, 1960

84. A Mikó vár udvari részlete, 1960.

85. Az 1758-ban barokk stílusban épült, plébániatemplom (rajz, 1930).

86. A XIX. sz. elején neoklasszikus stílusban épült törvényszéki palota, 1967.

87—88. A csíktaplocai Lázár kúria neoklasszikus stílusban épült portikusa, 1957.

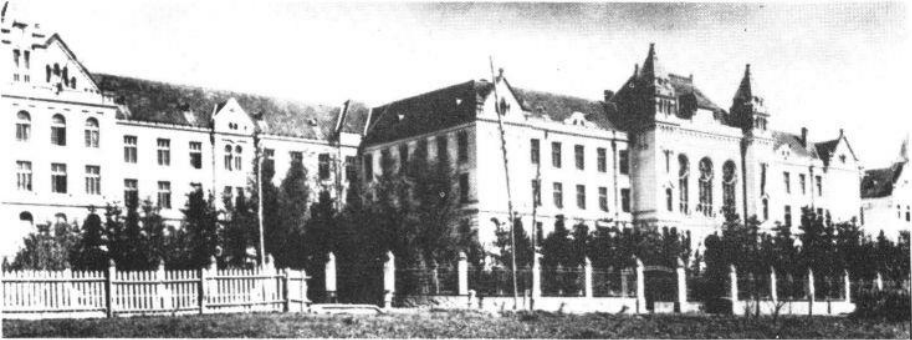

89. A XIX. sz. elején épült egykori katonai lőporraktár, 1935.

90—93. A századforduló Csíkszeredai- épületei:
a megyei néptanács épülete.

a gimnázium,

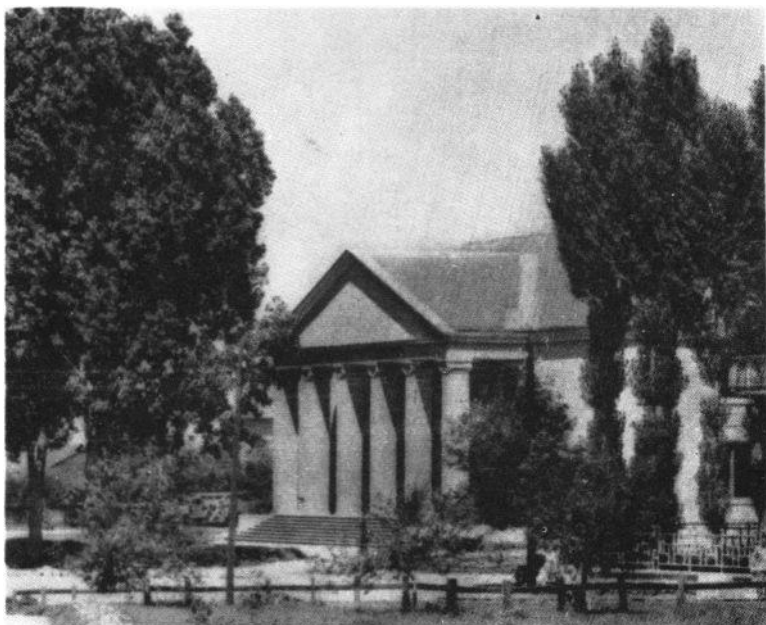

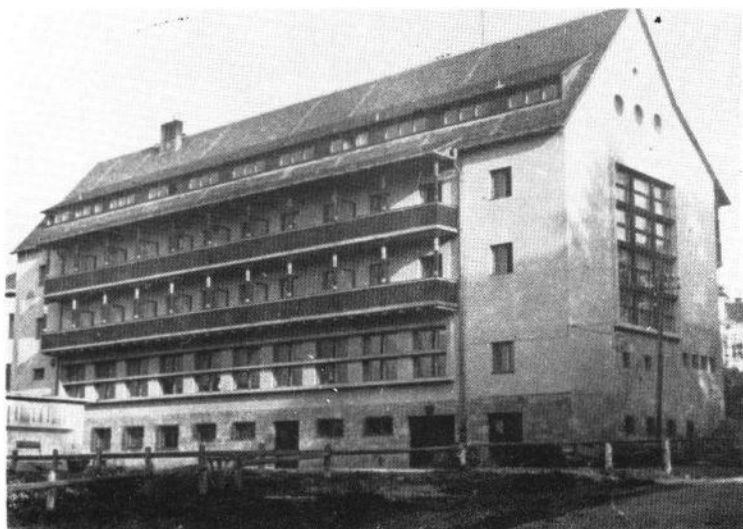
a törvényszéki palota,

a városi könyvtár.

94—95. A mai Csíkszereda két épülete: a Művelődési Ház és a Hargita Szálló.

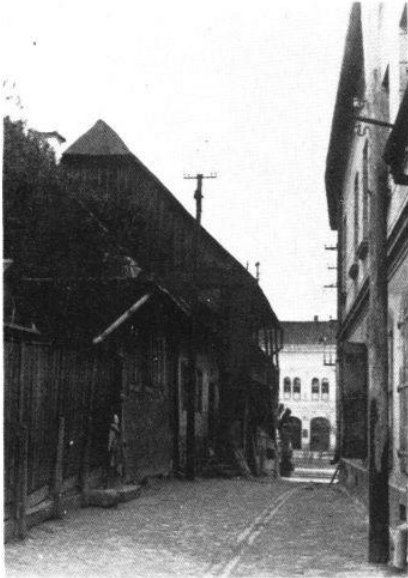

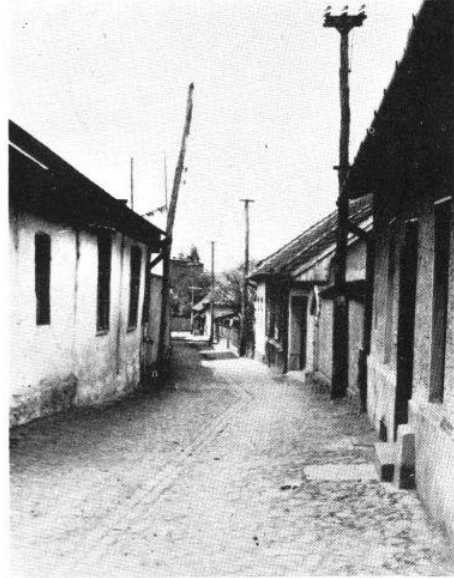
96. Hetivásár a csík-szeredai piacon: a fazakaspiac, 1956.

97. Kézdivásárhely. A 40. sz. udvartér bejáratánál a Vörös Ház, 1961.

98. A 40. sz. udvartér kijárata, baloldalt a Vörös házzal, 1961.

99. A 40. sz. udvartér Malom utca felőli része, 1961.

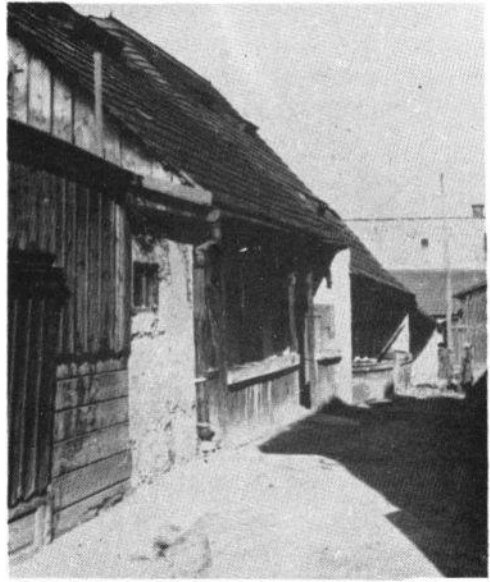
100. A 41. sz. udvartér, háttérben a piacon lévő Bándi ház szárazkapuja (kapualja), 1961.

101. Közös utcai kerekes kút a 41. sz. udvartéren, 1961.

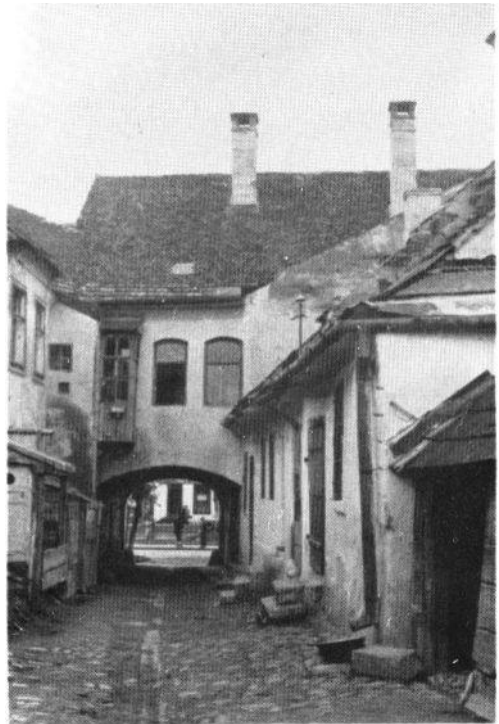
102. A 12. sz. udvartér bejárata, a fatornácos Finta házzal 1961.

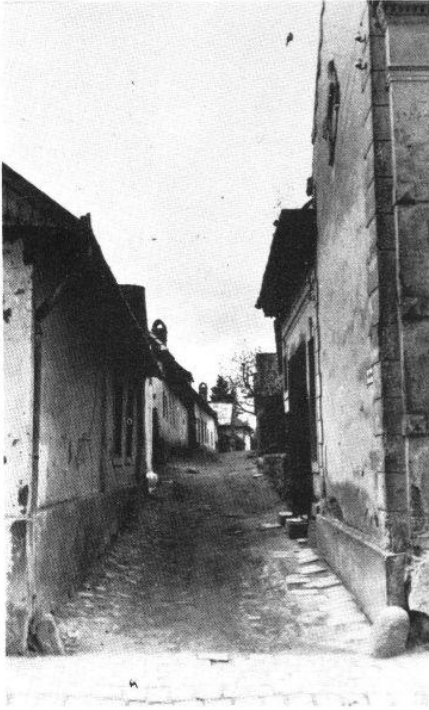

103. Átjáró fahíd a 6. sz. udvartér fölött, 1961.

104. A 11. sz. udvartér a Piac felől nézve, 1961.

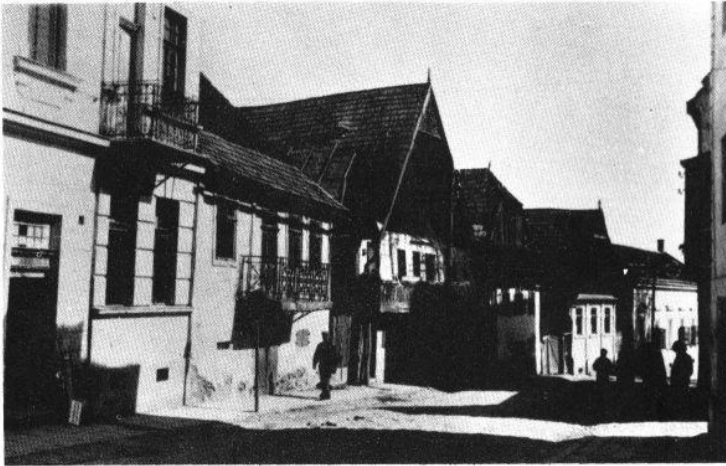
105. A 17. sz. udvartér Piac felőli bejárata, 1961.

106. A 48. sz. udvartér a Piac felől nézve, 1961.

107. A 49. sz. udvartér a Piac felől nézve, 1961.

108. Az Apafi utca eleje a Piac tér felől nézve, 1961.

109. A Kovács-szer, 1961.

110. A Mézes domb, 1961.

111. Zsindelyfedeles ház a Kovács-szeren, 1961.

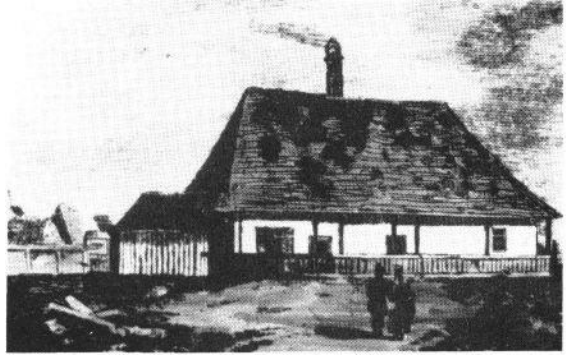

112. A szakadátai román kori templom északkelet felől nézve. 1968.

113. A szakadátai templom főkapujának oszlopzata, 1968.

114. A csíkrákosi Cserei kúria
1868-ban (Orbán Balázs után).

115. A csíkrákosi Cserei kúria
falképmaradványai: a hajtóvadá-
szatot ábrázoló 1. sz. falképtöre-
dék (200×183 cm).

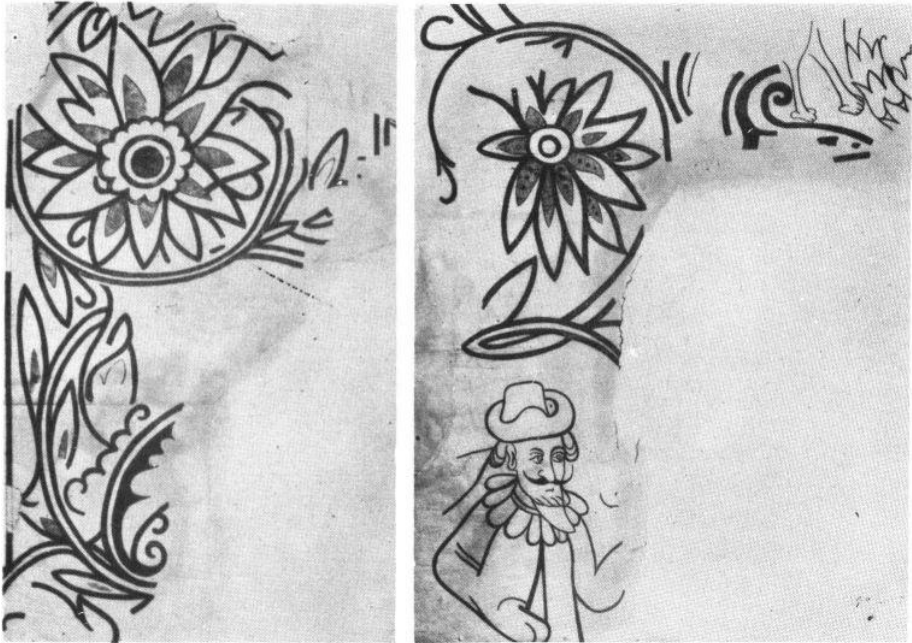

116. A medvevadászatot ábrázoló 2. sz. falképtöredék (120×158 cm).

117. A 3. sz. falképtöredék a befalazott ablak felett (35×130 cm).

118. A 4. sz. falképtöredék (110×185 cm).

119. Az 5. sz. falképtöredék az ajtó mellett és felett (110×145 cm).

120. A 6. sz. falképtöredék a bal oldali ajtó fölött (100×110 cm).

121. A csíkkarcfalvi vártemplom délkelet felől, 1967. (Maczalik Ernő felvétele.)

122. A vártemplom délnyugat felől. 1967. (Maczalik Ernő felvétele.)

123. Különálló előbástya a torony bejárata előtt, 1965.

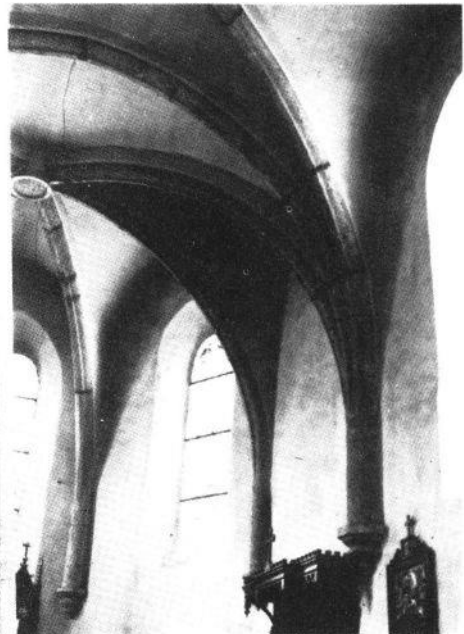
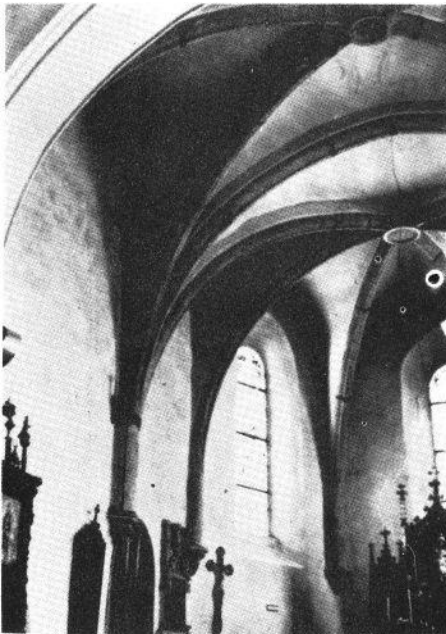
124. A déli bejárat a barokk portikussal, 1974.

125. A szentély kívülről, 1965.

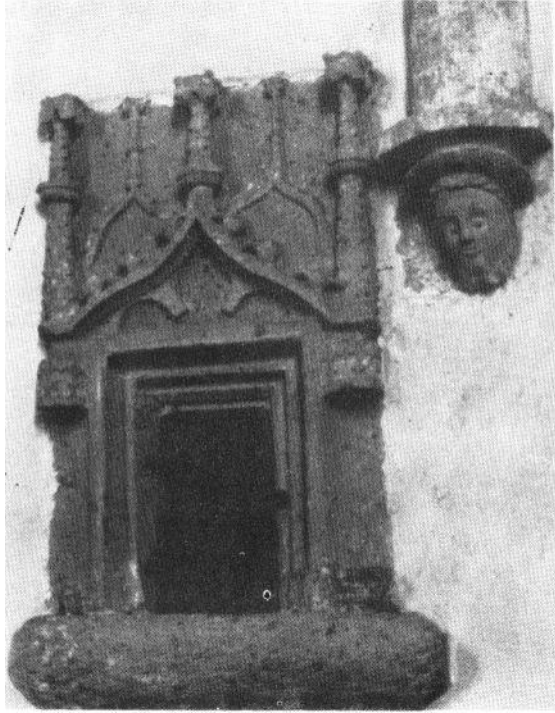

126. A szentély belülről, 1974. (Maczalik Ernő felvétele.)

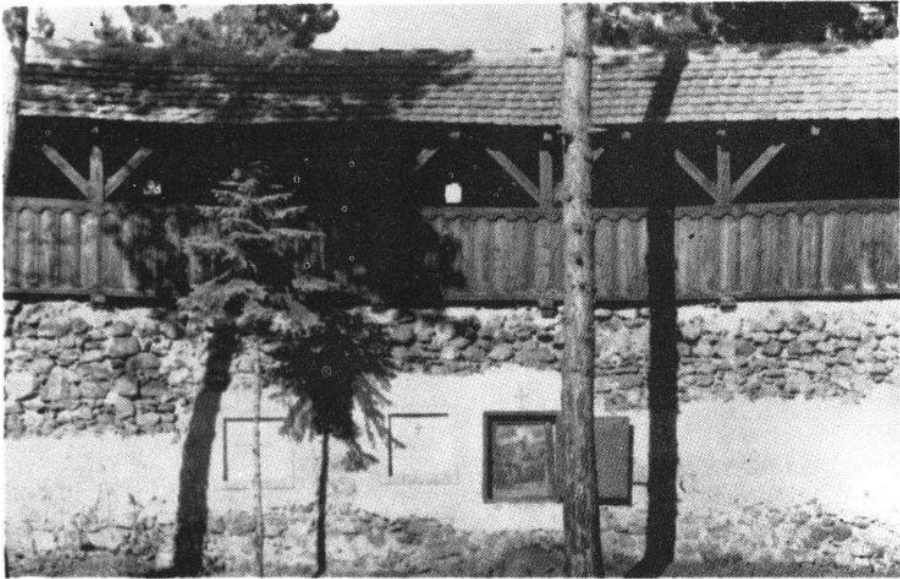

127. A szentély boltozata, 1975.

128. A szentségtartó fülke, tőle jobbra a férfifejet ábrázoló gyámkö, 1965.

129. A várfal belülről a vívófolyosóval, 1964.

130. A csíkdelnei templom déli oldala, 1933.

131. A templom nyugati nézetből, 1933.

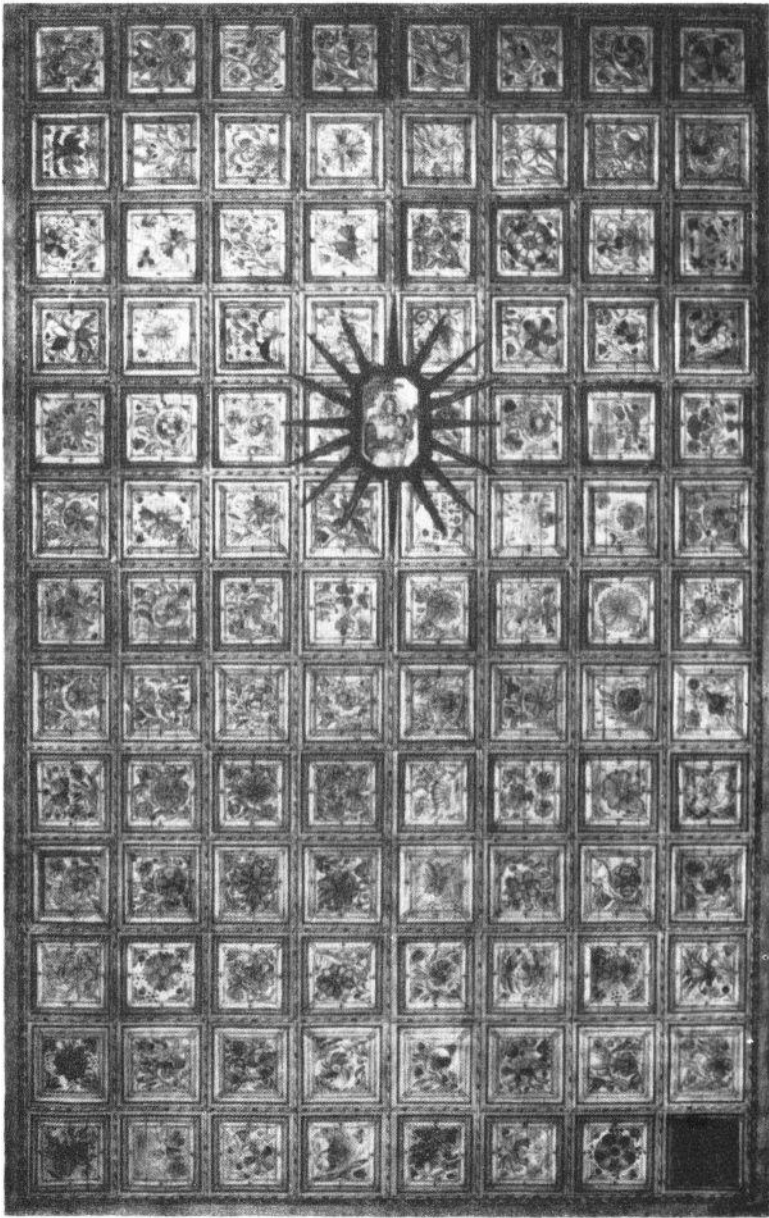
132. A déli bejárat az 1934-ben lebontott portikussal, 1933.

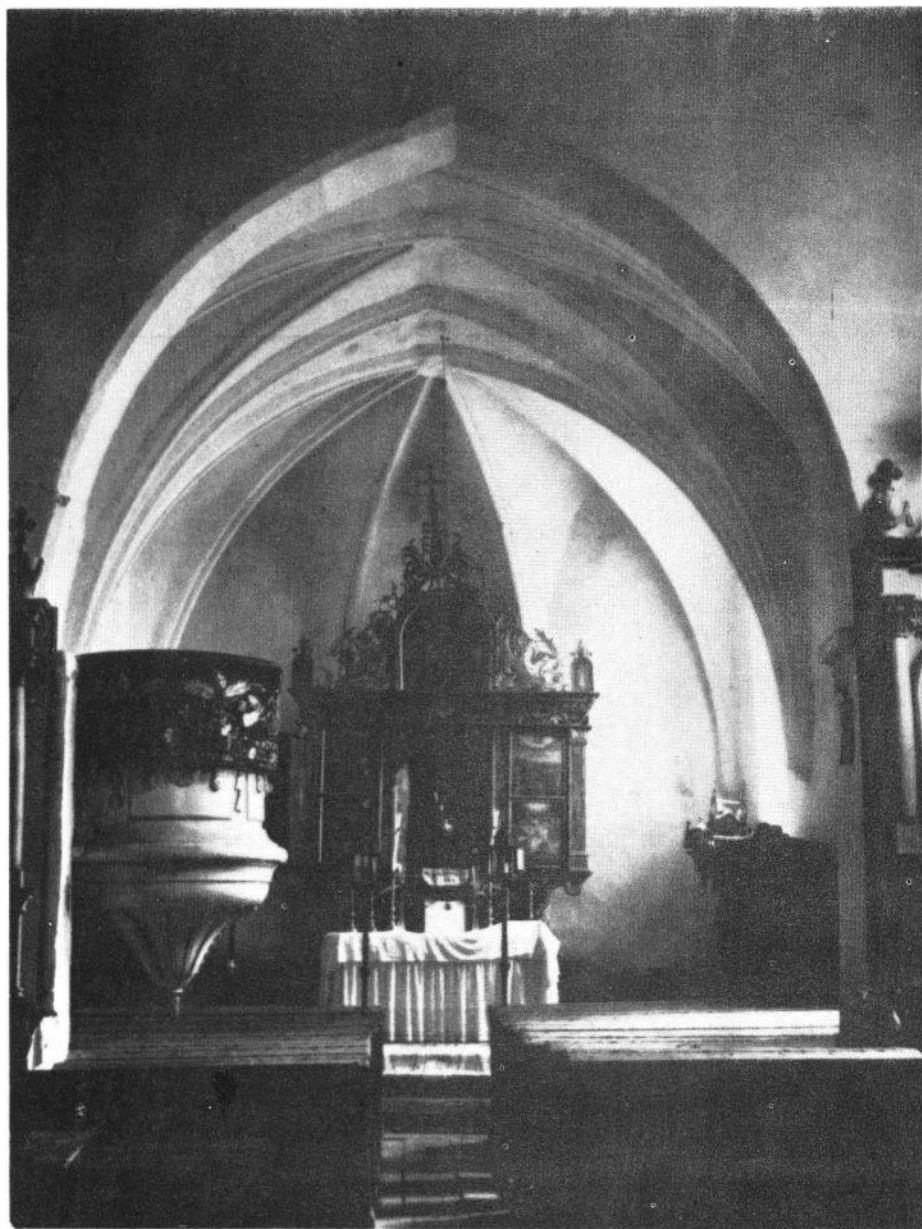
133. a-b. A portikus padlasterében előkerült freskók, 1934.

134. A régi festett sekrestyeajtó, 1934.

135. A hajó 1613-ban készült kazettás mennyezete.
Vízfestékkel készített másolat után, 1933—34.

136. A szentély a restaurálás előtt, 1933.

137. A „húsvéti Jézus”, deszkából fű-
részelt népi munka, 1934.

138. Részlet a Jézus születését áb-
rázoló oltárképről, 1933.

TELEPÜLÉSI FORMÁK, MŰEMLÉKEK

CSÍKSZEREDA TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE ÉS TELEPÜLÉSI FORMÁJA¹

Közismert dolog, hogy a Székelyföldön nem alakultak ki középkori típusú úgynevezett igazi városok, amelyek védőfallal és bástyákkal lettek volna bekerítve, ahol a lakosság zavartalanul folytathatta iparát és kereskedelmét. A városi jellegű települések vagy közigazgatási központként alakultak ki, vagy pedig, ha kedvező földrajzi helyen feküdtek, maga a szükséglet teremtette meg őket, különböző tájegységek között az árucsereforgalom lebonyolítása céljából. Ennek megfelelően a székelyföldi városok két nagy csoportra oszthatók; ezen belül természetesen mindegyik város más-más tényezők hatására jött létre és más volt a fejlődési útja is.

A két funkció már az első, királyi alapítású városok (Székelyudvarhely és Székelyvásárhely — a mai Marosvásárhely) létrejöttükor szembeötlő.² Udvarhelyet — a római várromok tövében — azzal a szereppel hozták létre, hogy a központi hatalom és a székelylakta területek között politikai katonai összeköttetést teremtsen; ezért kapta az *Udvarhely* nevet, és talán ezért tartják Udvarhelyszéket *anyaszéknek*. Székelyvásárhely, miként neve is elárulja, kezdetől fogva vásáros központ volt, amely az árucserét volt hivatva lebonyolítani. Ezért tartották itt — többek között — a híres *ökörsütéseket* is. A város természetesen akkor csak a vártemplom környéki fennsíkon terült el, s csak jóval később húzódott le a Maros egykori árterületére.

A többi város később létesült. Ezek a terület közigazgatási-katonai megszerveződése során létrejött székek és fiúszékek székhelyeivé lettek. Közöttük vannak kis területen, vásároshelyekből kifejlődött városok, és vannak olyanok, amelyek szerencsés földrajzi helyzetű, nagy kiterjedésű falvakból keletkeztek.

Sepsiszentgyörgy dombon épült, magas kőfalakkal bekerített vártemplom alatt létesült, alapításában tehát a lakosság védelmének szükséglete is szerepet játszott, de lényegében kedvező földrajzi helyzetének köszönhető, hogy a háromszéki medence központjává fejlődött, természetesen idővel magába olvasztván a szomszédos falvakat is.

Kézdivásárhely — egy időben Torja-vására — létrejöttében már a kereskedelmi tényező az elsődleges; szerencsés helyen, a Brassó—Ojtoziszoros útvonalán épült, s lakóinak szorgalma is hozzájárult, hogy idővel Kézdiszék székhelyévé lett.

Székelykeresztúr, Gyergyószentmiklós, Barót, Nyárádszereda, Erdőszentgyörgy stb. mind nagy kiterjedésű falvakból lettek ideig-óráig városszerű, közigazgatási, ipari, illetőleg vásáros központokká.

Csíkszereda viszont azoknak a városoknak a sorába tartozik, amelyeknek a létrejöttében a közigazgatási és a kereskedelmi tényező egyformán szerepet játszott. Akárcsak Marosvásárhely, Kézdivásárhely és Csíkszereda is kis területen létesült, de az alsíki és felcsíki medence határán. Innen ágazott el az útvonal nyugatra a Hargitán keresztül Székelyudvarhely s keletre Gyimes, majd a Kárpátokon át Moldva felé, és miután a megye székhelye lett, hosszú, szívós kitartással olvasztotta magába a szomszédos falvakat, nőtt mind nagyobbá.

Csíkszéknek hosszú évszázadokon át nem volt állandó székhelye, mert a szék gyűléseit a mindenkori főkirálybírák lakhelyén — tehát községekben — tartották. A XIX. sz. elején Csíksomlyó lett Csíkszék állandó székhelyévé, amely részben alkalmas is volt erre a szerepre, hiszen Csíknak itt volt a szellemi központja: a ferencendi zárda körül létesült felsőbb iskolája és a Kájoni-féle nyomdája (1675).

Csíkszereda akkor 144, majd 200 holdnyi kis területen feküdt, amelyet a két szomszédos falu — Zsögöd és Tapolca — határából, a hasznavehetetlen, vizenyős területből *fösvényen* kiszakítottak, hogy mint vásárhely megkezdhesse életét. Az alapítás időpontja nem ismeretes, de 1427-ben a Kézdivásárhelynek kiadott kiváltságlevelében Zsigmond király azt írja: gondoskodott arról, hogy mindegyik székben — tehát Csíkszékben is — legyen szabadságjogokkal felruházott város vagy vásároshely. Mivel ez időben sem Gyergyószentmiklós, sem Csíksomlyó, sem más község nem jöhetett számításba, csak Csíkszeredára gondolhatunk, annál inkább, mert az első okleveles említés: Izabella királynő 1558. aug. 5-i, Tordán kiadott oklevele Csíkszeredát már mezővárosként (*Oppidium Mercurium*) említi és ugyancsak mezővárosként szerepel az 1567-es adóösszeírásban *Oppidium Zereda* név alatt 16 kapuval.³

1608. május 10-én Báthory Gábor fejedelem megerősíti az Izabella királynő oklevelében Csíkszeredának jóváhagyott régebbi kiváltságokat. Hasonló levelet adott ki Bethlen Gábor is, sőt I. Rákóczi György a várost jobbágyi alávetttségéből — ami jogaival ellenkezett — 1635. dec. 19-én kelt oklevelével felszabadította. Apafi Mihály fejedelem 1674. szept. 12-én Radnóton kiadott levele pedig a szeredaiaknak a taplocai és zsögödi határra való legelési és azok erdeire való beerdölési jogát — mellyel emlékezet óta mindig bírtak — megerősíti és elrendeli.⁴

A kiváltságok e többszöri megerősítését az tehetette szükségessé, hogy a „szék tisztsége” már akkor is gyakran sanyargatta a várost, pl. vásárainak fele jövedelmét a széknek kellett adnia, arra hivatkozva, hogy valamikor néha igénybe vette a szék karhatalmát. S Tapolca és Zsögöd is gyakran háborgatta a város lakosait a letelepedéssel együtt nyert legeltetési és erdölési jogaikban.

Benkő Károly szerint⁵ a város, amelyet 1677-ben és 1730—34-ben a pestis, 1690-ben pedig Thököly kurucai tizedeltek meg, azért kapta

a mai nevét, mert az első települők szerdai napon kezdték apró kunyhókat építeni. De ennél elfogadhatóbb az a feltevés — ami nem zárja ki a Benkőét —, hogy régtől fogva a mai napig *szerdai napon* tartotta és tartja hetivásárait.

A XVIII. században egy főbíró és 12 esküdt irányította a város ügyeit. Bár a Habsburgok is megerősítik a város kiváltságait, az még mindig nem indul számottevő fejlődésnek. Így 1787-ben is csak 44 lakost (talán inkább családfőt) említenek az irások.

Ennek ellenére 1752-ben a csíkszeredai katolikus egyházközség elszakad Somlyótól, és 1758-ban felépül a ma is létező barokk stílusú kis plébániatemplom.

A lakosság a történelmi zavargások idején — még a Habsburgok alatt is — sokszor volt kénytelen a védtelen várost elhagyni, és a közeli erdőkbe, hegyekbe menekülni.

1820-ban kiépítik kb. a mainak a helyén az Udvarhely felé vezető országotat, ami a város fejlődésére és piacának kiterjesztésére igen kedvezően hatott.

1848—49-ben a szabadságharcban sok szerdai polgár részt vesz. Utána bevonulnak a városba a cári orosz csapatok, amelyek a Papkerthen túl, a Tapolca felé vezető út bal oldalán elterülő réten táboroznak (a 76. sz. képen VI. és VII-tel megjelölt helyen).

Az ipar (annak idején kézműipar) fejlődése is nehezen indult. Az első céh, a csizmadiaké ugyan 1649-ben Rákóczi Györgytől kapott szabadalomlevelet, de bénítólag hatott a fejlődésre, hogy 1655-ig idegen, céhen kívüli mester a városban, sőt annak egy mérföldnyi környékén sem telepedhetett le.

A városiak és a nemességet képviselő *szék* vezetői közötti ellentétek oly nagyok voltak, hogy amikor a XIX. sz. elején a szék állandó székhelyének kérdése szóba került, a város vezetősége tiltakozott az ellen, hogy Csíkszereda legyen a szék központja. Így került Csíksomlyóra, ahol fel is építették 1825-ben a szép, nagy egyemeletes székházat, a mai nőgyógyászati klinika épületét.

Míndezeken kívül az is nagyon akadályozta a város fejlődését, hogy volt egy sajtóságos *örökösödési törvénye*, amely szerint, ha szerdai háztulajdonos elhalt, s a városon kívül lakó örököse oda rögtön nem *ült be*, akkor a ház a városra szállt, s a távol lakó örökösök, rokonok elvesztették jogukat e házhoz. A város ilyenkor a házat elajándékozta egy arra érdemes szeredainak, aki többnyire a tanács tagjainak hozzátartozója volt.⁶

A város települése, alakja egészen elüt a többi városokétól, még a hasonló körülmények között keletkezett *udvartereiről* híres Kézdivásárhelytől is, amelynek városias külsejű, nagy négyszögletes, azaz trapéz alakú piactere van és volt.⁷

Csíkszereda csak annyiban létesült előnyös ponton — amint már említettem —, mert az alszíki és a felcsíki medence határszélén, sőt

az Udvarhely felé vezető út elágazásánál fekszik. Tehát mind a négy égtájról jövők kicserélhették itt terményeiket. Viszont igen előnytelen ez a terület, mert — kivéve a T alakú település házsorait — nyugat felé vizenyős a területe, kelet felé pedig hegyoldal, ami mindkét irányban sokáig akadályozta a település kiszélesítését.

Közismert dolog az, hogy amikor a székelyek Csíkban letelepedtek, az erdő és a víz már visszahódította azokat a területeket is, amelyek — amint az ókori vármaradványok és régészeti leletek is igazolják — több ezer év előtt is lakottak voltak. Az Olt folyó mentén — de különösen az Olt keleti, bal oldalán — csupa vizenyős terület volt s így az első kis települések csak a két medence szélein levő száraz dombokon, esetleg a medencében itt-ott kialakult száraz zátonyszerű „szigetek” és földnyelveken” alakulhattak ki. Vannak adataink is arra, hogy a Csíki medencében, a mai Olt menti községek fölött, a dombokon régi települések nyomai: romok, régi mezsgyék találhatók. Sőt Felcsíkon e települések összeköttetését szolgáló régi út nyomai is fellelhetők: a Hargita lejtőin Szentdomokostól délre az út a *Vályú* nevezetű hely irányában vezetett a mai országútig, s onnan meredeken fel a Tolvajostetőn keresztül Székelyudvarhelyre. Ez azért is hihető, mert akkor az Olt menti vizenyős területeken át egy észak-déli út megépítése még lehetetlen volt.

Ha a fentieket tekintetbe vesszük, elképzelhető az, hogy mennyi idő és mennyi szorgalmas emberi munka (vízlevezető csatornák építése és őserdők kitermelése) kellett, amíg a falvak fokozatosan lejjebb és lejjebb húzódnak, az Olt mellett mai helyüket elfoglalták.

Mindez különös jelentőségű Csíkszereda településtörténete szempontjából.

A mai Csíkszereda nyugati részein néha még ma is csak száraz időben lehet a réteken át közlekedni, mert vizenyős, az Olt mellett pedig tözegecs a terület. Ezen a területen, amely ma kétoldalt kb. 150—200 méter szélességben épített házsorokból áll, a hajdani vásártartó lakosok nehéz helyzetben voltak. Egyedül egy természet adta zátonyszerű földnyelv vagy az első települők által mesterségesen feltöltött terület nyújthatott lehetőséget arra, hogy sátraikat, bódéikat két sorban felüthessék. Ez a földnyelv és a település — az úgynevezett *Város köze* — eleinte csak az 1758-ban épült barokk stílusú templomig terjedhetett, s csak később fokozatosan hosszabbították azt meg a mai vasúti sorompóig, majd az Olton túlra, az Udvarhely felé összeköttetést teremtő út mentén.

Ezért keskenyek a mai napig az utak, az utcák mind a három irányban annyira, hogy — főként a központban — a házak melletti gyalogjárók alig egy, legfeljebb két méter szélesek. A húszas években sok ház még a szekérútig is kiugrott, s a harmincas években szigorú városi rendelettel kellett a házak homlokzati részét egységes utcafrontba egyesíteni.

Míg a legkisebb — faluból lett — városkának is van egy aránylag nagy és szép piactere (főtere), amely a város közepe, ahol nemcsak a legszebb — többnyire emeletes — épületek, üzletek, iskolák és hiva-

talok foglalnak helyet, hanem bőven van hely a hetivásár és országos vásárok megtartására is, addig Csíkszeredának a legfeltűnőbb hiánya az, hogy nincs főtere, azaz a közepe tulajdonképp épp az a szűk útelágazás, ahol a T betű két szárának megfelelő főutcák találkoznak egymással, sőt itt a legkeskenyebbek az utcák; még parányi térség sincs.

Nem lehet városközpontnak tekinteni a volt városháza és a megyeháza közötti, hajdan vizenyős és sáros rétet, ahol még 30 évvel ezelőtt a vásárokat tartották, ez ugyanis később fákkal beültetett szép sétányra, parkká alakult, széleit pedig az utóbbi húsz év alatt épült korszerű többemeletes épületek és egy szép Művelődési Ház szegélyezik (1961—63).

De térjünk vissza a régi időkre. Sok kérdésre választ kapunk, ha a közölt térképvázlatot (76. sz. fénykép) megtekintjük és tanulmányozzuk, amely Csíkszereda 100—120 évvel ezelőtti települési képét tükrözi.

A város a múlt század közepén még csak két városrészből állott:

1. az Udvarhely felé vezető ún. *Város közéből* (ma str. Florilor), amely a plébániatemplomig terjedt, s hozzá tartozott nyugatra a mai sorompóig terjedő Hargita utca, a két régi temető, s mellette a volt kicsi barompiac, továbbá a mai vasútállomás (a térképen tájékozódás céljából jelezve van) és környéke. Ez utóbbi terület akkor még fás, ligetes, lakatlan volt, talán ezért nevezték *Ligatnak*. Ehhez a városrészhez tartozott még a néhány házból álló *Gerébek utcája*, a *Kalamárok utcája* és a *Fazakaspiac*;

2. az északi-déli irányban haladó út elágazási pontjától a mai Líceumig terjedő részből, amely valamikor *Csütörtökfalva* néven Taploca tízese volt, de a múlt század közepén már Csíkszeredához tartozott.

Az északi-déli főútnak a központtól dél felé terjedő része a mai sétatérrel együtt a Mikó-várig *Martonfalva* néven ekkor még Zsögödhöz tartozott, bár valamelyes önállósága is lehetett. 1869-ben például saját postahivatala volt.

A város méreteiről sokat elárul az, hogy az 1567-es összeíráskor „Seogod cum Marton falwa” 20 kapuval, Taploca 40-nel, míg Csíkszereda csak 16 kapuval szerepel.

A Mikó-vár a katonatemetővel és a fürdővel ugyan Zsögöd területén volt, de mint laktanya már régóta különálló kincstári tulajdon.

Megfigyelhetjük, hogy az északi-déli és a nyugati irányú utcák kereszteződésüknél ma is mennyire keskenyek. A nyugati út viszont hosszúra nyúlt ellipszisként fokozatosan kiszélesedik, majd a templom felé megint összeszűkül. Ennek közepe táján van a legszélesebb rész, a *Város köze*. Az ilyen települési formát orsó alakjáról *orsóstelepülésnek* nevezik, és sok helyen a portyázó csapatok elleni védelem célját is szolgálta.

S valóban, ha a hajdani Csíkszeredát vizsgáljuk, amikor még nem tartozott hozzá a taplocai Csütörtökfalva, és nem volt még meg az 1758-ban épült plébániatemplom sem, a város csak ebből az egy utcából, azaz ennek két oldalán épült *szalagtelkes házsorokból* állott. Érde-

kes kérdés, hogy az utcát miért hagyták legalább kétszer olyan szélesre a közepén (35 m), mint a két végén (16—20 m). Vásárhelyről lévén szó, önként kínálkozik a felelet: azért, hogy vásáros napokon legyen hely a sátrak és bódék felállítására. Másutt, ahol ilyen orsós-településsel találkozunk, nem ritka, hogy a kiszélesedett helyen templom vagy kápolna áll. Csíkszeredán azonban valószínűleg erre sem került sor. Megelégedtek ezzel a kiszélesedett *orsós* piacformával, s még a XX. sz. elején is itt tartották a vásárokat, sőt jóval később is e helytől kissé délre, e célra üresen hagyott telken, a volt *Fazakaspiacon* volt a piac, és ennek az utcának hosszán ütötték fel sátraikat az árusok.

De lássuk, mit „mesél” még nekünk a mellékelt térképvázlat, amelyet 1935-ben 80—85 éves benmszülött öregek, Dóczy János kereskedő és Kovács Ferenc birtokos elmondása alapján állítottam össze és rajzoltam meg. Mivel gyermekkorukra mindketten jól vissza tudtak emlékezni, és szüleiktől is hallottak egyet-mást, érdekes adatokat mondtak el a város bizonyos helyeiről, házairól, azok lakóiról, sőt azok foglalkozásáról is. A térképvázlat tehát a múlt század közepének hozzávetőleges állapotát tükrözi.

Ahol ma a park van, ott vadászoktól kedvelt hely, vizenyős, nádas *Vizellő-rét* volt, ahol még vadkacsák is tanyáztak. E réten át folyt — kacskaringósan — a Somlyópataka (azóta kiegyenesítették), amelynek partján (kb. a mai Művelődési Háznál) kicsi vízimalom is működött. 1930—31-ben, bár a terület ekkor már nem volt oly vizenyős (idővel feltöltötték), esős időben a falusi szekerek itt még tengelyig érő sárban közlekedtek.

Egy másik hasonló vizenyős terület — s részben ma is az — a Líceum és a templom közötti nagy rét, amelynek nyugati részét még nemrég is *Nádméjjékének* nevezték.

Általában 100—120 évvel ezelőtt az építkezésre alkalmatlan terület jóval nagyobb volt még, s részben a rétek fokozatos kiszáradásának, de az építkezésben alkalmazott új műszaki megoldásoknak az eredményeként vált csak lehetővé hasznosításuk.

Egy 1850-es statisztika szerint a városban csak 229 lakóház és 961 lélek volt. Ennek az adatnak ismeretében részben igazat kell adnunk Orbán Balázsnak, aki 1869-ben gúnyosan írta le a város akkori állapotát, mondván: „alig van ezer lakosa, néhány emeletes háza, néhány kisszerű boltja, iparos és sütő cége, valamint sok, kocsmát jelölő »gyalult forgács cégére«”. Majd így folytatta: „mint a jelene igénytelen e városnak, úgy a múltjáról se sokat tudunk”⁸. Az természetes, hogy Orbán a város jövőjéről nem sejtette, hogy az néhány év múlva mily rohamos fejlődésnek indul: 1879-ben megyeszékhellyé lesz, 1896-ban vasutat kap és ebben az időben felépül egy sor, a városképet meghatározó középülete, köztük 1910-ben az új főgimnázium, ahová átköltözhet Somlyóról az évszázados hagyományokra visszatekintő iskola. Ekkor már rendezett tanácsú város Csíkszereda, s megindul fejlődése. A hivatalok, a laktanya, a vasút sok új iparost, kereskedőt tudott foglalkoztatni, azoknak pedig új lakásra is szüksége volt. Igaz, hogy sok Csíkszeredán dolgozó ember lakott még Zsögödön, Taplocán, sőt Csíksom-

lyón is, ez azonban azt jelentette, hogy ezek a falvak is fokozatosan bekapcsolódtak a város vérkeringésébe, és idővel egybeépültek vele.

A város fejlődését jól szemlélteti a lakosság lélekszámának alakulása.

Az 1850-es statisztikában szereplő 961-es lélekszám a 80-as évekre szinte megkétszereződik: 1700 lélek, majd ez a szám 1900-ban 2794-re, 1930-ban 3796-ra, majd Zsögöd hozzácsatolásával 4807-re emelkedik. Amikor pedig a második világháború után Somlyót és Taplocát is hozzácsatolják a városhoz, a 10 000-et is meghaladja „nagy Csíkszereda” lakóinak lélekszáma. Csíkszereda tehát az évszázadok alatt épp azt a két falut kebelezte be, amelyek hajdan oly szűkmarkúan mérték az amúgy is használhatatlan vízenyős területet a vásártartó székhely számára.

E század elején a város már a következő városrészekből állott:

1. az ősi Csíkszereda, a templommal, a Hargita úttal, a régi temetővel, a vasútállomás környékével;

2. a Ligat és a szeredai fürdő felé, a külvárosszerűen kiépült, *Lipovánnak* nevezett résszel;

3. a hajdani Csütörtökfalva területe, amely a volt *Gálovics úttól* (a mai Poliklinika mellett) fel Taploca elejéig, illetőleg a Somlyóra vezető *Szék útja* elágazásáig terjedt;

4. a volt Martonfalva területe (a Poliklinikától a várig) és

5. a Mikó-vár és környéke. A vártól délre vezető utat a városiak *Zsögödi útnak*, a zsögödiek pedig *Vár utcának* nevezték.

Bár meghaladja e tanulmány kereteit, néhány szóval a vár történetét is ismertetnem kell. A mai szeredai vár egy négy sarokbástyás, egykor sánccal körülvett, erődített várkastély, amelyet Steinville osztrák tábornok épített 1714-ben, korábbi épületmaradványok helyére. Az előbbi várakra vonatkozó adatok közül egyesek nyilvánvalóan legendák (ilyen például az, hogy a XI. században — 1063-ban — egy Mikó nevű székely vezér engedélyt kapott vár építésére, de nincs megnevezve annak pontos helye), arra azonban már történeti adataink vannak, hogy 1595-ben a szabadságától megfosztott székely nép fellázadt urai ellen és „lerombolta a régi várat”. Valószínű, hogy ez a régi Mikó-vár a mainak a helyén lehetett, mert amikor 1611-ben Mikó Ferenc csíki főkapitány a lerombolt várat felépítette, azt Mikóújvárnak nevezték el.

A Mikó családnak különben Zsögödon volt a birtoka, és a zsögödi kis gótikus templommal szemben ma is látható a neoklasszikus (empire) stílusban a XIX. sz. elején épült szép Mikó udvarház. A szeredai Mikóújvár díszes várkastély lehetett, mert egy 1654-es összeírás szerint egy „aranyos bástyája” is volt. Ezt a várat — amely sík területen épült és ágyúval a közeli zsögödi dombokról jó célpontnak bizonyult — 1661-ben a törökök feldúlták. De nem rombolták földig, mert a vár egyik bástyájában ma is látható az a kis kápolna, amelynek falaiban még megvan a XV. századból való két csúcsíves ablakocská, és a hajdani reneszánsz boltozat gyámkő-töredékei is.

Ezeknek a romoknak a helyén épült aztán a mai, Steinville-féle Mikó-vár, amelynek 1735-ben készített gondos alaprajzmásolata is ismert.⁹

1970-ben a várat a csíki múzeum részére adták át.

*

Csíkszereda ma Hargita megye székhelye, erőteljesen iparosodó város maga is. Lakosságának lélekszámú 1974-ben megközelítette a 23 000-et s ebben a lélekszámnövekedésben körvonalazódik napjainkat kifejező új városképe is, amelyben döntő szerepe van a nagyszabású építkezéseknek és városrendezésnek.

Nem kétséges azonban, hogy ebbe az új városképbe harmonikusan sikerül majd beilleszteni mindazt, ami a sokszáz éves település múltja során teremtett maradandó érték.

AZ UDVARTÉR — KÉZDIVÁSARHELY RÉGI TELEPÜLÉSI FORMÁJA¹

A Kézdivásárhely történetével foglalkozó írások szerzői (1869-ben Orbán Balázs, 1895-ben Dobay János, 1925 körül Török Andor, a város volt polgármestere, 1941-ben Földi István, 1957-ben Kovács J. István, 1968-ban Fülöp Kálmán) mind megemlékeznek a kicsi, sikátorszerű utcákról, az *udvarterek*ről, de sajnos, csak röviden, felületes megfigyelések alapján.

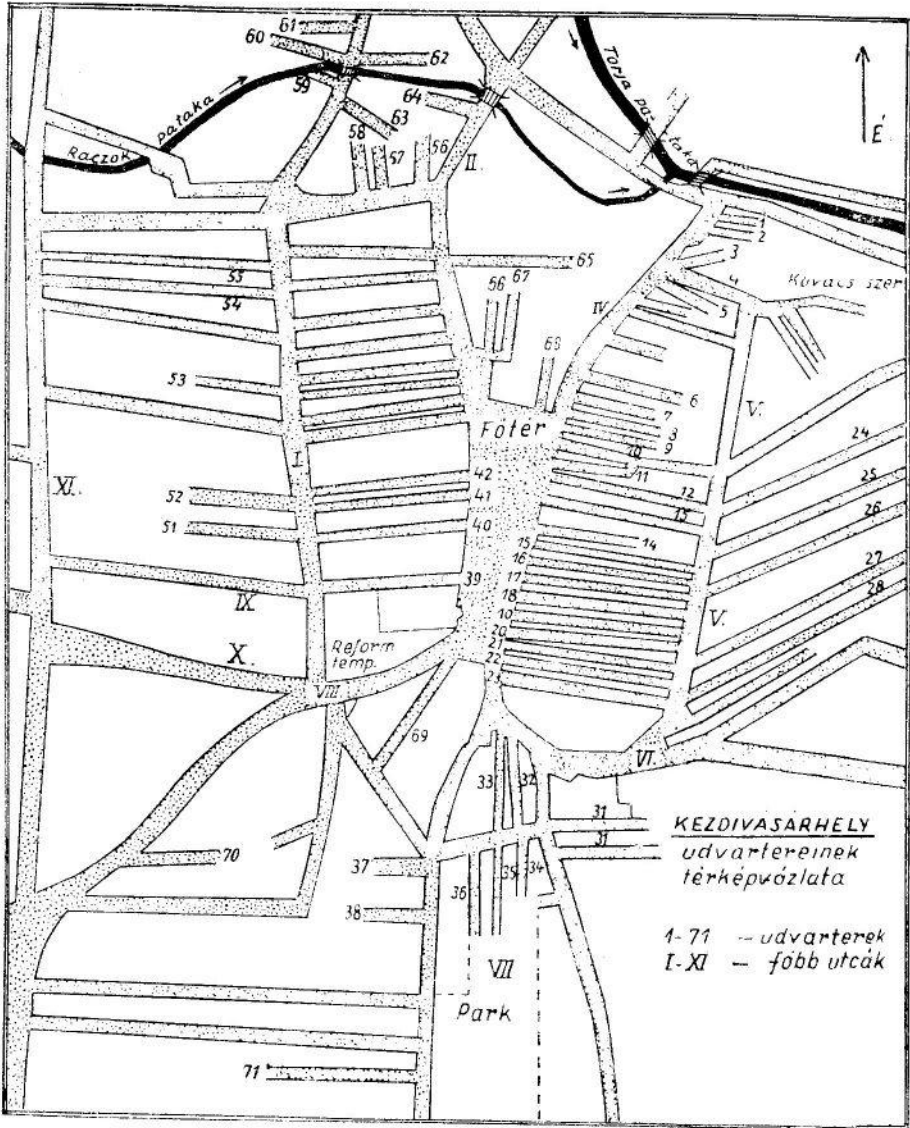
A dolgozat ezeket a hiányosságokat igyekszik pótolni.

Kézdivásárhely már a rómaiak idején vásáros hely volt, mert az Ojtozi-szoros felé vezető útban feküdt. Ma is öt irányból futnak össze itt az utak. A római település helyére épült *deszkaváros* az 1241-es tatárdúláskor elpusztult, majd lassacskán újra kiépült és 1427-ben mint a szomszédos Torja vásárhelye *Thorja vására* néven szabad királyi várossá lett. 1567-ben kapja *Kyzywasarhel* nevét s előnyös földrajzi és gazdasági helyzeténél fogva Moldva felé élénk kereskedést folytat, mert saját iparcikkein kívül Brassó áruit is fuvarozta. A múlt század végén, az 1884-ben kitört vámháború, majd az első világháború megállította a városnak és sokoldalú iparának további fejlődését, s hosszú időre megyeszéki kisvárossá szorította le.

Az első telepések a *Piactér* négy oldalán kaptak, valószínűleg egyforma nagyságú keskeny telkeket. Így vásárok idején áruikat közvetlenül kirakhatták a házuk, műhelyük előtt, a piacra. Maga a telek hosszan nyúlt hátra, mivel az iparosok akkor még földműveléssel is foglalkoztak, s a telek hátsó részén gazdasági épületeiket állították fel. Ezért volt ott egy hátsó, a mezőre, majd a kertek felé vezető kijárat is. Ezt az is bizonyítja, hogy a Fötér két hosszanti oldalával párhuzamos utcákat a század elején még *Nyugati*, illetve *Keleti kertmege* utcáknak nevezték; ezekbe torkolltak a főtéri udvarterek hátsó kijáratjai (145. ábra).

Ez a jellegzetes települési forma az erdélyi kézműiparos városokban a foglalkozással együtt járt, ez volt a kor szokása. Nyomait a modern városrendezés egyre gyorsabb ütemben tünteti el (pl. a marosvásárhelyi fötér északnyugati oldalán sorakozó udvartereket), de helyenként (Székelyudvarhelyen például) még ma is találunk maradványokat belőle. Leginkább megőrződtek az ún. *átjáróházak* (keskeny udvaraiknak két utcára nyílnak a bejáróik).

Az udvartér megléte alapján Kézdivásárhelyt nyilván nem lehet egyszerűen szász alapításúnak mondani², vagy a brassói települési forma utánzását feltételezni. Mindennek nyilván nem mond ellent az a tény, hogy Kézdivásárhelynek van egy *Jeszken*, *Geszken* nevezetű utcácskája, amely valószínűleg a német *Gässchen*ből ered; s az sem, hogy a régi oklevelek szerint itt a székelyek mellett német telepések, ún. *hospesek* is voltak. Tudjuk, hogy a brassói iparosok, kereskedők Kézdivásárhely érintésével szállították árucikkeiket az Ojtozi-szoroson át Moldvába, s ezt az útszakaszt *Sachsenwegnek*, azaz *Szászok útjának* is ne-

145. Kézdivásárhely központjának és udvartereinek térképészlete 1—71) Udvar-terek. I—XI) A főbb utcák és terek. I) Iskola utca (azelőtt Malom utca vagy Nvugati Kertmege); II) Kanta utca; III) Dr. Groza Péter utca; IV) Apafi utca; V) Kőrösi Csorna Sándor utca (azelőtt Keleti Kertmege); VI) Petőfi utca; VII) Május 1. sétány; VIII) Lenin út; IX) Varga Katalin utca (azelőtt Gőzfürdő utca) X) Bálcescu utca; XI) Ady Endre utca (1961).

vezték. Nincs tehát kizárva, hogy a székely fuvarosok alkalmazására néhány száz megbízott állandóan itt tartózkodott. De ez még nem jelenti, hogy Kézdivásárhely régi településformája százsz eredetű lenne, hiszen ez a településforma — nemzetiségtől függetlenül — a kézműiparos polgárság (csizmadiák, vargák, tímárok stb.) életmódjának és munkakörülményeinek szükségletei szerint alakult ki az évszázadok során.

Fennmarad a kérdés, hogy miért őrizte meg csak Kézdivásárhely a maga szokatlan trapéz alakú főterét az onnan kiágazó udvarterekkel s miért maradt csak mutatónak néhány *átjáróház* a többi erdélyi városban. Azért, mert a nagyobb városok a fejlődés folyamán eltüntették ezeket a túlszűfolt, nyomorúságos keskeny sikátorokat, míg Kézdivásárhelyen épp a századforduló jelentkező pangás miatt nem került sor olyan mérvű városrendezésre, amely ezeket a maradványokat felszámolta volna. Amellett az iparos polgárok ragaszkodtak is a régi udvarteres települési rendszerhez. Erre jellemző eset történt 1834-ben, amikor nagy tűzvész pusztította el Kézdivásárhely 3/4-ed részét, főként a főteret. Az osztrák katonai városparancsnok akkor mérnöki tervet készített, amely lehetővé tette volna a város korszerűsített újjáépítését. Az osztrák kormány százezer forint segítyt is ígért, ennek feltétele azonban az lett volna, hogy újra felosztják a városi telkeket. De sem a városi tanács, sem az érdekelt háztulajdonosok ebbe nem egyeztek bele. Leültek házacskáik üszkös romjai mellé és élénken tiltakoztak a, terv ellen. Így minden maradt a régiben, csupán új házacskát építettek az udvartérben levő pár négyzetméteres telken a leégett öreg ház helyére.

Ez 135 évvel ezelőtt volt. Fokozatosan mégiscsak változtak és fogytak a túlszűfolt udvarterek. Akadt olyan ember, aki egy-egy udvartér apró házeit megvásárolta, és így az egész udvartér birtokába jutva, lezárta a hátsó kijáratot és a rozoga házak helyébe rendesebb kőházat épített, megszüntetve ezzel annak udvartér jellegét.

1960-ban azonban még mindig találtam 71 udvarteret. Ezeknek zöme a főter négy oldaláról ágazik el. Amint a mellékelt térképvázlatom mutatja, az udvarterek ritkán merőlegesek a főter oldalára, hosszúságuk is a legkülönbözőbb, 25-től 180 méterig.

Az udvartereket régen az ott lakó családról nevezték el, így volt Jánosok, Csiszárok, Baloghok, Szöcsök, Kovácsok, Rácok stb. udvara vagy udvartere. Feltételezhető, hogy a székely örökségi törvény és a tízes szervezet szokásai alapján itt egész érdekes *rend* és *szokás* alakulhatott ki, amelyet a *nagy család* fegyelme és a szomszédok közötti *békés egymás mellett élés* gyakorlása is kikövetelt magának. Beházasság által aztán idővel a vők révén más nevek is beköltöztek, amikor pedig 1851-ben érvényét veszítette a székely örökségi törvény, más is bekerülhetett az udvartér közösségébe. Ezért az utóbbi évtizedekben nem családi nevekkkel, hanem számokkal jelölik az udvartereket. Ezt a mindenkori városi vezetőség állapítja meg.

Az udvarterek többsége olyan keskeny (2—4 m), hogy azon ritkán tud szekér vagy gépkocsi végigmenni. Míg a főtéren a XIX. sz. végén a polgáriasság igényeinek és ízlésének megfelelően nagyrészt emeletes kőházak épültek, az udvartérnek az első számú háza mögött csupa

földszintes, fagerendás vagy téglaházacsákák sorakoznak, közben egy-egy ócska deszkából tákolt pajta vagy fásszín. Egy másik érdekessége e keskeny udvartereknek, hogy csak az egyik oldalukon sorakoznak ki-beállva, rendetlenül ezek az apró házacsákák, a másik oldalon a szomszédos udvartér házainak a háta, az udvara vagy a kert deszkakerítése egyenes vonalban, bár elég barátságatlanul zárja le az udvarteret.

A lakók, ha ma már nem is rokonok, egymásrautaltságukban is kedves közösségben élnek; közös kutakra járnak. Ilyen kút kb. 2—3 van egy 10—12 házaspár udvartérben.

Az elmondottak jobb és részletesebb megértése céljából bemutatok két szomszédos udvarteret a főtéren: a 40. és 41. számú udvartérbeli házacsákákat:

A 40. sz. udvarteret (146. ábra) a főtér felőli homlokzatot képező emeletes, fatornácos, vörösre festett téglaházról *Vörös udvartérnek* is nevezik. A Vörösház és a szomszédos (9. sz.) ház között nyílik a keskeny, folyami kővel kirakott bejáró (98. kép), s baloldalt sorakoznak a kisebb házacsákák (I—VII), színek, fészerek. Az udvartér a III. sz. házacska táján enyhén megtörik, majd újra egyenes vonalban folytatódik tovább, kissé lejtve a Malom utcai hátsó bejáratig (99. kép), ahol lakattal lezárt sorompó van felszerelve, hogy a szekerek ne járjanak rajta keresztül. Ma kevesebb a szekeres, s ezért ritkábban, inkább csak hetivásárkor lakatolják le. Ez egyébként az egyik legrendezettebb, legtisztább macskaköves udvartér.

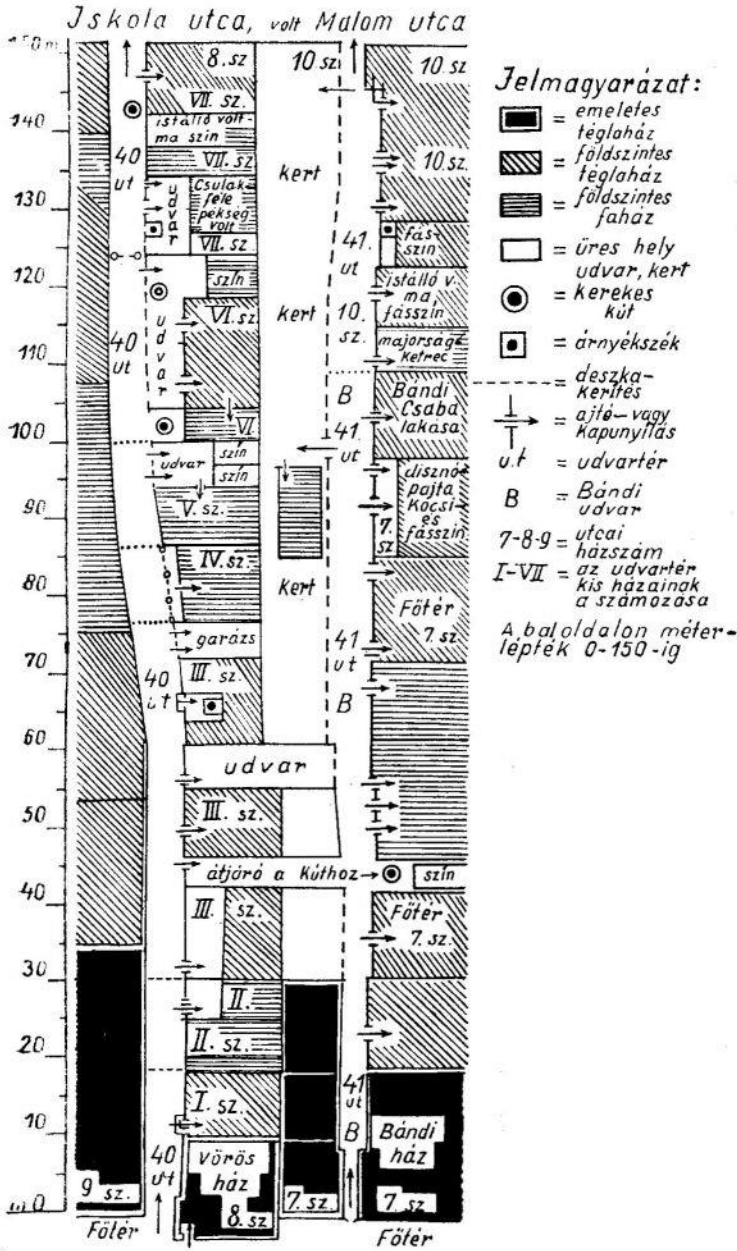
A 41. sz. udvartér, a *Bándi udvar* főtér felé eső részén az egyik piactéri emeletes téglaház (a Bándi ház) áll, amely alatt *szárazkapu* vezet az udvartérre (100. kép). A 40. sz. udvartértől eltérően itt a bal oldalon sorakozó házakkal, színekkel, ketrecekkel átellenben keskeny (8—10 m) kert húzódik végig. A két udvarteret 3 m széles átjáró köti össze, amelyen a 40. sz. udvartérbeliek az itt található kerekesházhoz juthatnak (101. kép), amely a 40. sz. udvartér tartozéka.

A többi udvarterekből inkább csak egy-egy, a régi városkép megismerése szempontjából érdekes részletet ragadok ki.

A 12. sz. udvartér melletti *Finta ház* (102. kép) például egyszerű emeletes, tornácos székely falusi ház, hasonló azokhoz, amelyeket falun dombos vidéken építenek, csak itt nem *alsóházat* vagy földes pincét, hanem három üzlethelyiséget, illetve műhelyt találunk.

A 6. sz. udvartér érdekessége a szomszédos 7. sz. udvartér felé vezető emeleti (103. kép) átjáró fahíd. A 17. sz. udvartér főtér felőli bejárata (105. kép) is emeletes kőház, alatta átvezető *szárazkapu*. Itt azonban maga a ház még múlt századi, a szárazkapu is alacsonyabb ívű, melléje toldva — mint fecskéfészkek — mindenféle deszka- és téglatákolmányok. Az udvartér kövezett útja közepén vízlevezető húzódik, a házak bejáratánál pedig 3—4 kőlépcső van.

Két sarokkő szűkíti meg a bejárót és akadályozza a szekerek bejövételét a felfelé haladó, részben kövezett 48-as udvartérre (106. kép). Még meredekebben vezet felfelé a Kanta utca felől a 49. sz. udvartér. Ennek kövezett az útteste, sőt balról járdája is van (107. kép),

146. A 40. és 41. sz. udvartér részletes alaprajza (1961).

Érdekes és hangulatos része a városnak a főtér északkeleti végén jobbra lefelé induló Apafi utca, amely nem udvartér (szélesebb, s kétoldalt járdával van ellátva), de érdekes látvány jellegzetes zsindeyesmagas tetős székely házaival s az utcából nyíló kisebb udvarterekkel (108. kép). Ugyanennek az útnak a keleti végét, valószínűleg az ott működő kovácsmesterről, *Kovácsszernek* nevezik. Ennek festői szépségű része a *Mézesdomb*. A régi, hangulatos külsejű zsindefedeles házakban (110. és 111. kép) valaha a mézeskalácsosok laktak, s a város iparos polgárságának külön rétegét képezték.

Mindezek az épületek egy középkori településkép emlékét őrzik. További fennmaradásuk attól függ, hogy a városrendészet mennyire tudja összehangolni őket a modern igényekkel.³

A SZAKADÁTI ROMÁN KORI MŰEMLÉKTEPLOM¹

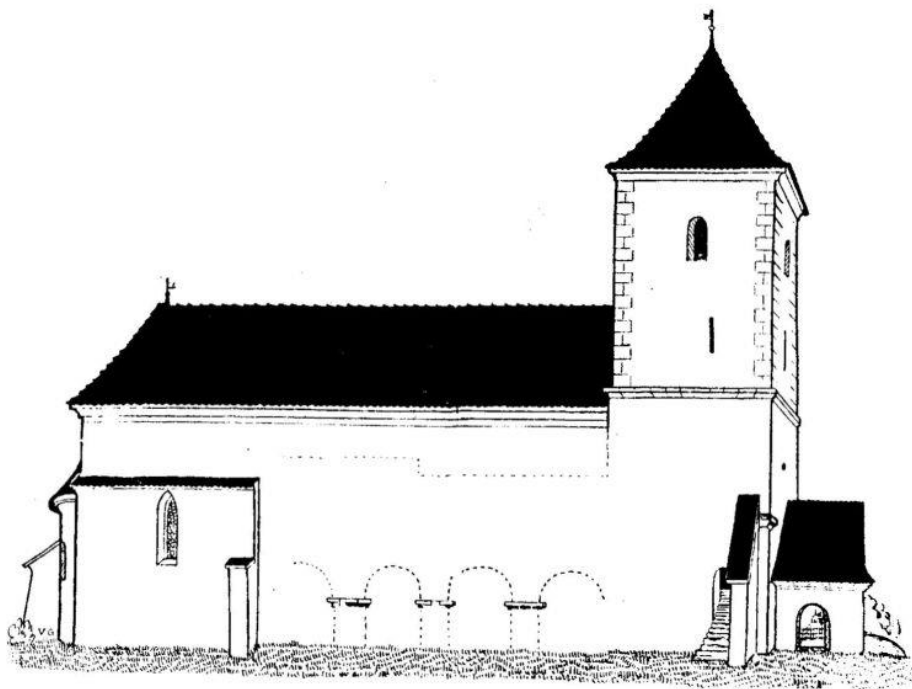
A Szeben megyei Szakadát településtörténetéről elég keveset tudunk s azt sem írásbeli adatokból, hanem inkább a még ma is látható emlékekből, nyomokból.² Ha azt keressük, hogy a falu-alapítók miért telepedtek éppen e helyre, akkor azt elsősorban a kedvező védelmi helyzetével magyarázhatjuk meg. Hogy ezt a támpontot a régebbi népek is felismerték, azt több ókori lelet, de főképp egy római castrumnak a romja is bizonyítja, amelynek falai közé építették a 13-ik században a még ma is fennálló román stílű templomot.

Az is lehet, hogy a rómaiak előtt is élt e helyen kultúrnép, amelynek szintén volt itt erődítése. Római téglát (33×25,5 cm méretben és 6,5 cm vastagságban) többet is találtam a várfalak közelében, Lup Iordan pedig szántás közben a falu keleti határában római fegyverekre bukkant, amelyeket a szebeni múzeumokban helyeztek el. A Bruckenthal-múzeumban még a következő Szakadát határában talált régészeti leleteket őrzik: 1. szürkészöld szerpentinkőből faragott kőbalta-töredéket. 2. szürke mészkőből egy angyalt (Victoria) ábrázoló reliefet, 3. mocsár célját szolgáló töredéket. Hogy a vár csakugyan római castrum-e és falai egyenes irányban, tehát négyszög alakban húzódnak-e a föld alatt vagy görbe, ovális alakban, azt megállapítanom ugyan nem sikerült, de tekintve a római leleteket és azt a körülményt, hogy a római út itt vezetett keresztül, s hogy e pont jó védelmi hely, elég biztosra vehetjük, hogy római várral van dolgunk. A várfalakat a 29-es, 31-es, 33-as, 37-es, 38-as és 317-es számú házak, illetve telkek alatt lehet észrevenni.

Körülbelül egy méterre a föld felszíne alatt, sőt állítólag a templom északi oldala felől is, a templomkertből délkeleti irányban alagút vezetett, amelynek végén egy bástya állott. Ennek az alagútnak kőfalait és mészkötéseit több helyen észre is vette néhány éberszemű lakos. Állítólag nyugati irányban is lett volna egy bástya, de a helyét nem tudták megmutatni. A templom északi oldalán találtak egy szűk, de mély üreget. Néhány év előtt vasrudat eresztettek belé, de azt elnyelte a mélység. E helyen sejtik az alagutat. Mindenesetre a várfalnak és az alapoknak romjai, valamint az egész őskori telep s az ott elrejtett leletek megérdemlik, hogy egyszer szakszerű ásatást folytassanak, amely nemcsak erre a községre és múltjára, hanem az egész Vöröstoronyi-szorosra és az Olt folyónak akkori védelmi rendszerére világosságot vetítene.

A községben három templom van, amelyek közül a magyar evangélikusoké a legrégebb (13-ik század) és művészettörténetileg is a legértékesebb (147—148. ábra). Kápolna nincs, csak a falun kívül egy dombon látszanak egy régi remetelak romjai.

A lakosság a templom múltjáról igen keveset tud, feljegyzések is alig vannak. Szájhagyomány szerint a templomot a helyén állott vár köveiből építették fel. Állítólag egy időszakban kényszerűségből szalmával volt fedve és mennyezete gerendás volt. Azt is mondogatják,

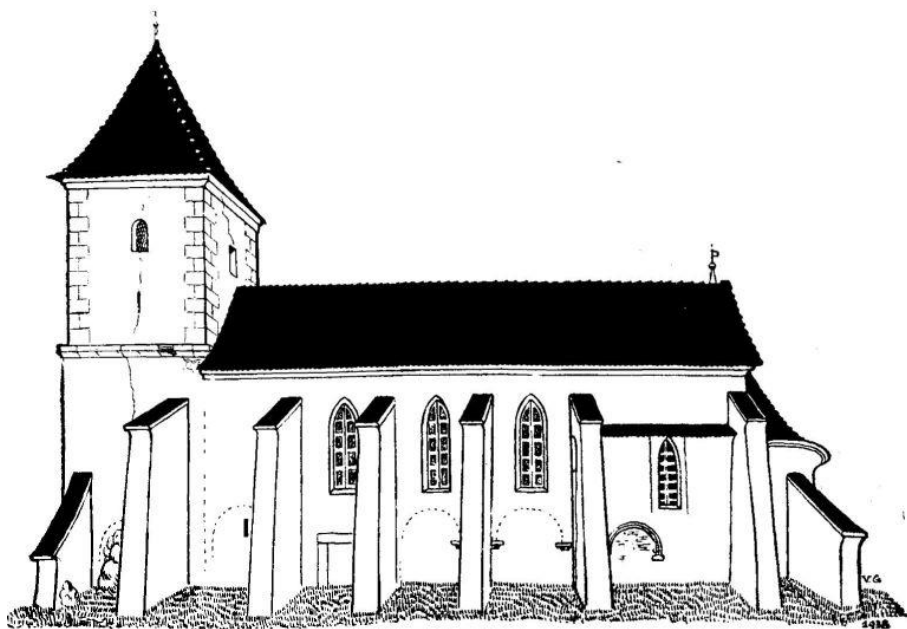

147. A szakadati templom északi oldala a román kori eredetre utaló elemekkel (1938).

hogy a templomot földrengés, máskor égések rongálták meg s így hosszabb időre hasznavehetetlenné vált, amikor aztán kecskéket is őriztek falai között. Valószínű, hogy ezek a rongálások a török—tatár pusztításoknak voltak következményei, amikor a lakosság is megfogyatkozván, a régi díszes és nagy háromhajós templomot ideiglenes tetőzettel látták el.

Szájhagyomány szerint a templom és torony faragott köveit a szomszédos veresmartiak egyszer elhordták, de csak félútig vihették el, mert egy szebeni úr tudomást vevén erről, eltiltotta őket a továbbviteltől s így a köveket letették az út felén a Szakadát és Hortobágyfalva közti Kazák-tetőn a három kereszt mellett. A köveket már befödte a föld, de azért a kőrakás nyoma látszik. Mások szerint a veresmartiak a kövek egy részét hazavitték falujukba, ahol ezeket beépítették házaikba, sőt a templomba is.

A nép képzelőerejét nagyon foglalkoztatja templomának múltja s az egyes érdekes részletek feltárásától régi titkok napfényre kerülését, esetleg elrejtett kincsek megtalálását reméli. E felfogáshoz sokban hozzájárult, hogy már több szakember járt a faluban, aki a templomot ala-

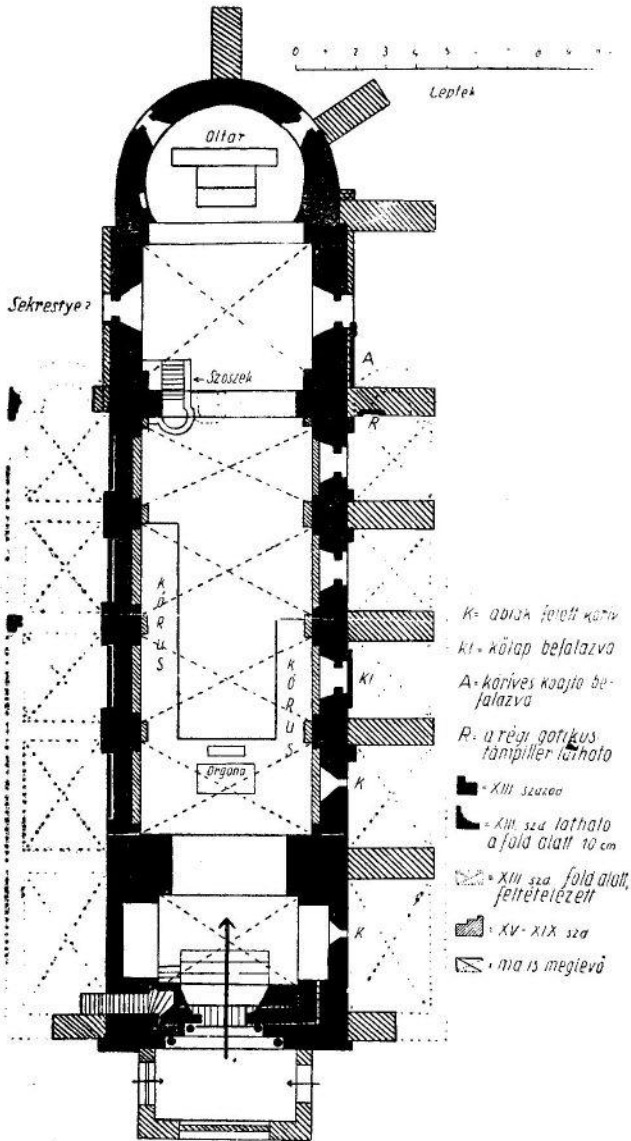
148. A templom déli oldala. Itt is láthatók az oldalhajó lebontása után visszamaradt román kori elemek, de az ablakok és a támpillérek gótikus benyomást kölcsönöznek a templomnak (1988).

posan megvizsgálta, lerajzolta és némely helyen meg is kopogtatta. Pontosan tudják azok neveit és ottlétük időpontját is.

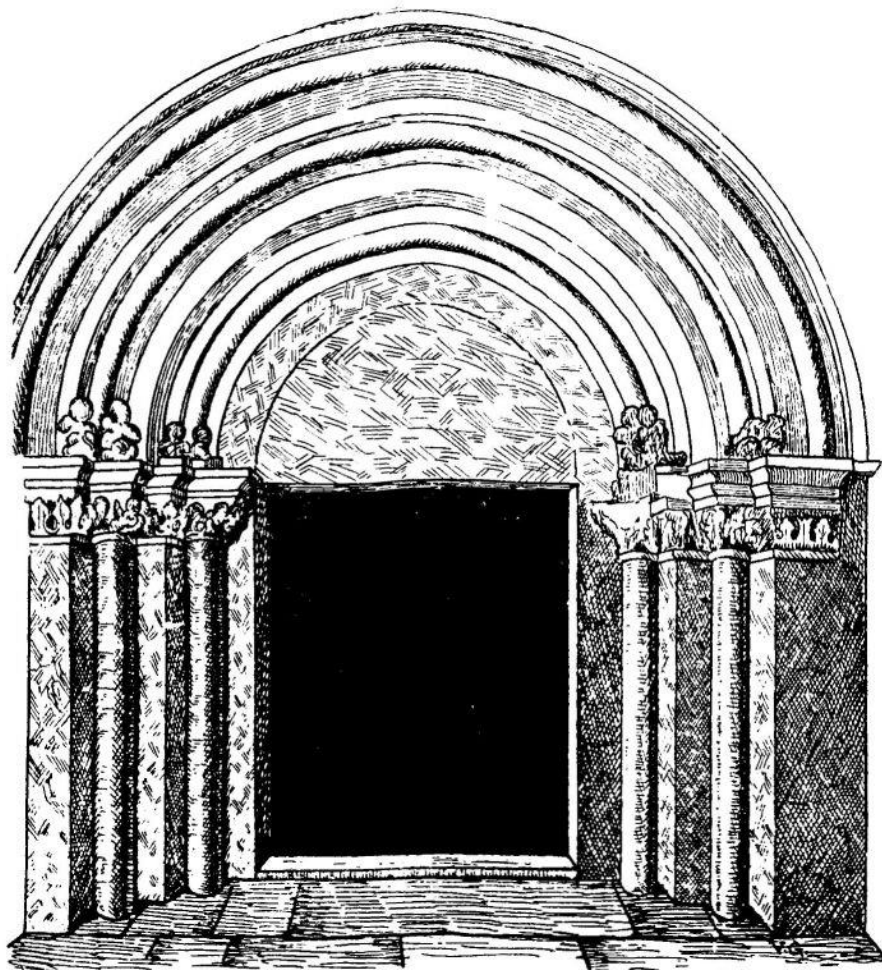
A templom egyike azoknak a nagyméretű 13-ik századbeli román stílusú templomoknak, amelyeket e vidéken elég gyakran találni. Így a közelben levő feleki, holcmányi és alvinci templomok feltűnő hasonlóságot mutatnak a szakadátival, főként a román stílusú háromhajós alaprajzot {149. ábra), a tornyot és a torony alatti kapu oszlopos, díszesen faragott kökeretét illetően. Leginkább a feleki templom hasonlít a szakadátira, úgy, hogy bizonyosra lehet venni nemcsak az építkezési idő, hanem az építőmester azonosságát is.

Eredeti román stílusú része sok van e templomnak. Így a szentély és középhajó falai, a torony fala, a torony alatti bejárat gazdag kőfaragása és egyes oszloppárkányok. Körülbelül a 15-ik században csúcsíves stílusban átformálták az ablakokat és azok között támpilléreket helyeztek el kívülről.

A templom külseje eléggé repedezett és elhanyagolt állapotban van. Déli oldalán a torony mellett a 2. és 3. oszlop között két 1,90 méter magas kőoszlop van befalazva. Azt beszélnek, hogy e helyen lejárta vezet a templom alá. A szentélybeli nagy ablak alatt pedig egy meg-

149. A templom alaprajza: K) az ablak fölött körív; kl) befalazott kőlap; A) befalazott román kori ajtó; R) régi gótikus támpillér. A vonalkázott falak az átépítés utáni falak, támpillérek, a pontozott vonal a föld alatt feltételezhető román kori oldalhajó falazatát jelzi.

150. A templom nyugati kapuja.

rongált félköríves ajtókeret kőfaragványa látható, de az ajtó maga befalazott.

Legszebb része a templomnak a nyugati, torony alatti, kőből kifaragott ajtóbejárata (150. ábra). Ez eredeti román stílus állapotában maradt meg. Három hasábszerű pillér közé helyezett két kerek oszlop tagolja az ajtó mindkét oldalán. A díszesen faragott oszlopfejek erősen megrongáltak. A kerek oszlopok feje fantasztikus emberi és állati, főként madár-(griff)alakokat ábrázol, míg a négyszögletű pillérfejek díszes sokágú hegyes levélminta. A díszes oszlopfejek fölötti párkányon két-két angyalalak nyugszik. Az alakok nagyon kopottak és a többszöri mészréteg is eltorzította őket. Az ember óráig el tudja nézni a kőfa-

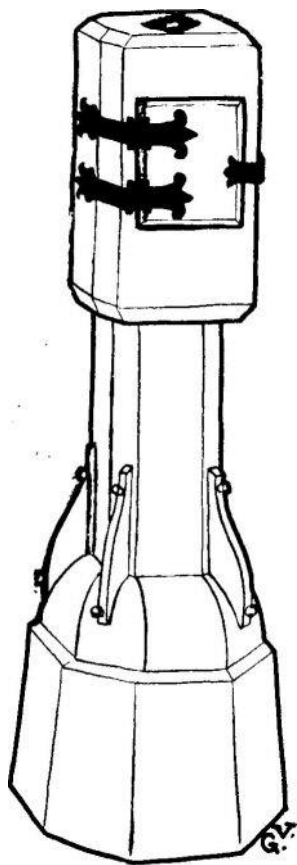
151. Madárdísz a nyugati kapu egyik oszlopféjén.

ragásokat, mert kíváncsian keresi a formák, az alakok megfejtését, de sajnos, minden homályban van, csupán egy madárnak félig ép alakja vehető ki elég jól (151. ábra). Főleg az idő rongálta e faragásokat, mert alig száz éve rakhatták csak föléje a mai tetőt, de a szándékos emberi vandalizmus végezte a főpusztítást. Érdeemes lenne itt a mészréteget szakszerűen lekaparni, hogy a kőfaragás részletei jobban kivehetők legyenek. 1790-ben építették át a templom nagy részét barokk stílusban. A 19. század végén is elég nagyszabású javítások történtek, amelyek általában megbontják a templom eredeti stílusát, de azért a templom régi jellegét eléggé megőrizte.

A tornyot 1892-ben a Gustav Adolf evangélikus szász egyesület anyagi támogatásával hozták rendbe. Egy 1870-ből való feljegyzés szerint a templom falán egy régi évszám volt, de bemeszelték.

A torony feljárata az északi oldalról vezet fel, magában a vastag toronyfalban, de a régi feljártat jó része be van falazva. A torony mai mérete a templomhoz viszonyítva igen alacsonynak, tömzsinek hat s különösen, ha a régi háromhajós templomhoz odaképzeltük az alacsony tornyot, mindjárt keresni kezdjük ennek az aránytalanságnak az okát. És meg is találjuk, ha a torony belsejében fent tovább kutatunk. A fal felső, befejező része, amelyre a toronysisakot felrakták, szokatlanul egyenlőtlen, nem vízszintes. A mai toronyablak fölött 1—2 méterrel látható a régi, rendes ablakoknak befalazott mélyedése, de még a régi legfelső emelet padlógerendáinak a falban hagyott helye is fellelhető, amennyiben a szemben levő két falban 3—3 lyuk van. E felett láthatók még a részint csak kívülről befalazott régi világítórések is. A torony tehát jóval magasabb lehetett.

Toronyórának nyoma sem látszik, pedig egyesek szerint volt. A háború előtt Szakadáttnak három harangja volt, de kettőből ágyút öntöt-

152. Tölgyfából faragott templomi persely (magassága 90 cm).

tek. Ma két harangja van a templomnak. Egyik 1828-ból, a másik 1800-ból való.

A templom fala nagyrészt az eredeti 13. századbeli fal. A szentélyzáródás a régi félköríves alakban maradt meg, úgyszintén e korból valónak látszik a diadalívnek a szószék feletti pillére és annak párkánya is. Ennek bizonyosága a padláson is látható, ahol a mai diadalívtől keletre, körülbelül 60 centiméterre, a réginek a nyomai ott vannak még mindkét oldalon. A hajó mai barokk dongaboltozata felett a padláson megtalálhatjuk a régi hajó falának körülbelül egy-másfél méteres bevakolt és bemeszelt részét, ami azt bizonyítja, hogy a hajó valamikor, valószínűleg a reneszánsz lapos mennyezet idején, magasabb lehetett. A hajó keleti háromszög alakú ormfala és a szentély feletti oldalfala vakolatlan téglák, ami a padláson látható. A téglák mérete $4 \times 13 \times 18$ centiméter, tehát körülbelül a gótikus korból valók.

Az ablakok mind csúcsívesek s régi hatszögletes üvegecskékből vannak hiányosan összerakva. A mellékhajók árkádos pillérei román kori emlékek és kívül, ha töredeзве is, de jól láthatók kőpárkányukkal együtt.

Az oltár barokk stílusú, kétoldalt két-két oszloppal, amelyek között Szent Pál és Szent Péter színes faszobrai állanak. Az oltár közepén egy nagyméretű, vászonra festett barokkos olajfestmény van: Krisztust ábrázolja a kereszten, alatta Mária és János apostol. A kép művészi kéz munkájára vall.

Az orgona a 19-ik század első éveiből való, egyszerű, rokokószerű faragványokkal. Az orgonás háttal ül a híveknek. A kórus U alakban fogja körül a templom nyugati részét, oldalán kazettaszerű deszkázat van, amelyeken régi festés nyoma látható.

A szószék kőépitmény, csak felső párkánya van tölgyfából. A szószék sisakja egyszerű fenyőfából faragott, illetve fűrészelt és színesen festett népies munka, a következő felirattal: „Zum Andenken verehret von Michael und Elisabetha Krauss. 1708.” (Krauss M. valószínűleg papja vagy tanítója lehetett a községnek.)

Van a templomban egy szép, díszes, festett padocska, továbbá néhány régebbi rendes pad s egy lelkészi pad, ezek 1816-ból valók. Koszorúba festett virágdísz van rajtuk. A többi pad és a templom belső bútorzata eléggé egyszerű és toldozott-foldozott, de még a dísznek szánt és a mennyezet felől lelógó zászlók sem teszik barátságosabbá a fehérre meszelt templom belsejének rideg hangulatát.

Ha települési szempontból vizsgáljuk meg a falu belsőségét, két érdekes megfigyelést tehetünk. Az egyik, hogy a falu tulajdonképpen két hosszú főutcából áll, amelyek egymással T alakban épp az evangélikus templomnál találkoznak s így ez kellett az alapításkor a falu magja, közepe legyen. A másik megfigyelés, hogy a központi részeken a telkek és utcák elrendeződése inkább a soros-falu rendszerét mutatja, míg a szélek egy csoportos-falu képét adják. A falu ősi települési helye tehát az Olt árterülete fölé emelkedő sima és vízszintes terep (tengerszint fölötti magassága 390 méter), keskeny szalag-telkekkel, ahol az épületek a telkeknek csak egyik oldalán férnek el egymás folytatásában.

Szakadátón a templom körül nincsen a szász településeknél látható nagy piactér, de mellette mégis mindkét utca az útkereszteződésnél kelőleg kiszélesedik. A kelet-nyugati főútra merőleges és az Oltra kifutó utca valószínűleg a templomnak ilyen elhelyezése miatt létesült, vagy azért, mert vele az Olt felől jövő ellenséggel szemben különleges erősítést kapott a falu. Így keletkezett a már említett T alak.

A CSÍKRÁKOSI CSEREI-KÚRIA FALKÉPMARADVÁNYAI

Csíkszeredától északra, Madéfalvával csaknem összeépülve terül el Csíkrákos, Cserei Mihály XVIII. század eleji erdélyi emlékiratíró szülőfaluja. A múlt század közepén Orbán Balázs még két nevezetes műemlékét tartotta számon: az 1570-es évszámot viselő gótikus templomot és a Cserei-kúriát, az emlékiró szülőházát. Ez utóbbit, amely előbb, az 1930-as években alapos átalakítást szenvedett, majd elpusztult, *A Székelyföld leírása* II. kötetében a következőképpen mutatta be:

„Rákos másik nevezetes épülete a Cserey udvarház, ez magas fedéltetű, tornácos épület, mely nem építészeti becséért, hanem azért nevezetes, hogy jeles történészünk, Cserey Mihály abban született 1668-ban, oct. 21-én. E házból hurcolták 1694-ben tatár rabságra Cserey nagyanyját, Apor Helénát. E házban fogták el 1679-ben Cserey atyját, Cserey Jánost, ki nyolc évig szenvedett ártatlanul rabságot azon gyanú alapján, mintha Fogaras várát Béli Pálnak fel akarta volna adni. És végre 1706-ban magát Cserey Mihályt — ki ez időben császári comissarius volt — e házban lepték meg éj idején a kurucok, s miután jól elverték, a moldvai havasokra hurcolták, onnan reversalissal szabadon eresztvén, úgy is kedvetlenül viselt hivataláról lemondott, s Brassóba vonult emlékiratainak szerkesztésére.

Midőn e háznak képét melléklem [114. kép], egyszersmind felemlítem a maholnap átalakulhatónak építési korára adatot szolgáltató feliratait is.

Az ebédlő mestergerendájában, ezen felirat van bevésve:

Hoc opvs cvravit D. Ioannes Czerei Anno Domini 1672.

Ide van illesztve elég ügyes metszéssel a Cserei címer, mely után folytatólag:

Lav [Laus] Deo sempi [sempiterno] cum-sorte [consorte] sua Ivdiva Czerei. Vigesima 4 Mensis Maii.

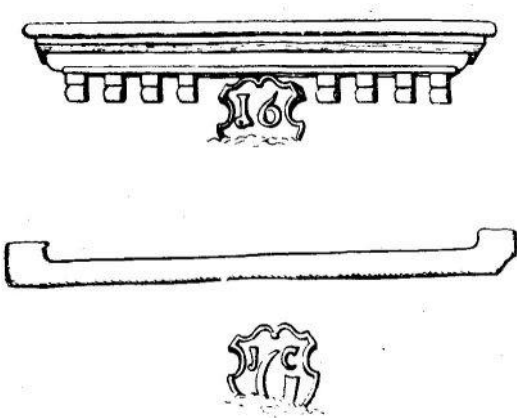
E feliraton kívül a házban félre van téve két szélvitorla (2. ábra), melyek egykor a házfedelén állottak, s melyek nemcsak eredeti idomukért, hanem főleg azért érdemlik meg rajzuk mellékelését, mert oly feliratokat tartalmaznak, melyek kétségtelenné teszik azt, hogy e ház ugyanaz, melyben Cserey Mihály jeles történészünk született.

Tehát ez utóbbi szerint e ház éppen Cserey Mihály születését megelőző évben épült. A mestergerendán levő 1672 és az egyik szélvitorlán levő 1674 arra enged következtetni, hogy e ház 1667-ben kezdett épülni, s valószínűleg csak 1674-ben végeztetett be teljesen. A szélvitorlán levő Cse. Ja. és C. J. Cserey Jánost jelöli...²²

Orbán Balázs egyáltalán nem tesz említést arról, hogy a Cserei-kúrián falképeknek valami nyoma lett volna.

Mielőtt azonban a falképmaradványok bemutatásához fognánk, néhány más vonatkozásban is ki kell egészítenünk az Orbán Balázs által adott leírást.

A Cserei-kúria épülete egyszerű fatornácos kőház, amely az ún. egykéményes székely kúria-típushoz tartozik. Az igények növekedésével

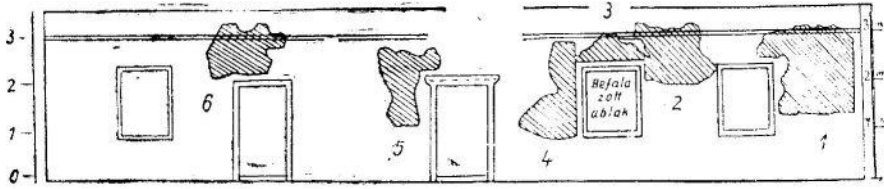
153. A Cserei-kúria két kőből faragott ablakkerete (30×122 cm).

ezek az egyszerű kéthelyiséges székely falusi házból fejlődtek ki négy helyiségből álló épületekké, amelyeket majd csak a XVIII. század közepén szorítottak ki a nyugatról jött kétkémenyes, barokkos házak.

Az 1930-as években az épület külseje ugyanaz volt, mint Orbán Balázs idejében, 1869-ben. Elöl, a nyugati oldalon a jobb oldali ajtó kerete őrizte még a reneszánsz kőfaragást, s megvolt a nyugati és a déli falon is egy-egy reneszánsz díszítésű, megrongált kő ablakkeret: az egyik csonkult évszámmal, a másik a család címerével (153. ábra). A kúria négy helyisége közül az egyik hátsó szoba kőboltozattal, a többi díszesen faragott gerendás deszkamennyezettel volt fedve. A mestergereendán az Orbán Balázs által idézett latin nyelvű szöveg, s közepén a család faragott és festett címere díszlett. A fatornác népies ízlésű oszlopai emberi fejben végződtek.

1939-ben a telek és a ház akkori tulajdonosa³ a rozzant állapotban lévő épületet átalakította, a szépen faragott mennyezeti gerendákon kívül az épületből minden fent említett műemléket kidobott s a homlokzati fal freskómaradványait is megsemmisítette.

1930 tavaszán, amikor a kúriát először kerestem föl, a tornácos homlokzati fal déli végén, a felső sarokban a lemállott mészsrétegek helyén szürkés-feketés festett foltokat fedeztem fel.⁴ Zsebkésemmel tovább patogtattam a vastag, többszörös mészsréteget, amíg két lovas alakja tűnt elő, majd mind több töredék vált láthatóvá. Természetjáró és műemlékeket szerető társaimmal a közeli Csíkszeredáról több ízben kijártam e helyre, s újabb és újabb foltokat szabadítottunk föl a mészsrétegek alól, de a hajdani homlokzati falképnek még a felét sem sikerült megmentenünk, mert a fal, amelyre a képet festették, durva és hullámos felületű, s a festék, illetőleg annak kötőanyaga rossz volt. A falat salétromos víz is érte, s így az könnyen mállott, más helyeken pedig a mészsréteg annyira hozzátapadt a falképhez, hogy a mésszel együtt a kép festékanyaga is lejött. Szerencse, hogy a feltárt falképeket a tornác fedele ezután is megvédte az eső és a nap pusztító erejétől.

154. A Cserei kúria falképmaradványainak eloszlása a homlokzaton. (Eredeti méret 17×3,30 m, 1935).

Az épületnek más falsíkján nem találtunk falképnymokat.

A csíkrákosi Cserei-kúria falképmaradványai (151. ábra) az épület nyugati, tornácos homlokzati falán találhatók s virágdíszes motívumok és vadászjelenetek töredékei láthatók rajtuk. Ez a falsík 17 méter hosszú, 3,30 m magas és van rajta két ajtó és két (+ egy befalazott) ablak. Az üresen maradt falmezőkben volt a hajdani egész falfestmény, amelyből csak hat töredék maradt fenn. A fal jobb és bal oldali végét a széltől 10—10 cm-re egy-egy vastag függőleges vonal zárta le. Alul, az ablakok alsó végétől lefelé azonban sehol sem látszott a falfestés nyoma. Ez a rész vagy lekopott, vagy az ablak alatt egy másik (vízszintes) lezáró vastag keretvonal húzódott. Az ajtókat és ablakokat három oldalról szintén keret szegélyezte. Ugyancsak szegélyvonal húzódott fent, 30 cm-rel a fal felső szélétől (hosszú kettős vízszintes vonal kisebb megszakításokkal); ez választotta el a homlokzati fríznek megfelelő szalagszerű szegődíszet az alsó falmezőktől, amelyekre az ismeretlen festő a vadászjeleneteket⁵ tervezte. Mivel tehát a főbejárati ajtó körülbelül a falsík közepén van s tőle jobbra két ablak, balra egy ablak s egy ajtó nyílik, összesen hat (3 + 3) festésre alkalmas nagyobb mező állott rendelkezésre. Ezek tagolását azonban a festő még azzal is hangsúlyozottabbá tette, hogy (a 2. sz. falképmaradvány tanúsága szerint) az ablak fölötti részt is elválasztotta egy dupla vonallal a két ablak közötti mezőtől. Ez az utóbbi eljárás azonban nem következetes: a festő ugyanis a 2. sz. falkép felett (116. kép) még egy szegődísz-szerű virágdíszítményt helyezett el, alacsonyabbra hozta a befalazott ablak fölötti virágdíszet, míg a bal oldali ajtó feletti résznél nem húzta végig a kettős vonalat, hanem ehelyett dupla vonalakkal külön bekeretezte az ajtó feletti mezőt, hogy egy kép (6. sz. falkép) részére külön mezőt határoljon körül (120. kép).

A keretelés újabb következetlensége, hogy a 2. sz. falképen levő kettős vonalnak csak a felső vonala halad jobbra-balra vízszintesen tovább, az alsó a két ablak oldalán függőleges irányban folytatódik. Látható a törekvés: a festő a nagy falmezőket egyenes vonalakkal osztotta kisebb mezőkre, de nem ragaszkodott mereven a beosztáshoz, hanem egyik mezőből átment a másikba.

A felső szegődísz az idők folyamán, valószínű egy későbbi tetőszerkezet elhelyezésekor nagyon megrongálódott, és csak az 1., a 2. és a 6. sz. falképtöredéken maradt meg (115., 116. és 120. kép).

A Cserei-kúria falképeinek festője nem használt élénk színeket, mint ahogy ezt a rendes freskóknál vagy a templomi mennyezeteknél szokták, hanem csak a szürkének három árnyalatával dolgozott. A bekeretezett falmezőket világos kékesszürke színnel bealapozta; az ajtók és ablakok körüli kontúrvonalakat, az állati és emberi alakok körvonalait és a növényi díszek vonalait feketével rajzolta, míg a növényi díszek szíromleveleit közepes árnyalatú szürkével töltötte ki. E három szürkés színárnyalaton kívül mint elütő szín csak a vörösesbarna fordul elő, de kevés helyen, kicsi foltokban: az 1. sz. töredéken a medve, a 2. sz. töredéken a medve és a két lovas gyepelője, kantára rajzában.

A festék anyaga vagy korom, vagy egy szürkés palakőből őrölt föld-festék lehetett, amelyet a festő rossz kötőanyaggal kevert össze, minek következtében a falképekről készült fényképfelvételek nem tiszták.⁶

Az 1. sz. falkép (115. kép) *hajtóvadászatot* ábrázol. A vadászok — egy kivételével — mind lóháton ülnek. Ezek ruházata⁷ szinte egyforma: hosszú, a „horgasináig érő” kaftánszerű köpeny (dolmány), amelynek alsó vége ráterül a ló hátára, azaz a ló hátára vetett szögletesen rajzolt pokrócra. A köpeny alján oldalt minden esetben egy kis háromszög alakú bevágás, az oldalán pedig többnyire egy-egy ferde irányú zseb látható. A köpeny szűkre szabott ujját csuklónál szinte mindig valami kezelőszerű pánt zárja le. A köpeny felső része elől, bár a gombnak helye nincsen jelölve, csukott, derékon alul pedig — már a lovon ülés miatt is — nyitott.⁸ A nyaknál mindegyiknek kemény álló gallérja van. Nadragjuk és feketére festett csizmájuk szűk, testhezálló, a lovas lába kenyel hiányában többnyire egyenesen és formátlanul lóg le. A csizma térdig érő.⁹ Mindenik vadász fejét ugyanolyan süveg (kucsma) fedi, amelynek csákója mindig fehér, alsó karimája fekete prém (nyuszt vagy báránybőr). Az egyik lovas prémje fehér s elől fekete rózsával (gombbal, „medálllyal”) díszített; talán ez a vadászat vezetője. A süvegeket többnyire két-két hosszú, hátrafelé hajlított daru-, sas- vagy strucctoll díszíti. Az egész viselet egyenruhaszerű.

A lovasok egy részének fegyvere kard, másik része pisztoly. Egyikük kürtöt tart a jobbában, míg a bal kézzel mindnyájan a gyepelőt fogják. Kivétel a jobb alsó sarokban látható két lovas; ezek bal kézben tartják a kardjukat.

A lovasok fejalkata eléggé egyforma. Fiatalos, kerekded, magyar arcok. Szakálltalanok, de kissé felfelé kunkorodó bajuszt viselnek. Egy-két kisebb hibától eltekintve arányosan és kifejező módon vannak meg-rajzolva.

A lovak az emberekhez viszonyítva általában kicsik és aránytalanok. Gyermekjátékszerű primitív lovacskáik, amelyeknek túl hosszúak a lábuk, nagyok a patáik, a fejük viszont alig nagyobb a lovasok fejénél. Az aránybeli hibákat nem tekintve azonban jó a mozgásuk s a patájuk és a farkuk rajza is jó megfigyelőre vall. A lovak mind fehérek, farkuk nem nyírott, természetes hosszúságban szépen lóg le. Némelyik fark fekete, másik világos és csíkozott. Egyik lónak sem látszik a sörénye, csak némelyiknek az üstöke.

A lószerszámok rajza nagyon hiányos: a lovakon nem látni kengyelt, hevedert, nyerget, sem a székeleyeknél szokásos „farhám”-ot, csak gypelőt, néhol kantárt, szügyelőt és a ló homlokán „üstöknyomtató”-t (homlokcsíjat). Néhány lovas alatt — a már említett — hegyes sarkú pokróc van.¹⁰

A lovak többségét a festő élénk mozdulatokkal, mellső lábukkal a levegőbe ágaskodva ábrázolta. Előre hegyezett fülükkel éberren figyelnek. Általában a festő kevés eszközzel is ügyesen érzékeltette a vadászattal járó izgalmat mind az embereken, mind az állatokon. A lovasok jobb karja nyújtott, előre mutogatnak a lelövendő vadra, vagy pisztolyt szegeznek rá. Az egyik lovas hátrafelé ugrat, de visszanéz a vadra, amelyet két kutya készül megtámadni. Egy másik kutya hátrafelé, a kürtös felé csahol. A kép közepén a vöröseshárnára festett medve áll ügyetlenül két lábon; olyan, mintha mellső lábaival az életéért könyörögne a nyeregben visszaforduló vadász felé, s nem mintha támadásra készülne. A képről nem hiányzik a humoros beállítás sem: az életéért könyörgő medvétől balra fent egy őz barátságosan tekint hátra a vadászra, aki pár lépésre tőle egy fa mellett ügyetlenül térdel s az őzre szegzi puskáját, amelyet bal kézzel akar elsütni. Az egész falképről különben bájos naivitás sugárzik. Az őzzel ügyetlenkedő gyalogos puskás (az egyetlen gyalogos az egész képen) ruházata csak annyiban tér el a lovasokétól, hogy nincsen álló gallérja, s hogy dereka egy vastag és hosszú salfélével van átkötve. Fején nem süveg, hanem nagy karimájú, magas tetejű kalap van. Viseletéről, hosszú puskájáról s abból, hogy gyalog van, arra következtethetünk, hogy jobbágy.

A vadászokon kívül ott látjuk a vadászebeket is. Alakjukról, felfelé kunkorodó farkukról, de főként a nyakukat védő örvről könnyen felismerhetők.

A hajtóvadászatnak megfelelően többféle állat látható a falképen: az említettekén kívül van még egy őz és egy szarvas, ezek alakja, lába, főként az őz lábfeje, értelmesen és arányosan van megrajzolva; rajtuk kívül még egy nyulat és egy rókát lehet felismerni, de a másik három állatot nem.

A vadászjelenetet ábrázoló falképet a festő alig észrevehetően egymásba folyó részekre, jelenetekre tagolta vízszintes sávokban. Fent kis állatokra (nyúlra, rókára), lejjebb őzre, a kép közepén medvére, a kép alján szarvasra vadásznak. Mindegyik csoportban 2—3 lovas van. A falképtördékből alul hiányzó félméteres sávban a hajtóvadászat kiegészítéséül egy másik állatra vadászó csoport képe lehetett.

A vadászterület bal szélét fent egy furcsán kanyargó vonalkázott sáv — valószínűleg patak — zárja le. Az állatok és a vadászok között üresen fennmaradt kis helyeket egy-egy aránytalanul kicsi, gomba alakú, erősen stilizált lombkoronás fával, néhány hajlított vonalból álló bokorral vagy párhuzamosan húzott vízszintes, vastag vonalakkal töltötte ki a festő.

A csíkrákosi falkép festője a távlatot nem érzékeltette. Az előtérben levő alakok, fák, állatok épp olyan nagyok, mint a távolban lévők. Talán nem is törekedett annak érzékeltetésére, miként az a keleti szőnye-

geken is többnyire így látható. A stilizált vonalrajz, a kompozíció dekoratív jellege, az aránytalanságok, a naiv megoldások, a hanyag „elrajzolások” és a távlat hiánya ellenére is jó megfigyelőképességet, néhol egyenesen jó rajztudást és főként sok kedves bájít fedezhetünk fel a képen.

A figurális vadászjeleneteket a kép felső részén, a kettős vonal feletti falsíkon, sőt a vonal alatt is, az ablak fölé nyúló félméter széles mezőben virágmintás díszítmény szegélyezi. Sajnos ennek mintája mindkét helyen olyan hiányos rajzú, hogy alig lehet a virágot, a levelet és a szárat kacskaringós hullámvonalát nyomon követni, a hiányos részeket kiegészíteni. Ennek ellenére látszik, hogy igen szép és szeldísznek alkalmas, stilizált vonalvezetésű magyaros reneszánsz virágmintáról van szó, hasonló azokhoz, amelyeket az erdélyi templomok festett deszkamennyezeteiről jól ismerünk.

A 2., 3. és 4. falképtöredék a befalazott ablakot veszi körül. Ezek közül a 2. falkép (116. kép) témájánál fogva az elsőhöz kapcsolódik. Nagyobb méretben és közelebről egy *medvevadászatot* mutat be: két lovas vadászt és a közöttük áldozatul esett medvét. A lovak, a két lovas és a medve az előző képhez hasonlóan de aprólékosabban van kidolgozva. A lovasoknak fehér körszakálluk van¹¹, tehát idősebb férfiak, esetleg épp a vezetők. Az egyik lovas süvegének a prémje szintén fehér. A medvét a festő itt is ügyetlen, az előző képhez hasonló állásban ábrázolja. A bal oldalról közeledő lovas kardjával sebet ejt rajta — a vágás a perzsaszőnyegekről ismert módon van ábrázolva. A két lovas feje, arca stilizált, vonásaik azonban kifejezőek, szépek. Hibát legfeljebb abban fedezhetünk fel, hogy a fülek rajza gyengén sikerült, s hogy a fej aránytalanul nagyobb a többi testrésznél. Ezt a hibát a festő az első képnél nem követel el.

A lovak is aránytalanok, de itt fordítva, a lábak nagyok, a fejek kicsik, csak akkorák, mint az embereké, szemük pedig emberi szem. A lószerszámok rajza ezen a töredéken valamivel gondosabb, mint a hajtóvadászatot ábrázoló előző jeleneteken. A gyeplőn kívül kantár s *üstöknyomtató* is van festve, mégpedig ugyanazzal a vörösesbarna színnel, amivel a medvét festette a művész. A lovak szügyén *szügyelő* is van, az egyiket *medály* (gomb) is díszíti. A kép jobb oldalán fent egy jól megrajzolt farkas (vagy sakál?) mellső része látható.

A két lovas között fent üresen maradt mezőt a festő az ablakok felső sarkát összekötő kettős keretvonalból lekanyarított nagyméretű virágmintával töltötte ki. Más helyeken pedig csak néhány párhuzamos vonalat húzott.

A 2. falképtöredék alatt az ablakok alsó párkányáig terjedő mezőben még 70 cm-nyi üres hely van, amelyen valószínűleg egy másik hasonló vadászjelenet volt. A képmezőt fent lezáró kettős vonal fölötti szalagdísz az 1. kép felső díszéhez hasonló. Az egyik egy kör alakú virág (feltételezhetően hasonló a 4. és az 5. töredéken láthatóhoz), közepén a porzós rész, a szélén pedig két sorban hegyes szíromlevelek helyezkednek el. Ennek folytatása balra a nagyon hiányos 3. falképtöredék (117. kép) az ablak fölött. Ezen — akárcsak az 1. töredék bal sarká-

ban — apró köröcskékből álló hiányos virágminta van. Ez a minta a 4. falképtörödéken (118. kép) folytatódik, amely hasonló elemekből áll. Főként az alsó részen levő kb. 75 cm átmérőjű kör alakú virág teljesen egyezik a 2. kép jobb felső sarkában levő, de csak egyharmad részben megmaradt virággal.

Ha a 2., 3. és 4. töredék hiányzó felső 20—30 cm-es részét kiegészítjük, a homlokzati fal felső szegődíszének éppen az alsó kettős vonalát érjük el, amely fölött folytatódott az 1. töredéken látható szalagdísz.

Az 5. falképtörödek (119. kép) ajtó feletti — erősen megkopott — maradványának megfejtéséhez az ebédülő mestergerendájába faragott nagy Cserei-címer nyújt segítséget. Ennek pajzsát ugyanis kétoldalt egy-egy oroszlán tartja; a főbejárat feletti falképtörödéken pedig a kör alakú tulipánkoszorú mellett szintén egy oroszlán hátsó lábának vonala sejtethető. A koszorú belsejében lehetett a faragott ablakkeretről is ismert címer (férfi alkar, kezében felfelé álló kard).

Az ajtótól balra fent a 2. és a 4. falképtörödekről már ismert, kör alakú virágminta látható, amelynek alakja azonban szabálytalan, nem követi a keretétül szolgáló nagy csigavonalszerű indát s a szíromlevelei is hosszúkásabbak. A minta alatt, attól a kettős indavonallal elkülönítve, kecskeszakállas, bodorított hajú spanyolgalléros német ruhás férfi alakja látható deréktól felfelé, fején furcsa karimás „német kalpag”-gal.

A férfialak azonosítására az előző töredékeken, a vadászjeleneteken ábrázolt alakok sem az öltözet, sem az arcvonások tekintetében nem nyújtanak támpontot.

A régi századokban szokás volt a ház urának képmását a kapuk, az ajtók mellé odafesteni, s talán nem alaptalan azt feltételeznünk, hogy mivel a családi címer is a főbejárat fölött volt, ez a férfiarckép a ház akkori urát ábrázolja, az ajtó túlsó oldalán pedig felesége arcképe lehetett.

De ki volt a ház ura, amikor ezek a falképek készültek? A házat építtető Cserei János, a fia Mihály, vagy más? A reneszánsz díszítmény után ítélve a falképek keletkezésének időpontját a XVII. század végére, a XVIII. század elejére tehetnők. A házat Cserei János 1674-ben fejezte be, és 1712-ben 72 éves korában Nagyajtán halt meg; ha tehát ő volt a falképek megrendelője, akkor e két évszám között történhetett azok festése. Csakhogy a német viselet, a „náj módi” Cserei János életében még nem volt a Székelyföldön szokásban.¹² Fia, Mihály, a történetíró, aki 1692-ben felesküdt a császárnak és főkommisszárius lett, majd a II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején Brassóban labanc szerepet vállalt, inkább gyanúsítható azzal, hogy — haragudván a kurucokra, akik a házat több ízben kirabolták — németes viseletben festette volna le magát. De a falképek készítése ebben az esetben is az 1712 előtti időre tehető, amíg ő részben Csíkrákoson élt, mert azután, 1756-ban bekövetkezett haláláig már Kálon, majd Nagyajtán lakott. Számításba jöhet még Cserei János másik fia, György — aki azonban mint táblai ülnök valószínűleg nem lakott Csíkrákoson —, esetleg Cserei János öccse és ennek leszármazottai, akik 1712-től a XIX. század közepéig éltek ebben a kúriában. A kérdést biztosan eldönteni az ajtó feletti felirat hiánya

miatt ma már nem tudjuk. Maga a falkép azonban annyit elárul készítetőről, hogy szenvedélyes vadász volt.

Az utolsó falképtöredék (120. kép), amely a bal oldali ajtó fölötti mezőben van, nem sokat mond nekünk. Közvetlenül az ajtó fölötti részt dupla vonalakkal keretezte be a festő, s ebben a falmezőben egy allegorikus képet helyezett el, amelyből sajnos rendkívül kevés maradt meg; csak egy csontvázszerű alak, a halál vehető ki, aki nyíllal lő egy előtte futó emberre. A futó alakból csak a lábbelinek a talpa és a sarka látható. A képerettől balra a már ismert virágminták ismétlődnek.

Miután részletesen megvizsgáltuk az összes fennmaradt falképmaradványokat, vessünk egy pillantást az egész homlokzati falra, a falképek elosztására és a közöttük maradt fehér foltokra. Kíséreljük meg — legálább részben — a meglévő töredékek alapján az üresen maradt részek rekonstrukcióját, a növényi díszek töredékei alapján lehetőség kínálkozik a hiányok egy részének (a mintás részeknek) a hozzávetőleges pótlására. Ilyenformán ezzel elérhettük azt, hogy már csak az 1. és 2. falképtöredék alsó széle marad hiányos, ahol hasonló vadászjelenetek lehettek.

Bár falképeinket elég részletesen szemügyre vettük, tisztázatlan maradt néhány fontos kérdés. Nem sikerült megállapítanunk a festő nevét, a falképek elkészítésének idejét és a megrendelő házigazda nevét sem, a falképeket mégis megpróbálhatjuk behelyezni az erdélyi freskók, falfestmények és faldíszítmények történeti fejlődésmenetébe.

Mivel a csíkrákosi falkép még töredékeiben is hamisítatlan erdélyi hangulatot áraszt, biztosra vehetjük, hogy festőnk egyike lehetett azoknak az ún. vándorfestőknek vagy asztalosoknak, akik arcképek, szentképek, templomi deszkamennyezetek, karzatok, szószékek készítését, festését vállalták. Az utóbbi feltételezés még valószínűbb, hiszen falképünk növényi díszítményei gyakorlottabb kézre vallanak, mint a figurális részek, s ugyanezt a feltételezést erősíti az alakok stilizált módon való megoldása is. Érdekes azonban, hogy ez a stilizálás nem a festett mennyezeteken néha felbukkanó alakos ábrázolások irányába mutat, hanem inkább XVI—XVII. században készült perzsa-vadászszőnyegekkel rokonítható.¹³ Igaz, hogy Erdélybe — tudomásunk szerint — nem kerültek ilyen eredeti vadászszőnyegek, hatásuk azonban így sem kizárt.

A perzsa-vadászszőnyegeknél a gyalogos és lovas vadászok, valamint a vadállatok alakja között fennmaradó üres helyet szintén növényi díszítménnyel töltik ki; a távlat hiánya, a félig stilizált festési mód, szintén a perzsa-szőnyegek stílusát juttatja eszünkbe. Még a magyaros reneszánsz virágmintákkal is találunk rokon virágmotívumokat a keleti perzsa-szőnyegeken, sőt a kisebb iparművészeti tárgyakon: szőtteken, brokátokon, porcelánokon, fémtárgyakon, könyvtáblákon, miniatűr rajzokon is (ez utóbbiakon nemcsak virágmotívumok, hanem vadászjelenetek is előfordulnak).

A régi Erdélyben a vadászjelenet különben a művészetek kedvelt témája volt: legnevezetesebb bizonyíték erre a vajdahunyadi vár XV. századbeli falképe s ha utána nem is tudunk a XVI—XVII. században készült olyan falképekről, amelyek vadászjeleneteket ábrázoltak volna,

az egyetlen ismert csíkrákosi falfestményt azt bizonyítja, hogy szokásban lehetett e korszakban is.

Erősíti a fenti feltételezést az is, hogy száz évvel a csíkrákosi falkép elkészítése után, a XVIII—XIX. század fordulóján egy Haller István által külföldről hozott festő, Gáti (Gáthi) István tevékenységéről vannak ilyen irányú adataink. Újfalvi Sándor írja *Az erdélyi régebbi és közlelbbi vadászatok* c. munkájában, hogy a zsigó Wesselényi-kastélyban „a vadászlak falán több ily nagyszerű ábrák láthatók Gáti festőtől, aki az akkori időben [id. Wesselényi Miklós idején] nagyon sokat és nagyon rosszul festett. A Szilágy, Belső-Szolnok és Doboka vármegyék úri lakok falain [sic!] néhol ma [1854-ben] is láthatók a silány festmények, amelyeken az emberi alakok eltorzítva inkább majmot, mint embert ábrázolnak.”¹⁴

Lehet, hogy ezek valóban ily torz festmények voltak, bár csak Újfalvi véleményét ismerjük róluk, de lehet, hogy Újfalvi a csíkrákosi falképeket aránytalanságaik miatt hasonlóképpen bírálta volna meg. Talán éppen ilyen kritikai közfelfogás miatt meszelték be a csíkrákosi falképeket is.

Gátin kívül van még egy késői erdélyi festő, a nagyszabenyi Neuhausser Ferenc, aki már művészi kivitelben sok erdélyi kastélyról készített képet.¹⁵ Ezek közé tartoznak azok a nagyméretű tájképei, amelyeket 1805-ben a zsigó kastély egyik szobájának vászonnal behúzott falára festett, s amelyek közül az egyik a zsigó kastélyt, a másik Wesselényi vadásztetteit ábrázolta.¹⁶

Ugyancsak Biró József említi a háromszéki oltszemi Mikó-kastély két szobájának a XIX. sz. elején készült freskóit is, de ezek gyenge alkotások.

Tehát ha nem is nagy számban, de voltak világi tárgyú falképek az erdélyi kastélyokban is. Megfelelő képzettségű festő kevés volt, azok is inkább arcképeket festettek. Viszont a nyugatot nem járt kisnemesek, a kúriák tulajdonosai szerényebb kivitelű művészi munkákkal, népi alkotásokkal is megelégedtek. Ezért hihető az, hogy azok az asztalosmesterek, akik a XVII. századtól kezdve nagyon divatozó kazettás deszkamennyezeteket festették, vállalkoztak világi tárgyú figurális falképek festésére is. A csíkrákosi falfestmény tehát, amely a XVI—XVII., sőt a XVIII. században egyetlen napvilágra került ilyenszerű emlékünknél, a valóságban nem lehetett egyedülálló, legfeljebb a többiek, technikai és művészi fogyatékságaik miatt nem voltak tartósak, tönkrementek vagy a későbbi tulajdonosaik bemeszeltették őket.

Éppen ezért ma fokozottabb éberséggel kell a kastélyok, udvarházak falát megvizsgálnunk, hátha sikerül napvilágra hoznunk a mészrétegek alatt még lappangó falképeket. Egy-két újabb lelet még a csíkrákosi Cserei-kúria falfestményeivel kapcsolatban e tanulmányban is felvetett és megválaszolatlanul maradt kérdések tisztázásához is hozzájárulhat.

A CSÍKKARCFALVI ÉS -JENŐFALVI VÁRTEPLOM

Az Olt folyó, illetőleg a mellette haladó csíki országút közvetlen közelében egy meredek, sziklás hegyfokon épült Csíkkarcfalva és a vele egybeépült Csíkjenőfalva várfallal körülvett gótikus temploma. Karcfalva a templomtól délre, Jenőfalva északra fekszik, de mert Karcfalva nagyobb és a papi lak is a karcfalvi részen van, a templomhegy alatt, általában karcfalvi templomnak hívják. Bármely oldalról nézzük, igen festői megjelenésű és monumentális hatású épületegyüttes. Legtöbbet mégis a délkeleti oldalról látni, mert tornya is ott van. Ez a hegyfok tulajdonképp a Hargita legutolsó nyúlványa; a Madicsa nevű hegy keleti kiszögellése, keletről az Olt, délről a Székaszó pataka folyja körül.

A szájhagyomány azt tartja, hogy a falu valamikor Karcfalvától nyugatra, 3–4 km-re, a hegyek között feküdt. Ezt a helyet Madicsának, Nagymadicsának nevezik, s állítólag a régi falunak is ez lett volna a neve. A szájhagyomány szerint itt vár is volt, alapjai ma is látszanak, de szakszerű ásatás híján mindez nem bizonyítható. Pedig a szomszédos határnevek: *Várbükke*, *Várkapu*, *Várcsorgó*, *Vár halastava* erre a következtetésre vezetnek. A falutól nyugatra elterülő fennsíknak pedig *Táborhegy* a neve; állítólag ide menekült a nép a tatár betörések idején. A neveken kívül egyébként az ott látható elhagyott szántóföldek mezsgyéi és régi házak gödrei is egykori település létéről tanúskodnak.¹

A szájhagyomány arról is szól, hogy az országút Gyergyó felé valamikor nem az Olt mellett vezetett, hanem fent, egy katlanszerű völgyben, hiszen régen az Olt melletti vizenyős árterületek sem közlekedésre, sem településre nem lehettek alkalmasak. Ahogy aztán az Olt melléke száradni kezdett, a lakosság fokozatosan lefelé szivárgott, a mai falu és a mai templom köré.²

Mindkét falu távoli történelmi múltját homály fedi. Egyes magyarázatok szerint régen *Harcfalva* volt a neve, mert e helyen a székelyek harcoltak a betörő tatárokkal, s később a h ~ k változással lett a faluból *Karcfalva*.³ Mások szerint a név a falu egykori képező hely voltára utal: a *karc* szó (sarc) ezt is jelenthette. Jenőfalva eredete világosabb és hihetőbb, mert a székelyeknél a *Jenő* nemzetség több helyen is alapított települést. A XVI. század derekán még Jenőfalva volt a népesebb: az 1567-es összeíráskor 36 dénár adót fizettek, míg Karcfalva mindössze 21 dénárt. Egyébként a többi csíki falvához viszonyítva mindkettő a közepes lélekszámú falvak sorába tartozott. A két szomszédos falu ma már teljesen összeépült, de egy keskeny kis utca, a Határ utca jelzi nyugat-keleti irányban, hogy hol ér véget az egyik és hol kezdődik a másik.⁴

Az 1334. évi pápai tizedjegyzék a jenőfalvi plébániát e megjegyzéssel említi: „Item Stephanus sacerdos de Sancto Johanne, solvit I, grossum.”⁵ Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy a plébánia székhelye akkor még Madicsán lehetett, ahol templom is volt. Erre az első templomra vonatkozólag, amelyik román stílű lehetett, a mai karcfalvi gótikus vártemplomban semmiféle román kori kőfaragvány nem utal, hacsak a XVIII.

században barokkosított templom vagy a vár falában nem lappang egy-egy román kori maradvány mint falazókő. Figyelemre méltó, hogy a pápai tizedjegyzék szerint az akkori templom Szent János nevéhez kapcsolódott s talán csak a XV. században épült nagy gótikus templomnak lett Nagyboldogasszony a védszentje.

A lakosságot első ízben az 1241—42-ös tatárjárás pusztításai figyelmeztették arra, hogy életét és értékeit nem bízhatja a könnyen éghető faházakra és fatemplomokra. Sok helyen tehát elhatározták, hogy megerősítik lakóhelyeiket és a szilárdabb kőanyagot fogják ehhez felhasználni, hiszen az bőven található Erdély minden vidékén. Erre az időszakra esik a városok és a főúri kastélyok körülvétele erős kőfalakkal, bástyákkal, így biztosítva életüket egy esetleges támadás ellen. A falusi nép pedig templomát igyekezett vastagfalú várrá átalakítani.

Erdélyben ilyen történelmi körülmények között kétféle megerősített templom-típus alakult ki: az erődtemplom és a vártemplom. A századok inkább erődtemplomokat építettek, azaz magát a templomot erősítették meg vastagabb falakkal, hozzáépített bástyákkal és a templom eresze alá épített gyilokjárókkal, szurokontökökkel, míg a Székelyföldön és a Kalotaszegen a vártemplom-típus vált gyakorivá: a rendszeren megépített templomot magas várfallal vették körül, s azon helyeztek el több bástyát, a várfal bejáratához pedig erős kapubástyát építettek. A bástyák mindegyike védelemre volt berendezve és lőrésekkel ellátva. Az ilyen vártemplomot rendszeren dombra vagy meredek sziklás hegyre építették, amely támadás esetén kedvezőbb védelmet biztosított. Persze ez az előbbinél lényegesen olcsóbb megoldás az építető falusi közösség szerepebb anyagi lehetőségeivel is összefüggött.

A csíkkarcfalvi és jenőfalvi gótikus templom ennek a vártemplom-típusnak jellegzetes és szép példánya.

Aki a templomot meglátogatja, az elég kényelmetlen és meredek ösvényen jut fel a kapubástyához. Ez a fő bejárat a 8 m magas, szabálytalan kör alakú, sűrű lőrésekkel (155. ábra) ellátott várfalon. Ez a kapubástya, amely tehát ma a várfal szerves részét képezi és külön áll a templomtól, valamikor őrtorony, lakótorony (donjon) lehetett⁶, s csak később, amikor a gótikus templom ide került, építették ki templomtoronnyá. A mai barokk külső (122. kép) nem téveszthet meg; ha belülről vizsgáljuk meg a tornyot, ma is láthatjuk a befalazott csúcsíves ablakokat. Az 1796-os átalakításkor kissé meg is emelték a tornyot (ebben a felső részben helyezkednek el a barokk ablakok), hogy a harangoknak helye legyen, majd 1850-ben a torony sisakját bádoggal fedték be. A toronybástya előtt ma is meglévő, kis félkörben támpillérekkel megerősített és lőrésekkel ellátott elővár (barbakán) (123. kép) azonban egykori erődítmény-jellegét hangsúlyozza. A torony felső részén a fal vastagsága 1,15 m.

Kár, hogy sem a tornyon, sem a templomon nem maradt felirat vagy évszám, hogy az is segítene homályos történelme tisztázásában. Bár a Domus Historia elég megbízható évszámokat közöl, azok jóval későbbiek s mégsem olyan erős bizonyítékok, mint a kőbe vésett írás vagy az évszám.

A várfalról (a „várkastély”-ról) Orbán Balázs még azt írja 1869-ben, hogy teljes épségben van és hogy a nyugati lankás oldalt „mély sánc, s másik külső (most elhordott) fal zárta el”. A meredek oldalakon nyilván mindez felesleges volt.

A várfal belső oldalán, fent, a lőrések mögött, teljes épségben — megújítva — ott van a fagerendákból összeállított és cseréppel fedett „vívófolyosó” (129. kép), alatta a fal belső oldalán nyilván későbbi eredetű síremléklapok s fülkébe helyezett stációs képek láthatók, amelyeket ajtószárnyakkal csukni lehet. A képek naiv mester munkái. Száj-hagyomány szerint a várból földalatti alagút vezetett a falakon kívülre, egy patakocskához.

A várudvar közepén — kelet-nyugati irányban — helyezkedik el maga a torony nélküli templom, amely így csak hajóból, két kereszt-hajóból, szentélyből és két sekrestyéből áll.

A szentély (125. kép) megmaradt gótikusnak (XV. sz.); a nyolcszög öt oldalával záródik. A koronázó párkány csak az apszisnál maradt meg épen: a hengertag felett még egy pálcátagot is mutat, vagyis díszesebb a csíkrákosinál.

A szentély ablakai közül mindössze egy őrzi az egykori csúcsíves alakot⁷, a mérművet durván kitorték, de a megmaradt csonkokból is megállapítható, hogy kettős osztású volt, felül pedig egy körtagban lóherívet mutatott. A többi — hajdan szintén csúcsíves — ablak barokkos lekerékítése még a XVIII. század végi átalakítás során történhetett meg, de kívülről a kőkeret és a kitorrt mérművek csonkjai ma is láthatók.

A hajót 1796-ban teljesen újraépítették barokk stílusban. Ekkor a régi gótikus hajó köveit is széthordták.⁸ A mai hajónak van egy északi és egy déli kereszthajója. Az északit kápolnának használják, a déli pedig — a porticus helyén — bejáratul szolgál (124. kép). A hajó ma sem kívül, sem belül nem nyújt semmi érdekeset; talán a régi hajó mennyezete sem volt bolthajtásos, hanem lapos deszkamennyezet.

A szentély falait erősítő támpillérek fedőlapjainak alsó lapja befelé lejt, hosszában félhengeres horonnyal.

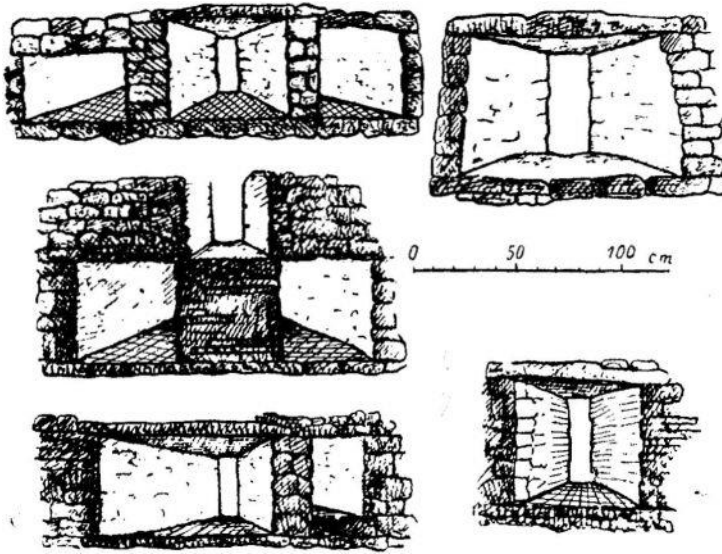
A templom egyhajós csarnok-templom, ajtóit barokk stílusúak, egyszerűek, kivéve a sekrestyeajtót, itt megmaradt a késő gótikus leszelt ívű ajtó, gondos kidolgozású kőbélettel.

A diadalív ma barokkos — félköríves, de nem a régi csúcsíves diadalív helyén van, hanem annál bennebb; a hajót ugyanis 1796-ban a szentély felé meghosszabbították. Ez a magyarázata annak, hogy a szentély csak egy ívmezővel csatlakozik a diadalíven át a hajóhoz.

A szentélyt (125—127. kép) a Domus Historia szerint 1444-ben építették, s ez — ha a pontos keltezésre nézve nincs is más támpontunk — meg is felel a stílusának. A szentély bordái sarkantyús metszésűek.

A szentély bordázatának két boltzáróköve van. Az egyik „Agnus Dei” ábrázolás látható; a másik semmiféle ábrázolást nem őrzött meg (át van fúrva).

A bordázat gyámkövei tagozott kúp alakúak, de mégis különbözők. Az evangéliumi oldalon, közvetlenül a szentségtartó fülke mellett, a záródás kezdetének szögében egy szakállas, bajusztalan és befont kör-

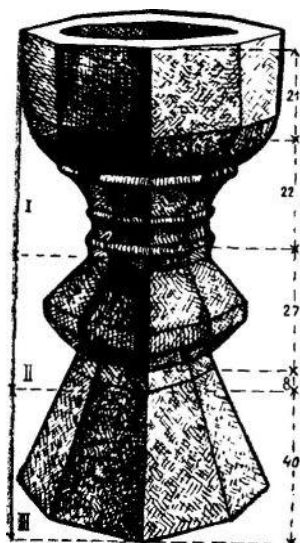
155. Lőréstípusok a templom várfalának vívófolyosójánál. A kőfalban helyenként téglaberakások is vannak. A fal valamikor kívül-belül vakolva volt.

hajú férfifej van kifaragva (128. kép). Kidolgozása elég szép, francia stílusra valló.

A szentélynek legszebb díszé a késő gótikus szentségtartó fülke (tabernaculum),⁹ amely az evangéliumi oldalon van. Felül laposan záródik, kívül kerettel, az oldalán két-két pillér van, melynek a henger testéből tagolt posztamentje felül öt oldalával záródott baldachinja van kifaragva. A szobrok a szentségtartóról hiányzanak. A baldachin felett a hengertag elkeskenyedik, s egy nyomott számárhátív indul ki belőle.

156. Kis mozsárgyú a csíkkarcfalvi vártemplomban.

157. A csíkkarcfalvi keresztelőkút, három darab kőből faragva. Teljes magassága 118 cm, külső átmérője fent 59 cm, a medence belső átmérője 36 cm.

Ennek mezeje hármaskarú alakú. A szamárhátív két oldalánál, valamint csúcsától a tagolt fejlemez fölé kúszórózsa-soros fiálé emelkedik s mind a három felül egy keresztrozásban végződik. A szamárhátív kúszórózsa felső része felett két kisebb szamárhátív emelkedik — hasonló fiálével —, de nem szerencsés összeállításban. Az egésznek egy nagy, stílustalan alapköve van, mely középvonalától lefelé keskenyedik.¹⁰ Kőfaragó jegye nincs.¹¹ E kiváló munka a Domus Historia feljegyzése szerint 1475-ben készült. Tehát, ha a szentély 1444-ben épült, akkor a szentségház csak harmincegy év múlva készült el, de amint a szamárhátív felhasználása jelzi, már késő gótikus stílusban.

A belső berendezési tárgyak és kegyeszerek között is van néhány megemlézésre méltó műemlék.

A jelenlegi neogótikus stílusú főoltárt a XX. század elején Németországból szereztek be és az északi kis kápolnában helyezték el. Az 1957-es templomfestéskor cserélték ki az 1721-ből való barokk oltárral, amelyet jobb- és baloldalt Szent István és Szent László teljes alakjai díszítenek. Az oltár közepén levő olajfestmény Mária mennybemenetelét ábrázolja,

A szószék neogótikus munka, sisakja barokkos. Művészi értékét tekintve mindkettő jelentéktelen.

Van egy kőből faragott, kehely alakú későgót stílusú szép keresztelőkútja¹², amelynek felső része — medencéje — szabályos nyolcszög alakú (157. ábra).

A karcfalvi egyháznak három igen értékes és szép kegyszere (clenodiuma) van; két kehely és egy ostyatartó, monstrancia.

A régebbi kehely 1540-ből, a későbbi 1570 tájáról való. Balogh Jolán az 1540-ből való kelyhet átmeneti stílusúnak mondja¹³, mert alakja és nodusa még gótikus, de a rajta lévő díszítmények már reneszánsz virágminták. A csészének áttört „cuppa” kosarán, a szárán és a talpán is szép, vésett reneszánsz díszítmény van. A talpa hat karéjból áll s szárgombján boglár (rotulus) áll ki. A talpán bevésve Mária, ölében a kiseddel. A talp peremén levő felirat sok mindenre ad nekünk felvilágosítást:

HOC OPUS FECIT / FIERI HONORABILIS / DOMINUS TOMAS /

PRESBITER NATUS / DE NOCHBODOGASSAN / AD 1540 /
Vagyis a donator TOMAS [Tamás] presbiter [pap, lelkész] csíkkarcfalvi születésű és 1540-ben csináltatta a Nagyboldogasszony-egyház részére. A névtelen, felirat és évszám nélküli kegyszerek mellett ez szépségén kívül a felirat miatt is igen nagy értéket képvisel.

„A szász kelyhekhez viszonyítva — írja Balogh Jolán — feltűnő, hogy késői keletkezése ellenére is felépítése nyugodtabb, részletformái egyszerűbbek, mint amazoké.”

A kehely aranyozott ezüst s csészéje Benkő Károly szerint egy fertály úrtartalmú.

A második kehely helyén — amint azt Benkő Károlytól tudjuk — a karcfalvi egyház tulajdonában eredetileg Báthory András bíboros és erdélyi fejedelem egy szép kelyhe volt¹⁴, amelyet később (nem tudni, mikor) Gyulafehérvárra vittek a püspökségre s ezt a mostanit küldték helyébe. Ennek csészéje csak félfertályos úrtartalmú. A kelyhen boglárérek vannak, közepe táján pedig hat szent kifaragott alakja, alul a talpán pedig hat szárnyas angyal látható, A kehely aljára felszegzett lapocskákon csak a „presbiter” szó olvasható, a nevet tartalmazó lapocskák sajnos hiányzik.

Hasonló az eset az évszámmal is, ahol csak a 157 számok vannak meg, az utolsó szám hiányzik. Ennek alapján ezt a kelyhet az 1570-es esztendő tájáról keltezhetjük.

A harmadik, ragyogóan szép kegyszer az 1653-as évszámmal ellátott késő gótikus stílusú ostyatartó monstrancia, az erdélyi ötvösség egyik büszkesége. Ezüsből van, de gazdagon aranyozva. Magassága kb. 45 cm. Hátsó ajtócskájára az alábbi szöveg van bevésve: „Ece panis vite 1653.” [Helyesen: „Ecce panis vitae”.] Tekintve, hogy számárhákkal és gótikus ablakocskákkal áttört és díszített az egész felépítmény, készítését legalább száz, százötven évvel korábbinak — a XV—XVI. sz. fordulójáról valónak — vehetjük, feltételezve, hogy az 1653-as évszám valamilyen javítási munka — esetleg éppen az újabbnak kinéző téglalap alakú ajtócska — készítésének évszámát jelzi.¹⁵

A monstrancia alsó része a kelyhek alsó részének felépítéséhez hasonló: egyenlő szárú, kereszt alakú talpa, függőleges, karsú szára s annak közepén egy vastos nodusa van. Mindegyiket finom és nem zsúfolt, vésett díszítmény ékesíti. E száron nyugszik egy díszes gótikus épületet utánzó felsőrész, amely hasonlít némely kőből faragott szentségtartó fülke külső — építményszerű — faragott díszítéséhez. Ez három részre tagolódik: a középső nagyobb és szélesebb részre, és jobbról-balról egy-egy keskenyebb részre. A függőleges tagozódású mezők ugyanakkor fel-

felé vízszintesen is tagolódnak. A közepén van az ostyaház, felette egy fészület, afelett egy számárhátív, annak csúcsán pedig egy kereszttrózsza áll. A két keskeny rész két-két hengerded oszloppal van határolva. Alul a fülkében egy-egy (női?) szentnek a kicsi alakja, felette kisebb számárhátívek és csúcsíves áttört ablakocskák. Fent pedig, valamivel alacsonyabban, mint a széles középső rész, a számárhátív csúcsán kereszttrózsza. Az oszlopok tetején fiatornyocskák (fiálék) teszik még karcsúbbá, finomabbá az egészet s elősegítik a gótikus stílust jellemző függőleges tagozódást. A monstrancia aranyozott ezüst és Benkő Károly szerint 5 font súlyú. A felső díszes rész közepe táján, kb. az ostyaház magasságában kétoldalt egy-egy oda nem való rokokó stílusú, görbe vonalú fogantyúféle illeszkedik, olyan, mint egy rokokó ezüst csésze vagy váza két füle.

Van még egy XVIII. századi ezüst, illetőleg arany kancsó és egy XIX. századi ovális alakú tálca.

Végül meg kell emlékeznünk a templomhegyre vezető ösvény mentén, közel a várfalhoz álló igen szép, kőből faragott barokk stílusú Mária-szoborról is. Az egész emlékoszlop piederstálja egy öt lépcsős, darabosan faragott négyzetes alap (1,30×1,30 m), rajta jó arasznyi négyzetes hasáb alakú oszloprész, azon szépen faragott, felfelé keskenyedő henger alakú oszlop, gazdagon díszített korinthoszi oszlopféjjel. Ezen áll a kb. 1 m nagyságú szobor. Az egész együtt 4,35 m magas. Az oszlop felületén egyszerű, de ízléses tulipán virágdíszek vannak bevésve. Felirata olvashatatlan a mohától.

A CSÍKDELNEI GÓTIKUS MŰEMLÉKTEMPLOM¹

A Csíkszeredából Szépvíz felé vezető úton, 4—5 km-re a megyeszékhelytől egy útkereszteződés van. Ettől jobbra (keletre) terül el Csíkdelne község, amelynek legelső épülete egy XV. századi, gótikus stílusban épült kis kápolna.

Eredeti formáját ma már csak részben őrzi, mert a falu megnövekedett létszámának szükséglete szerint a XVIII—XIX. század fordulóján átalakítva kivetkőztették stílusából. A diadalív csúcsíves, a szentély apszisa sokszögű (poligon) záródású s van két egyszerű leszelt ívű (későgót) ajtókerete is, a hajót azonban nyugat felé megnyújtották, ellátták toronnyal, csúcsíves ablakkereteit pedig lekerekítették. Mivel a faluhoz ez esik közelebb, ma ezt használják plébániatemplomnak.

Az útkereszteződéstől balra (nyugatra), kb. 350 méterre egy enyhe ívelésű dombon, a szántóföldek között elég nagy templom áll magánosán, amelyet sokan inkább Szent János kápolnának neveznek, mivel csak temetőkápolna. Magánossága minden erre járó idegennek okkal feltűnik és keresi a hozzá tartozó községet. S valóban a hagyomány szerint a mai templom mellett valamikor egy Tordafalva (a szomszédos borzsovaiak szerint Szentjánosfalva) nevű község volt, de ezt a tatárok kb. a XV. sz. végén szétdúlták, csupán e templomnak kőből épült falai és a torony vészelte át a tatárdúlást. Így a lakóházak és melléképületek nélkül maradt lakosság e vízhiányos helyről szétszéledt, többsége Delnén túl telepedett le és megalapította Pálfalvát. Ezt a tényt nemcsak a szájhagyomány igazolja, hanem az is, hogy az 1950-es évekig a templom körüli szántóföldek nem a delnieiek, hanem a távolabbi pálfalviak birtoka volt.

Tordafalva létezését a templom körüli helynevek is igazolják. A templomtól nyugatra kb. 300 méterre elterülő völgyet ma is *Torda völgyének*, egy helyet *Vásárkapunak*, egy Borzsova felől jövő utat *Vásárútjának*, egy Csicsó felé fekvő helyet *Csicsó-farkának* hívnak. *Torda völgye fejében* egy régi kút forrása ma is jó ivóvizet ad. De nem csupán szántóföldek voltak ezeken a helyeken, erdeje is volt Tordafalvának, mert egy régi okmány tanúsága szerint a delnei Incze család udvarházához 130 évvel ezelőtt innen vittek épületfának való cseréfat.

Egy másik szájhagyomány szerint Delne régebbi telephelye a két templom közötti mélyebben fekvő dűlön, a *Bémenőn* volt és száz évvel ezelőtt az országút is itt vezetett Borzsován keresztül Szépvízre és Gyimesbe.² Az 1332—33. évi pápai tizedjegyzék nem említi Tordafalvát, csak Delnét (Delne, Dolna), amelynek temploma a XIV. sz.-ban Delne, Tordafalva és Csicsó községek közös temploma lehetett³, s a mai Csicsó és Delne közötti mezőben — Tordafalván — feküdhettek. Talán ebből a templomból őrződött meg az a két kicsi román stíliú kőfaragvány, amelyek még napjainkban is láthatók voltak; az egyik egy román stíliú kicsi oszlopláb, amelyet az 1934-es restaurálásakor a templom falában találtunk meg, a másik pedig egy szenteltvíztartó oszlopféle, amely a később lebontott szerény kis pálfalvi kápolnából került elő.⁴

Az első — töredékei alapján roman stílusú — templomot vagy a többszöri tatárbetörések tették tönkre, vagy lebontották, mert az elszaporodott lakosság számára szűknek bizonyult, és — stílusa után ítélve a XV. sz. második felében — újat építettek helyébe, a mai csúcsíves templomot.

Mielőtt a templom részletes leírására térnénk, talán nem árt rövid áttekintést adnunk a vidék fő építészeti stílusairól. Sajnos a megmaradt-templomok megbízható keletzésére sem évszamos feliratok, sem írásos feljegyzések nem maradtak meg, így tehát meg kell elégedni azzal, hogy az évszázadot, esetleg annak első vagy második felét jelöljük meg az építés időszakaúl.

A csíki templomok három építési korszakba, építészeti stílusba sorolhatók. E stílusok kb. száz éves késedelemmel jutottak el nyugat felől Csíkba, sokszor idegen szerzetesek, kőfaragók és más mesteremberek közvetítésével, akik aztán bevontak munkájukba helyi mesterembereket is.

Csíkban a legkorábbi keresztény templomstílus a *román kori* stílus. Egészben maradt épületeleméi sem Csíkban, sem Gyergyóban ennek sincsenek, de egyes töredékek (kőből faragott ajtó és ablakkeretek, ablakrózsák, szentségtartó fülkék, szenteltvíztartók, keresztelőkutak stb.) őrzik emlékét. Rájuk támaszkodva azonban csak nagy óvatossággal következtethetünk létező templomokra, hiszen ezek a töredékek nem utalnak az épületek pontos helyére, mert mint kis építészeti elemek, vagy berendezési tárgyak, könnyen szállíthatók is voltak.⁵ A román kori töredékek stílusjegyei alapján — és a már jelzett évszázadnyi késéssel számolva — keletkezésük időpontját a XIII—XIV. századra tehetjük.

A *gótika* már sokkal gazdagabban van jelen Csíkban; az e stílusban épült templomok általában a XV. századra, esetleg a XVI. század elejére tehetők. E korszak azonban nemcsak egészen új templomok, kápolnák építésének időszaka, hanem a dűledező vagy szűknek bizonyuló első román kori templomok átépítéséé is. Ez esetben az értékesnek számító kőfaragványok egy részét átmentették, esetleg beépítették az új templomba akkor is, ha az nem a régi helyén épült. Mivel a legtöbb ilyen templom Mátyás király uralkodása alatt (1458—1490), a XV. sz. második felében épült, az ő nevéhez fűződik ez a második nagy építési korszak.

A XVI—XVII. században Erdélyben és így Csíkban is megjelenik a *reneszánsz* stílus, de a templomépítészetben csak egyes templomrészecskék, tárgyak (oltárok, deszkamennyezetek, szószékek, padok, stallumok, kelvhek és hímezések) alakjában, díszítésében érvényesül. Világi épület, vár, várkastély, palota, sőt falusi udvarház viszont Csíkban és Gyergyóban is található, ezek közül a legjelentősebb a négybástyás gyergyószárhegyi Lázár kastély, melynek különösen a homlokzati része igen díszes.

Az itteni vidék egyházművészete, azaz templomépítészete szempontjából a kevésbé jelentős reneszánsz stílus után a harmadik és legnagyobb építési korszaknak a XVIII. századi *barokk* stílust vehetjük. Ez a stílus itt is — mint általában egész Erdélyben — a barokk építészet legnagyobb propagálója és anyagi támogatója, Mária Terézia uralkodásának időszakához (1740—1780) fűződik.

Visszatérve a gótikára: érdekesség, hogy Csíkban kb. húsz gótikus templom (és néhány kápolna) van, de ma egynek sincs meg a hajót befedő csúcsíves mennyezete. A legtöbb esetben — bizonyára költséges volta miatt — talán meg sem építették, de az is lehet, hogy sok pusztult el a XVI—XVII. századi gyakori tatárbetörések alkalmával vagy esett áldozatul a nép szaporodása vagy a falak meggyengülése miatt szükségessé vált átalakításoknak. Az ilyen átalakításokra a kutató a falaknak a padlástérbe nyúló részén vagy a hajó belső falán látható gyámkönyomokból, a külső támpillérek helye és alakja alapján következtethet. Ezzel szemben nagyon sok csíki templomnak maradt fenn a bordázott gótikus szentélymennyezete, elég szép változatokban.

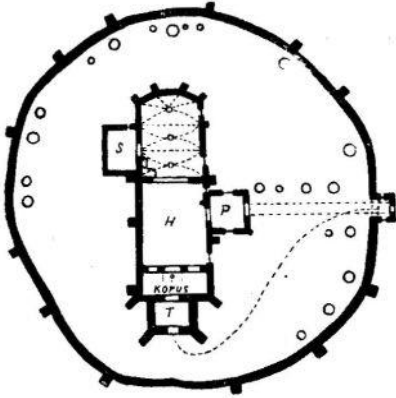
A csíki gótikus templomok mellékhajó nélküli, egyhajós, úgynevezett csarnoktemplomok. A szentély záródása általában a szabályos hatszög, néha nyolcszög négy, illetőleg öt oldala.

A gótikus templomok tornya Csíkban szinte kivétel nélkül a hajó nyugati végéhez van hozzáépítve s alatta vezet a hajóba egy nyugati torony alatti — alagútszerű — bejárat is. A tornyok, mivel gyakran az egyik védelmi bástyát pótolták, vastagfalúak és keskeny világító- és lőrészekkel vannak három oldalon ellátva. A gyakori török—tatár betörések és portyázások ellen a templom nyújtott ugyanis a lakosságnak ideig-óráig tartó védelmet. Ezért van a legtöbb templom alacsonyabb vagy magasabb várfallal bekerítve, ezért csatlakozik ezek védőfalaihoz néha 4—6 erős bástya, némely helyen pedig kőkerítés, a cinterem bejáratánál pedig még egy erős kapubástya is. Különösen szembetűnő az erődjelleg a csíkkarcfalvi vártemplomnál, ahol a torony nem a templomhoz van építve, hanem a várfal főbejáratánál áll, a nyolc méter magas várfal pedig belülről lőrészekkel és gyilokjáróval, védőfolyosóval van ellátva.

A csíki gótikus templomok a maguk egészében és néha részleteikben is hasonlítanak egymáshoz. Ez azzal magyarázható, hogy bár tervezésük egységes lehetett (esetleg idegen építészek terveztek és vezették a munkálatokat), a kidolgozásnál helybeli kőfaragók, kőművesek, ácsok, lakatosok stb. működtek közre, s a munkálatokhoz a falu apraja-nagyja hozzájárult a maga tudásával és ízlésével. A templom belső berendezésénél pedig helyi asztalosok, festők, kovácsok stb. dolgoztak. Ezért ezeket a falu közösségi alkotásainak tekinthetjük s méltán sorozhatjuk a székely népművészeti alkotások közé. Így kétszeres érdeklődésre tarthatnak számot.

A csíkdelnei templom külseje

A templomot 2,50—3,00 m magas, egy méter vastag és cseréppel fedett, szabálytalan ovális alakú védőfal veszi körül (158. ábra), amelynek tetőzete befelé lejt. A falat kívülről 12 darab egy méter széles támpillér támasztja. Lőrésai nincsenek, de nincs kizárva, hogy valamikor a fal magasabb volt és a lőrészek ezen a felső részen voltak, mert mostani állapotában (130. kép) tartós támadás esetén nem sok védelmet jelenthetett. A templomkertnek, amelyet cinteremnek is neveznek, egyet-

158. A templom és a körje épített kőfal alaprajza (1932).

len bejárata van a déli oldal közepén, szemben a templom déli főbejáratával, ahol egy jelentéktelen kis fedett cinterem-kapu alatt lehet bemenni. A kőfal, vagyis a kerítés külső felén, a bejáratától kb. 6 m-re keletre, egy 100×70 cm nagyságú vakablakszerű fülke hívja fel a figyelmet, amelynek falán tulipános virágdíszítmény között a következő felirat olvasható: „EZEN KERITÉS JOVITATOT [sic!] 1865-BE.”

A templom kökerítésének nyugati és északi falán kívül van Delne község mai temetője helye, a kő- és fakeresztekkel zsúfolt temető. A templomkertben a bejáratától nyugatra és keletre fekvő részeken néhány régi szabású, művészi értékű síremlék, koporsó alakú sírkő⁶ és sírkölap.

Az ovális alakú templomkert közepe táján, kissé észak felé fekvő templom egy elég nagy méretű szentélyből, egy nála valamivel nagyobb hajóból, annak nyugati végéhez hozzáépített toronyból és a szentély északi oldalához alacsonyabb tetőzettel csatlakozó kis sekrestyéből áll. A hajó déli oldalán egy a XVIII. században barokk stílusban a déli főbejárat elé épített s a déli falhoz hozzátapasztott porticus nyílik, amely kicsi és különálló épület lévén, alacsonyabb kis tetővel van ellátva. Mivel az 1934—1935. évi restaurálásakor a déli külső falon a tetőzet alatt falfestmény-maradványok bukkantak föl, a falképek teljes felderítése céljából a porticust lebontották.

A templom és a torony hossza kívülről kb. 30 m, szélessége a szentély záródásánál kb. 8,00 m, a hajó nyugati részénél 9,00 m, tehát a szentély felé egyenletesen 100 cm-t keskenyedik. A fal vastagsága 80—90 cm, külső magassága 8,50 m. A falakat régi és újabb támpillérek támasztják: a szentélynél, a diadalívnél, a hajó és a torony nyugati sarkainál indokolt helyen, máshol indokolatlanul. A szentély és a templomhajó tetőzetének gerince ma egy szintben van, valamikor azonban a szentély tetőzete egy méterrel alacsonyabb volt.⁷

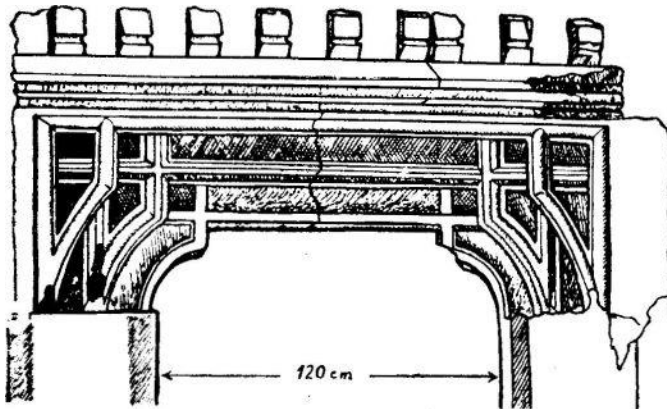
A toronytest arányos felépítésű (131. kép). A csíki gótikus toronytípushoz tartozik, ha nem is olyan karcsú és kecses, mint pl. a csicsói, a szentmihályi vagy a rákosi. Felfelé keskenyedik, alul különböző alakú keskeny világító- és lőrésekkel, fent pedig mind a négy oldalán egy-egy nagy és szép ívelésű csúcsíves ablakkal van ellátva. Külső képét csak a toronysisak átépítésekor kapott megtört fedélszerkezetű (négy-szögűből nyolcszögű gúlába átmenő) alacsonyabb formája zavarja meg, esetleg az, hogy cserép (vagy zsinde) helyett most bádoggal van fedve, ami az ilyen régi, patinás templomok esetén nem célszerű.

A torony déli oldalán, a felső párkány és a csúcsíves ablak között szép, nagy betűkkel ez van felírva: „ANNO 1710”; valószínűleg javítása évét jelöli.⁸ Az északi oldalán kétféle elmosódott felirat nyomai láthatók.⁹ A torony falának vastagsága lent 1,10 m, teljes magassága kb. 30 m. A nyugati falát, sarkát hatalmas méretű és 1 m vastagságú támpillérek erősítik.

A hajó nyugati bejáratához a torony alatt alagútszerű átjáró vezet. Ez a nyugati kőajtókeret tört ívelésű későgót.

A már említett porticus (132. kép), amelyet a XVIII. sz.-ban ragasztottak a templom déli főbejárata elé, 5×5 m alaprajzú kis épület volt, különálló kis nyeregtetővel fedve. A háromszög alakú homlokzat oromfalának széle barokkosan görbevonalú, a mező síkjában pedig két félköríves ablakutánczat, két barokk négylevelű vakolt díszítmény volt. Efelett az I H S kezdőbetűk és az építés évszáma: 1760. A fal síkját a tető alatt a homlokzaton pirossal és zölddel festett, stilizált szívből kiinduló és kisebb, tulipánokkal díszített indaszerű hullámvonal zárta be, alatta a következő felirattal: „FEIERITETET: 1866 — BA” (vagyis megszeltetett 1866-ban). A porticus már a 30-as évek előtt rogyadozó állapotban volt, sőt a hajó falától is kezdett elválni, nagy rés volt köztük. Ez is indokolta a falképek előkerülésén kívül az 1934—36-os években végzett restaurálásakor az eltávolítását.

A déli bejárat kőajtókerete (159. ábra) díszesebb a nyugatinál: leszelt íves, egymást keretező pálcatagokkal. A faragás ügyes mesterre

159. A déli ajtó kökerete a restaurálás előtt (1932).

vall, aki csupán egy számítási hibát követett el: a felső oromnál két fog hézag nélkül került egymás mellé.¹⁰ A nyugati kapu kerete, mint már említettük, szintén leszelt ívű, de egyszerűbb, a sekrestyeajtó kerete pedig még ennél is egyszerűbb. Az ablakok közül csupán a sekrestye piciny ablaka maradt meg eredeti csúcsíves formájában, a többinél csak a záródás e formája árulja el, hogy valamikor szintén csúcsívesek voltak.

A freskók

Ennek a porticusnak a padlásterében, a déli templombejárat feletti külső falon fedeztük fel a már említett, bemeszeletlen freskórészletet. Sajnos a vastag mészréteg alól igen keveset lehetett már napvilágra hozni (133. kép).

A falfestmény (freskó) hármasszobrászatú: közepén — épp a déli bejárat felett — van a keresztre feszített Krisztus (corpusa 100 cm), mellette kétoldalt Mária és Magdolna. Ettől nyugatra két szent alakja, és pedig Szent Péter a két nagy kulccsal és könyvvel, mellette Mihály arkangyal a pallossal. Keletre pedig — erősen megrongált állapotban — két siratóasszony alakja, hosszú köpenyben (130 cm).

A festett alakoknak, de különösen Krisztus alakjának és fejének finom, lendületes rajza festőjének nagy rajztudását, rajzkészségét tanúsítja. De ugyanezt mondhatni a színezésről is, mert bár színskálája nem nagy, de az, ami van, finom, diszkrét, leheletszerű. Színei általában azok, amelyeket a legtöbb székelyföldi freskón megtalálunk: sárga, vörösbarna, halványkék és -zöld stb. A vakolat, amelyre ráfestették a képeket, cementszerűen kemény és sima.

Ennek a freskónak az értéke nemcsak régisége, szépsége, hanem ritkasága is. A külső falra festett freskó szinte általános az ortodox templomokon és kolostorokon, de igen ritka, pláne Erdélyben, az olyan magyar templom, amelynek a külső falán lenne falkép. Remény van arra is, hogy e központi megjelenésű képcsoporton kívül (2 + 34 + 2 = 7 alak) egy újabb kutatás vagy restaurálás mind a külső, mind a belső falakon talál még a mészrétegek alatt lappangó falképeket.

Losteiner szerzetes latin nyelvű kézírásos történeti munkájára hivatkozva Balogh Jolán említi¹¹, hogy a csíksomlyói ferences kolostor XV. századi épületének homlokzatán is volt egy keresztre feszítést ábrázoló festmény 1448-as évszámmal. Feltételezhető tehát, hogy a delnei freskó a közeli csíksomlyói falkép hatására készült, esetleg épp Csíksomlyón működött abban az időben festőiskola vagy műhely.

A templom belseje

A templomba lépve első pillanatra a hajó 1613-ban festett kazettás beosztású deszkamennyezete tűnik fel (135. kép), majd a szép csúcsíves diadalív és mögötte a szintén csúcsíves bordás mennyezettel fedett

szentély (136. kép), amelynek záródásában áll a hatalmas méretű és ritka szépségű 1675-ből származó fából faragott szárnyas oltár.

Maga a szentély aránylag elég nagy (10,10×6,75 m) méretű, mennyezetét kőből faragott bordák tartják. Gyámkövei kehely idomúak és eléggé kiugranak a fal síkjából. Az egyiken, a lecke oldalon, alul egy olasz lőfőpajzs van kifaragva, mezejében latin kereszt. Ebből és más jelekből K. Sebestyén József arra következtetett, hogy olasz mester lehetett a templom építője. Balogh Jolán a XVI. sz. első negyedére teszi készítésének idejét és a reneszánsz korai feltűnésének tartja.¹² A bordás mennyezetten három szépen faragott boltzárókő hívja fel a figyelmünket. Az elsón — a záródásbelin — egy nagy olaszos pajzs van, benne egy tojásdad domborulat, ezen pedig egy lóherelevél keret, melynek alsó szára kiszélesedve a domborulat síkjába enyészik. A középső zárókővön tárcsapajzs van, rajta emberi alkar, a kezében talán harci bárd (vagy kard), rajza nem vehető ki elég tisztán. A harmadik zárókőben alul-felül kidomborodó oldalú téglalap alakú mezőben egy futó, farkasféle négylábú állat. Talán a Szapolyai család címerére emlékeztet. Mindhárom zárókő nagyon meg van rongálva.

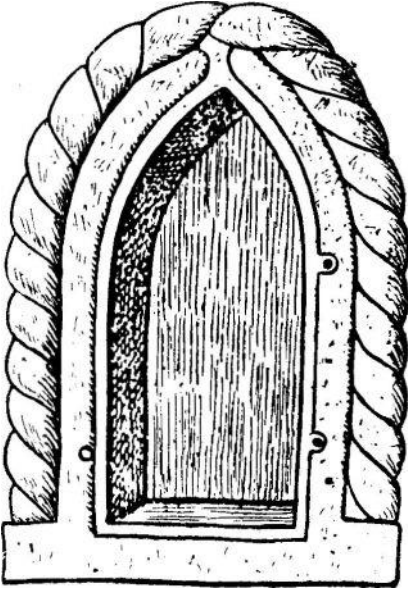
A szentély záródása poligon, s mivel három oldala igen lapos szög alatt hajlik egymáshoz, eddig mindenki nyolcszög záródásúnak tartotta. Bágyuj Lajos pontos felmérés alapján állapította meg, hogy a 16 szögnek három oldala, bár ez igen ritka és szokatlan záródás.¹³

A szentély északkeleti és délkeleti ferde oldalfalán egy-egy befalazott csúcsíves ablaknak a nyoma látható; csúcsosodó ívük kívülről még jobban kivehetők.

A szentségtartó fülke (tabernaculum) (160. ábra) szokatlan módon a lecke oldalon van. Valószínűleg akkor helyezték át, amikor már nem e fülkében, hanem az oltáron tartották az ostyát, s így jelenléte az evangéliumi oldalon feleslegessé vált. Ez a kis (90×30 cm), kőből faragott csúcsíves szentségtartó fülke igen egyszerű díszítésű, csak egy gyakorlatlanabb faragóra valló kötélfonatos keret veszi körül. Feltehető, hogy egy még gyakorlatlan kezű falusi kőfaragó munkája, érdekességét azonban épp ez növeli, mert így a helyi népművészet egyik építészeti emléke s tanúsítja, hogy falusi mesterek is közreműködtek egy ilyen templom felépítésénél. A szentségtartó fülkéről hiányzik a szokásos rácsos vasajtócska, csak két sarkának és záró szerkezetének a kőkeretből kiszakított nyoma maradt meg. Az 1934-es restaurálásakor e hiányt egy újonnan kovácsolt vasajtóval pótolták.

A szentély padlója 20×20 cm nagyságú, rombusz és négyzet alakú téglákkal volt hiányosan kirakva. Mivel már töredezetek és mállottak voltak, 1934-ben e célra rendelt négyzet alakú téglákkal rakták ki a szentély egész földjét.

A sekrestye 5,50×2,50 m nagyságú és csupán 3,50 m magas barátságatlan, hideg helyiség, de szép a csúcsívesen boltozott mennyezete és a csúcsíves kis ablaka, amelynek keresztmetszete kéveszerű, sőt alsó részén párkánya is le van szelve, mert így a napfény még a keskeny

160. Kőből faragott szentségtartó fülke. Belső mérete 70×30×19 cm.

ablakrésen is be tud tódulni. Egyszerű törtívelésű kőajtókerete van (134. kép); valamikor szépen kifestett virágdíszes deszkaajtója is volt¹⁴, de a festése már annyira lekopott, hogy 1934-ben egészen új deszkaajtót tettek a helyébe.

A diadalív két oldalán az 1934-es restaurálás előtt két igen egyszerű és művésztelen külsejű barokk mellékoltár volt. Mivel ezekre egy temetőkápolnában nem volt szükség, eltávolították őket és a törmelék kövekből rakott oltárasztalt (menzát) is szétbontották. A törmelékkövek közül szép faragású román kori oszlopláb került elő. Mérete: 39×39 cm az alap, fent a kör átmérője 20 cm, az egész magassága csupán 21 cm. Hogy honnan kerülhetett ide a templomba, nem tudhatjuk.

A hajó déli ajtója előtt egy kriptaszerű gödör volt, 140×220 cm nagyságú, oldalt kövekkel kirakva. Ebbe a kriptába egy sorban, egymás mellett három koporsót lehetett elhelyezni. Ez volt a delnei nemes Incze család temetkezési helye.¹⁵ 1934-ben a kriptát feltárták, a legfelső koporsó-maradványok között néhány rozetta fejű sárgaréz és félhold alakú aranyozott szeget találtak, de azután ismét beföldelték a kriptamélyedést és a padlódeszkát föléje rakták.

A hajó 13×7,40 m méretű, nyugati végén helyezkedik el a XVIII. századból való, négy négyzet alapú kőoszlopon nyugvó karzat. Az oszlopok közül kettő a fal mellett, kettő közbül áll, úgy, hogy a hívek

három egyforma, egyszerű, de ízléses és szabályos félköríves kapu alatt közlekedhetnek. E három ív felett van a karzat mellvédje. Ennek közepén előreugrik az orgona játékasztala. A feljárat hozzá egyszerű falépcső.

Az északi fal már régebb óta bedőléssel fenyegethetett, erről tanúskodik a támasztékul kívülről odaépített otromba támpillér. Az 1934-es munkálatok előtt újra ki-be görbült, sokan attól féltek, hogy egyszer bedől az egész fal. Ennek megerősítése céljából belül félmagasságig vasbetonnal megerősített vastag kőfalat húztak. Ez elcsúfította a falat, de megóvta az összeomlástól.

A templom legszebb és legértékesebb díszje az 1613-ban készített és virágdíszekkel megfestett kazettás deszkamennyezet, amely a hajó mennyezetének egész felületét befedi. 104 darab (13×8) kb. egyméteres négyzetekre osztott kazettából áll, amelyek közül — mivel az északnyugati sarok négyzete padlásfeljáróul szolgál és az festetlen — 103 festett kazetta. A mennyezet közepén kb. 30—40 cm-rel lejjebb egy nagyobb méretű képkeret függ, amelynek széléről faragott napsugarak ágaznak szerte. A vassodronnyal felfüggesztett kép Szűz Máriát ábrázolja a kiseddel. A függesztett kép ilyen megoldása deszkamennyezeink között szokatlan (135. kép).

A 103 kazetta közül csak látszólag egyezik néhány, valami kis változtatást mindegyiknél alkalmazott a festő-asztalos, amiből az tűnik ki, hogy nem sablonnal, hanem szabad kézzel dolgozott. Kompozíció szempontjából a mintákat három főcsoportra lehet osztani: 1. rozettaszerű, 2. vázából, kancsóból kinövő, szimmetrikus elosztású virágcsokor és 3. a díszítmény főágát az egyik sarokból kiinduló csigavonallal alkotó minta. A díszítmények mind magyaros reneszánsz virágos mintájúak, amilyeneket abban az időben az asztalosok a népi bútorokra, a képirók pedig a nemesi (ármális) levelekre festettek. A festés gyakorlott kézre és ízlésre vall. A minták szépségét a finom színezés is fokozza. Uralkodó színe a nyers deszka régies barnás- vörösös meleg színe. A fehér alapon a virágok és levelek világoskékkel, szürkéskéssel, pirossal vannak festve, de van kevés sárga és zöld szín is. A színek a hosszú idő alatt természetesen sokat fakultak és koptak, sőt beázás miatt egyesek ma kivehetetlen szürkések. A virágminták között sok a szegfű, rózsza, tulipán, búzavirág stb. A közepén egyik kazettában felirat hirdeti a készítés idejét, de a szöveg többi része elmosódott: „ANNO DOMINI CURALV [CURAVIT?] 1613.”¹⁶

Ez a deszkamennyezet ma az egyetlen Csíkban, s Kelemen Lajos megállapítása szerint¹⁷ festett kazettás mennyezeteink sorában régiség szempontjából a nyolcadik helyet foglalja el. Bár festőjének nevét nem tudjuk — írja —, munkája elárulja, hogy kivételes ízlésű gyakorlott mester festette. Ugyancsak Kelemen Lajos feltételezése szerint a munka megrendelője a csicsói özvegy Petki Farkasné lehetett, aki akkor a legvagyonosabb földbirtokos volt a környéken.¹⁸

Belső berendezési tárgyak

Művészettörténeti szempontból nemcsak maga a templomépület érdemel figyelmet, hanem belső berendezési tárgyai is, amelyeknek zöme népi alkotás. Az első helyen áll ezek közül a már említett, 1675-ben készült szárnyas oltár.¹⁹ Az oltár szekrénye (kerete) művészi arányérzékkel, finom ízléssel készült. A részletfaragványok s azok színezése is kifogástalan. Díszes, de nem túlzottan. Mind a szekrény, mind a rajta levő díszítőelemek a kornak (a XVII. sz. második fele) megfelelően reneszánsz, éspedig magyaros reneszánsz, de itt-ott már barokk elemeket is lehet rajta felismerni (pl. alul a predella szélső hajlított vonala és fent a félköríves képerket). Sajnos sem a szekrény, sem a rajta, illetőleg benne levő festmények készítőjéről semmit sem tudunk. Pedig csíki viszonylatban sem áll egyedül. Nagyon hasonlít hozzá a zsögödi szárnyas oltár; már egyszerűbb keretű a csatószegi és az 1950-ben tűz martalékává vált szentimrei Margit-kápolnában levő oltár. Ezeken kívül még több, műemlék értékű régi szárnyas oltárról tudunk; közülük az 1510-ből való csíkszentléleki, az 1543-ból való s a delneihez szintén hasonlító csíkmenasági és a XV—XVI. sz.-ból származó csíksomlyói oltár ma múzeumban van elhelyezve,

A csíkelnei szárnyas oltár 3 m széles és 4,50 m magas. Az oromzaton, a szemöldök felett levő félköríves záródású kép Krisztust ábrázolja a Golgotán. Alatta, a szemöldök díszes faragványaira szegezve egy pajzs, abban az 1675-ös évszám, feltételezhetően a készítés éve. Az oromzaton kétoldalt egy-egy kicsi félköríves záródású tábla, amelyekre Péter és Pál apostol van ráfestve. A predella közepén a szentségtartó fülke ajtaját két oldalról egy-egy barokkos ábrázolású angyal fogja közre. Ha az oltár két szárnya csukva van, a közbelső nagy fülke hátsó lapján Keresztelő János álló alakja látható. A szárnyakon négy darab deszkára festett olajfestmény van: ezek közül a két bal oldali a karácsonyi, a két jobb oldali a pünkösti ünnepkörből vett jeleneteket ábrázolja, éspedig: 1. az angyali üdvölet, 2. Jézus születése (138. kép), 3. Jézus mennybemenetele, 4. az első pünkösd. Ha ellenben a két szárnyat kinyitjuk, s az eltakarja a középső fülkét, az így láthatóvá váló nyolc kép a húsveti ünnepkört jeleníti meg: 1. Jézus a Gecsemáné kertben, 2. Júdás csókkal elárulja Jézust, 3. Jézus kicsúfolása, 4. Jézus tövissel való megkoronázása, 5. Jézus megostorozása, 6. Veronika kendőt nyújt a leroskadó Jézusnak, 7. Jézus sírjátétele, 8. Jézus feltámadása.²⁰

A kompozíció a nyugati egyházi művészetben akkoriban készült metszetekre emlékeztet. A képek általában elég jók; legszebb művészi kivitelezésű a Jézus születése című képen Szent József feje.

A szárnyas oltár hátlapján a következő latin nyelvű felirat olvasható: „Ego Alexius Lukács sui Instructor Delnesis in Annis 1754—55—56—57—58 et sg De Csíkmenaság.” Ennek a feliratnak a megfejtése egy esetleg felszínre kerülő másik felirattól várható. A delnei Historia Domestica 1783-ban kezdődött, az oltárra vonatkozólag nincsen bejegy-

zés, de egy másik adat arra utal, hogy a templomot 1673-ban restaurálták volt.²¹

Megemlítésre érdemes, hogy az oltár előtti dobogón és lépcsőn 1934-ig egy több mint 200 éves igen szép és ritka mintájú csíki festékes szőnyeg volt, amelyet három szélben szőttek és összevarrtak. Mérete: 2,28×2,70 m. Ez a szőnyeg a Csíki Múzeumba került, s helyette egy másikat szőttettek. A réginek a mintáját azután sokan lerajzolták, leszóították és „Szentjánosi minta” név alatt közkinccsé lett.

A szentélyben kétoldalt egy-egy fenyőfából készített és csúf barna festékekkel lefestett stallum van. Az idősebbek még emlékeznek arra, hogy évszám és szép virágminták voltak ráfestve. A lecke oldalon levő az Incze családé volt, a másik oldalon levő a Botskoroké és állítólag egyidősek voltak a deszkamennyezettel.

A bal oldali pad sor első padján szép antikva betűkkel vésvé az alábbi szöveg olvasható: „EZENN SZÉKEK KÉSZÍTETTEK AZ 1847-İK ESZTENDŐ SEPTEMBER HOLDNAPJÁBA PÁLFALVI KOVÁCS JÁNOS DELNEI FŐMEGYE BÍRÓSÁGÁBA.” A többi padok is hasonló szabásúak, de felirat és virágos festés nélküliek.

Vannak még apróbb, közepes művészi értékű felszerelési tárgyak: egy fából faragott és festett Krisztus-feszület (80 cm), egy kis feszület, ún. pacificale, amelynek keresztje tiszafából, corpora sárgarézből van (25 cm) és egy érdekes népi munka, egy „húsvéti Jézus”-nak nevezett feltámadási szoborfele. Ez tulajdonképpen deszkából van kivágtva, de hogy szobor hatású legyen, befelé ferden van fűrészelve, majd naturalista módon, de ügyesen festve. Magassága 92 cm; a hátlapján olvasható felirat szerint: „Deszkából kivágta és festette Csíkdelnei Lázár István 1815. év március 22-én 81 éves korában” (137. kép).

Az 1883-ból való és 1934-ben kicserélt szószék nem volt művészi munka, Malonyay Dezső 1910-ben a templom padlásán még látta a régi szószéket²², amely szerinte a deszkamennyezethez hasonló, igen szép népies virágos festésű volt.

Meg kell még említenünk az 1834-ből való, eredetileg Taplocának készült orgonát, amelyet a Historia Domus szerint 1862-ben vásároltak a Szent János templom számára. Az orgonának elég jó a hangja, külső faragott és aranyozott díszei, szárnyai a múlt század első felének közismert zavaros stílusát tükrözik.

A harangok közül egyik 1748-ból való, felirata a következő: „IN HONOREM SANCTI JOHANNIS BAPTISTAE FUSSASUM ANNO 1748. 27. JUNI GEORGIUS NEMES FECIT.” A harang szája kb. 90 cm átmérőjű. A másik harangot Itáliából hozatta a saját költségén Csató Imre delnei, felszegi lakos és felesége, Timár Katalin, aki ezenkívül 1934-ben 10 000 lejt ajándékozott a restaurálás munkálataira.

Az épület 1934-ben már oly elhanyagolt, gyenge, omladozó állapotban volt, hogy mivel csak temetőkápolnának használták, elhatározták, hogy lebontják a templomot, A végén a műemléket a csíki közönség támogatásával, az Erdélyi Kárpát Egyesület Csíkszéki Osztálya és a

sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum vezetősége segítségével mégis sikerült megmenteni, sőt restaurálásához is hozzáfogni. A munkálatokban (az anyagbeszerzésben és a munka megszervezésében) önzetlen segítséget nyújtott Schmidt Szilárd József csíkszeredai építész-mérnök. A munka még 1934-ben beindult, de mivel a pénz és a község által felajánlott szükséges természetbeni segítség néha késett, gyakran rövidebb időre leállott, a végén pedig befejezetlen maradt. De fő céljukat elérték; a műemléket sikerült megmenteni a lebontás elől és felhívni rá a figyelmet.²³

Mindennek 40 éve és az értékes műemlék a kellő karbantartásra szükséges anyagiak híján ismét veszélyes helyzetben van. Most azonban minden reményünk megvan ahhoz, hogy az Országos Műemlék Bizottság elvégezze az esedékes szakszerű restaurálást a templom és a benne levő művészi értékek megmentéséért.

ADATOK A CSÍKI FALVAK TELEPÜLÉSI RENDSZERÉHEZ¹

Amikor 1929-től 1941-ig, tehát 12 évig Csíkszeredán, az ottani gimnázium tanáraként működtem, szabad időmben a környező falvakat jártam s népművészeti, néprajzi, majd művészettörténeti kutatásokat végeztem, adatokat gyűjtöttem, rajzoltam és fényképeztem.

Útjaimon ismertem meg és nagyon érdekesnek találtam a községek, falvak, falurészek, tízesek, szegek, szerek és utcák elnevezéseit. Eleinte tervszerűtlenül bár, de minden erre vonatkozó adatot lejegyeztem, és a tízesek, a zsákutcák, valamint egyes telkek alaprajzát is lerajzoltam. A vidék múltjával s így a tízes rendszerű településsel ebben az időben többen is foglalkoztak (Bartalis Ágoston, Milleker Dezső, Illyés Elemér)² s kutatásaik eredményeként néhány cikk, tanulmány is megjelent a korabeli sajtóban.

Közben magam is írtam és felolvastam két tanulmányt e kérdéssel kapcsolatosan; ezekben főként saját gyűjtéseimre támaszkodtam. Az egyiket *A székely falusi és városi települések formációi* címmel az Erdélyi Múzeum-Egyesület székelyudvarhelyi vándorgyűlésén 1936-ban, a másikat *A székely vagyon- és földközösség*³ címmel 1938-ban a tordai vándorgyűlésen olvastam fel.

Az adatokat lassan, apránként gyűjtöttem, főként 1934—1940 között, nagyrészt személyesen, több falubeli öregembertől. Némely helyen ez könnyen ment, szinte rögtönösen mondták az adatokat, de voltak falvak, ahol csak körülményes utánjárással tudtak kérdéseimre válaszolni. Némelykor bizalmatlanul kellett fogadnom a szájhagyományból származó furcsa adatokat, de mert helytörténeti szempontból jellemzőek voltak, mégis lejegyeztem őket. Így alakítottam ki végül is kilenc kérdést tartalmazó kérdőívemet⁴, amellyel az volt a célom, hogy a kérdésben bizonyos rendszert szabjak magamnak és adatközlőimnek egyaránt. Az összegyűlt anyagot a kérdőpontok alapján foglaltam rendszerbe és dolgoztam fel nagyobb tanulmányban, amelyből most a falurészek, a tízesek, szegek, szerek, utcák és patak völgyek régi megnevezéseit tartalmazó részt kapja itt kézhez az olvasó.

E tanulmány megírásának történetéhez tartozik még, hogy miután 1941 tavaszán Kolozsvárra kerültem és évek múlva a Csík megyei gyűjtésemet átnéztem és csoportosítottam, hiányokat és homályos részeket fedeztem fel benne. Ezeket 1950 és 1960 között utólagos tanulmányutaimon igyekeztem pótolni, illetőleg tisztázni.

A vidék településeire vonatkozó első írásos adatokat az 1332—34-es pápai tizedjegyzék szolgáltatja, a települések lakosainak létszámát azonban ebből megállapítani nem lehet, mert a jegyzék csak a plébános által fizetett tized-adó összegét tünteti fel.⁵

Valamivel többet mond az 1567-es 25 dénáros adóösszeírás jegyzéke, mert ez a faluban levő kapuk számát hozza, csak hogy ebben is csak a családfő szerepel és nincsenek benne a jobbágyok. Tehát ez is csak a települések egymáshoz viszonyított nagyságát árulja el.⁶

E két adat felhasználása mégis hasznos lehet a csíki falvak tízes település formájára vonatkozó adatok értelmezése szempontjából. Melléztük az érdeklődő megtalálja az 1850-es, 1930-as és 1966-os népszámlálásnak a település lélekszámára vonatkozó adatait is.⁷

Csíkszereda (Miercurea Ciuc)

Csíkszereda város sohasem volt tízesekre osztva, mint a csíki falvak, inkább csak városi szokás szerint a városrészek és az utcák kaptak nevet. Ennek oka nemcsak az, hogy nem faluból lett várossá, mint például Gyergyószentmiklós, hanem hogy fokozatosan nagyobbodott a terület. Volt az eredeti Csíkszereda a Város közével, amelyet Főútnak is neveztek, ehhez tartozott a Ligat s annak külső része, a Lipován. Később hozzá csatolták Csütörtökfalvát, amelynek alsó része volt a Nyúl völgye, majd Martonfalvát, a Mikó-várral és környékével. Az említett két főútcán kívül nagyon kevés mellékutcaja volt a régi Csíkszeredának, ezeknek régi természetes elnevezése alig maradt meg az emberek emlékezetében.

A katolikus plébánia-templom mellett volt egy Káposztás-kert — ma már beépített terület —, a templom mögött a Nádmejjéke és a Földégés nevű hely. A templommal szemben két utca indult: az egyik a Temető utca a régi temető és a volt Barompiac mellett (van itt egy Sárpalló nevű hely is); a másik a Borvíz utca, amely a Szereda-fürdőhöz és a Malomhoz vezet. Ennek az utcának az elején, épp a templommal szemben — a ma már beépített területen — volt a város legrégebbi temetője, később Csordagyűjtő hely. Azt az utcát és teret, ahol ma is tartják a hetipiacokat, Fazakaspiacnak nevezték. A mai park helyén száz évvel ezelőtt még csak egy nádas Vizellő-rét volt egy kicsi vízimalommal, ahol a nádban vadrucák tanyáztak. A mai postával szembeni rövid kis utcát az ott lakókról Gerébek utcájának, a posta mögöttit pedig Kalamárok utcájának nevezték. A mai poliklinika mellett felfelé vezető út a Gálovics útja nevet viselte.

Ettől északra feküdt Csütörtökfalva. Utcája csak a nyugati oldalán volt, amely a zsidó imaház mellett a katolikus templomhoz vezet. Az utca elején egy részt Disznópiacnak nevezték. Magát az utcát régen Rétre-menő utcának nevezték, miután pedig felépült a zsidó imaház, egyszerűen Zsidó utca lett a neve.

A Gálovics úttól délre Martonfalván csak egy kis vízrejáró sikátor volt, amely az említett vízimalomhoz vezetett.

A Mikó-vár előtti térséget Vártérnek, a mögötte folyó Somlyó patak melletti részt egyszerűen Patak mejjékének nevezték. Itt volt a várhoz, a laktanyához tartozó Katonatemető, a Katonafürdő és a fából épült Kórház. A vár bejáratával szemben egy lejtős oldalon volt a lövölde, amelyet a német katonai kifejezés után Sicc-kertnek nevezték.

A vártól Zsögöd felé vezető nagy utat a városiak Zsögödi útnak, a zsögödiek pedig Vár utcának nevezték. Itt az elején több kocsmá és vendéglő volt (Barcsai vendéglő, vagy Vendéglő az utolsó krajcárhoz).

Ezek közelében volt a Lőporos ház és a Zsidó temető, valamint egy akasztófa.

Az Udvarhelyre vezető út neve a templomig Főutca, a templomon túl Hargita utca volt. Innen a vár felé a Martonfalvi utca vezetett. Ebből ágazot el a Szentléleki út, amelyet régen Mezei gödrös útnak is neveztek. A mai kórház melletti utat Kórház utcának, a régi városháza melletti sikátort, amely a mai borvízforráshoz vezetett, Pap árknak nevezték.

Ma a városrészek fokozatosan összenőnek, hisz a modern építkezés lehetőséget talál még a vizenyős területek beépítésére is. Ugyanakkor fokozatosan összeépül a város a közigazgatásilag már korábban hozzácsatolt községekkel: Zsögöddel, Taplocával és Somlyóval is.

Csíkszögöd (Jigodin)

Négy tízesre oszlik: 1. Várutca tízes, a szeredai vártól a Keresztútig, 2. Alszeg, a Keresztúttól délre, a falu végéig, 3. Felszeg, a Keresztúttól a templomig és 4. Erdőutca tízes, a Keresztúttól keletre, az Olton túli település, a mező széléig, a Kisvártető két oldalán.

A négy tízesen belüli falurészek, utcák nevei a következők: az 1. sz. tízesben a Csíkszeredánál említett Lőporos ház vagy Puszkaporos ház környéke. A 2. sz. tízesben a Cigónia, a Pál Balázs utca (ma is a Pál család tagjai lakják), a Puffantó (katonai lövölde?), a másik részének neve a Hegy. A 3. sz. tízesben van a Kunák utcája (Kun cs.n.), Sallók utcája (ma is a Salló családok lakják), a Gödör jelenlegi neve Kút-pataka utca, mert kút is, patak is van benne, a Kicsi mező utca párhuzamos a Vár utcával, s Csíkszereda felé vezet. A 4. sz. tízesben Kisvár-ajja, az Olton túli rész, a Kisvártető dombja alatt.

Az Olt bal oldalán fekvő falurészek, az 1., 2., 3. sz. tízesek, eléggé összenőttek, az Olt jobb oldalán levő Erdőutca tízesnek ún. Kisvár-ajja települése szétszórt házakból áll.

Csíktaploca (Toplița-Ciuc)⁸

A törzsfalu csak két tízesre oszlik: 1. Alszegre és 2. Felszegre, amelyeket egy időszaki patak választ el egymástól, amely a Somlyó patakából szakad ki. E patak északi felén fekszik Felszeg, a délin — a Csíkszeredához közelebb eső felén — Alszeg.

1. Alszeg tízesben a Lázár-féle utcája van (Lázár-féle udvarház mellett); a Hollók utcája (családnév után), a Holló Pista utcája (egy rövid zsákutca); Somlyó felé a Kicsi Palló nevű dűlőbe vezető sáros utca: a Vasak (Vasok) utcája (családnév után), amely csak újabbban kezd kiépülni.

2. Felszeg tízesben van a Felső utca, amely a régi temetőtől a falu peremén halad a vasútig, átszelve a Csordagyűjtő nevű teret; a Patak utca, amely bizonyos részen párhuzamosan halad az előbb említett időszaki patakka, majd beletorkollik a Forrás nevezetű nagy térségbe. Itt van az említett melegvízű forrás, amelynek vizét e tér közepén

kb. 3×5 m nagyságú medencében gyűjtik össze s itt mosnak az aszszonyok.

Az említett két törzstízesen kívül Taplocához tartozik még a következő négy, távolabb eső és újabban létesült település:

Az Udvarhely felé vezető országút mellett van a Ligat-telep (tévésen Likatnak is ejtik). Légvonalban 3—4 km-re fekszik Taplocától és az 1896-os faluégés után létesült, amikor ide telepedtek az „égettek”, a Salló, Lajos, Gál és Gyina családok. Ma kb. 30 családból áll a telep, de nem fejlődőképes.

Az országút északi oldalán van a Csiba nevű (főként gyimesi csángókból álló) telep, amely csak a század elején, a gyimesi csángók egy részének Csíkba való visszatelepülésekor létesült.

Ugyancsak az udvarhelyi országút mellett, Csíkszeredától 5 km-re van az Erdőalja telep, kevés lakóházzal. Ez áll a volt Gazdasági Iskola és a Dombon Lina nevű — valamikor egy csíkrákosi gazda, Tamás Lajos birtokában lévő — kocsmakörnyékének házaiból és felmegy az András család által alapított Vályú nevezetű telepig.

Az Erdőalja telepen, túl, nyugatra, ahol az országút Hargitára vezető szerpentin kanyarja van, található az előbb említett Vályú, Vállú, vagy Vájú néhány házból álló kis telep.

A négy településnek összesen alig 500 lakosa van, de távol lévén a községtől, működik itt egy osztatlan iskola, mert főként a Csiba-telepen sok a gyermek.

A törzsfalu két tízese és utcái összenőttek. Az utóbbi évtizedekben, Csíkszereda közigazgatási szerepének megerősödésével és településének fejlődésével sok taplocai lakos talált a városban munkaalkalmat, az új házakat igyekeznek a város felé vezető főút mellett felépíteni.

Csíksomlyó (Șumuleu), Csobotfalva (Cioboteni), Várdotfalva

A fenti községeket együttesen nevezték Somlyónak, de csak egyházzal; ez az egyházi megnevezés vált aztán idővel az összeépült falvak közigazgatási nevévé is.

A történeti adatok bizonyossága szerint az ősi település a magas dombon épült román stílusú plébániatemplom alatti környéken, azaz a mai Csobotfalván volt és nem Várdotfalván, ahová később, a XV. sz. elején a Ferencrendi zárda és kegytemplom, valamint a XIX. sz. elején a „szék háza” épült.

Csíksomlyó tízesbeosztása igen változó volt. Régebben csak három, később öt falurészből állt: 1. Alszeg, 2. Somlyó, azaz Várdotfalva, 3. Felszeg, 4. Csobotfalva és 5. a Csobotfalvához tartozott Agyagfalva. Az utcák elnevezései: a Csíkszeredai líceumtól a volt „szék házáig” terjedő, szinte 2 km hosszú a Székútja. a Márkosok utcája (családnév), ennek egy részét, amelynek régebben nem volt neve, az ott létesített fésülő üzembről Fésülő utcának nevezték. Ebből ágazott el a Domokos utcája (családnév). A Székútjából vezető síkator utca neve Kovácsok utcája (családnév), ma Bánya utcának nevezik, mert a homokbányák felé vezet. Van egy másik Kovácsok utcája is, de ezt inkább Zsák utcának mond-

ják, zárt helyzeténél fogva. Ma a Székútjához tartozik, bár derékszögben megtörik. A híres borvízforráshoz vezet a Borvíz utca, amely kétszer is megtörik derékszögben. A Felszeg utca a Gyermekekotthonnál kezdődik s balra Csobotfalván halad végig. Ugyancsak családnév-eredetű volt a Péterek utcája; ennek ma Köves utca a neve, mert a Somlyó hegy felé vezet és annyira köves, hogy szekérral alig járható. A Pap utcája nevét onnan kapta, hogy a papi lakkal szemben van. Régi elnevezés, bár mondták Gecsők utcájának is, az ott lakó Gecső családkról. Csobotfalván van a Burjánok utcája (családnév), a Váták dombja (családnév), amely ma az Arany János utcához tartozik. A Bartisok utcája (Bartis cs.n.) ma az Arany János utcához tartozik. A Jakab János dombja ma az Arany János utcához tartozik.

Csobotfalva felső részén a házak sora mintegy 500 m-en megszakad, s az utána következő falurészt Agyagfalvának nevezik agyagos talaja miatt, de mondják Sáros utcának is.

Csomortán (Șoimeni)⁹

A község régen csak Alszeg és Felszeg tízesekből állott, de idővel megnövekedett a lakossága, és így település rendszere is kiterjedt. Ma három tízesből áll: 1. Alszeg, 2. Középszeg és 3. Felszeg. Az utcákat általában a bennük lakó családok többségéről nevezték el. Így van Antalok, Ballók, Gálok, Szócsók és Vargák utcája. De ezeken kívül van egy Zsombor (?) utca és egy Kicsid (kicsi) utca is. A főutat, amely majdnem az egész községen átvezet, Faluközének nevezik.

A falurészek, szegek össze vannak növe egymással.

Csíkszentlélek (Leliceni)¹⁰

Endes Miklós csak három tízest említett: 1. Boroszló, 2. Alszeg, 3. Fítód. Én 1935-ben négy tízesről gyűjtöttem az adatokat:

1. Szentlélek vagy Templom tízes, amelyet régebben Bánátusnak (?) is neveztek, pedig a Bánátus patak melletti régi települést nevezték így. A szó a lakosság szerint a „bánatos”-ból eredt, mert a telep az utolsó (1694-es) tatárbetöréskor teljesen elpusztult, leégett. A régi épületek pincegödrei ma is jól kivehetők.

2. A Szentlélek tízes alatt van Alszeg vagy Basák tízese (a ma is élő Basa családról). Utcái: Basák utcája és Gálok utcája. Különálló rész a Mikes-kert, a leégett Mikes-kúria romjaival, a Mikes-kúttal és a halastó gödrével. A kúria romjainak helyén és környékén 1950 óta a falusiak építkeznek.

3. Szentlélek-Boroszló. (Ugyanannak a településnek a másik része a szomszédos Mindszenthez tartozik, együttes neve, mivel a két rész össze van épülve: Nagyboroszló.) A Mindszenthez tartozó részt Ladók tízesének is nevezik a benne lakó Ladó családról. Nem messze tőle van Kisboroszló, amely Mindszent külön tízese, de ezt Ambrusok tízesének is nevezik, a ma is ott élő Ambrus családról, amely állítólag 1710—20-

ban költözött le ide az elpusztult szomszédos Monyasdról. (Az Ambrusok használták is a monyasdi előnevet.)

4. Fitód, amely a szentléleki templomtól csak egy kilométerre fekszik, a másik völgyben, s egy Bocskor nevű hegy választja el a Templom tízestől, illetve a templomtól. Fitód völgye tulajdonképpen a Mindszenthez tartozó Hosszúaszó-völgy nyugati folytatása.

1918 után a fitódiak a Csíkszeredára vezető útjuk mellett igyekeztek építkezni, amely falurészt így a régivel szemben Új-Fitódnak nevezték el. Ennek házai már elérik a Csíkszereda—Szentléleki útkeresztződést.

Bármily keskeny a völgye Fitódnak, itt is vannak rövid keresztutcák, amelyek nevüket az ott lakó családokról kapták, így van Veresek. Gerébek utcája stb.

A templomalatti tízesek, ha közel is vannak egymáshoz, nincsenek összenőve egymással, sőt Fitód tízese 1—2 km-re van ezektől. Szentlélek — és a szomszédos Mindszent — tipikus régi csíki faluteleptülések, ahol a tízesek a mai napig külön állanak.

Csíkmindszent (Misentea)¹²

Csíkmindszent — Szentlélekkel együtt — iskolapéldája a különálló kis tízesekből álló csíki községeknek. A tízesek alig 100—300 m-re vannak ma is egymástól, mert a keskeny termőföld-sáv miatt évszázadok alatt sem nagyobbodhattak meg, sem össze nem nőttek, tehát bizonyos szempontból megőrizték régi szétszórt települési alakjukat.

Orbán Balázs hét, egymástól elkülönített „csoport”-ról ír: „Legfelül van 1. a Sillók tíze, aztán 2. a Málnásiak tíze, 3. a Templom tíze, 4. a Józsa tíze, 5. a Felső- vagy Nagy-Boroszló (mely Nagyok tízének is nevezetik a Nagy család után), 6. Közép-Boroszló (a Jenő-nem alosztályában ott találjuk a Boroszló-ágot) vagy Ambrusok tíze, és 7. az Alsó-Boroszló vagy Ladók tíze.”¹³ Ezzel kapcsolatosan még azt írja Orbán: „A Sillók tíze és Alsó-Boroszló egy és fél óra távolra esnek egymástól s az mint toldalék feloszlik Mindszent és Szent Lélek közt, egyházközségséileg fele Mindszenthez, fele Szent Lélekhez tartozván. Ezért a szét-szórtságáért szokták tréfásan azt mondani: »imitt-amott Mindszent«”

A tízesek egy része időközben nevet változtatott s emiatt nehéz eligazodni az elnevezésekben. 1935-ben az alábbi neveket és adatokat közölték: 1. Sillók tízese a Silló családról, akik ma is többségben laknak benne. Kis megszakítással lejjebb egy új telep létesült, ahol a Simon családok laknak. Ezt a tízest a Templom tízestől a Csedő-kert választja el. Ennek felső felét csúfalkodva Gyehennának nevezik, mások Egyiptomnak, sőt Jeruzsálemnek is. 2. A Templom tízese, illetve Demesek vagy Málnások tízese, amely a templom körül van. 3. A Józsa tízes, ez, bár a Józsa család 1617-ben kihalt, megőrizte a régi nevét. Nevezték még Názáretnek is. 4. Nagy tízes vagy Bíró tízes, az itt lakó családokról. Egyesek szerint a nagysága miatt lett Nagy tízes a neve.

5. Kisboroszló vagy Ambrus tízes.¹⁴ Nevezték Izraeliták tízesének is.

6. Nagyboroszló vagy Ladók tízese (a Ladó családnév után), de nevezték

Bedők tízesének is, sőt az ott lakó cigányokról Cigónia tízes is volt a neve.

Az elsorolt hat tízes mind a Mindszent pataka mellett fekszik, ide húzódott a lakosság, mert állataik itatására vízre volt szükségük. A régi út itt vezetett a völgyben és összekötötte a tízeseket egymással, amelyek pár száz méterre vannak egymástól. De mióta a XIX. sz. végén feljebb a hegy lejtőin megépítették a mai műutat, e tízesek lakói a műúttal kapcsolódó útjuk mentén építkeznek. Ezt főként a Nagy, a Józsa és a Nagyboroszló tízeseknél tapasztalhatjuk.

Külön kell megemlékeznünk a 7. tízesről. Ez a Hosszúaszó tízese, amely kb. 3 km-re van az előbb elsorolt tízesektől és egy kb. 100 m magas hegyet kell megmászunk, hogy a Mindszent völgyéből a vele párhuzamosan haladó Hosszúaszó völgyébe, az ottani kicsi településhez eljussunk. Aszó a székelyeknél völgyet is jelent. Régente a Pál és a Csobot családok emelkedtek ki a lakók közül. Ezek építették egy igen szép dombra a tízes kicsi kápolnáját. E körül van a temető s azon alul három csoportban helyezkednek el családonként a lakosok, a Csóti, a Csobot és a Vágási családok.

A mindszei tízesek elnevezésével kapcsolatban egy érdekes adatot kell feljegyeznünk: egy 1828-as egyházi feljegyzés szerint az egyik plébános az ősi székely tízes elnevezések helyett — egyházi túlbuzgóságában bibliai neveket jelölte meg az egyes tízeseket, de ezek nem vertek gyökeret a nép között. Láttuk, hogy 1935-ben használták egyiket-másikat, de inkább csak gúnyosan.¹⁵

Csíkszentgyörgy (Ciucsîngeorgiu)¹⁶

Orbán Balázs szerint a XVI. században még csak két tízesből állott:¹⁷ Körösvényfalva (a templom körüli falurész), és Jenőfalva, a falu közepe és ezen kívül családnevekre utaló Zata. Lacz és Gál nevű falurészek.

Endes Miklós szerint¹⁸ már három tízese volt, éspedig: 1. Körösményfalva, 2. Jenőfalva és 3. Háromtízes (Gálok, Laczok, Cikók). Ez utóbbiba olvadt bele az 1705-ben Acton és Graven császári hadvezérek által elpusztított Monyasd tízes. „Zata település” szerinte már rég eltűnt, most szántóterület, csak a neve maradt fenn. A hagyomány szerint a Basa család tízese, azaz falurésze volt.

1938-ban három, illetőleg öt tízesről tudtak: 1. Körösményfalva, 2. Jenőfalva, 3. Háromtízes, ennek része a Gálok, a Laczok és a Cikók utcája, 4. a Kányák tízese és 5. a Források tízese. Van még az Antalok utcája, a Bor utca (borvízforrásáról), Templom utca, továbbá 1900 óta két gyimesi csángó telep (32 ház). Ez új telepek neve: Egerszék és Gyürke.

A falurészek egy 5 km hosszú és 1 km széles völgyben fekszenek és össze vannak növe egymással, sőt a délre fekvő Bánkfalvával és az észak felé fekvő Menaság-Újfalval is.

Csíkbánkfalva (Bancu)¹⁹

Az 1567-es adóösszeírásban külön faluként van bejegyezve Bánkfalva, Ittkétfalva és Kotormány, feltételezhető tehát, hogy ezek mint apró települések esetleg Szentgyörgy tízeseiként már jóval előbb megvoltak.

Orbán Balázs öt tízesről tudott: 1. Ittkétfalva, 2. Kotormány (Orbán szerint ez a különálló tízes egy-két km-re van Bánkfalvától, a dombok között elrejtve s lentről csak kis templomának tornya látszik ki e domboktól), 3. Simonszeg, 4. Martonos vagy Patakfalva és 5. Altíz.²⁰

Én 1936-ban a következő adatokat nyertem az öt tízesre vonatkozólag: 1. Ittkétfalva, 2. Simó szege, 3. Martonos, 4. Altíz és 5. Kotormány (egyetlen főutcából áll).

A XX. sz. elejétől kezdődőleg Bán kialva és Szentgyörgy határában néhány új telephely létesült. A túl népes Gyimes-völgyéből fokozatosan húzódtak ide, az állattenyésztésre alkalmas dombvidékre, s így létesült a bánkfalvi részen Csinód, vagyis az Úz melletti dombokon 46 házzal bíró település (hasonlóan a szentgyörgyi részen létesült Egerszék és Gyürke településekhez).

E csángó telepeken kívül a Csobányos nevű erdőrészen is van egy kb. 12 házból álló telep, a közeli fakitermelő és fűrészüzem munkásaiból.

Csíkszentmárton (Símmartin), Csíkcekefalva (Ciucani)²¹

A mai Csíkszentmárton és Csíkcekefalva települési alakja egy nagy U betűhöz hasonlít, amelynek egyik szára Szentmárton, a másik szára Csekefalva és a közös templomnál, a központban teljesen össze vannak egymással növe. Mindegyik községnek 3—3 tízese van, amelyek 3—3 eléggé egyenlő részre osztják az említett két községet, illetőleg falut. Ez a felosztás — szájhagyomány szerint — igen régi. A tízeseknek még elnevezése is mindkét községben ugyanaz: 1. Alszeg (Asszeg). 2. Középszeg tízes (Középtíz, Középtízes), 3. Felszeg (Fesszeg). Mindkét községben Alszegnek a piachoz közelebb eső részt nevezik, majd a terep emelkedésével nyugat felé következik Középszeg, majd Felszeg. A lakóházak számozása is itt lent Alszegnél kezdődik, de a jobb oldalon.

Szentmártonban a tízesek falurészeinek és utcáinak elnevezései: 1. Alszege: Kicsi utca, Nagy utca (a hossza miatt), Csipkeszer (nevét állítólag azért kapta, mert a házak utcai homlokzatai csipkeszerűen, kissé ferdén helyezkednek el). 2. A Középtízesben: a Jánosfiak utcája (a János család fiai), 3. Felszegnek nincsen külön mellékutcája. Viszont van egy új falurésze, keleten, 500 m távolságra, az Úz-völgy felé vezető út mellett, amelynek Szentmárton-Újfalva nevet adtak, de nevezik Felcsíknak is, mert egy Felcsíki Márton nevű öreg ember lakik ott. Néhány éve 12 gyimesi csángó család települt ide.

Csekefalván a tízesek falurészeinek és utcáinak nevei: 1. az Alszege: Füstösök utcája (családnév), Részeges utcája (családnév) és a Hár-

mas keresztfa utcája (az utca bejáratánál az 1719-es pestisjárvány után felállított, majd 1847-ben megújított három keresztfa áll); 2. a Középtízben: a Nagyútrész, a Vót-árok (ez egy kiszáradt patak-árok) utcája, s mellette egy Kétágú utca; 3. a Felszeg felső végén a Bodók kertje (családnév), itt a csekefalvi nagy patak mellett egy vízimalom volt, amely körül elég nagy telep létesült, de ma (1935-ben) szétszórta csak néhány elhanyagolt ház van. A régi telkek helyei és a gyümölcsösök mutatják a régi település nyomait. A Felszegben van még a Kőkeresztfa utca, a Borvíz utca (a borvízforráshoz vezet), a Felső piac, mely a Salamon Lajos előtti térségen terül el. A Kőkeresztfa utcában volt egy háromágú zárt tízes, ebből ma csak egy ág van meg egészen, kettő csak félig. A mellette levő patak régebben kijebb folyt.

A községek tízesei egymással össze vannak növe, de a két község maga csak a Főút mellett, a piactérnél nőtt össze annyira, hogy csak a két községet jól ismerők tudják a határvonalat megállapítani. Ez tehát az említett U betű alsó részének közepétáján van.

Csíkmenaság (Armășeni)²²

A község öt tízesre oszlik: 1. Felszeg, 2. Középszeg, 3. Alszeg, 4. Pottyand és 5. Menaság-Újfalu. E kettő újabb keletkezésű, és tulajdonképp Menaság lakosságának kirajzásaiból létesültek. Ez azért is indokolt, mert a keskeny völgyben kevés a termőföld s más szomszédos község (Szentgyörgy kivételével) nem nagyon bocsáthatott ki rajokat e keskeny völgy benépesítésére.

Az Alszege van a Birták utcája (családnév). A Középszege, a templom mellett van a Tajak utca, amely nevét a hagyomány szerint onnan kapta, hogy itt mind „tajak”, azaz magukat elhagyó, gyámoltalan emberek laktak. Pottyand tízesben az egyik falurészt Lázár-falvának hívják most is, mert a Bükkös alatt, a Borvíz alatt egymás mellett három Lázár család lakott. Pottyandon van még egy Bükk-falva és egy Borloka nevű hely, továbbá a Dánélék utcája, a Pál utca és a Bot utca (mindhárom családnév).

A községnek három „szeg” végződésű tízeze: Felszeg, Középszeg és Alszeg, mint legrégebbi települések tömören össze vannak növe egymással, de Pottyand felfelé a szűk völgyben kb. 700 m-re van, Menaság-Újfalu pedig kb. 1000 m-re délre Szentgyörgy felé nyúlik le.

Csíkcsászárság (Sîncrăieni)

Az 1567-es regestrumban 23 kapuval van bejegyezve. Ugyancsak itt önállóan szerepel egyik tízeze „Poklandffalva” 11 kapuval.

Orbán Balázs három tízest sorol fel: 1. Poklandfalva, 2. Kincseszege és 3. Tiva.

Ma öt tízeze van, ezek a következők: 1. Kincse-szeg (Kencse-szeg) a Kencse családnévről. A műút mellett fekszik az Olt bal oldalán, a vasútvonaltól nyugatra. 2. Poklandfalva, szintén az Olt bal oldalán, de északabbra. Ennek részei: Felszeg, Olt utca, Domb-tízes. (Ezen a dom-

bon láthatók az Andrassy grófok ősi kúriájának romjai.) 3. Tiva, amely az Olt jobb partján, a templomtól keletre fekszik, részei a Nagyos pataka, a Csekék utcája, az Új utca, a Páncélok utcája (családnév) és a Temető. E tízeshez új települések is tartoznak: Új borvíz, Hargita üzem és a Téglagyár. 4. Templom tízese a templom környékén fekvő házakból áll. Részai: Gálok utcája, Köves utca, Duna, Templom alja, Borsáros, Balássok utcája. Új telephelyei: Új töltés. 5. Bak alja, csupa új településből és gyimesi csángók szétszórt házaiból áll.

A tízesek az Olt jobb partján össze vannak növe, de a házak kb. 200 méterre vannak az Olttól, illetőleg az Olt bal partján fekvő két tízestől, Kincse-szegtől és Poklondfalvától, amelyek viszont egymástól szintén 100—200 méterre vannak. A jobb és a bal parti települések egymástól távolságát az Olt ma is meglevő árterülete, a vízenyős rétek és maga a „Borsáros” teszi érthetővé.

Csíkszentimre (Sîntimbru)²³

Az 1567-es adóösszeírás szerint 30 kapuval, Bedecs pedig külön faluként 26 kapuval szerepel. Idővel Bedecs, amely megőrizte ősi elnevezését, beleolvadt a szomszédos Szentimrébe.

Orbán Balázs idejében az Olt jobb partján levő részt Oltelvének neveztek s ez állott még Pálszeg, Sándorszeg és Felszeg tízeseiből, míg az Olt bal partján Bedecs, Tenke-szeg és Alszeg tízes feküdt.²⁴

Endes Miklós hét tízest jegyzett le: 1. Sándorszeg, 2. Pálszeg, 3. Tenke-szeg (családnév), 4. Oltelve, 5. Alszeg, 6. Felszeg és 7. Bedecs tízest (családnév).²⁵

Mivel az Oltelve elnevezés tulajdonképp összefoglaló neve az Olton túli tízeseknek (Alszeg, Pálszeg, Sándorszeg és Felszeg), ma már sem ezt, sem a Tenke-szeg elnevezést nem használják.

Én 1938-ban a bemondások alapján csak öt tízest jegyeztem fel: Alszeg (délre egy Telek nevű, kút melletti térség), itt van a Pálok utcája, 2. Pálszeg (a Hargita felé), csak két kicsi utcája van, 3. Sándorszeg (délre a Malom utca), 4. Felszeg (Szentkirály felé Balló Jenő utcája, Borvíz utca, Kencse utcája (családnév), 5. Bedecs, a templom körül (ezért Városnak is mondják), itt vannak a Belső utca, Tankók utcája, Rózsa piac (telek), Vasút utca, Czikó utca (családnév), Templom ajja falurészek és utcák.

A tízesek egymástól általában 500—1000 méterre is vannak, tekintve az Olt nagy árterületét, amely vízenyős terület.

Csíkszentsimon (Sînsimon)

Orbán Balázs négy tízesről tudott. Ezek: 1. Felszeg, 2. Kútszeg, 3. Kápolnaszeg, 4. Bolhaszeg.

Nekem 1935-ben csak három tízest soroltak el s bennük az utcákat:

1. Tulitok utcája (családnév), 2. Kútszeg vagy Felszeg, benne a Hollók utcája (családnév) és a Malom utca (két köves malmáról). Egy térségen egy nagy közös kút van, innen a Kútszeg elnevezés, 3. Kápolna-

szeg (Kiskápolnaszeg és Nagykápolnaszeg együtt). Ebben a tizesben van a Vaskalapos utca, amely nevét az első világháború idején ezen a környéken a harcok során szétszóródott katonai rohamsisakokról kapta.

A község legöregebb része Nagykápolnaszeg, vagyis a Hegy-kert nevű dűlő alatti rész, amely a többi vizenyős területhez képest aránylag magasabb helyen volt. Ennek helyén létesült aztán a Bolhaszeg nevű falurész, amely nevét onnan vette, hogy lakói a házépítésnél használatos „bolhaszeg” nevezetű faszegeket faragták. Ezután épült ki Felszeg vagy Kútszeg s legutoljára Kiskápolnaszeg, ahol régi temetkezési hely volt.

A község tízesei közel vannak egymáshoz, de maga a település — talán a vizenyős talaj miatt — lazább, a telkek nagyobbak, a házak nem oly sűrűn fekszenek egymáshoz.

Csíksatószeg (Cetățuia)²⁶

A község ma négy tízesre oszlik: 1. Templomalja tízes vagy Szent-egyházfalva. 2. Felsőtíz, a Gödöralja nevű falurésszel, ill. utcával, 3. Nyomás és 4. a Csuta vagy Csutak nevű tízes (családnév). Ezek a tízesek zárt egységet alkotnak.

Csíkverebes (Vrabia)²⁷

A falu csak két tízesből áll: 1. a Felszeg, s benne a Boldog utca és 2. az Alszeg, benne a Malom utca, amely a malomhoz vezet. A két tízes tömör egységet alkot.

Csíktusnád (Tușnad-Sat)²⁸

A község Orbán Balázs idejében három tízesből állott, s megkülönböztetésül a belőle települt szomszédos Új-Tusnádtól Nagytusnádnak is nevezték. Ez a három tízes: 1. Szeretszeg, ezt XVII. sz.-i oklevelek mint önálló községet emlegetik, 2. Sántaszeg, 3. Alszeg.

Ma négy — egybeépült — tízese van: 1. Szeretszeg, 2. Bolya alja (vagy Boj-alja?), ez a templom alatti rész, 3. A Középtíz vagy Középszer vagy Középszeg, és a legutoljára keletkezett 4. Altíz vagy Alszeg. A tízesek nevei egyúttal utcát is jelentenek. A kisebb utcákat az épp ott lakó családokról nevezik el.

Új-Tusnád (Tușnadul-Nou)

Orbán Balázs szerint Tusnád-Újfalu volt a neve.²⁹ 1822-ben keletkezett, ez év szeptember 11-én ugyanis leégett Nagytusnádnak Szerethszeg nevű tízese s ekkor, akiknek külső birtokuk volt az Olt jobb partján, azaz Oltelvén (a mai Új-Tusnád területén), ide telepedtek át.

Csak egy tízesből áll és két utcából: 1. Templom utca, 2. Hirni utca (a bükszádi üveghutából ideszármazott német Hirni család nevééről). A falutelepülés tömör, a házak közel épültek egymáshoz.

Csíkkozmás (Cozmeni)³⁰

Endes Miklós hat falurészt sorolt el: 1. Felszeg, 2. Bodrog, 3. Alsó tízes, 4. Középtízes, 5. Felső tízes és 6. Falfalu.³¹

Ma csak három tízesről tudnak: 1. Altíz, 2. Középtíz és 3. Felső tízes vagy Felszeg. A Középtízben van a Zúgató, Falfalu és Falu mejjéke falurész. Ez utóbbit 1906 óta Gyár utcának is mondják, a nagy fűrésztelep után. Feltízben sok vízrejáró keskeny utca volt. (Borbát utcácskája, Kajtsák vízrejárója és a Nagy patakhoz). Ma már csak egy van belőlük. Ezekre abban az időben volt szükség, amikor még kevés kút volt a községben és az épületek fedele többségében tűzveszélyes szalmafedél volt. Tűz esetén tehát a vízrejárókon gyorsan jutottak vízhez.

Mivel az Alsó tízesben az úrbéresek, a jobbágyok laktak, ma is Nemes utcának mondják.

A község tízesei össze vannak növe egymással. A Nyerges-tető felé vezető út mellett, a falutól 150—200 méterre, a Kendereskert és a Tófenék nevű részeken van egy házcsoport, amely 1905—1940 között kitelepültekből keletkezett. Mivel hasonló kitelepedések Csík megyében gyakoriak és jellemzőek, történetét az alábbiakban ismertetem:

A múlt század legvégén lakott a faluban egy Lestyán János nevű jómódú gazda, akinek a felesége fiatalon elhalván, másodszor nősült. Lestyán mások hibájából eladósodott és így elárverezték a községben lévő belső telkét. De mivel külső birtoka a Kendereskertnél megmaradt, 1905-ben csúrt és istállót, majd lakóházat is épített ide. Pár év múlva négy fia közül kettő szintén megnősült és idetelepedett. Később egy menasági Bernád János, majd Kovács Mihály Balázsé, Tankó Károly pásztozember, Tankó János, Bálint Mátyás, Szócs András telepedtek meg a Kendereskert közelébe.

A Tófenéknél pedig Vitos József, Vitos Árpád csíkszentgyörgyi pásztorok, majd Szász György telepedett ide Kurtapatakról.

Így alakult ki századunk közepére a két település.

Csíklázárfalva (Lăzărești)³²

A község két tízesre oszlik: 1. Alszeg és 2. Felszeg a Nyír nevű falurésszel. Az Alszege — mivel később települtek a községbe — többségében román jobbágyok laktak, a Felszege, vagyis a Nyír nevű és magasabban fekvő falurészben székelyek. Nyír nevét a szomszédos nyíres erdőről kapta.

Utcái: Templom utca, Alsómalom utca, Főút, Rétgödre, Virágok utcája (Virág családnév után), Nyír, Felsőmalom utca, Kismező utca. Ezek mind régi elnevezések s máig ezeket használják, új utcaelnevezések nincsenek.

Alszeg és Felszeg össze vannak növe egymással, csak a Nyír van kb. 200—300 méterrel távolabb, feljebb.

Kászón-Altíz (Plăieșii de Jos)

Falurészei: Bodok utcája (családnév), Csáburdé (e furcsa név eredetét senki sem tudta megfejteni), Vízmejjéke és a Gálok utcája (családnév).

Kászón-Feltíz (Plăieșii de Sus)

Endes Miklós négy régi és két új tízest sorol el benne: 1. Kővár, 2. Veresszer, 3. Pápa-ország, 4. Veresmart és 5. Mezőáltal, 6. Gyöngyös.

Én 1933-ban a következő tízesekről kaptam adatokat: 1. Kővár, 2. Veresszer, 3. Pápa-szer, 4. Mezőáltal, 5. Gyöngyös. A fenti falurészeket egyszerűen utcáknak is mondják. Ezekon kívül megemlétték még: Nagy Antal utcáját és a Dormány utcát. Ez utóbbi valószínűleg a Bacău megyéhez tartozó Dormány (Dormănești) faluból ideszármazott lakosokról ered.

Kászón-Impér (Imper)

A falu öt tízesre oszlik: 1. Fenyőalja (a Fenyőhát dülő alatt), 2. Víz-ága, 3. Tekerő, 4. Bakmáj és 5. Doboly (Doboli), ez fél kilométerre délre, a jakabfalvi út mellett fekszik mint Impér különálló tízese. Kisebb falurészei: a Tekerő-patak melletti térség, amelyet Porondnak neveznek, továbbá az egerfáiról elnevezett Eger, amely azonban csak néhány házból áll.

Tízesei összenőttek, kivéve az említett Dobolyt. Sőt Impér össze van nőve Alszezzel és Felszezzel is.

Kászón-Jakabfalva (Iacobeni)

Tízesei: 1. Alszeg, 2. Tolcson (?), 3. Buta (a hasonnevű hegyről), 4. Borvíz-patak (a borvíz-forráshoz és fürdőhöz vezető út mellett), 5. Gubás pataka (?).

A tízesek és falurészek egybeépültek.

Kászón-Újfalu (Cașinul Nou)³⁴

Endes Miklós hat tízesről emlékezik meg: 1. Felszeg, 2. Középszeg, 3. Alszeg, 4. Ajnád, 5. Veresmart (Veresvész) és 6. Hermán-szeg (családnév).³⁵ Később 16 tízesre osztották fel a községet és számozták. Egy tízesben kb. 30 család van, akik megválasztják tízesbírójukat. A község vezetősége a tízesbírók segítségével tudja gyorsan mozgósítani a lakoságot. Amikor én 1950-ben érdeklődtem a tízesek, falurészek elnevezéseiről, csak az alábbi négy tízest tudták elsorolni: 1. Hermán-szeg, 2. Alszeg, 3. Ajnád és 4. Felszeg, a többi feledésbe ment.

Hermán-szezen van Hermán-szeg utcája, Alszezen az Alszeg utca, Ajnádon az Ajnád utca, Felszezen a Felszeg utca és a Veresvész utca (a szomszédos Veresvész patakáról).

A község tízesei, falurészei össze vannak nőve.

Csikcsicsó (Ciceu)

A község négy tízesre oszlik: 1. Felszeg, 2. Alszeg, 3. Középtízes, 4. Újfalú tízes. Újabban számozzák a tízeseket, de az nem a régi beosztás szerint megy.

Alszezen van a Bothok utcája (családnév) és a Sillók utcája. A Középtízesben a Pál-fiak utcája és a Kósák utcája (családnév).

A község tízesei teljesen össze vannak nőve. A lakosok többsége valamikor a Petki birtok úrbérése volt.

Csikdelne (Delnița)³⁰

A falu három tízesből áll: 1. Alszeg, 2. Középszeg, 3. Felszeg. Ezeknek utcái tízesek szerint: az Alszezen: Inczék utcája, Kápolna utca, Kányák utcája (a Kánya családnév után), de nevezik Pap utcának is. A Középszegen: a Zöldek utcája (családnév), Kovácsok utcája (családnév), Lászlófiak utcája (a László családnév után), Gergéjfiak utcája (a Gergely család után), Bocskorok utcája (családnév) vagy Gatyaszár utca. A Felszezen: Ambrus István utcája, Dombi utcája, Cigánykút (egy jóvízű kút melletti térség. Nem tudni, honnan kaphatta e nevét, mert a községben nincsenek cigányok). Jártók utcája (a Jártó család után), Kerekes-kert (egy kereszmester lakott ott), Görgicék utcája (családnév). Kicsid (keskeny) utca, de nevezik Szaros utcának is, mert a gyerekek itt végzik el a dolgukat, Bartis Ignác utcája (Dutyi gúnynévvel is), Csathók utcája (családnév), Kánya Károly utcája.

A község települési alakja szokatlanul hosszúkás (2300 m), mert két, szinte párhuzamosan folyó patak mellett települt. Majdnem minden ház, telek kapuja előtt vagy az udvarán patakvíz folyik.

A község tízesei összeépültek egymással.

Csikpálfalva (Pauleni)³⁷

Két tízesből áll: 1. Altíz és 2. Feltíz. Az elsőben van a Küsző (?) utca, a Kicsid utca és a Fülöpök utcája. Felszezen pedig: a Csordahajtó út, a Malom utca, az Oláhok utcája, Nyírpaták utca, Iskola-kert mezejéke.

Ezeken kívül még más falurész-elnevezések is vannak: Vetéskapu mellett, Halastó, Apor-kert, Sajgó-kert, Országkert, Piski híd, Vízremenő.

A két tízes települései teljesen össze vannak nőve egymással.

Csikborzsova (Bîrzava)³³

A község csak két tízesből, azaz „szeg”-ből áll: 1. Felszeg, és 2. Alszeg.

Az „utca” elnevezést nem használják, csak a „tízes”-t és a „szer”-t, amely Borzsován kisebb falurészt, tkp. utcát jelent. Ezeket az ott — többségében — lakó családokról nevezik el. Ilyen értelemben a két nagy

tízesen belül hat kisebb tízest, azaz szert különböztetnek meg: 1. Erősök tízese vagy szere, 2. Baloghok tízese. 3. Demeterek tízese, 4. Gerébek tízese, 5. Kovácsok tízese, 6. a Sárigok tízese vagy szere.

Sok utcában, azaz szerben van közös kút, amelyeket szintén az ott lakó családokról neveztek el s ma is így használják, például Erősök kútja, Baloghok vagy Kanukák (?) kútja és van egy Csorgó nevezetű kút is.

A malmokat is, amelyek a Szépvíz-pataka mellett vannak és a módosabb gazdák tulajdonai voltak, a családok után nevezték el, például Sárigok malma, Tamások malma, Kovácsok malma, Erőssek malma stb. Ma már csak két ilyen vízimalom működik: a Tamásoké és a Kovácsoké (vagy németesen a Hammeréké).

A falurészek teljesen össze vannak egymással nőve.

Csíkszentmiklós (Nicolleşti)³⁹

Három tízese van: 1. Alszeg, 2. Középszeg vagy Középtíz és 3. Felszeg. Felurészek, utcák:

Alszezen: Alszezi út vagy Országútján alul, a Borzsova felé eső Feketék utcája (családnév), Gödrös út, Bálintok utcája (családnév), Zsákutca, Kicsid (kicsi) utca, Békás tó (pocsolyás hely), Kóst-kert (a kóst állateledel), Sic-kert (valószínűleg a határőrök lövöldehelye volt).

Középszezen: Vízköze (kicsi térség egy kicsi kúttal a közepén), Both utca (családnév), de van egy Bót utca is, amely Szépvízre a boltok felé vezet, Bocskor Béla utcája, vagy Kőház-kert (ellipszis alakú nagy belsőség, névadója birtokos volt, kúriaszerű házát 1900-ban bontották le, de alapfalai még ma is láthatók), Benők utcája, Pálfiak utcája (Pálok), Kőrös-kert.

Felszezen: Tejes út (ezen járnak tejjel Szépvízre), Vigok utcája (a Víg családnév után), Szabók utcája (családnév), Szépvízforrás utcája, Borvízkert (itt volt felállítva a vetéskapu), Dobra(?) -kert, Csordajáró út az erdő felé.

A falurészek teljesen össze vannak nőve.

Gyimesbükk (Ghimeş-Făget)⁴⁰

Valaha az egész Gyimes-völgye öt felcsíki község tulajdona volt, és az állattenyésztéssel foglalkozó gyimesi csángók, valamint moldvai részről, a hajdani Ghica birtokról a palánkai románok, fokozatosan szivárogtak be e területre. Ezért nem a megszokott „tömör falvak” módján települtek itt le, hanem „telepes községek” módján, szétszórtan. Itt tehát a községek nem oszlanak „tízesek”-re, hanem a mellékpatakok völgye szerint falurészekre, utcákra (?), közigazgatási kis területekre, azaz „patak-völgyek”-re. Ezek a települések és a patakok is sokszor egy-egy családnév után kapták a nevüket.

A Tatros folyó jobb oldalán van az Áldomás pataka, ez fennebb két ágra oszlik, az Antalok és a Görbék patakára.

A Tatros bal partján, legalul van a Sánccpatak (régí határpatak). Itt csak kalibák (téli-nyári kulipintyók, pajták, istállók) vannak, mert a lakosok rendes házai a faluban, lejjebb vannak.

A régi templom és papi lak épülete mellett a Kontumác nevű kis patak völgyében levő részt Káránténnek nevezik. Nevét onnan kapta, hogy a régi országhatár létezése idején itt végezték a megfigyeléseket (vesztegár), a „kárentálás”-t. Fennebb van a Petki patak (egy csíki vezető emberről). A község közepe táján van Tarhavas pataka, amely 7—8 km hosszú, de vannak még mellékpataкаи, azaz lakott völgyei is. Még fennebb van a Bálványos pataka, a hasonnevű havasról. Ennél is fennebb van a Bartosok pataka, azután pedig az Agyagos pataka.

Van még néhány érdekes, bár ritkán lakott terület: Szlatina, Tokány-havas, Hosszúhavas, Ebkőpataka, Gerendás, Csülemér és Orodik. Gyimesbükknek mondhatni „kültelke” a lakott Rakottyás.

Mivel a gyimesi település különleges és nincsenek tízesek, a települések összefüggő voltáról annyit lehet megemlíteni, hogy a fővölgyben az újabb évtizedekben sűrűbben lagnak az emberek, az országút és a vasút megépítése óta, míg a távoli mellékvölgyekben ritkábban, hézagossabban fekszenek a házak, a telkek, részben mert tágasabb a terep, részben mert közben terméketlen sziklás területek alkalmatlanná is tesszik a letelepedést.

Gyimesközéplok (Lunca de Jos)⁴¹

A patakok elnevezése itt is használatos, de ezenkívül, ha nem is nevezik az egyes falurészeket, mint a székely községekben, „tízes”-nek. gyakori a „szer” elnevezés, ami általában a tízesnél kisebb települések megjelölése szokott lenni.

Középlokot 14 falurészre osztották. Ezek a következők: 1. a Főút, amely Felsőloktól Gyimesbükkig végigmegy a községen, a fővölgyben, azaz a Tatros-völgyében, kb. 4—5 km hosszan. A Főúthoz tartozó kisebb falurészek a legtöbb esetben a „szer” elnevezést kapták. Ezért mondják azt: „Megyek a szerbe!” Így van Janó szer (családnév). Hosszú szer (egy család melléknévéről), aztán van Sötétpatak szádája, Csíki pataka (megkülönböztető melléknévről), Nagypataka (nagysága miatt); 2. Boros pataka (a Tatrostól jobbra, 7 km hosszú); 3. Sötétpatak (a Tatrostól balra, 4 km hosszú, itt van a Sötétpatak fürdő); 4. Kápolna pataka (régén a Tankók patakának nevezték, a Tatrostól jobbra fekszik és 5 km hosszú); 5. Antalok pataka (a Tatrostól balra, 3 km hosszú); 6. Antal út (vagy Sic alja [a lóter alja], a Főúthoz tartozik); 7. Hidegség pataka, 8 km hosszú, vannak mellékvölgyei is, például a patak jobb partján Bánd (?) pataka, Cokányok pataka (melléknévről), vele szemben a Kovás pataka szádáján felül és a Kovás pataka (3 km) a sok kovakőről. A Főút mellett van a Hajnal szer, Bandi pataka (a havasrészről elnevezve, csupán 8—10 telekből áll); 8. a Bodor szer (családnév, a vasúti állomás és a vasúti átjáró között, északra fekvő falurész, csupán 700—800 m hosszú);

9. Csillagszer, Szalamás pataka (hasonnevű havasrészről, jobbra 4 km hosszú), Rücsök pataka (?), talán egy melléknév után, a Főút mentén van a Trifán szer (egy melléknév után); 10. Jávárdi pataka (a hasonnevű havasról), jobbra 5 km hosszú; 11. Barackos (hasonnevű havasról), kb. 80 házzából álló telep. Nagy fűrészüzeme van sodronypályával, a Hidegség patakának bal partján, 6 km hosszú. (Ennek folytatása Rakottyás, de ez már Gyimesbükkhöz tartozik. 12. Bükkhavas pataka (a hasonnevű havasról), a Hidegség patakától jobbra. Az Iliá nevű felső résztől indul el egy 6 km hosszú sodronypálya Háromkút Szárazbékás nevű völgyéig. Itt van a Nagy Sorok pataka is; 13. Farkaspalló (a Bükkhavas patak bal oldalán, 3 km hosszú). Szétszórt település, amely 8 km-re van Bükkhavastól. Részei: Pávás (az ott élő fajdkakasokról) és Susuj (egy melléknévről); 14. Háromkút, amely nevét három egymáshoz közel fekvő forrásról (kútról) kapta. Új település és csak 45 házzából áll. Maga a település csak 5 km hosszú, de 30 km-re van a középloki vasútállomástól.

Az elsorolt falurészek nemcsak hogy elég távol vannak, hanem elszigeteltek is egymástól, főként, ha tekintetbe vesszük azt, hogy az egyes völgyeket magas hegyek választják el egymástól. A különleges települési formák miatt tehát kilométerekben nem is fejezhetők ki az egymástól való távolságok.

Gyimesfelsőlok (Lunca de Sus)⁴²

A Tatros folyó felső szakaszánál elterülő községben a falurészek elnevezésénél már (vagy még) használják a „tízes” kifejezést.

1957-ig csak öt tízes volt: 1. Komját pataka, Bothavas pataka és a Főút mente. 2. Farkasok pataka, Rána pataka és a Főút mente. 3. Ugra pataka. 4. Görbe pataka (mert görbe az útja), és a Főút mentén. 5. Saj (?) patak, Szőcsök pataka, Récepataka és Gáborok pataka, mind a Főút mentén fekszenek.

1957 óta hat közigazgatási falurészre osztották, amelyekben néhány új település (patak) neve is felbukkan: 1. Komját, részei: Komját pataka, Bothavas pataka (mindkettő a hasonló nevű szomszédos havasról), Bartosok pataka (családnév). 2. Sántatelek, részei: Farkasok vagy Rajkók pataka, Rána pataka vagy Cihere (családnév). 3. Felsőlok, amely a Főút mellett fekszik. 4. Ugra pataka (a hasonnevű havasról). 5. Görbe pataka, részei: Görbepatak, továbbá Csubuk és Utusaj (?) pataka (a mellette levő havasról). 6. Páltiniş, részei: Saj- vagy Sájpaták (a havasról), Szőcsök pataka (családnév), Récepataka vagy Tímárok pataka (családnév) és Gáborok pataka (családnév).

A Főút, azaz az országút csak Sántateleken, Felsőlokon és Páltinişen halad át.

A települési helyek, a falurészek — bár nincsenek oly nagy távolságok — eléggé szétszórtan vannak, mivel Felsőlok a legkisebb lélekszámú a három gyimesi község közül, s elég nagy a területe.

Madéfalva (Siculeni)⁴³

A község ma négy tízesre oszlik: 1. Vargaszeg, 2. Patakelve, 3. Középtíz és 4. Alszeg. Felszeg nincsen, de a mai Patakelve felelne meg ennek, mivel az Olt mellett legfeljebb, legészakabbra ez a falurész fekszik.

A falu tengelye az a főutca, amely Alszeztől Középtízen át Patakelve felső végéig vezet. A mai beton-országutat egyszerűen (Új) Vargaszegnek hívják. E két — majdnem párhuzamos — utat felső egyharmaduknál összeköti egy utca, de ennek nincsen külön neve, ez is csak (Régi) Vargaszeg.

Az utcanevek a következők: Kápolna utca (kb. 25 lakóházzal), a temetőben lévő régi kápolnához vezetett, de amióta 1935-ben lebontották s csak a temető maradt meg, inkább Temető utcának nevezik. Legtöbb ház (35) a Köves utcában van, aztán következik a Kántor utca 20 házzal (nevét onnan kapta, hogy valamikor ebben lakott a kántor), a Bogát utca (20 ház) a rákosi Bogát-hegy felé vezet, A Mezei út (15 házzal) a Kicsi Mező nevű dűlőre visz; az Iskola utcát (15 ház) az iskoláról, a Szabók utcáját (15 ház) a benne lakott Szabó nevű családdokról nevezték el. A Patakmejjék (10 ház), a Határ utca (10 ház) a szomszédos Csicsótól választja el. Újabb nevek a vasúti fűtőházhoz vezető Depó vagy Cseszle utca (10 ház), a Sásszél utca (8 ház), a Daradó u. (6 ház) és a Kicsid utca (6 ház). Ezek mind rövid utcák.

A század elején a község még csak három különálló falurészből állott, de 1910 óta a vasútállomás felé terjeszkedtek, s így a falurészek ma már teljesen össze vannak növe egymással.

Csikrákos (Racul), Göröcsfalva (Satu Nou), Vacsárcsi (Văcărești)⁴⁴

Csikrákos, Göröcsfalva és Vacsárcsi házai, telkei annyira össze vannak növe egymással, hogy aki nem ismerős a helyzettel, azt hihetné, hogy a rákosi vasúti állomástól kezdődő települések Rákoson, Göröcsfalván és Vacsárcsin keresztül menve szinte Szentmihályig egyetlen nagy és hosszú községet alkotnak. Az utóbbi kettő közigazgatásilag sem önálló, így tehát indokolt őket egy cím alatt (bár egymástól mégis elkülönítve) bemutatni:

Csikrákosnak négy tízese van, amelyeket 1935-ben már számoztak. Éspedig: 1. Első tízes, benne a templom felé vezető út, azaz a Közép utca vagy Templom utca és a Köves utca. 2. Második tízes: a Főút vagy Országút mente, a Máté Ambrus utcája, a Dobosok utcája (családnév) és a Zöldek utcája (családnév). 3. Harmadik tízes vagy Alszeg tízes: a Koszok utcája (családnév), a Zöldek utcája. 4. Negyedik tízes: a Bogát utca (a Bogát-hegy felé vezet, ki a falu végéig).

Csikgöröcsfalva (Satu Nou)

Göröcsfalva csak két tízesre oszlik: 1. Alszegre, 2. Felszegre.

Alszezen csak a Miklós Balázs utcája van, a többi egy-két telkes rövid zsákutca. Felszezen van a Jakabok utcája, a Tankók utcája, a Kovács

András utcája és a Mezeiek porondja (ez egy kis térség a patak mellett). Az egész község zezugos rövid utcákból és házcsoportokból áll. Ezenkívül vannak falurészei is: a régebbi a Patakmente, míg a másik, az Országút mente újabb keletkezésű. Ez utóbbi szinte párhuzamosan halad az országgúttal.

A tízesek, falurészek összenőttek, de Vacsárcsától még 200 m-re vannak az utolsó göröcsfalvi házak. Rákost viszont csak a közös templomdomb választja el Göröcsfalvától.

Csíkvacsárcsi (Văcărești)

Vacsárcsi három tízesből áll: 1. Alszeg (Altíz) az iskolán alul, 2. Középszeg (Középtíz), az iskola előtti térség, és 3. Felszeg (Feltíz), az iskolán felüli falurész.

Alszegeen a Rákos patakából levezetett malomárok mellett több kisebb — be nem épített — térség van, mint Göröcsfalván, amelyeket a nép Porondnak nevez. Így van a Gátnek a porondja (emelvényes, elkorhadt gát melletti nagyobb térség), a Molnár porondja (valamikor a madarasi származású Mezei János molnár bérelte), a Lázárfiak térsége, a Birófiak térsége, a Kovácsfiak térsége s végül a Cserealj, amely a Csereerdő nevű mező felé vezető út, vagyis utca.

Középszegeen az iskola előtti térséget Iskola vagy Tanító utcának nevezik, míg a kápolna előtti térséget Kápolna utcának. Ez rövidesen kettéágazik, az egyik út a mezőre visz, a másik a falu szélén folytatódik. Az iskolán felül az utca szintén kettéágazik, az egyik a vízimalom melletti Malom utca, a másik e felett a gát mellett a Gát utca. Van még a Vízrejáró vagy Kósák utcája (a Kósa családnév után).

Felszegeen is van egy Porond, amelyen egy régi ház volt. Aztán van a Somlyóra vezető Székház útja. Itt csupa romlandó ház van, mert túlságosan közel építették őket a vízhez és nagy részüket elvitte az árvíz. Van még a Csordahajtó az út mentén, a Kőd útja (a Kőd erdő felé vezet), a Lok utcája (a Lok-tartomány nevű dülő felé vezet), az Ásott út (mert gödrös volt és kiásták), a Cserealj út, amely Göröcsfalva felől jön, és végül a Tamások utcája.

Felszegnek szinte a felét Deredó(?) -nak nevezik, a Deredó pataka mellett, amelynek jobb oldala Nyerevény (?), bal oldala Gergely János nevet visel. Deredó „jobbágy fertáj” volt: itt van a Szöcsök fészke és Vitus-fala (családnév) (falva ?); ez utóbbi néhány házból áll Csík-szentmihály felé, továbbá a Fodrok utcája (a Fodor családnév után), a Nemesek utcája.

Vacsárcsiban sok a volt kisnemesi birtok, pl. a Bíró, Balázs, Veres és az örmény Lázár. A hozzájuk tartozó jobbágyok a nemesek belsősegeinek közelében építkeztek, ezért oly rendszertelen, tervszerűtlen e község településképe, és ezért olyan kicsik a telkek. Egyesek szerint ez a rendszertelen, zezugos települési forma egyben védekezés is volt a portyázó ellenséges csapatokkal szemben, azok ugyanis így nem tudtak tájékozódni a faluban.

A tízesek, falurészek egymás mellett szorosan össze vannak növe, csak az említett kicsi térségek, porondok szakítják meg kissé a település folytonosságát.

Csikszentmihály (Mihăileni), Ajnád (Nădejdea), Lóvész (Livezi)⁴⁵

Orbán Balázs négy tízest sorol el: 1. Alszeg, 2. Tőkeszeg (családnév), 3. Csigafalva (vagy Csíkfalva) és 4. Ajnád; Endes Miklós ötöt említ: 1. Ajnád, 2. Alszeg, 3. Tőkeszeg, 4. Cibrefalva (1694-ben a tatárok elpusztították) és 5. Csík (Csege-falva).⁴⁶

1938-ban 3, illetőleg 4 tízest soroltak nekem el: 1. Alszeg, 2. Felszeg, 3. Ajnád és 4. Lóvész elnevezés alatt.

Falurészekkel együtt az utcák a következők: 1. Alszegben: Csorosza (?), Sándorok utcája és Kósok utcája (családnév). 2. Felszeg részei: Tőkeszeg, Csigafalva (rajta folyik keresztül a Csiga-pataka; régen a települést a Czákó családnév után nevezték), Petresek utcája, Fenyő-szege, Farkázók utcája (egy meredek hegyoldal aljában; nevét onnan kapta, hogy aki itt szekérral vagy szánnal lejött, féknek előbb egy fiatal fenyőfát, „farkarót” kötött — hegyével lefelé — a szekér végére, leérkezve aztán itt leoldották és otthagyták az utcában). 3. Ajnád részei: 1. Konczok tízese (családnév), 2. Ráczok tízese (családnév), 3. Fenyő tízes. Mind a három tízes régi elnevezésű.

1. A Konczok tízesében van a Konczok utcája („Megyek a Konczok-hoz”), a Kovácsok utcája, a Medgyesek utcája (családnév), a Csákiak utcája (családnév). 2. A Ráczok tízesében van a Templom utcája, a Kurkók utcája, a Gálok utcája és a Ráczok utcája (mind családnév). 3. A Fenyő tízesben van a Szöcsök utcája, a Siposok utcája, a Fenyő tíz utcája (az „utca” helyett használják váltakozva a „szer” elnevezést is, pl. Siposok szere).

Ajnádnak az eddig elsorolt falutelepülésein kívül van még két kicsi és távolabb eső települése. Az egyik: a Bundák szere, amely csak 5—6 lakóházból áll és kb. 700 m-re van a Fenyő tízestől a Lóvész felé vezető úton. A másik település, a Ré nagyobb, itt a Görbe-patak felé vezető úton kb. 20 család lakik, a falu településétől 1000—1200 m-re. A Bundák szere még a múlt század közepén létesült, a Rét viszont kb. 1880-ban, a Fenyő tízes leégésekor az onnan kitelepedettek alapították.

Ennek a kitelepedésnek két oka is volt: az egyik, hogy az új tűzrendészeti intézkedések nem engedték meg a régebbi zsúfolt telkeket, településeket. A másik ok, hogy a szegényebbje — akinek ott a Rében letelepedésre alkalmas földje volt — szívesen költözött ide ki, mert itt közel voltak a legelőkhöz s így a nagymarhákat könnyen kicsaphatták a legelőre, sőt apróállataik is a ház körüli füves helyeken könnyebben és olcsóbban nőttek fel. Volt azonban a kitelepedést fékező tényező is: a falubeli közvélemény, amelyet egy régi székely közmondás fejez ki: „Nem jóféle ember az, aki a faluból kiépít.”

A negyedik (4.) tízesnek Lóvész (románul Livezi) a neve. Szétszórt házakból álló román település, 1936-ban kb. 120 családból állott.

A szentmihályi templom közelében levő Alszeg és Felszeg tízesek eléggé össze vannak növe egymással. Valamikor a templom külön állott Alszeg és Felszeg között egy emelkedésen, ma mindkét tízes a templom felé terjeszkedett, úgyhogy ma már szinte összenőttek egymással. Ajnád Szentmihálytól 2—3 km-re, Lóvész pedig Ajnádtól még 4—5 km-re fekszik. Ajnád a temploma körül elég sűrűn telepedett, míg Lóvészen — amint szó volt róla — szétszórtan, egymástól távol fekszenek a házak, a telkek, akárcsak Gyimesben.

Csíkmadaras (Mădăras)⁴⁷

A község, amely valószínűleg régebben többségében a XVI—XVII. században működő vashámor munkásaiból állott, a bányászat megszűntetése után, tehát a XVIII. sz. közepén leköltözött mai helyére, az országút nyugati oldalára.⁴⁸

A mai község négy tízesből áll: 1. Újfalva, amelyben van a Honalok (?) utcája, a Böjték utcája, a Sándorok utcája és a Falu-mellett nevű szer. 2. Felszeg, amelyben van a Hídvég utcája, a Papsára, a Palik szere, az Új utca (1952-ben meleg ásványvíz tört fel itt, azóta Borvíz utca a neve). 3. Egervára (?). ebben van Csempe utca (mert ott csempekészítő fazekasok laktak), a Száraztokán (?) utca, az Ördög szere (családnév) és a Lupujok szere (a Lupu családnév után). 4. Köves utca tízes, benne a Szócsók utcája. Mivel van a községben Felszeg tízes, feltételezhető, hogy valamikor lehetett egy Alszeg tízes is, csak idővel nevet cserélt.

A település elég tömör.

Csíkdánfalva (Dănești)⁴⁹

Endes Miklós a következő négy tízest említi meg: Tósára, Középtíz, Város és Oltfalva.⁵⁰

Én 1938-ban a következő falurészeket jegyeztem volt le. 1. Oltfalva, 2. Város, 3. Középszeg tízese és 4. Felszeg.

Részletezve: 1. Oltfalva kb. 150 év előtt külön faluként szerepelt, még a régi térképeken is oda van írva. Itt van a Fülöpök szere, a Koszák utcája (Kosza családnév után), az Antalok utcája; 2. Város tízes, amely a szájhagyomány szerint nevét onnan kapta volna, hogy már évszázadokkal ezelőtt itt volt Dánfalvának és környékének a vásártere. Nevezik Porondnak is. Ebben a tízesben a Zsókok utcája (családnév), a Gatyaszár utca (két ágú alakjáról), a Malom utca, a Jánosfiak utcája, a Kajtárok utcája (vagy szere), a Réh (ez is szer, de többnyire azt mondják „Megyünk a Rébe”), a Hidak vagy Hidak szere, a Pető kútja (vagy szere). 3. Középszeg vagy Középtíz, ennek egy különálló részét szintén „Dánfalá”-nak mondták. Itt vannak: a Boérok utcája, az Ábrámok (Ábrahámok) utcája, a Tósára mejjéke, a Cserére menő, a Dugásra (borvíz fürdő) menő (utca). 4. Felszeg tízes, vagy Fesszeg vagy Tósár tízes. Itt van a Hadnagyok utcája, a Bokrok utcája (Bokor családnév után), a Lukácsok utcája, a Kishegy (Küshegy) szer.

Nemrég még sok kicsi zsákutca volt a községben, de ezeket, hogy megkönnyítsék a közlekedést, megnyitották.

Mivel a négy tízes között van Felszeg elnevezésű is, feltételezhetjük, hogy valamikor Alszeg is volt, de az közben más nevet kapott.

A község tízesei és a telephelyek eléggé összefüggőek.

Csíkkarcfalva (Cîrța)

Endes Miklós⁵¹ szerint a következő két, illetve négy tízesből állott: 1. Felszeg, 2. Alszeg, továbbá a tatárok által 1694-ben elpusztított 3. Tószeg és 4. Ábrámfalva.

Én 1938-ben az alábbi falurészeket, utcákat jegyeztem le: 1. Alsó vasút utca, 2. Felső vasút utca, 3. Hegyalja (vagy Hegymejjéke), 4. Határ utca (a falut Jenőfalvától elválasztó keskeny utca), 5. Gidrók utcája (családnév), 6. Tankók utcája (családnév). 7. Köves utca.

A tízesek és falurészek össze vannak növe egymással, sőt Jenőfalvával is, mert csak a közös templom szirtje és az említett Határ utca választja el a két szomszédos községet egymástól.

Csíkjenőfalva (Ineu)

A község tulajdonképp csak két tízesre oszlik: 1. a déli rész az Alszeg, 2. az északi, a Felszeg, de beszélnek öt falurészről, tízesről is pl.: 1. Oltmejjéke tízes, 2. Országútja tízes, 3. Kövesárok tízes, 4. Árok köze és 5. Hegymejjéke tízesről.

Ezekben belül van még egy csomó utca is: Olt mejjéke, Köves utca. Kósa utta, Borvíz utca, Kozmák utcája (családnév), Martonfiak utcája, Alsó Hegymejjéke, Felső Hegymejjéke, Nyírfá utca, Határ utca (elválasztja északon Szenttamástól), Gyengék utcája (családnév), Vízik utcaja (családnév), Szoposok utcája, Kabák utcája (a Kaba családnév után), Mutatók utcája.

A tízesek és falurészek össze vannak egymással növe, sőt Karcfalvától is csak a közös templomuk és annak hegyszirtje választja el a településeket egymástól. Észak felé pedig — lásd az említett Határ utcát — Csíkszenttamással is egybe van épülve.

Csíkszenttamás (Tomești)

Történeti adatok tanúsága szerint a falu mai helyére a XVIII. században húzódott le a kb. 2 km-nyire délkeletre, a Csonka torony környéki korábbi települési helyéről.⁵²

Hogy ez a tömeges lehúzóadás a XVIII. sz.-ban történhetett, azt az az érdekes jelenség is bizonyítja, hogy a mai község tízesei — bár a régi zárt zsákutcászerű falutelepülés alakjában épültek fel — bizonyos katonai, talán határőrségi rendszer szerint úgy települtek, hogy mindegyik tízesbe ugyanolyan kezdőbetűs családok kerültek, aminek nyomát még 1935-ben is fel lehetett lelteni. Pl. Felszegen, az Olt keleti oldalán B betűs családok vannak: Bara, Baróti, Bíró, Böjté. A Kicsifalunak is nevezett

Alszege A—Á betűs családok: Ádám, Ágoston, Almási, Ambrus; a harmadik tízesben K betűsök vannak, mint Karda, Kristály, Kurkó.

Alszege a belsőség folytatásában adták a valószínűleg egyforma nagyságú külső birtokokat is.

Endes Miklós három tízesről írt: 1. Alszege, 2. Felszege, 3. Középszege vagy Középtízesről.⁵³

Én 1937-ben öt tízest találtam: 1. Alszege vagy Altíz, benne: Kicsi falu, Szentlélek utca, Hővíz utca, Bogáth utca (a Bogáthy-kúria mellett) és újabban a Vasút utca. 2. Felszege vagy Feltíz, benne: Malom utca, Gátrajáró utca, Ágoston utca, Ambrus-szer. Újabban: Új falu (a mezőn), Korcsma utca, Csarnok utca (itt van a tej csarnok). 3. Középszege vagy Középtízes, benne: Oláhszer utca, Templomszer utca. 4. Nemes-szer (ahol kicsi telkeken a volt zsellérek laktak) és 5. Bagolyvár (nem tudják, hogy honnan kapta ezt a furcsa nevet).

A tízesek szinte egybe vannak épülve, csak az Olt vize választja el őket egymástól.

Csikszentdomokos (Sîndominic) és Balánbánya (Bălan)⁵⁴

Endes Miklós négy tízest említ meg a falunak: 1. Szedloka, 2. Garadosalja, 3. Sólyomszege, 4. Rezalja.⁵⁵

Nekem 1935-ben szintén négy tízest említettek, de egészen más név alatt: 1. Alszege, 2. Középtíz, 3. Felszege, 4. Sáros út. Részletezve, illetőleg utcák szerint:

1. Alszege vagy Altíz falurészei: Rezalja (a délkeleti részen, a vasútállomással szemben levő Rez nevű lankás hegyoldal alatti lakott terület). A vasúti átjárón alul-nak nevezett rész, amely a Bábaszó-patakig terjed. Ennek a falurésznek két utcája van: 1. Állomás utca, 2. Mozaik utca (új utca, mert a nemrég létesült mozaik-üzemhez vezet). A Kicsikút utca nevű falurész (a Rezaljától északkeletre a Rez hegy lábáig), mellékutcája a Pál osztaga (?) s van még 4—5 névtelen kis zsákutcája. Alszege utca Alszegeknak az a falurésze, amely Szentdomokos, illetőleg Altíz legrégebb települési helye és Középtízről északnyugatra a mai gyergyói országútig terjed. Ennek is van néhány kisebb, névtelen zsákutcája.

2. Középtíz falurészei: Piac tér, amely a község központja, a község-házával (és Művelődési Házzal), a postával és a nagyobb üzletekkel. 1961-ig itt, a nagyobb, bekerített Bácskert nevű helyen tartották a heti és országos vásárokat. Középtíz utca, amely Középtíznek legnagyobb részét foglalja magába, Altízről északra Feltízig húzódik, még a Piac teret is átszeli a keleti oldalán. Sok kicsi nyitott és zárt utcája (zsákutcája) van: Böjték utcája, Kedvesek utcája, Barák utcája, Kopacok utcája (mind családnevek után), Carina utca (határrész neve). Nagypalló utca (az Olton keresztül feltett pallórol, de annak helyén ma széles szekerhíd van, az utca viszont megtartotta régi nevét), Gálok utcája (családnév), még néhány névtelen kis zsákutca ágazik ki jobbra-balra, továbbá a Templom utca, a Cik utca (Cik = részecske) és a Vízeleje utca, amely nevét a házak előtt elfolyó Kis-Olt patakocskától kapta.

Középtíz utolsó falurésze a Várutca, amely a községtől kb. 5 km-re északra fekvő Vársorka alja nevű dombon lévő ókori várromhoz (a Vérbükk déli fokán) vezet.

4.Felszeg vagy Feltíz, Középtíztől északra, Balánbánya felé terül el, 6—7 km hosszan. Falurészei: Sólyom utca (a Sólyom patakról), nincs más utcája, csak az úttól pár száz méterre a mezőben vannak tanyaszerű egyes települések. Mezőszél (hajdanában itt volt a vetéskapu, tehát a mező széle); mellékutcái: Jágerok utcája (Jáger, vagy Jáger, vadászt jelentő német eredetű névből); Cserefarkalók utcája (nevét onnan kapta, hogy a felette levő meredek cserehegyen szekérfékező ágas fákat, „farkazó”-kat kötöttek a szekér végébe, amelyeket, leérvén az aljba, leoldottak a szekérről); Szedloka, a hasonnevű patakról, hajdan szedres szűk völgy volt, s így a név a szedres lok kifejezésből lett; Fesszeg (Felszeg) utca, ez egy nagyobb, több névtelen kicsi zsákutcából és a Simók utcájából (családnév) áll; Cserealja, nevét a szomszédos cserefa erdőről kapta. Ez Felszegnek leghosszabb falurésze, amely Balánbánya felé nyúlik; Nagyvölgy feje alja, amely a felette levő Nagyvölgy nevű hegyről kapta nevét, Tó utca (a kenderáztató tavakról), Bános (nevét állítólag egy régi gazda nevéből kapta).

5.Sáros út tízes, Altíztől északnyugatra, a Marosfőhöz vezető országút mentén terül el.

Falurészei: Garados alja (a Garados hegyről, egyetlen utcája a Víz mellett nevet viseli, van ezenkívül két-három névtelen kis utcája); a tulajdonképpeni Sáros út, amely 6 km hosszú és gyéren lakott, utcái: a Középtíznél említett Cik utcának a nyugati része, a Tó utca (a Cik utca elágazása).

Altíz és Középtíz a Vár utcai résszel mint a hajdani Szentdomokos települési központja emberemlékezet óta össze van növe. Feltíz és Sáros út, valamint a vasúton túli altízi rész csak az utóbbi száz évben települt, rajzott ki Altíz, Középtíz és a Vár utca lakóiból, és fokozatosan terjedt a község kifelé, a perifériák felé.

Balánbánya 12 km-re van Szentdomokostól, szekérútja az Olt felső szakaszának szűk völgyében vezet. A szűk völgyben alig van itt-ott szántóföld, inkább csak kaszálók és a hegyoldalakon legelő, erdő. A nagy hegyek havasi legelői, erdőségei hat felcsiki község birtokában voltak.

A település magja, a rézbánya valamikor magántulajdonban volt (a két világháború között a nagybányai Phönix cég érdekeltiségebe tartozott). A bányatulajdonosok meghatározott területtel rendelkeztek a felszínen, amelyen az üzem hivatali épületeket és szinte barakkszerű, fából összetakolt munkáslakásokat épített. Ha magánember a bánya területén, saját költségén lakóházat stb. akart építeni, a bányai igazgatóságtól kellett engedélyt kérnie. Emiatt a település az 1940-es évek végéig szétszórt képet mutatott, csak itt-ott épült egy-egy elég rendes külsejű falusi ház, csűr, istálló stb. De azért Balánbányán már akkor is beszélhettünk falurészekről, utcákról: 1. Balánbányai főút, 2. Kovács-pataka völgye, 3. Bányapataka és 4. Szék pataka.

Ma a kis bányatelep várossá lett és több ezer lakost számlál

Végül talán nem lesz érdektelen néhány összesítés, amelyekből a falurészek, tízesek, utcák elnevezéseiben mutatkozó tendenciák tűnnek elő:

1)A bemutatott községek nagyobb falurészeinek, tízeseinek csoportosítása eredet, összetétel és elnevezés szerint:

A legtöbb falurészt a szeg és a tízes kifejezéssel jelölik, de sok esetben következetlenül hol szegnek, hol tízesnek, esetleg röviden tíznek is mondják. Pl. Alszeg, Altíz vagy Alsó tízes.

Alszeget 27, Felszeget 26, Középszeget csak 11 esetben használnak. Altíz, Alsótíz 5 van; Feltíz, Felsőtíz 6; Középtíz, Középtízes, Középszeg tízese 12.

Család- vagy keresztnévhez csatolt tízes, szeg, szer vagy 26 esetben. Családnévről, esetleg gúnynévről elnevezett falurész 10 van.

Talajáról, állat- és növényvilágáról elnevezett van 16. Forrásról, kútról, vízről 8. Helynévről, szomszédos mezőről, hegyről 20. Templomról, kápolnáról 7.

Homályos eredetű magyar névről 11; Újfalu nevezetű tízes van 6; a község neve után van 4; várral kapcsolatosan van 4.

Névhez fűzött -falva van 4; névhez fűzött -pataka vagy -völgye 3; helynévhez fűzött -elve nevű van 2; régi magyar névhez fűzött -falva van 4; mai névhez fűzött -falva van 2; a hét egyik napjához fűzött -falva van 1.

Helynévhez fűzött -szeg, vagy -kert, vagy -híd van 3; alsó falu, felső falu van 2.

Malomról, gátról elnevezve van 2; vasútról elnevezett 2; iskoláról, kántori lakról elnevezett van 2; homályos eredetű idegen névről 2; város neve van 1 falurésznek. Vész nevű van 1 és összevont gyűjtőnévhez fűzött -tízes van 1 (Háromtízes).

Összegezve az elmondottakat: az egykori Csíkszék 47 községében van összesen kb. 231 nagyobb falurész, tízes, szeg stb., ami községenként átlag 5 falurészt jelent. Ez soknak tűnik, de némely községnél a falurésznek régi és újabb elnevezését is beleszámítottam. Viszont vannak községek, ahol már csak számokkal jelzik a falurészeket, tízeseket.

2)A községek és falvak tízeseiben használatos kisebb falurészek (szer, piac, tér, kert, út, utca, sikátor stb.) elnevezéseinek csoportosítása eredetük és szerepük szerint:

Családnév vagy ahhoz csatolt -fiak elnevezés 172 esetben fordul elő. Nevezetes vagy különleges tulajdonságról, közismert személyekről 16 utcát neveztek el, más népnévről 5 utcát. Eseményekről, cselekményekről 4 esetben. Népi humorral vagy gúnynevekkel kapcsolatosan 10 utcát neveztek el. Falurészről, tízesről 47 utcát, helynévről 12-t. Az utca mérete, nagysága, alakja és kora után 10-et, az utca domborzatáról, talajáról, fekvéséről 25-öt neveztek el. Várról, várfalról 6 utcát. Kert, telek, rét, nád, hegy, erdő elnevezésű utca vagy kisebb falurész 27 esetben fordul elő.

Forrásról, borvízről, kútról, vizenyős helyről, hídról 30 utca van elnevezve. A községen keresztül folyó patakról 28 utca kapott nevet. Malomról, gátról 12, vasúttal kapcsolatos utca van 5. Iparra, kereskedelem-

re, bányára utaló elnevezés (piac, tér, utca) 21 van. Az utcában levő fák, növények után 5 utca stb. kapott nevet.

Templom, kápolna, pap, kántor és iskola után 23 utcát neveztek el. Temetőről, útszéli keresztről 5 ízben neveztek el utcát, míg nevezetes épületről 5 ízben.

Állatokkal, csordajárással kapcsolatos út 6 esetben fordul elő. Szomszédos faluba vezető út 11 van, szomszédos mezőre, rétre vezető út 16 ízben kapott róla nevet. Kicsi, többnyire névtelen sikátor, zsákutca, víz-rejáró legalább 26 van. Homályos eredetű elnevezést 9 esetben lehet találni.

Tehát a 47 csíkszéki községben, illetőleg a már említett 231 nagyobb falurészben, tízesben összesen még 431 kisebb falurész, piac, tér, kert, út és utca elnevezés van. Ez tízesenként átlag kettőt jelent.

JEGYZETEK

VÁMSZER GÉZA NÉPRAJZI VONATKOZÁSÚ MUNKÁSSÁGA (1928—1977)

A. Önálló kötetek

Ízlés, modor, divat. Székelyudvarhely, 1928. 216 lap.

Csikvármegye turista kalauza és térképe. Vámszer Géza szerkesztésében. Csík-szereda. 1934. 96 lap.

Székely táncok. Bándy Máriával közösen. Kolozsvár, 1937. 126 lap. Sok ábrával, kottával és fényképpel.

Szakadát. Egy Szeben megyei magyar szórványfalu monográfiája. Az Erdélyi Enciklopédia kiadása, Kolozsvár (1939.), 1940. 136 lap.

Kalotaszegi magyar népviselet. Faragó Józseffel és Nagy Jenővel. Bukarest, 1977.

B. Folyóiratokban megjelent (részben néprajzi tárgyú) tanulmányok, cikkek

Az erdélyi szász ifjúság. Erdélyi Fiatalok, 1931. 3. sz. 51—54. lap.

A csíki székely festékes szőnyeg. Székelység, 1932. 3—4. lap.

A csíki szőnyegek festőanyaga. Székelység, 1932. 25—26. lap.

Szentjánosnapi szokások Csíkszenttamáson. Székelység, 1932. 10. lap.

A csíkelnei Szent János-templom. Debreceni Szemle, 1934. 8. sz. 3—11. lap.

Vitos Mózes (1847—1902). Erdélyi Tudósító, 1936. május. 187—193. lap.

Népies elemek egyházművészetünkben. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Emlékkönyve. Kolozsvár, 1936. 57—66. lap.

A székely vagyon és földközösség. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Emlékkönyve. Kolozsvár, 1938. 55—62. lap.

A gyimesi csángók eredete, települési és gazdasági viszonyai. Láthatár, 1940. március. 1—7. lap.

A székelység múltja, jelene és jövője... Szociális Szemle, 1941. 1. sz. 4—10. lap.

A székely juhtúró készítése. Erdély, 1942. 3. sz. 40—43. lap.

Magyaros népi díszítőelemek erdélyi egyházművészetünkben. Új Erdély, 1944. 1—5. sz.

Jó gyakorlati példakkal segítsük elő a munkát. Hozzászólás a *Milyen legyen a falusi középület* című vitaindító cikkhez. Művelődés, 1957. 11. sz. 42—43. lap.

Az elvek tisztázása után egy-két gyakorlati példa. Hozzászólás a *Milyen legyen a falusi középület* című vitaindító cikkhez. Művelődés, 1958. 1. sz. 41—42. lap.

Date etnografice... (Néprajzi adatok az erdélyi barlang- és pincelakásokkal kapcsolatosan, amelyek a XX. században még lakottak voltak). Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Cluj, 1957—58. 303—308. lap.

Farsangi szokások Csíksban. Művelődés, 1953. 2. sz.

Adatok a csíki farsangi szokásokhoz. Etnographia, 1959. 1—3. sz. 393—404. lap.

A csíkmegyei háziállatok elnevezései, keresztnemei stb. Néprajzi Közlemények, 1959. 1—2. sz. 237—251. lap.

Állatnevek, állatterelő... szavak az erdélyi Székről és Inaktelkéről. Néprajzi Közlemények. 1959. 4. sz. 88—100. lap.

Festékes. Előre Naptár, Bukarest, 1960. 234—235. lap.

A csíkrákosi Cserei-kúria falképmaradványai. Művészettörténeti Értesítő, 1960. 1. sz. 23—29. lap.

A csíki juhászat. Ethnographia, 1962. 1. sz. 54—89. lap.

Kézdivásárhely város különleges települési formája. Aluta (évkönyv) Sepsiszentgyörgy, 1970. 387—405. lap.

Csíkszereda város, vásároshely településének történeti kialakulása. Aluta (évkönyv). Sepsiszentgyörgy, 1972.

Visszaemlékezés életpályámra. Művelődés, 1975. 11. sz. 38—39. lap.

Néprajzi vonatkozású mozgalmak Csíkban a két világháború közötti években. Népismereti dolgozatok 1976. Bukarest. 1976. 41—46. lap.

C. Heti- és napilapokban megjelent néprajzi vonatkozású tanulmányok, cikkek, közlések

Szöttes-bál Csíkszentgyörgyön. Csíki Lapok, 1930. április 27.

Vass Albert és Vass Áron művészek kiállítása. Csíki Lapok, 1930. április 27.

Salamon Ferenc fonó- és szövőzeme Csíkszentgyörgyön. Csíki Lapok, 1930. szept. 23. V. G. = Vámszer Géza.

Beszámoló az alcsíki falu-tanulmányi kirándulásról. Csíki Lapok, Csíkszereda, 1931. július. 5. sz.

Pernefernumos levél 1739-ből. A csíkelnei Bocskor család kézzel írt okiratának hű másolata. Csíki Lapok, 1935.

Egy székely őstehetség képkiallítása (Fodor Albert). Csíki Lapok, Csíkszereda, 1935. dec. 29.

Székely őstehetségek Csíkban (Bálint Lázár Gyimesben, Kristó János Csíkköz-máson, Fodor Albert Csíkrákoson, Szabó Gergely Csíkszentdomokoson). Magyar Újság, VIII. évf. 4. sz.

A mi ügyünk. Megemlékezés Orbán Balázásra, A Székelyföld leírása című nagy-művének 1868-as megjelenésének 70. évfordulójakor. Csíki Lapok, 1938.

A gyimesi csángók (eredetük, települési és gazdasági viszonyaik). Keleti Újság, 1939. november 6., november 13. és november 20.

Csíki csepűfonó guzsalyos. Keleti Újság, 1938. december 11.

Szabó Gergely, a költő harangozó. Csíki Lapok, 1939. május 14.

Az erdélyi magyarság húszéves falumunkája. Ellenzék, 1940. február 11.

Húsvét a székelyknél. Csíki Néplap, 1940. március 24., április 3. és április 10.

A romániai magyar szőrványok. Keleti Újság, Kolozsvár, 1940. április 14.

A székely falu valódi képe. Keleti Újság, 1940. május 5., május 12. és május 26.

Csíkszereda, az ország egyik legkisebb megyeszékhelye. Keleti Újság, 1940. június 27.

Gyergyószentmiklós, a gyergyói medence gazdasági és kulturális központja. Keleti Újság, 1940. július 11.

A magyar vallásos néprajz. Csíki Néplap, 1940. július 24.

Vallásos népszokások. Csíki Néplap, 1940. július 31.

Székely őstehetségek és ezermesterek Csíkban Csíki Néplap, 1940. augusztus 14.

Egy csíki székely őstehetség (Baky Attila). Csíki Néplap, 1940. aug. 21. és aug. 28.

Néhány gondolat a székelység gazdasági újjászervezéséhez. (Mező- és erdőgazdálkodás, állattenyésztés.) Keleti Újság, 1940. augusztus 18.

D. Kéziratok, előkészületben álló tanulmányok, gyűjtések

1. A jelen kötetben megjelenő kiadatlan munkák

A felcsíki földműves évi munkarendje. (1930)

A székely kóberes székér. (1937)

Adatok a csíki festékes tanulmányozásához. (1957)

A csíkkarcfalvi és -jenőfalvi vártemplom. (1959—1960).

Adatok a csíki, gyergyói és a kászoni községek településtörténetéhez. 1930—1940 között gyűjtött adatok alapján. 1971. 250 lap. Sok tusrajzzal, falusi térképvázlattal és fényképfelvételekkel.

Népi kismesterségek és ügyeskedések Csík, Gyergyó és Kászon falvaiban. 1930—1940 közötti gyűjtés alapján. (1975)

2. Egyéb kéziratok

Csikszereda város lakóinak névjegyzéke, lakóháza és foglalkozása a XIX. sz. közepén. (1935).

A székelyföldi városok és falvak települési formái és szokásai. A kicsi tízes-települések, a zsákutcaszerű alakzatok, a telekformák. (Előadás az Erdélyi Múzeum Egyesület vándorgyűlésén.) 1936.

A tavaszi határkerülés népi szokása egyes csíki falvakban. (1936).

A társadalmi osztályok (nemes, lófő, gyalogos, jobbágy) különállásának maradványai az 1848—49-es jobbágyfelszabadulás utáni évtizedekben Csík falvaiban. (1936—1937).

A csíki, gyergyói és kászeni udvarházak. 1930—1940 között végzett adatgyűjtés és feljegyzések. Szöveg kb. száz gépelt lap, sok tusrajz, fényképfelvételek és alaprajz.

Társadalmi szokások Csíkban. (Pl. köszönés, üdvözlés, szólásmondás, közmondás, húsvéti köszöntő versek, továbbá falvak, családok és személyek gúnynevei.) 1930—1940.

Néprajzi kirándulás Csíkban. (1957—1958). 350 lap, sok tusrajzzal, fényképpel és néhány térképvázlattal.

A gelencei régi templom. Monografikus leírás. Kézirat, 1959. Alaprajz, más részletrajzok és fényképek.

Melyek népművészetünk haladó hagyományai? Hogyan értékeljük helyesen a nép művészi alkotásait? 1960.

Milyen legyen egy székely város vagy falu Művelődési Háza? 1960.

Milyenek legyenek falusi középületeink? 1961.

Milyen legyen az új falusi lakóház alaprajza, külső és belső díszítése? 1961.

Milyen volt és milyen legyen falvainkban a kapu és a kerítés? 1961.

A népi hagyományok átvételének kétféle felfogása. 1961.

3. Anyaggyűjtések

Háromszék kb. 15 községének néprajzi érdekességei. Udvarházak, lakóházak külső rajza és alaprajza, díszítő elemei. Rajzok és fényképek. 1930—1940 között.

Házállataink neve és a velük kapcsolatosan használt terelő, hívó, riasztó stb. elnevezések az alábbi falvakban: Kalotaszegen Vista, Kolozs megyében Györgyfalva és Marişel, Szilágy megyében Zilah, Kraszna, Szilágycseh és Nagyszeg, Hunyad megyében Csolnakos, Fehér megyében Torockószentgyörgv, Kovászna megyében Barót és Szeben megyében Magyarigen. (1958—1968).

Szék község fából készült használati tárgyai, a nádfedés módszere. 1958. 30 tusrajzzal, kb. 20 fényképfelvétellel.

A kolozsvári házsongárdi „kalandosok temetőjének” régi sírkövei, amelyek díszítése a sírban nyugvónak mesteriségét is jelzi. 1950—1960.

Néhány kalotaszegi régi templom festett kazettás mennyezete és egyéb bútorzata, papiszék, szószék, pad. 1955—1965.

A kalotaszegi községek lakóházainak és kapuinak faragott díszítései. 1955—1965.

A szűgyártó és nyerges mesteriség a céhek idején és ma. 1961—1964.

A lószerszámok, a hámok Erdély különböző vidékein. 1962.

A lónevelésről, elnevezéseikről, a teherhordásról stb. 1962.

A fanyergek szerkezete és díszítése Erdély különböző vidékein. 1963.

Adatok a nagykarolyi képfestő iparról. 1960—1965.

JEGYZETEK A KÖTETBEN KÖZÖLT ÍRÁSOKHOZ

A kötetben szereplő tanulmányok, közlemények, valamint a közölt rajzok, fényképek 1930—1975 között jelentek meg, illetve készültek. Első megjelenésük helyéről és — ahol szükségesnek mutatkozott — az anyaggyűjtés körülményeiről is az itt következő jegyzeteimben tájékoztatom az olvasót. (A névvel nem jelölt rajzokat, fényképeket magam készítettem.)

Az írások szövegén a kötet sajtó alá rendezése során bizonyos változtatásokat végeztem; ezekre — a kötet lektorainak észrevételeit is hasznosítva — részben stílári okokból volt szükség, részben pedig, mert az egymástól időben igen távol eső anyag e kötetbe foglalása során bizonyos tartalmi igazítások, rövidítések elkerülhetetlennek mutatkoztak.

Néprajzi tárgyú, vonatkozású tanulmányaimról, cikkeimről, közleményeimről egyébként a kötethez csatolt bibliográfia is útba igazítja az érdeklődőt.

Gazdasági élet és anyagi műveltség a régi Szakadáton

¹ Részletek a *Szakadát* című könyvből. Erdélyi Enciklopédia Kiadás. Kolozsvár. 1940.

² Franz Zimmermann und Karl Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. II. 1211. sz. 1892.

³ A négyszögölek átszámításával megkapjuk a hivatalos adat 4595 holdját s maradék 3914 négyszögölét.

⁴ Magyar Statisztikai Közlemények. Bp. 1897—1900. XV, XVIII, XXIV és XXVII. köt.

⁵ Ioan Poda: *Monografia comunei Săcădate*. Sibiu, 1911.

⁶ 33 % bivaly, 64 % fehér és csak 3 % vörös szarvasmarha volt az állomány a Magyar Statisztikai Közlemények szerint.

⁷ 1897-ben a Magyar Statisztikai Közlemények 12 328 gyümölcsfát tart számon. Ebből a legtöbb (9082) a szilvafa, azután az almafa (1998) és a körtefa (892). Az eper-, szeder-, meggy- és cseresznyefák száma 100—100 körül van, s akad néhány dió-, őszibarack, kajszin-, gesztenye-, sőt mandulafa is.

⁸ A hónalj alatti rombusz alakú betét az izzadság ellen. A pállik igéből ered.

⁹ A *bodonkút* fából vájt, vagy fával bélelt (faköpi) kút. Ma már kő és cement, azelőtt átluggatott kockakő alkotta s legalul egy lyukas malomkövön keresztül bugyogott elő a forrás. Neve szerint még régebben faköpivel érték el a vizet.

¹⁰ Más vidéken *bujdosó*, *csereplya* és *puplika* elnevezés alatt ismert. Készítik cserépből, kőből sőt vasból is.

Adatok a csíki festékes tanulmányozásához

¹ A tárgyról 1932-től kezdve több tanulmányt közöltem: *A csíki székely festékes szőnyeg*. Székelység, 1932. 3—4., *A csíki szőnyegek festőanyaga*. Székelység, 1932. 25—26., *Festékes*. Előre Naptár. Bukarest, 1960. 234—235.; ez utóbbi már 1957-ben elkészült és most itt megjelenő tanulmányom egy részlete volt. Anyagát (a festékes készítésére vonatkozó adatokat éppúgy, mint a bemutatásra kerülő régi festékeseket) az 1930-as években gyűjtöttem. Az itt leírt régi szőnyegek közül sok szép mintájú és színezésű régi festékes került e gyűjtés nyomán múzeumba.

² Szabó T. Attila: *A festékes és társai*. Ethnographia, 1956. 1—2. sz. 99.

³ Főként Gál Ferencné, Pál Gáborné és Vámszer Gézáné.

⁴ A festékesre vonatkozó fontosabb irodalom: Viski Károly: *Székely szőnyegek*. Budapest, 1928. (16 színes tábla kíséretében bemutatja a festékes eredetét, technikáját, színezési eljárásait); uő: *A székely népművészetéről*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötven éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 411—437.; Szilády Zoltán: *Bulgária*. Budapest, 1931. 228. (a székely festékes és a hasonló típusú és mintájú bolgár szőnyegek összehasonlító bemutatása, két festékes színes képével);

Vámszer Géza: *A csiki székely festékes szőnyeg*. Székelység, 1932. 2—3. sz.; uő: *A csiki szőnyegek festőanyaga*. Székelység, 1932. 25—26. sz.; Palotay Gertrúd: *A gyapjú fonása és festése Csíkszenttamáson*. Néprajzi Értesítő, 1937. 3—4. sz. (a gyapjú fonásáról és festéséről Csíkban); Szabó T. Attila: *A festékes és társai*. Ethnographia, 1956. 1—2. sz. (a festékes elterjedése a régi levéltári adatok alapján); Faragó József: *A régi csiki székely szőnyegekről*. Művelődés, 1957. 4. sz. (a szőnyegfestés eljárásairól is); Szentimrei Judit: *Székely festékesek*. Bukarest, 1958.

⁵ Viski Károly: *Székely szőnyegek*. Más adatok szerint a festékes ismert volt a bukovinai székelyeknél és a moldvai csángóknál is. (Vö: Szabó Imre: *Dévai csángó-székely telepek lakása és lakásberendezése*. Néprajzi Értesítő, 1903. 8. sz. 214—217. XII. tábla. E moldvai szöttek ukrán kapcsolatairól lásd B. Krizonovskij: *Ornament ukrainskih i romanskih Kilimov*. Materiali po etnografii Rosszii. Tom. III. 1921.

⁶ Al. Tzigara-Samurcaş: *Tapis roumains*. Paris, 1928. (34 színes táblával), G Olszeweki: *Covoare vechi româneşti*. Bucureşti, 1926., N. Iorga: *L'art populaire en Roumanie*. Paris, 1923., Tancred Bănăţeanu: *Arta populară*. Bucureşti, 1957., *Ornament der Handindustrie, Decken und Teppiche ruthenischer Bauern*. Lemberg, 1880.

⁷ A magyar népművészet területén sehol sem maradt fenn annyi, az egész emberiséggel közös primitív ornamentumkincs, mint éppen ezekben a szöttekben — írja Viski Károly (*A székely népművészetéről*, i. h. 433.).

⁸ Érdekes, hogy a román hímzéseken viszont épp fordítva, a hím zöme mértani jellegű, tehát még nem vált el a szöttemény szögletes ornamentikájától.

⁹ Szilády: *i. m.* 228.

¹⁰ Mint kisázsiai vagy perzsa szőnyeg ismeretes.

¹¹ Mivel ez utóbbi kisebb helyet foglal el a szobában, egyes vidékeken a nép elleste a takácsoktól s újabban néha ezt is használják, főként, ha a szövőszék a rendesnél szélesebb.

¹² Az erősebb is, de mivel puhább, munka közben kellemesebb a fogása és a gyapjúsál, a beverőfonal jobban csúszik rajta, nem koptatja úgy el a gyapjút.

¹³ Perzsiában és Közép-Ázsiában cérnyszerűen sorolva a teveszört és a kecskeszört is használják felvetőnek, beverőnek, csomónak egyaránt. Selymet azonban ritkán használnak, azt is inkább csomónak a csomózott szőnyegekénél.

¹⁴ A keleti nomád népek kisebb méretű (1,20—1,70 m széles és 3—4 m hosszú) szőnyeget használtak, míg a letelepültek ennél nagyobbakat. Vö: Rudolf Neugebauer — Julius Orendi: *Handbuch der Orientalischen Teppichkunde*. Leipzig, 1909. 78.

¹⁵ Vö. Vámszer Géza: *A csíkdelnei Szent János templom*. Debreceni Szemle, 1934. 8. sz.

¹⁶ Szabó T. Attila: *i. m.*

¹⁷ Ezek közül 16-ot a budapesti Néprajzi Múzeum anyagából Viski Károly közölt (*i. m.*), kettőt Szilády Zoltán (*i. m.*), 15 a sepsiszentgyörgyi, 8 a csiki múzeum tulajdonában volt. Mintegy 55 mintát magam rajzoltam, festettem, illetve fényképeztem le.

¹⁸ Sőt ha a felvető szálát a beverővel erősebben megrántjuk, erőltetjük, eltérítjük a megszokott helyzetéből s így még görbe vonalú díszítményt is nyerhetünk. Ez azonban a székely festékesen nem fordul elő.

¹⁹ Szilády: *i. m.* színes melléklet.

²⁰ A törökös—tatáros mintázatú szőnyeg ilyen, viszonylag gyakori jelenléte Csíkban a XVI—XVII. századi gyakori betörésekkel hozható kapcsolatba.

²¹ Faragó József: *A régi csiki székely szőnyegekről*. Művelődés, 1957. 4. 59., Vasárnapi Újság, 1843. október 8., 15., 18., november 5.

²² *A Természet világa*. VII—VIII. kötet. Budapest, 1941. 371—389. *A növény élete* c. fejezet.

²³ A következő rész adatait a növényi festékanyagokra és festési eljárásokra vonatkozólag idősebb székely asszonyoktól jegyeztem le. Sajnos ezek az adatok is hiányosak, részben, mert több növény neve és a velük való festési eljárás már akkor feledésbe ment, részben, mert nem tudták megmondani azt, hogy egyes növények melyik részét használták festésre elődeik. Az így nyert adatokat még

kiegészíti Viski Károly (*i.m.*), Palotay Gertrud (*i.m.*) is. Összehasonlítással a román népi festési eljárásokra vonatkozólag lásd még Artur Gorovei: *Meșteșugul vopsiturii cu buruienii*. Cartea Românească [București], é.n., és Tudor Pamfile — Mihai Lupescu: *Cromatică poporului român*. Din viața poporului român. Culegeri și studii. XXIV. București, 1914.

²⁴Csíkszentkirályon van egy *Borsár* nevezetű vizenyős rét, annak borvízzel átítatott iszapos sarát nevezik *borsárnak*.

²⁵ Palotay Gertrud: *i.m.*

²⁶ Vö. Szentimrei Jenő cikkét a Brassói Lapok 1936. november 1-i és Dallos Sándorét az Új Magyarország 1940. december 8-i számában.

²⁷Az örökség megbecsülésének egyik módja volna, hogy a még meglévő régi festékeseket is műemlékszámba véve igyekezzünk múzeumainkban biztonságba helyezni, vagy legalább fényképben, rajzban az utókor számára megmenteni. Tudomásunk szerint a múzeumokban eddig összesen kb. 60 székely festékes van: a budapesti Néprajzi Múzeumban 30, a sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeumban 15, a csíkszeredai Megyei Múzeumban 10, a kolozsvári Néprajzi Múzeumban 15, a marosvásárhelyi múzeumban 1 darab. Ha ehhez hozzávesszük a magántulajdonban itt-ott kegyeletből még megőrzött régi festékeseket is, összesen kb. 200-ra tehetjük a számukat. Olyan gazdag tudományos és művészeti kincs ez, amely mindenképpen megérdemelné a felkutatást és megőrzést. Úgy hisszük, hogy erre a csíkszeredai Megyei Múzeum volna a legilletékesebb, amelynek igazgatósága már az 1950-es években kezdeményezett a festékesek összegyűjtésére akciót.

A csíki juhászat

¹ Megjelent az Ethnographiában (1962. 1. sz.) rövidített formában, *A tejtermés vagy látogatás, A fejtés, A sajt és az orda készítése, A tej feldolgozásához szükséges eszközök, A nyírás, A juhbetegségek és gyógyításuk, Babonák, hiedelmek* c. fejezetek nélkül. Ez utóbbiak itt jelennek meg először nyomtatásban.

² Ifj. Kós Károly: *A kalotaszegi kosarazó juhászat*. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok. II. 1947. 3—28.; K. Kovács László: *Adatok a bálványosváraljai fejős juhászathoz*. Ethn. LVIII (1947) 45—55. és 191—210.; Imreh István: *Székelyföldi paraszti jegyzőkönyvek pásztortlási határozatai (1771—1928)*. Agrártörténeti Szemle II (1959) 161—190.; K. Kovács László: *Beitragé zur Frage der Eszténa-Genossenschaften (Melkgenossenschaften) in der Siebenbürger Heide*; Földes László: *Eszténa und Eszténa-Genossenschaften bei den Szeklern*; mindkettő megjelent a Viehzucht und Hirtenlebei in Ostmitteleuropa. Bp. 1961. c. kötetben. A székely állattartásra, részben juhászati adatokkal, lásd még: Nagy Elek: *Székely gazdálkodás*. Magyar Gazda I. (1841) 99—109; Györfly István: *Nomád település és szilaj pásztorkodás a székelyeknél*. Ethn. XLVIII (1937) 471—472 (Orbán Balázs adatainak feltárása); Gunda Béla: *A székely ló*. Nép és Nyelv III (1943) 101—106; Csermák Géza: *Istensegítsiek állatorvoslása*. Ethn. LX (1949) 236—266; Földes László: *A Ditróból Budajenőre telepített székelyek állattartása eljövételükig*. NK I (1956) 1—4. sz. 117—210; Uő.: *Rideg lótarás a székelyeknél*. NK III (1958) 1—2. sz. 31—39; Vámszer Géza: *A csíkszeredai háziállatok elnevezései, keresztnévei, hajtó-, hívogató-, elűző (riasztó)- és megállító szavai*. NK IV (1959) 1—2. sz. 237—251.

³ Ilyeneket szép számmal közöl idézett munkájában Imreh I.

⁴ Vö.: Gunda Béla: *A román pásztorkodás magyar kapcsolatai*. Nép és Nyelv I (1941) 313—319; Földes László: *A juhtartás típusai és építményei a Kárpátmedencében*. NK II (1957) 1—2. sz. 149—156.

⁵ A gyimesi csángók életébe és műveltségébe színes néprajzi bepillantást ad Gunda Béla: *Néprajzi gyűjtőúton*. Debrecen, 1956. 85—96.

⁶ *Szöke Mihály* ny. gazdasági iskolai igazgató Csíkszentmárton juhnyájában (150 fejőjuh) tejterméseket végzett. E feljegyzések alapján az alábbi adatokat közlöm:

Tavasszal 2—3 nappal kihajtás után volt 5 kivetni való juh, amely déli fejszór 0,5 dl tejet, a gyenge tejelők napi 1—1 1/2 dl tejet, a közepesen tejelők átlag 2 dl tejet adtak, ami 1,28 dl átlag eredményt jelent egyszeri fejtésnél. Napi átlagos

eredmény 3 dl volt, míg a minimális 1,5 dl, ami még gyengébb, mint az egyszeri fejés eredménye (Máramarosban 6,20 dl).

A tejérés adatai alapján a juhokat két csoportra osztották: 1) amelyek csak 0,5–0,9 dl tejet adtak egyszeri fejéskor, azok *féljuhra való sajtra*, 2) amelyek 1 dl-t vagy ennél több tejet adtak, azok *egész juhra való* (azaz megegyezés szerint 8–9 kg) sajtra jogosítottak.

A csíki juh tejelőképességének elégtelenségét (napi 3 dl) akkor láthatjuk meg, ha összehasonlítjuk az alföldi juh napi 6–8 dl-es tejmenyiségével (l. Hankó, i. m.).

A *magyarság néprajza* Sebestyén *Rovás és rovásírás* c. munkájára hivatkozva, ezt írja: „A székelyek a tejet nem úrmértékben, hanem ősi módra, rováspálcával mérték s aszerint rótták fel a pálcára, amilyen magasan állott a beméréskor a közös vederbe öntött tej. Legelőször azét rótták fel, aki legkevesebbet fejt” (Budapest, é.n. [1934]. II. 169).

„A sajton a székelyek úgy osztokodtak, hogy a beméréskor használt vederbe a rováspálcát beleeresztették és savót öntöttek a gazda bemérésekor felrótt jegyéig, aztán *komponán* a savót megmérték s a juhász ugyanakkora súlyú juhtúrót szolgáltatott ki a gazdának.” (uo.) Forrásunk Sebestyén idézett munkáján kívül még két közlésre hivatkozik (Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* c. művére Pest. 1868. I. 97. és Magyar Gazda 1843. év. 1526.).

⁷ A nyár első felében háromszor, második felében csak kétszer, ősszel, ha nagyon apadt a tej, csak egyszer fejnek. Ezzel fordított arányban tavasszal kevesebb, ősszel több a zsírtartalma a tejnek.

⁸ Hanyag és számító bácsok gombákkal és füvekkel oltják meg a tejet, amitől a sajt élvezhetetlen savanyú és sovány, vizenyős lesz, viszont — súlyosabb.

⁹ Több csíki községben Gyümölcsoltó Boldogasszony napján piros szalagot kötnek az oltott gyümölcsfákra az „igézet” ellen. Vö. még Lükő Gábor: *A magyar lélek formái*. Budapest, 1942, 14.

¹⁰ A kávénak valót bükkfából készítik. Ha ugyanis a bükkfa a széltől leszakad, a pattantyújából kihalják azt a vékony lemezt, amely alkalmas a káva elkészítéséhez s azt forró vízben megáztatva, körben meghajlítják.

¹¹ Összehasonlításként a kalotaszegi juhsajt készítési módját Magyarvalkóról lásd Nagy Jenő dolgozatában (Ethnographia, 1943. 85.)

¹² Az esztenákat látogató természetjárókat rendszeren az utóbbi ordás zsendicével kínálják meg a pásztorok s mély tányérban oly nagy adagot raknak eléjük, hogy kevés városi ember tudja azt elfogyasztani. Különben akad olyan is, aki egyáltalában nem kedveli és nem eszi. Szokatlan ízű eledel.

¹³ Ethn. XLII (1931) 153; A Magyarság Néprajza. I. 71.

¹⁴ A székelyek következetesen *nyírést* mondanak és nem *nyírást*. Ezért nem nyíró, hanem *nyíró*.

¹⁵ Csikmenaságon *Orbán-nap* előtt azért nem nyírják meg a juhokat, mert *Orbán megrázza a szakállát* (havazik) és hideg lesz, amely hat hétig is eltart.

¹⁶ A métely ellen ma a gyógyszerárakban kapható szereket használják Csikban. Régen a bárány vérért oltották a betegbe. Lásd Luby Margit már idézett könyvének *A birka gyógykezelése* c. fejezetét.

¹⁷ Valószínűleg a gyomorférgességnek megfelelő betegségről van szó, amelyet az állatorvosok ma már könnyen tudnak gyógyítani.

¹⁸ A himlő védőoltásokkal leküzdhető. A pásztorok hiedelme itt tehát nem helytálló. Az alföldön himlős juh vérért oltják a beteg állatba, azzal gyógyítják.

¹⁹ Egyes alföldi vidékeken is szokásos ez a gyógymód; másutt kenőcsöt használnak: 1 kg disznózsírt, 1/4 kg rézgálicot, 1 1/4 kg kénésöt, 1 deci vastag terpentint és 4 kg birkaagyút összefőznek s azt kenik a sebre.

²⁰ A juhveszettség elterjedése ellen ma már hatásosan lehet védekezni rendszeres védőoltásokkal.

²¹ A kergeség ellen a kutyák ismételt féregtelenítésével lehetne védekezni, mert a pásztorok kutyák ürülékétől kapják ezt a fertőző bajt.

²² A zászpa (*Veratrum nigrum*) levelében mérges nedv van, amelytől még a tehén is hányingert, hasmenést kap. A meszes vidékeken terem.

²³Hogy e dörzsölés mit használhat a csömör ellen, az érthetetlen. Sőt féltős, hogy az erős dörzsöléstől újabb betegséget kaphat a juh (Hankó: *i.m.* 98. lap).

²⁴Az eljárás igen egyszerű: ráfektetik a juh szarvát egy fatörzsre, ráhelyezik a fejszét s akkor fakalapáccsal, az úgynevezett *bottal* a fejsze fokára ütnek, amelytől a szarv lepattan.

²⁵A tetű ellen *szabadilla port* ajánlanak az állatorvosok. Ebből 25 gr-ot kell egy liter ecetbe tölteni s azt négy napig meleg helyen tartani. Ez idő alatt naponta többször megmossuk a juhott ezzel a folyadékkal. Használat előtt az orvosságot mindig fel kell rázni. A lemosást nyolc nap múlva meg kell ismételnünk.

²⁶Ezt egy erre a célra faragott fapálcikával végzi.

²⁷A kullancsok által közvetített vérelősködők hatására keletkező betegség a juhok vérvizelése is.

²⁸Luby Margit idézett munkájában a fenti juhbetegségeken kívül az alábbiakat is elsorolja: *köszvény*, *tályog*, *büdössántaság* — a juh körme a hólé hatására lerothad —, *vérmotusza* — amikor a juhok nagy láza van, liheg, tátoz, s így át kell vágni előbb a vivőeret, majd a hordóeret —, *szórféreg*, amely betegségnél víz van a juh szívében és valami hosszú, de csak szórszál vastagságú gilisztaféle beveszi magát a „bárány” gégéjébe, a hörgőbe s ott elszaporodik. A bárány ettől köhög, nehezen gyógyítható, rendszeren belepusztul.

²⁹Székely László: *i.m.*, 18.

³⁰K. Kovács László: *Tejvárázslás a Borsa-völgyben* (Kolozs-Borsa). Ethnographia, 1945. 52—59. lap.

³¹Székely László: *Ünneplő székelyek*. Csíkszereda, 1943. 5.

³²A magyarság néprajza, IV., 326. lap. A gyergyóbékési románoktól hallottam, hogy náluk a pásztorok megünneplik a *medve napját* és a *tűz napját*. E napokon nem dolgoznak sem pénzért, sem saját maguknak, legfeljebb kalákába vagy szíveségből másnak. Aki e tilalmat megszegi, azaz „ünneptörést követ el, annak marháját megeszi a medve, vagy gazdáját „megpofozza”. Aki megszegi a tűz napját, annak a házába vagy szénájába belecsap a villám. A medvenap augusztus elején van, a tűznap szintén nyári időben van. Pontos napot nem tudtak mondani.

Népi kismesterségek és ügyeskedések Csík, Gyergyó és Kászón falvaiban

¹Az 1930—1940-es években végzett anyaggyűjtés alapján ezt a tanulmányt 1975-ben fejeztem be és itt jelenik meg első ízben.

²A *magyarság néprajza* (Budapest, 1936) nem foglalkozik a népi kismesterségekkel, hanem *Mesterkedés* címszó alatt ír a parasztház körüli önellátó kézműves tevékenységről, a háziiparosságról és a falu részére használati tárgyakat készítő városi kisiparosságról. Ebben a fejezetben részletesen tárgyalja a következő anyagok feldolgozását: fa, agyag, bőr, gyapjú, növényi szálas anyagok (kender, len, sás), tülök, szarv. Ugyancsak leírja a gyertyamártás, a szappanfőzés, a bábosság (azaz a mézeskalácskészítés) módját is. — Nem különbözteti meg a népi kismesterségeket a *Magyar értelmező kéziszótár* (Budapest, 1972) s a *kismester* szót is csak „kevés segéddel vagy anélkül dolgozó mesterember” értelmében használja (728.).

³Talán könnyebb volt ezeknek a tárgyaknak az összegyűjtése, mint a Múzeum székhelyére szállítása. Szerencsére minden faluban akadt egy-két tanítványom, akiknek a házában a gyűjtött tárgyakat ideiglenesen lerakhattam. Aztán olyan, nagybacska diák is került, aki szülői beleegyezéssel szekérre rakta azokat s behajtottunk vele Csíksomlyóra, ahol annak idején — a hajdani szék háza épületében — a Csíki Múzeum hat teremben berendezkedett.

⁴A *csíkszeredai múzeum kiadványai*. Csíkszereda, 1972.

⁵A kőfaragó mesterség nemcsak a helyi hagyományok fejlődése útján alakult. 1896-ban Csíklázárfalván telepedett le egy olasz származású kőfaragó, aki

a vasút építése során került Csíkba. Az ő leszármazottai az odavaló Bertalan család.

⁶ Ilyen híres gyógykovács volt Gyergyóújfaluban Huszár Andor.

⁷ Vö. Dr. Kós Károly: *Népélet és néphagyomány*. Bukarest, 1972. 147—190. Ő nemcsak a csíki fazekasságot, hanem az egész erdélyi magyar népi kályhacsempekészítő művészetet tárgyalja.

Különben a Kós Károly által is idézett mondás: „Madaras — ahol még a pap is fazakas” nem feltétlenül arra vonatkozik, hogy a madarasi pap maga is fazakasmesterséget űzött volna, hanem inkább abban az időben keletkezett, amikor a madarasi papot Fazekasnak hívták.

⁸ Nem is csoda, hiszen a faluban élő ember egy évben legfeljebb kétszer engedheti meg magának a mezőgazdasági munkák miatt, hogy a távoli hegyekben 1—2 hetet a szénégetéssel eltöltse. Éppen ezért — a megfelelő minőségű fa mellett — a szénégetés inkább azokon a vidékeken alakult ki, ahol a megművelhető terület olyan kicsi volt, hogy nélkülözni lehetett a férfi munkaerőt vagy annak egy részét.

⁹ A sütőházban hetenként egyszer-kétszer sütnék kenyeret, egész éven át. Közvetlen közelébe szokták építeni — néha pedig magába a sütőházba — a katlant, s az abba helyezett üstben főzik a sertéseknek a *piyókát*, máskor a hamulógot.

¹⁰ Vitos Mózes (*Csíkmegyei Füzetek*, 1894. 613.) felsorolja a csíkmegyei patakokban a századfordulón létezett halfajtákat. Ezek: a zsemlehal, a ponty, a cigányhal, a kárász, a márna, a csuka, a menyhal, a csík, a paduc, a pisztráng, a botfejű hal és a harcsa (ez utóbbi a Maros és az Olt mélyvizeiből húzódnak fel Csík és Gyergyó vizeibe). — A csíki halászatra vonatkozólag Herman Ottó: *A magyar halászat könyve*. Budapest. 1887. 231. megemlíti a *cégét*, amelyet kövekből raknak s ezzel rekesztik el a vízfolyást, így a hal egy bizonyos kis területre szorul, ahonnan könnyebben kifogható. Szól a *nádfalról* is (tulajdonképpen vesszőből font lésza — vejsze — vész), amely két oldalról tereli a halat olyan helyre, ahol könnyen megfogható. Végül említi a *varsát* is, mint e vidéken is ismert átmenetet az álló és mozgó halász szerszámok között.

¹¹ Hosszadalmas — és nem is a kismesterségek leírásának körébe tartozó — lenne a vetett ágyon található szőttemények, csipkék, hímzések és rojtok részletes ismertetése, ezért itt lemondunk róla,

¹² A csergekészítéssel kapcsolatban szólnunk kell a cserge ványolásáról is. Eltérően a posztványolástól, ahol a gyapjúszőtteményt egy vízzel telt válóban egy szerkezet által mozgatott *botok* felváltva, de állandóan ütögetik, a cserge ványolása ún. *csergeványoló* cseberben történik, amelyben a fentről — egy deszkacsatornán át — lezuhanó víz forgatja, tapodja, ványolja a cseberben lévő csergét. — Egyébként a csergét vastagabb gyapjúfonalból szövik, mint a festékest és felvetője nem kenderfonal, hanem szintén gyapjú. Ványolás után szépen kifésülük, hogy *lomos* legyen.

¹³ A hímzések alapanyaga a kék vagy piros pamut. A két szín keverése ugyanazon a díszítményen keverten nagyon ritka. (Vö. Viski Károly: *Székely hímzések. I. Csíkvármegyeiek*. Budapest, 1924).

¹⁴ Voltak a falunak természetesen szakképzett iparosai is. A két háború között minden megyeszékhelyen működött Ipartestület, amelynek feladata volt többek között a szakképzettség elismerése és iparendély kiadása. Az engedéllyel működő falusi kisiparosokra vonatkozó adatokat lásd a csíkszeredai Ipartestület jubileumi emlékkönyvében.

A felcsíki földműves évi munkarendje

¹ E közlemény adatait 1930 decemberében Csíkszentdomokoson jegyeztem le több férfi és nő hozzászólása, vitája közepette. Nyomtatásban itt jelenik meg először.

A csíki székely kőberes szekér

¹ Az 1930-as években készített feljegyzések alapján 1937-ben írtam. Nyomatásban itt jelenik meg először.

² Részletesebben I. Haáz Rezső: *Az udvarhelyszéki székely szekér*. Néprajzi Értesítő, XXIV. 10—19.

³ Huszka József (A székely ház, Budapest, 1895) összehasonlította a székelykapuk kör- és patkóív alakú ívmetszésén látható kis henger alakú pálcátagokat a kőberes ernyő kis hengeres rudakból álló vázával és mindkettőt ázsiai eredetűnek tartotta.

Csepűfonó guzsalyos Csíkszentléleken

¹ Megjelent *Csíki csepűfonó guzsalyos* címmel. Keleti Újság, 1938. december 11.

A gyimesi csángók

¹ Megjelent a Keleti Újságban, 1939. november 6., 13. és 20. Itt a tanulmány-
nak a gyimesi csángók települési és gazdasági viszonyairól szóló részét kö-
zöljük.

Adatok a XX. században még lakott erdélyi barlanglakásokról

¹ Rövidített változata megjelent az *Anuarul Muzeului Etnografic din Cluj* 1957—58. évi kötetében.

² Cholnoky Jenő: *Barlanglakások a kolozsvári Fellegvár oldalán*. Erdély képekben. Budapest, 1940. 27.

³ Keleti Újság, 1941. október 15.

⁴ Xántus János: *Földomlás a Fellegváron*. Ellenzék, 1942. március 6. Erdély, 1942. 5.

⁵ A mai lépcsős feljárat aljában elhelyeztek néhány fényképet a régi nyomortanyákról, házakról, a régi Lépcső Utca még lebontás előtti állapotáról. Ezenkívül alul a kőfalba helyezett márványtáblán a következő felirat olvasható: ALEEA SCĂRIILOR. EXECUTATĂ DE ÎNTRERINDEREA ORĂȘENEASCĂ DE GOSPODĂRII ȘI CONSTRUCȚII, CLUJ. 1963. Fent, a lépcsősétány tetején, egy hajdani barlanglakás ürege előtt egy másik márványtáblán ez a felirat áll: ACEASTĂ GROTĂ ADĂPOSTEA UNA DIN LOCUINȚELE OFERITE DE REGIMUL BURGHEZO-MOȘIERESC OAMENILOR MUNCII. CETĂȚUIA, ÎN TRECUT LOC DE RESTRIȘTE, A DEVENIT UN MINUNAT LOC DE RECREERE, O MÎNDRIE A ORAȘULUI.

⁶ A régi kolozsvári barlanglakásokra vonatkozólag lásd még Kővári László: *Erdély földje és természeti ritkaságai*. Kolozsvár, 1853. 129., Kerekes Zoltán: *Barlanglakások Kolozsvárt*. Urania, 1918. 1. sz., Kerekes Zoltán: *Kolozsvár települése*. Földrajzi Közlemények, 1922. 43., Elekes Lajos: *A Fellegvár története*. Igazság, 1970. aug. 30. — szept. 6., Ferenczi István: *Ősemberek az ősi tájban*. Igazság, 1974. március 20.

Egy régi népszokás: a kakaslövés

¹ Az itt megjelenő közleménynek a szakadati *kakasütésre* vonatkozó része megjelent a *Szakadát* című falumonográfiámban (Kolozsvár, 1940). A gyergyótölgyesi *kakasütésre* vonatkozó adatot 1963 májusában jegyeztem le Vass Mihály tölgyesi tanár akkor 75 éves nagyapjától, Vass Jakab kovácsmestertől, aki maga is anyai nagyapjától, Karácsony Jakabtól hallotta. 1900-ban azonban még ő maga is látta az itt leírt szokást falujában, Gyergyótölgyesen.

Csikszereda településtörténete és települési formája

¹ Megjelent a sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum Aluta c. évkönyvében (1971. 303—322).

² A székelyek letelepedésére és e városok kialakulására vonatkozólag e mozzanatok hátterét lásd Bányai László: *Közös sors, testvéri hagyományok*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1973. 47—56.

³ *Székely Oklevéltár*. I. 123. és II. 144.

⁴ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. II. Pest, 1869. 23—24.

⁵ Benkő Károly: *Csik, Gyergyó, Kászon leírása*. Kolozsvár, 1853. II. 4—6.

⁶ Vö.: T. Nagy Imre: *Cirkálások*. Csikszereda, 1925. Ő egyébként is sokat foglalkozik a város elmaradott viszonyaival, szokásaival. Feljegyzí a következő gúnyverset is:

Csikszereda híres város,
Még a pap is korcsosmáros.

A város két világháború közötti sajátos életstílusára vonatkozó jellemző adatokat nyújt még Vámszer Géza: *Csikszereda, az ország egyik legkisebb megyeszékhelye*, Keleti Újság, 1940. június 27.

⁷ Lásd e kötetben *Az udvartér — Kézdivásárhely régi települési formája* c. tanulmányt.

⁸ Orbán Balázs: *i.m.* 23—24.

⁹ Borbély Ferenc: *Erdélyi városok képeskönyve* 1736-ból. Kolozsvár, 1943. 197—215., Debreczeni László: *Még egyszer a csikszeredai várról*. Hargita, 1973. február 24., és március 3—4.

Az udvartér — Kézdivásárhely régi települési formája

¹ Megjelent a sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum Aluta c. évkönyvében (1970-387—406.). A témákra vonatkozólag felhasznált irodalom: Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. III. Pest, 1869. 101.. Dobay János: *Háromszék vármegye monográfiája*. Sepsiszentgyörgy, 1895. 102., Török Andor: *Kézdivásárhely*. Előadás. Kézirat, 1925., Földi István: *Kézdivásárhely*. Székelyföld írásban és képen. Budapest, 1941. 294—303., Fülöp Kálmán: *Kézdivásárhely*. 1968. Kézirat a kézdivásárhelyi líceum irattárában. Kovács J. István cikkét lásd: Vörös Zászló, 1957. január 13.

² Vö.: Treibner Gustav: *Burzenland*. Brassó, 1929. IV. I. rész. 9. Vörös Zászló, 1957. január 13.

³ E lehetőségeket mérlegeli cikkében Makó Árpád (*Kézdivásárhely új szociális arculata*. Megyei Tükör, 1971. július 23.).

A szakadati román kori műemléktemplom

¹ Részlet a *Szakadát* című falumonográfiából. Erdélyi Enciklopédia kiadás. Kolozsvár, 1940.

² A község és a nemrég restaurált műemléktemplom múltjára vonatkozólag a szakadati magyar evangélikus egyház régi anyakönyvein és irattári anyagán kívül a következő munkákat használtam fel: Franz Zimmermann und Karl Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II. kötet. 1892., August Meitzen: *Die Flur Thalheim. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*. 1897. 27. kötet. 3. füzet., Ioan Podea: *Monografia comunei Săcădate*. Sibiu, 1911., András János: *Válasz Podea Ioan lupényi gör. kel. lelkesnek Monografia comunei Săcădate című füzetére*. Nagyszeben, 1912.

A csíkrákosi Cserei-kúria falképmaradványai

¹ E tanulmány jegyzeteit és a falképmaradványok rajzait az 1930-as években készítettem. Maga a tanulmány ezek alapján íródott, mivel a falképmaradványok az épület 1939-es átalakítása során megsemmisültek. Megjelent a Művészettörténeti Értesítőben (1960. 1. sz.).

² Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. II. Pest, 1869. 68—69.

A Cserei család és a ház történetére vonatkozólag több forrásban találunk adatokat: megemlékezik róla naplójában maga Cserei Mihály is, valamint azok, akik életével és művével foglalkoztak: *Benkő József tudósítása az Erdély históriája íróinak magyar nyelven található kézírásaikról*. Új Magyar Múzeum, 1853. III. 217—238., Abafi Lajos: *Cserei Mihály, a történetíró*. Történeti Tár. 1880. 561—570., Úrmóssy Gyula: *Nagyajtai Cserei Mihály históriája*. Budapest, 1885., Szigethy Lajos: *Cserei Mihály és históriája*. Erdélyi Múzeum, 1894. 429—451. Cserei napló-szerű feljegyzéseit 1728-ig Abafi Lajos közli (i.m.).

³ Zakariás Izsák csíkszeredai kereskedő és földbirtokos.

⁴ Orbán Balásznak a Cserei-kúriáról közölt rajzán azon a helyen, ahol a következőkben leírt falképmaradványok I. sz. töredéke volt, szintén vannak vonalkázott falfelületek. Nincs kizárva, hogy a felszínen mutatkozó falképnymokat akarta velük jelezni a rajzoló, bár maga Orbán a szövegben falképekre egyetlen utalást sem tesz.

⁵ A régi írások csak szórványosan és szűkszavúan emlékeznek meg a vadászat módjáról, kivéve Újfalvy Sándort, aki 1854-ben készült kéziratában (*Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatok*. Kolozsvár. 1927. Sajtó alá rendezte Gyalui Farkas) nemcsak a maga korának vadászélményeit ismertette részletesen, hanem nála jóval idősebb emberek elbeszéléseit, sőt néha az apákról fiakra szállott történeteket is leírta. Ugyancsak sok régi vadászati szokást örökített meg Kővári László történetíró is *Viseletek és szokások...* című munkájában (Pest, 1861). E régi idők eseményeiről újabban Bíró József emlékezik meg (*Erdélyi kastélyok*. Budapest, 1942. 148—152.). A Cserei-kúria vadászjelenet-ábrázolásai ezek mellett az írásos emlékek mellett is forrásértékűek.

⁶ A falképtöredékek kötetünkben közölt rajzai a pausz papírra készült eredeti méretű másolatok fotókópiái. Mellékleteinken a közepes árnyalatú szürke színt staffírozással, a vörösesbarnát pontozással adtuk vissza.

⁷ Az akkori erdélyi úri viselet hiteles leírását Apor Péter adja (*Metamorphosis Transsylvaniae*. Budapest, 1927. 5. cikkely). Későbbi források: Kővári László: *Viseletek és szokások...* Pest, 1861., Radvánszky Béla: *Magyar családi élet és háztartás*. Budapest, 1880. III. Ruházat., Nagy Géza — Nemes Mihály: *A magyar viseletek története*. Budapest, 1900., Szendrei János: *A magyar viselet történeti fejlődése*. Budapest, 1905. 23., 149.

⁸ Apor Péter írja: „Híre-helye sem vala a paszomántnak.”

⁹ Ugyancsak Apor Péternél olvassuk: „A csizmájok szarát elől a horgasinakon szép térdkötővel megkötötték.” A csizma színe általában sárga vagy piros volt, csupán a gýasz jelölül viseltek fekete csizmát.

¹⁰ A Szendrei János által közölt képen (i.m. 111.) a farhám és a szögletes pokróc rajza jól látható.

¹¹ Apor Péter szerint (i.m. 5. cikkely) ebben a korban minden idősebb férfi szakállt viselt, de hajukat — török divat szerint — leborotválták s csak a fej-tetőn hagytak meg egy tincset. Ha meg hosszú haját viselt valamelyik, akkor a szakállát borotváltatta le és csak a bajuszát hagyta meg.

¹² Apor Péter ezt írja (i.m. 1. cikkely): „...mivel ab anno 1678, az mely esztendőben az német (a török kiűzése után) legelsőbben bejőve, azoltától fogva látom, minden esztendőben új mód, avagy amint a német mondja: Náj módi vagyon...” A korra vonatkozólag lásd Bíró Vencel: *Altörzsi gróf Apor István és kora*. Kolozsvár, 1935. 117.; a VIII. — *Erdély elnyugatiasodása* című — fejezet. Radvánszky Béla szerint (i.m. 149.) a nyugati divat Erdélyben nehezebben hódított tért, nem úgy, mint Magyarországon, ahol 1668-ban a városokban már német és francia köntöst készítettek a szabók.

¹³ Vö.: Jajczayné Kanyó Erzsébet: *A keleti szőnyeg*. Budapest, 1930., Ledács Kiss Aladár: *Régi keleti szőnyegek*. Élet és Tudomány, 1957. Werner Grote-Hasenbal: *Der Orient-teppich*. Berlin, 1922., Neugebauer — Troll: *Handbuch der Orient-Teppichkunde*. Leipzig, 1930., Orendi: *Das Gesamtwissen über antike und neue Teppiche der Orient*. Wien, 1930.

¹⁴ Újfalvy: i.m. 16.

¹⁵ Bíró: i.m. 95., valamint LVI. és LVII. kép.

¹⁶ 1957 júliusában a két vászonra festett falképet — köztük a vadászjelene-
tet ábrázolót is — szakszerűen levették a falról és a zilahi múzeumba vitték meg-
őrzés végett.

A csikkarcfalvi és -jenőfalvi vártemplom

¹ Vö. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. II. Pest, 1869. 85—88. és Kőváry
László: *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár, 1866.

² Az első világháború előtti évtizedekben a Madicsán még volt néhány kis
nyaralóház és egy kis fürdő (*feredő*), a harmincas évek elején ezen a helyen
már csak egy vízfűrés és egy vastartalmú borvízforrás volt található.

³ Benkő Károly: *Csik, Gyergyó és Kászon leírása*. Kolozsvár, 1853. II. kö-
tet 36.

⁴ Hegyi Endre: *Két székely falu társadalomrajza*. Pásztortűz, 1936. 44. l.

⁵ *Rationes collectorum pontificatorum in Hungaria*. Vö. *Documente privind
istoria României. C. Transilvania. Veacul XIV*. III. kötet (1331—1340.). București,
1954. 199.

⁶ A Székelyföldön régen a hegyeken felállított lármafákon kívül a völgyekbe
jeladás és védelem céljából vasos kőfalakkal épített őrtornyokat („őregtornyok-
kat”) emeltek. Amikor aztán később erre a helyre templom is épült, azt szorosan
a toronyhoz vagy annak közelébe építették. Mivel azonban az ilyen torony temp-
lomotornyoknak aránylag alacsony lett volna, rendszerint megnyújtották.

⁷ Erről az ablakról ezt írja Orbán Balázs: „Csak az oltár háta mögött (s ez
is berakva) tartá meg eredeti csúcsíves alakját” A mérművet ezek szerint az ab-
lak későbbi kibontásakor távolították el.

⁸ Kolosy Antal szerint (*A gyulafehérvári római katolikus püspöki egyházmegye
plébániáinak története*. 1882. Kézirat.) az átépítés alkalmával sok régiség került
ki a falakból, de azokat magánemberek széthordták s nagy részükről már nem
is tudni, hol vannak. A talált tárgyak leírását lásd: *Litt. Canonici Németi ad
Georgius Aranka in collect. Com. Josephi Kemény*. Vö: Ferenczi István: *Csik-
karcfalvi régiségek*. Erdélyi Múzeum. XLVIII. 1943. 3—4. füzet. 416—426.

⁹ Orbán Balázs „szentségházacska”-nak nevezi. Ma négy tetőfedő kupás cse-
rép és egy vasból való mozsáragyú található benne (157. ábra). A négy kupás
cserépbe gótikus karakterű betűkkel a következő feliratok vannak bekarcolva:

1. „Bnedicth de Nagbotgon azon” [Benedicti Nagyboldogasszony]. Mérete
46×15,50 (a keskenyebb végén 11,5) cm.

2. „1790”. Mérete 42×13,00 (~8,50) cm.

3. „Fülöp”. Mérete 42×13,00 (~8,50) cm.

4. „1762”. Mérete 42×17,00 (~14) cm.

A kupás cserép sarkantyúja az 1. és 4. számúnál a szélesebb végén, a 2. és 3.
számúnál a keskenyebb végén van.

A szentségtartó leírását Bágyuj Lajos volt szíves rendelkezésemre bocsátani.
A szobrok már Orbán Balázs idején hiányoztak, amint azt a szentségtartó fülkéről
közölt rajza is bizonyítja.

¹⁰ Orbán Balázs is panaszkodott a vastag mészrétegre, amely alatt „a kiváló
faldiszítésnek” nyomait fel lehet ismerni. 1957-ben a templom tatarozásakor ezt
a vastag mészréteget a faragott kövekről eltávolították.

¹¹ Bágyuj Lajos megállapítása szerint az összes kőfaragványoknál a vidéken
található szürkés trachitkövet használták.

¹² Balogh Jolán megemlíti (*Az erdélyi renaissance*. Kolozsvár, 1943. 99.), hogy
ebből a késő gótikus formájú, kehely alakú keresztelőkútból fokozatosan fejlő-
dött ki a reneszánsz keresztelőkút típusa. Átmeneti alak volt a nyújtódi, s ab-
ból a tiszta reneszánsz csikkarcfalvi keresztelőkúthoz jutunk el. A csikkarc-
falvi keresztelőkút különben ugyanabból a szürkés trachitkőből készült, mint a
szentségtartó.

¹³ *i.m.* 71., 151. és 330.

¹⁴ Benkő: *i.m.* 36. Lehetséges, hogy amikor Báthory 1599-ben Vitéz Mihály
vajda csapatai elől menekült és a csikkarcfalvi plébánosnál megszállott, akkor

hagyta az egyházra a kelyhet. Innen ment fel a csíkszentdomokosi Pásztorbükk nevű hegyre, ahol egy havasi páztor eszterénájában ölték meg.

¹⁵ Veszely Károly 1475-ből valónak tartja (a Rómer-hagyatékhöz XXXIX. szám alatt csatolt levele szerint. Vö.: Forster Gyula: *Magyarország műemlékei*. Budapest, 1905—1918. III. kötet).

A csíkdelnei templom

¹ Ezt a tanulmányt 1965-ben írtam egy régi, a csíkdelnei templomot és műkincseit ismertető másik tanulmányom (*A csíkdelnei Szent János templom*. Debreceni Szemle, 1934. 8. sz. 3—110. alapján, amelyet kibővíttem az 1934—1936-os restaurálás alatt történt változások adataival).

² Ez a hely tulajdonképpen sokkal régebbi település: 1955—1960 között Csíkdelne délkeleti részén, a hegyoldalon bronzkori tárgyak kerültek elő, amelyek alapján egy őskori település létezését feltételezik.

³ Csicsó 1783-ban vált külön a delnei anyaegyháztól és lett önállóvá.

⁴ Ma is a delnei templomban van elhelyezve. Méretei: fent 0,28 m, teste 0,22 m, magassága 0,13 + 0,41 + 0,15 = 0,69 m.

⁵ K. Sebestyén József a beépített vagy megőrzött román kori kőfaragványok, valamint az 1332—34. évi pápai tizedjegyzék és más adatok alapján Csíkban összesen nyolc román kori templom létezését feltételezte: Szentdomokoson, Rákoson, Somlyón, Szentkirályon, Menaságon, Kozmásán, Tusnádon és Kászonban.

Ezenkívül későbbi kutatásoknak kell tisztáznia a Tarkó — Szentdomokos — Szenttamás templomának kérdését, továbbá a Madicsa — Karcfalva, Delne — Tordafalva román kori emlékeinek hovatartozását.

⁶ Az egyik a híres delnei Botskor családé. Mérete 80×100 cm és 65 cm magas. Felirata: „NÉHAI T. BOTSKOR JÁNOS ÉLETÉNEK 83. ESZT. 1814-İK NOV. 25-ÉN ÉS HÍV PÁRJA T. PUSKÁS SUSANNA ÉLETE 77. ESZT. 1816-İK JAN. 2-ÁN HOLTAK MEG ÉS EZ KERESZTÉNYSÉG ZÁSZLÓJA ALATT NYUGOSZNAK. — FIUI HÁLADATOSSÁGBÓL SIRHALMOKRA E KÖVET TETTÉK SZOMORU MARADVÁNYI.

⁷ Ez jól látható a padlástérben, mert a torony keleti falán a mai cseréptetőzet alatt ott van a régi alacsonyabb tetőzet két ferde vonalának a nyoma.

⁸ Lehet, hogy e javítással egyidőben emelték fel a tetőzetet is. Az 1710-es évszámot K. Sebestyén József tévesen tartotta az építés évének. A deszkamennyezet ugyanis 1613-as évszámot visel. A tornyon az évszám alatt különben még látszanak egy felirat elmosódott betűi.

⁹ A szürke festéssel bevont karcolt írás szövege: „ANNO DOMINI / / IN HONOREM SANCTI JOANNIS BAPTISTAE.” Majd „ANIOBERENC (?) IN HON(OR)IS JOAN(NIS) BA(PTISTAE)”. Sajnos épp a dátum olvashatatlan.

¹⁰ A hiba abból ered, hogy az ajtókeretet alkotó, egymás mellé illesztett két nagy kötömbbe faragott fogak között a mester elfelejtett hézagot hagyni és így két fog szorosan egymás mellé került. 1934-ben a két nagy faragott követ egy fogközzel eltávolították egymástól.

¹¹ Balogh Jolán: *Az erdélyi reneszánsz*. 110.

¹² *i.m.* 110. Balogh Jolán a templom külső freskóit a XV. század harmadik negyedére, a gyámkő készítését pedig a XVI. század elejére teszi, így csak egypár évtizedes különbség áll fenn.

¹³ Nagyobb restaurálás esetén szükséges lenne a szentélyzáródás falának alapjait is feltárni, mert az is előfordulhat, hogy egy román kori félköríves apszis falára emelték ezt a gyanúsán lapos záródású gótikus szentélyt.

¹⁴ Valószínűleg ez is a deszkamennyezettel és egy hasonló kivitelű szószékkel együtt készült.

¹⁵ A *Domus Historia* szerint 1767-ben temetkeztek ide utoljára. A család azonban úgy tudja, hogy egyik halottját, Incze Juditot még 1849-ben is ide temették.

¹⁶ 1933-ban az egész deszkamennyezetet kazettánként kb. 20×20 cm méretben, eredeti színekkel, vízfestékkel lefestettem s ezek alapján elkészítettem az egész mennyezet kicsinyített mását 160×100 cm-es méretben. A kazettánkénti és a teljes másolat 1942 óta a budapesti Műemlékbizottság Archívumában talál-

ható. Erről a mennyezetről több szakmunka is megemlékezik: I. Éber László tanulmányát Ráth György: *Az iparművészet könyve*. Budapest, 1905. II. 460., Huszka József: *Magyar díszítési motívumok a Székelyföldön*. Sepsiszentgyörgy, 1883. 8. 14.

¹⁷ Kelemen Lajos: *Az erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból*. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. Kolozsvár, 1945. 156—218.

¹⁸ Kelemen Lajos: *i.m.*

¹⁸ Leírását lásd Divald Kornél: *Székely szárnyas oltárok*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 402., Köpeczi Sebestyén József: *A középkori nyugati műveltség... uo.* 371—401., Balogh Jolán: *Az erdélyi reneszánsz*. 221.

²⁰ Kis változtatással a legtöbb szárnyas oltár képei a három ünnepkörre (karácsony, húsvét, pünkösd) vonatkoznak, a középre pedig annak a szentnek a képét vagy szobrát teszik, akinek a tiszteletére a templomot építették.

²¹ Forster Gyula: *Magyarország műemlékei*. Budapest, 1905—1918. II. 265. Itt azt olvashatjuk, hogy a templom XV. századi és 1673-ban, a tornyot pedig 1717-ben renoválták.

²² Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete*. Budapest, 1907—1922. II. 63—64.

²³ Bár a templom leírása közben egyes restaurálási munkálatokról megemlékeztem, röviden mégis összegezem az elvégzett javításokat és a restaurálás alkalmával beszerzett új berendezési tárgyakat:

1. A déli bejáráthoz 1760-ban épített porticust eltávolították, hogy a későgótikus stílusú déli ajtókeretet felszabadítsák és a porticus padlásterében felfedezett freskókat láthatóvá tegyék.

2. A három lekerekített ablakot visszaállították eredeti csúcsíves formájában.

3. Az északi falat belül félmagasságig húzott vasbeton fallal megóvták a be-dőlés veszélyétől.

4. Az 1613-ban festett kazettás mennyezetet felhúzták a padlásterben lévő mennyezeti gerendákra, hogy a további süllyedéstől és rongálódástól megóvják.

5. A fedélszék javításával és a tetőcserepek átrakásával és pótlásával elejét vették a templom — főképp az értékes festett mennyezet további beázásának és rongálódásának.

6. A szentély földjére új, négyzet alakú téglákat raktak le; a hajó padlózatát képező lapos termésköveket felszedték és elegyengetve újra rakták.

7. A csúcsíves diadalívet, a szentélymennyezet kőbordáit és az egyéb kőfaragványokat a többszörös mészrétegtől megtisztították.

8. A két mellékolthart eltávolították, a törmelékkövekből rakott oltárasztalokat elbontották.

9. Az 1675-ben készült szárnyas oltárt az évszázadok alatt ráragódott piszoktól megtisztították; rendbe hozták a padokat és egyéb bútordarabokat is.

10. Új berendezési tárgyakat (szószék, sekrestyeajtó, faragott tölgyfa persely) szereztek be a megrongálódottak és hiányzó helyébe, de vigyáztak arra, hogy azok a művészi igényeknek megfelelőek legyenek. A szentségtartó fülkére kovácsolt vasajót készítettek és szereltek, a sekrestye elé kovácsolt vasból való csengőtartót. A főoltár előtti, de kopottas festékes szőnyeg helyébe újat szőttettek.

Adatok a csíki falvak települési rendszeréhez

¹ Egy nagyobb kézirat (Helytörténeti adatok Csíkf, Gyergyó és Kászon településtörténetéhez) része. Az itt közlésre nem kerülő anyagra vonatkozólag lásd a kérdőívet a 4. jegyzetben.

² Bartalis Ágoston és Illyés Elemér a Csíki Lapok 1932. számában hirdett pályázatra küldték be régi oklevelekre, illetve falukönyvekre támaszkodó gyűjtéseiket a csíki, illetőleg a háromszéki tízesekre vonatkozólag. A pályázatot meghirdető Milleker Rezső ezeken kívül a saját gyűjtéseire is támaszkodva írta meg alapos tanulmányát *IA székely tízesek*. Debreceni Szemle, 1939. 1. sz.).

³ Az utóbbi megjelent az Erdélyi Múzeum Egyesület Emlékkönyvében. Kolozsvár, 1938. 55—62.

⁴ A Kérdőív a következő kérdéseket tartalmazta:

1. A község magyar és román neve. Elnevezése a múltban? A név eredete, oklevelek, szakkönyvek vagy szájhagyomány alapján?

2. A község hány falurészre, szegre, tízesre oszlik? Ezek elnevezése, ma és a múltban? Az elnevezést réginek tartják-e vagy újnak? A név eredetének magyarázata. Ha csak számozzák őket, azt mióta teszik, s azelőtt mi volt a tízes neve? Az új beosztás fedi-e a régi tízes, szeg területét? Vontak-e össze két tízest vagy a lélekszám emelkedésével kettéválasztottak egy nagyobb tízest?

A tízesen belül milyen nevű falurészek, szegek, utak, utcák, terek, sikátorok, vízrejárók stb. vannak? Ezek nevének eredete, magyarázata. Melyek a régi és melyek az újabb elnevezések?

(A lakóházak számozása az egész községen végigmegegy-e, vagy csak falurészenként történik? Hol kezdődik a számozás és hol végződik?)

3. A község lakott részei között keresztülfolyó patakok, esetleg ott fekvő tavak neve? Az elnevezés eredete, magyarázata?

4. A község tízesei, falurészei össze vannak-e növe egymással? Mennyire és mióta? Ha nincsenek összenöve, milyen távol vannak az utolsó házcsoportok egymástól?

5. A község településtörténetére vonatkozó érdekesebb helyi részletadatok szájhagyomány, okirat, egyházi feljegyzés stb. alapján.

6. A község határában van-e elpusztult falu, falurész, templom, kápolna, vár, kastély vagy udvarház? Mi maradt meg belőle? Mi volt a neve s ma azt a helyet hogyan nevezik? Ma mi van a helyén (erdő, legelő, kaszáló, szántó)? Az elpusztulás oka és időpontja? Milyen távol van a községtől és milyen irányban? Az elpusztult településről akkoriban hová menekült, telepedett le a lakosság?

7. A község határában régen hol vezetett a főút a szomszédos községekbe? Látszik-e még a régi útból valami, mekkora szakasz és hol?

8. Egyéb településtörténeti vonatkozású megjegyzések. Pl. Van-e kormegállapító műemlékmaradvány a templomban, kápolnában, udvarházban stb.? Be van-e építve a falakba vagy külön áll?

9. A község különleges településtörténeti helyzete, adottsága? A határvédelemmel kapcsolatos szájhagyományszerű adatok: pl. hol voltak felállítva a lármafák stb.?

⁵ *Rationes collectorum pontificatorum in Hungaria.* In: *Documente privind istoria României. C. Transilvania.* Veacul XIV. XII. kötet (1331—1340). București, 1954. 41—253. A tízedjegyzékben a következő csíki falvak szerepelnek: Csíksomlyó, Szentlélek, Csíkmindszent, Csíkszentgyörgy, Csíkszentmárton, Csíkszentkirály, Csíkszentsimon, Csíksomlás, Kászón, Csíkdelne, Csíkmiklós, Csíkrákos, Csíkszentmihály, Jenőfalva, Csíkszenttamás, Torkov (Csíkszentdomokos).

⁸ *Székely Oklevéltár.* Kolozsvár. 1872—1898. II. 220. Ebben a következő falvak szerepelnek (zárójelben a kapuk száma): Taplóca (44), Várdotfalva (13), Zsögöd (Martonfalvával), 20, Csobotfalva és C.somortán (28), Bedecs (Szentimrénél, 26), Szentimre (30), Szentkirály (23), Poklonfalva (Szentkirálynál. 11), Csatószeg (25), Szentsimon (27), Szentmárton (47), Csekefalva (32), Kozmás (17), Lázárfalva (14), Tusnád (41), Szentgyörgy (Körösményfalvával, 15), Ittkétfalva (Szentgyörgynél, 22), Kotormány (Szentgyörgynél, 5), Jenőfalva (Szentgyörgynél, 36), Monyasd (Bánkfalvánál, 3), Bánkfalva (20), Menaság (62), Szentlélek (15), Mindszent (30), Pálfalva (12), Delna (25), Szentmiklós (22), Borzsova (28), Szépvíz (53), Szentmihály (64), Göröcsfalva (20), Karcfalva (21), Szenttamás (34), Madaras (30), Dánfalva (43), Jenőfalva (30), Rákos (48), Vacsáresi (47), Madéfalva (44), Csicsó (17), Csíkszereda (16), Szentdomokos (34). Kászónban: Felszeg (42), Újfalva (26), Impér (23), Jakabfalva (33).

⁷ Az 1850-es adatokat Vitos Mózes adja a Csíkmegyei Füzetekben (1894. 442—453.).

Az 1930-as és 1966-os népszámlálás adatait lásd a hivatalos közleményben: *Recensământul populației.* București, 1930.; *Recensământul populației.* București, 1966. I—VIII.

⁸ Adatközlők Gál Sándor ny. tanfelügyelő és dr. Buzás Márton orvos.

- ⁹ Adatközlő Bakó Kálmán igazgató-tanító.
- ¹⁰ Adatközlő: Molnár Imre.
- ¹¹ Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászón-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest [1938]. 42.
- ¹² Adatközlő Duka János igazgató-tanító.
- ¹³ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása...* II. Csík-szék, Pest, 1869. 33.
- ¹⁴ Lásd Szentlélek-nél az Ambrus családra vonatkozó megjegyzést.
- ¹⁵ Ez a szokás a XIX. század elején máshol is divatozott. A bányavidéki Nagygagy község egyes részeit például európai és ázsiai országok, városok nevével nevezte el egy túlbuzgó plébános.
- ¹⁶ Adatközlők: Márton Mihály igazgató-tanító és Mihály Imre.
- ¹⁷ Orbán: *i.m.* 38.
- ¹⁸ Endes: *i.m.* 42.
- ¹⁹ Adatközlő Márton Mihály igazgató-tanító.
- ²⁰ Orbán: *i.m.* 39—40.
- ²¹ Adatközlők: Száva Antal gimnáziumi igazgató és Auer Éva tanárnő.
- ²² Adatközlő Márton Mihály igazgató-tanító. Az 1567-es adóösszeírásban 62 kapuval van bejegyezve, ami kivételesen nagy lélekszámú falura vall. Ezenkívül külön szerepel a tatárok által később elpusztított Monyasd is 3 kapuval; ennek lakói a tatárbetörés után lehúzódtak a Menaság völgyébe és a falutól délre meg-alapították Menaság-Újfalut. Orbán Balázs még két elpusztult településről ír: a Rakotyás (a Pottyand patak völgyében), Tompád (a Szilas patak völgyében).
- ²³ Adatközlő Virágh Balázs gazdálkodó.
- ²⁴ Orbán: *i.m.* 46.
- ²⁵ Endes: *i.m.* 41.
- ²⁶ Adatközlő Veress László.
- ²⁷ Adatközlő Kovács Miklós gazdálkodó.
- ²⁸ Adatközlő Ráduly Géza.
- ²⁹ Orbán: *i.m.* 46.
- ³⁰ Adatközlő Szántó Lőrinc birtokos.
- ³¹ Endes: *i.m.* 42.
- ³² Adatközlő Kelemen István igazgató-tanító.
- ³³ Endes: *i.m.* 42.
- ³⁴ Adatközlő Timár Ferenc községi titkár.
- ³⁵ Endes: *i.m.* 42.
- ³⁶ Adatközlő Kovács Gábor igazgató-tanító.
- ³⁷ Adatközlő Pál Ferenc ny. tanár.
- ³⁸ A községről önálló kismonográfia is jelent meg (Balogh Lajos: *Csikborzsova monográfiája*. Kolozsvár, 1942. Adatközlőim Eröss Dénes gazdálkodó és dr. Eröss Péter ügyvéd.
- ³⁹ Adatközlő dr. Eröss Péter ügyvéd.
- ⁴⁰ Adatközlő Antal József tanár.
- ⁴¹ Adatközlő Antal József tanár.
- ⁴² Adatközlő Kosza István.
- ⁴³ Adatközlők: Eröss József és Ráduly Géza.
- ⁴⁴ Adatközlők mindhárom községre vonatkozólag: Fodor Albert rákosi és Szűcs Vitos vacsárcsi gazdálkodó.
- ⁴⁵ Adatközlő Szócs Vince szentmihályi gazdálkodó.
- ⁴⁹ Orbán: *i.m.* 73.; Endes: *i.m.* 42.
- ⁴⁷ Adatközlő Sándor Joákim gazdálkodó.
- ⁴⁸ Vö.: Orbán: *i.m.* II. 85., Vitos Mózes: *Csikmegyei füzetek*. Csíkszereda, 1894—1902. 281—285., Pataki József: *A csíki vasháború a XVII. század második felében*. Csíkszereda, 1971. 8—13.
- ⁴⁹ Adatközlő János Pál tanár.
- ⁵⁰ Endes: *i.m.* 42.
- ⁵¹ Endes: *i.m.* 42.
- ⁵² A település átköltözésére vonatkozólag az egyházközség múltjáról szóló ada-tok igazítanak el. Kolosy Antal szerint 1748-ig az Abafi család házi kápolnája volt a szertartások színhelye, a templom 1776—1778 között épült. A Csonka to-

rony és a körülötte lévő romok egy jóval korábbi, csúcsíves templom maradványai a falutól kb. 2 km-re.

⁵³ Endes: *i.m.* 42.

⁵⁴ Adatközlő Bara Sándor tanító.

⁵⁵ Endes: *i.m.* 42. A községet, amelynek neve először az 1567-es adóösszeírásban fordul elő, barokk, mai templomának sok román kori kőfaragványa alapján azonosítják egyes források a pápai tized jegyzékben említett Torkuval. Maga a tizedjegyzékben említett név a Maros és az Olt forrásvidékén (Csíkszentdomokos közelében) lévő Tarkó hegygel azonos (Vö.: Coriolan Suci: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. București. 1967. II. 414.).

TARTALOM

Néhány szó az olvasóhoz.....	5
------------------------------	---

A NÉPI MŰVELTSÉG KÖRÉBŐL

Gazdasági élet és anyagi műveltség a régi Szakadátan	9
Adatok a csíki festékes tanulmányozásához	33
A csíki juhászat.....	55
Népi kismesterségek és ügyeskedések Csík, Gyergyó és Kászon falvaiban	100
A felcsíki földműves évi munkarendje.....	179
A csíki székely kóberes szekér	184
Csepűfonó guzsalyos Csíkszentléleken.....	190
A gyimesi csángók.....	194
Adatok a XX. században még lakott erdélyi barlanglakásokról	200
Egy régi népszokás: a kakaslövés	206

TELEPÜLÉSI FORMÁK, MŰEMLÉKEK

Csíkszereda településtörténete és települési formája.....	209
Az udvartér — Kézdivásárhely régi települési formája.....	217
A szakadati román kori műemléktemplom.....	223
A csíkrákosi Cserei-kúria falképmaradványai	231
A csíkkarcfalvi és -jenőfalvi vártemplom.....	240
A csíkdelnei gótikus műemléktemplom	247
Adatok a csíki falvak települési rendszeréhez	259

JEGYZETEK

Vámszer Géza néprajzi vonatkozású munkássága (1928—1975).....	285
Jegyzetek a kötetben közölt írásokhoz	288

A könyv szerkesztője: Salamon Anikó
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1977. Alak: 70×100 16
A nyomás kezdete: 1977. X. 22.
Példányszám: 4100+90+20+30 kötve
Papír: 80 g-os famentes
Kiadói ívek száma: 25
Nyomdai ívek száma: 19+56 oldal melléklet
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511—4, kis könyvtárak számára: 894 511

Tiparul executat sub comanda nr. 384 1977,
la Întreprinderea Poligrafică Cluj
Municipiul Cluj-Napoca
str. Brassai nr. 5—7,
Republica Socialistă România

